

ОД РЕЧИ ДО РЕЧИ

Бојана Стојановић Пантовић: ЈУЧЕ ЈЕ БИО ДИСОВ РОЂЕНДАН	5
Мирко Демић: МУТНО ПОРЕКЛО, ЗАМЕТНИ ПУТЕВИ И НЕПОУЗДАНИ ДОКУМЕНТИ	8
Дејан Алексић: ДОГОДИЛО СЕ	13
Марко Стојкић: СЛОНОВО СТОПАЛО	18
Бојан Савић Остојић: НЕ НЕ	25
Марија Живковић: ХОЋУ	34
Катарина Пантовић: ПЕСНИЧКА ПРОНИЦЉИВОСТ ВИСЛАВЕ ШИМБОРСКЕ	36
Слободан Зубановић: ПРИЧЕ СА ФИЋИР БАЈИРА	42
Дејан Тиаго Станковић: НЕШТО КАО ДЕСАНКА МАКСИМОВИЋ	55
Владимир Стојнић: НОВОГРАДЊА	59
Силвија Монрос Стојаковић: СВАКО ИМА СВОЈ НЕКИ ЗУБ	62
Бранко Млађеновић: ЖАБО, НИШТА ТИ НЕ ЗНАШ	64

ГАЛЕРИЈА

Џон Ешбери: ХОТЕЛ ЛОТРЕАМОН	71
In memoriam: Борислав Радовић (1934-2018): СЕЋАЊЕ НА УМЕТНИКА	87
Марјан Чакаревић: ПЕЈЗАЖ СА ЈЕДНОРОГОМ У ЗАБРАНУ	93
Саша Радојчић: У ЕПИКУРЕЈСКОМ ВРТУ	109

С ДРУГЕ СТРАНЕ

В. С. Мервин: ВРЕМЕ ВРТА	115
Марк Зборовски и Елизабет Херцог: ЖИВОТ ЈЕ ТАМО ГДЕ СУ ЉУДИ	119
Вилијам Карлос Вилијамс: ПРЕДГОВОР ЗА КЛИН	156
Естер Тускетс: ДВЕ СТАРЕ ПРИЈАТЕЉИЦЕ	159

СЦЕНА

Димитар Кабаков, Тодор Мадолев: КО СИ ТИ?	167
--	-----

ЉУДИ, ОКОЛИНА И ТРАДИЦИЈА

МИОДРАГ ЦЕКОВИЋ: ИЗ КЊИГЕ „ЗАЈЕЧАРСКИ БОЕМИ“	183
ДР ПЕТАР ПАУНОВИЋ: ШАРБАНОВАЦ, сокобањски	192
ДР ДЕЈАН КРСТИЋ: МИТОЛОШКИ МОТИВИ НА ТРАДИЦИОНАЛНОЈ ГРЧАРИЈИ ИСТОЧНОГ БАЛКАНА И РУМУНИЈЕ	199
ВЕДРАН МЛАДЕНОВИЋ: ТРАГОМ „СТВАРАЛАЧКИХ ДАНА“ У ШАРКАМЕНУ	216

ТРАЈАЊА И ПОДСЕЋАЊА

ЈЕЛИЦА ИЛИЋ: ТИМОЧАНИ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ (III ДЕО)	221 237
ЖИВОЛИН Р. АНДРЕЛИЋ: СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ЗЕМЉЕ НИШЕВСКА И ВРАНА И ЊИХОВЕ ЖУПЕ	255
ПРОФ. ДР СЛОБОДАН БРАНКОВИЋ: ЕВРОПСКА СРБИЈА И СВЕТ	267
ЈОВАН С. МИТРОВИЋ: СРЕЂИВАЊЕ ДНЕВНИКА III	

ВИДИЦИ

ВЛАСТА МЛАДЕНОВИЋ: ДРАИНАЦ И ДРУГЕ ПЕСМЕ ДРАИНЧЕВИ ЦРНИ ДАНИ	281
МИРОСЛАВ ТОДОРОВИЋ: ГРЧКА СВЕСКА, 4	283
ЖИВКО АВРАМОВИЋ: ПЕСМЕ КОЈЕ СИ ВОЛЕЛА	286
МАРКО ПЕРИЋ ЗА ЈЕДНУ КИКУ	287
СЛАВИША САША ЦВЕТКОВИЋ: МОЛИТВА ЗА ПЕТРУШУ	288
СОФИЈА ЈОВАНОВИЋ ЗА ВРЕМЕ ПРЕДСТАВЕ	289
ДР ПЕТАР ПАУНОВИЋ: ЧЕТВРТ ВЕКА „ЕКОЛОШКЕ ИСТИНЕ“ ТИМОЧКЕ КРАЈИНЕ	293

ЗДРАВЉЕ И НАУКА

ДР ИВАН ЧИКАРИЋ: ХОЋЕ ЛИ СЕ ВРАТИТИ РОДЕ?	298
ДРАГОЉУБ С. ЈОВИЋ: КРЕТАЊЕ ТЕЛА У ПОЉУ ДЕЈСТВА ЗЕМЉИНЕ ТЕЖЕ	300

САДА И ОВДЕ

ЗОРАНОВИ ДАНИ (Приредила Биљана Глишић)	319
МОКРАЊЧЕВИ ДАНИ (Приредила Сузана М. Јовановић)	332
ФЕСТИВАЛ МЛАДИХ ПЕСНИКА (Приредио Милош Петковић)	337

ОД РЕЧИ ДО РЕЧИ

Браниша Ђорђевић, РОМУЛИЈАНА I, комбинована техника

Сњежана Влатковић, ПРИЗОР ИЗ ГАМЗИГРАДСКЕ БАЊЕ I, уље на платну

Бојана Стојановић Пантовић

ЈУЧЕ ЈЕ БИО ДИСОВ РОЂЕНДАН

Eggenberg Schloss, Graz

И ево ме најзад
пред једним туђим градом
који некако чудно осећам као свој

Барокно здање са готским прозором
чији завршетак власник није дочекао

Загледан у мистику алгебре
по угловима осликане таванице

Онда када се планета Земља
од плоче преобратила у глобус
после једне забележене
вечере са Кеплером

И сви антички богови
доживели *salto mortale*

У којој год тачки да стојим
у топлој заветрини одаја

На делу је тријумф синестезије:
фрезије, крици, паунови

25. јун 2017.

*

Симонида, Грачаница

Дођох после толико година
пред тебе
у опасан и несигуран град

ал чини ми се да вид
мој једначи се с твојим невидом

мој слух с твојим смрзнутим слухом
у векове треперећи

кад руком благо додирнем
мрену над шупљинама малтера

замиришу вртви детињства
и девојаштва кад смо се обећале
онима које волимо

и рука задрхти
заустави се на пола пута
мога и твога

11. јул 2017.

*

Јуче је био Дисов рођендан
а дан је био црн и снежан

црно сунце ухваћено
ироничним и језовитим
рентгенским снимком

град умртвљен
растројен кошмарима
спавача и животиња

часовник показује
једно те исто време
казалке се тешко пењу
уз степенице

онда се зауставе, мирују
и чекају да ишчезне нулта тачка
и опет потече слап времена

јуче је био Дисов рођендан
а дан је био снежан и црн

Београд. 12. март 2018.

Мирко Демић

МУТНО ПОРЕКЛО, ЗАМЕТНИ ПУТЕВИ И НЕПОУЗДАНИ ДОКУМЕНТИ

Сваки народ, свака породица, има свог мање или више уверљивог Дон Жуана или Казанову. Ова наша верзија, о којој желим да сведочим, није вична перу, што не мора да му шкоди. Напротив. Сасвим је у духу овдашњег менталитета да се недостатак представља као сувишак, а непоседовање као – иметак. Зато ћу се препустити варљивим предањима. Породична нагваждања знају да надмаше самохвалу *ich*-форме, али виспреним тумачима и луцидним читаоцим то неће кварити забаву. Уосталом, нема претеране разлике између мита који сами стварамо о себи и предубеђења од чијих пабирака други суде о нама.

Има дана кад ме преплави самилост над читавим светом, како према живима тако и оним давно несталим. Мртва или наизглед мртва бића и ствари жалим на посебан начин. Са њима имам скоро заверенички однос, пошто им пролазност не пада тешко. У ствари, мој првотни доживљај вечности односи се на њихову пролазност. Други је онај мисаони, мени прилично далек и неубедљив. Самилост над живим створовима је непресушна. До несвестице ме доводи немоћ живих бића. Њихова беспомоћност пред смрћу је тек један од облика њихове слабости. Зато јој, ваљда, тако одано служе. Немоћна су према другим бићима, иако су им судбине идентичне. Предмет мог сажаљења је и њихова хистеријична решеност да надживе сличне себи, да им суде и пресуде, да их прогутају (стварно и симболички) зарад неколико тренутака дужег живљења.

Влада предрасуда да је осамнаести век обележен лакомисленошћу. Ни мање ни више од осталих векова, додао бих. Лакомисленост је широка њива на којој безочни људи с бичем у руци надгледају тежак. Само безочни остављају печате на пергаментима од чијих се осушених трагова сриче такозвана историја. Можда су они из пређашњих векова покушавали да имају више стила и шарма, можда су остављали утисак да прикривају праву природу својих прегнућа, док ови данашњи, за властиту безочност оптужују своје жртве, своју безличну и мекушну клијентелу.

Дуга, богата и запетљана је историја овдашњих самозванаца. Тешко је издвојити оне најупечатљивије; како самозванце, тако и приче о њима, јер су оне у већини случајева недопричане, а отуда и без поуке. Не зна се од кога почиње та исконска потреба и са чим завршава. Самозванство није пуки занат, нити је довољна проста воља за њим. За њега треба имати дара.

Прича коју приповедам пада у време кад се није знало која је похлепа незајажљивија: царска, властелинска или плебејска.

Постати вођом, предводником, кнезом светла или таме, било чега – одувек је било уносно занимање. А кад се оно претвори у мисију, послање, страст или болест, онда то није само материјал за авантуристички роман, већ пошаст од које се тресу царства и краљевине, дрхте народи и племена, зебу породице. Није, дакле, довољно да појединац поверује у своју незамењивост. Потребно је да се другима учини да је такав међу њима неопходна и неизбежна појава, свеједно да ли као божји дар или као казна.

Што му је загонетније порекло, то самозванчева појава делује упечатљивије. Свака прича о пореклу плови на таласима предрасуда. Такав је случај и са пореклом наше породице. Предрасуде служе да би причу учиниле уверљивијом.

Прва верзија те приче, дабоме, вуче корене са југа, из Метохије. Отуда, каже легенда, долазе моји, то јест Димитријеви преци, обогативши се трговином коња, уз ограду да тадашња трговина није искључивала мешавину крађе, прекрађе, продаје и препродаје. А може бити да су коњи само поспешивали трговину нечим другим, далеко уноснијим. Било како било, коњи су или криви или заслужни, како се узме, што смо се на њиховим леђима дочепали војвођанске равнице. Свеједно да ли бежећи од иновераца или пред правим власницима коња, гонећи неког или због нечег сасвим трећег, баналнијег и мање херојског.

Друга породична легенда оповргава ову прву. Она вуче конце све од Хрватске, мада се њихови крајеви јасно не виде. Управо из тог невидела наводно је дошао или дојахао Димитријев деда. У наставку се додатно замагљује моја приповедачка невиделица податком да је дедина мајка Атанасија или Анастасија водила порекло негде из Далмације.

Срећом, ова легенда не искључује значај и заслугу већ поменутих коња за долазак Вујића у Бачку. Коњи као да се подразумевају уз селидбе, вољне и невољне, у улози немих сведока и верних пратилаца. Познато је да су коњи у овом делу Балкана средство уздигнућа, али и посртања, а њихово (не)поседовање мерило богатства и успеха.

О Димитријевом оцу Марку се натуца да је био учитељ и да је, поред Димитрија, имао још тројицу синова, сликовитих имена, пуних очинских амбиција – Ханибал, Цезар и Александар.

Најмање је спорна Суботица као место Димитријевог рођења. Укрштајући папире које поседујем са предачким легендама, вероватно је то година 1758, месец је новембар, око датума већ долази до колебања, док се све друго креће по оштрој ивици претпоставки и спорадичним траговима

које је Димитрије остављао за собом. Увек је тако код богомданих јунака; скелет је прилично опипљив, док све остало треба испунити месом пролазног и ефемерног.

Ипак, тројица Димитријеве браће, упркос терету славних имена који им је по рођењу натоварен на леђа, посветили се су посве прозаичним пословима. Милији су им били канатари, аршини и паорлук од војничке славе и угледа. Једино се Димитрије „отео“ или „остао“ на путу са којег су Вујићи ретко и невољко силазили.

Видевши да се Димитрију не иде „на науке“, отац га је дао да учи за кројача, по подобију оног Наранџића из књиге. Испада да су сви људи из Бачке, ако већ нису кројачи, скројени по истој мустри. Поготово они који су „ушли у књиге“ и по правилу имају ове или оне везе са шнајдерлуком и књижевношћу. Ово „питање“ ће се додатно заострити кад у следећој глави сазнамо како је Димитрије Вујић наредну „станицу“ свог путовања имао међу хусарима, такође по аршину неколико јунака славног списатеља из Сент Андреје.

Отуда је ово писање тачка сусрета моје креативне јаловости и Димитријеве мегаломаније. Не тврдим да сам лишен креативности. Напротив. Испод моје руке обилато вијугају реченице, чак потоци и реке речи. Тачка на крају сваке од њих левак је кроз који оне неминовно отичу. Мастиљава тачка на њеном крају рана је кроз коју истиче моја разводњена крв. Или је она шпијунка кроз коју посматрам речи испред којих сам залупио врата. Или је она сам врх мача на који се спремам да набодем следећу реченицу. Неке од тих низова речи одају утисак логике и смисла. Али мене прогања сумња у њихову моћ, чак и пре него што оне настану. Имам утисак како им чили снага чим се, онако змијолике, појаве ту, преда мном. Стога се питам хоће ли се претворити у лешине кад допру до очију других људи.

Моју скрибоманију прогања грижа савести. Сексуална онемоћалост као да се огледа у већ поменутој скрибоманији; што је има више – глад је све већа, а осећање неиспуњености постаје још дубље. У мом окружењу једна од најфреквентнијих речи је – морал, што је поуздан знак његовог одсуства. Они који те речи учестало изговаравају сушти су иморалисти.

О последње поменутој врсти импонтенције – оној метафизичкој – трагам на следећим страницама, без наде да ћу набасати на било шта утешно.

Импотенција је посвуда око нас. Зато ми је изазовно што на једном од општих места покушавам да градим поетику. Потенција, ерекција, оргазам – све су то екстреми. Срећан стицај несрећних околности. Зато се двоумим

чиме да испуним Вујићева бескрајно дуга путовања кочијама и бродицама? Секс, медитацију, неумерено ждрање, злопаћење од глади или морске болести? Најбоље је – свега по мало, а свега да буде исувише. Вујићев живот, уосталом као и сваки други, само је једна од илустрација људског пораза који, као и сваки пораз, може бити сачињен од сепаратних победа.

Време које нас дели, удружено са оскудним траговима, дозвољава ми да назрем тек контуре Вујићевог лика. Све друго ми недостаје. Призивам га и у том науму сам принуђен да импровизујем. Боја његовог гласа, мимика, тикови, начин како хода, како седи и спава – све то остаје велика тајна. Посебно ако претпоставим да је имао завидног глумачког дара, да је без бриге савести падао из понижења у понижење, да је варао и био варан и да је читавог свог живота био узурпатор, како туђих емоција и глупости, тако и новца. Вујић није био безазлена појава, налик на многе друге. До мене је претекла по која упечатљива геста, довољно велика да не пропадне кроз сито времена. Све то сазнајем из напабирчених папира, чија је сврха углавном била дипломатска, што значи – шпијунска и доушничка.

Почео сам причати ову причу тек кад сам сазнао да се неколико година после Другог светског рата у излогу једне париске јувелирнице појавио Орден Светог Станислава, по подобију оног нашег, породичног, који се годинама гнездио на дну породичног Сандука, па нетрагом нестао. Појава Ордена може се довести у везу са једним емигрантом, бившим писцем и новинаром, нумизматичаром и колекционаром, чије је име идентично са именом свеца по којем је Орден назван.

Заговорници теорије завере доводе у везу тај орден и „чудну“ смрт жене тог истог писца и новинара, иначе ћерке бившег зубара српског краља. Страдала је у саобраћају, додаћу – под чудним околностима, на улицама Париза. Једни тврде да су је убиле продужене руке тајне службе југословенских комуниста, док други њену смрт доводе у везу са изненадним појавом реченог Ордена у париском излогу, указујући на могућност да је управо поменути писац био његов власник.

А да се писац и новинар интересовао за Јоцу Вујића, колекционара и добротвора, нашег стварног или самозваног рођака, и првог власника оставштине Димитрија Вујића, сведочи и репортажа у три наставка, коју је исти писац и новинар пре почетком треће деценије двадесетог века направио са њим у Сенти, до детаља описујући поменути орден. Он у тој репортажи Димитрија назива – „бачким Казановом“.

Истина, писац у путописима из Шпаније помиње и своју посету Севиљи и цркви Санта Каритад где се налази гроб Дон Мигуела Мањара, за који се, по свему судећи погрешно сматра да је био прототип за Дон Жуана. Можда је доиста Мањара живео пошто је мит о Дон Жуану већ створен, али

да је био варалица – мање је спорно. Поготово након што је из свог распусног живота ступио најпре међу калуђере, а потом и међу писце, оствивши свој спис поколењима која долазе, па га је у маниру озбиљног лажова назвао *Говором о истини – Discurso de la Verdad*.

У том истом путопису, он резигнирано констатује: „Када прочитамо крај Казанове, бедног, старог библиотекара на двору не знам каквог немачког кнеза, када видимо Санта Каридад севиљску са свом хришћанском бедом дон Жуановом обузме нас нека неизрецива туга, која нам сузе тера на очи. Цело човечанство је у судбини ова два човека, два љубавника.“ Однекуд знам да при сваком пишчевом помињању Казанове део заслуге или кривце пада и на Димитрија.

Напукло сам огледало по чијој површини промичу деформисана лица и наказне сенке. У њему се одражава мешавина презира и дивљења, преплет негације и зависти. Пишем да бих вратио претка од заорава, али и да бих се одбранио од терета породичног предања о његовој величини. Зидам га рушећи, а рушим – изнова га градећи. Слутим да све што на једном месту тврди – на другом то исто оповргава, да оно што негира – слави, а оно што одбија – придобија. Сваки његов гест садржи у себи и своју негацију.

(одломак из романа)

Дејан Алексић

ДОГОДИЛО СЕ

У библиотеку сам одлазио тајно. Тај подухват, сваки пут планиран са готово завереничком посвећеношћу, понављао сам најмање једном недељно, улажући силан труд да очувам његову тајновитост. Био сам дечак. Мојих тек навршених једанаест година, танушна тканица искуства, указало ми се као жеђ у беспућу малог живота, означеног вером окружења у ком сам растао да су књиге, уколико већ нису оне школске, што се листају по заповести виших сила, мука која глави може донети, у најмању руку, немир, ако не и какав тежи квар. Према сагласју средине, нарочито мушких припадника заједнице, дечачку памет моје доби требало је да заокупљају страст према фудбалу, интересовања спрам почетничких, ситних мајсторлука и повремена, такорећи наивна, запитаност над збуњујућом биологијом сопственог тела спремног да узаври. Све остало, у духу тог наука, било је само непотребна петљаница коју живот сваком од нас свеједно већ спрема, стрпљиво и подло. Моји вршњаци нагонски су увиђали штетност неговања сопствених мисли и она стања сабраног духа када се јавља унутрашњи глас. Ко би се нормалан бавио тумарањем по лавиринтима сопственог бића док вањски свет нуди толика обиља? Отуда опрез и узмак од читања књига, за које се однекуд слутило да су у моћи не само да пробуде те самоспознајне јавке, већ и да честитог човека наведу на часове самоће и сувишног мудровања, што је значило сигуран корак у пропаст, у тамне пределе недомишљеног, где се конци разума мрсе и свакој срећи гасне плам.

Књиге управо донете из библиотеке није увек било једноставно прокријумчарити кроз нашу малу улицу и поштедети себе заједљивих упозорења да сам забасао на криви пут. На моју све теже скривану љубав према литератури ни у кући се није гледало знатно другачије. За светковину читања бирао сам тиха и скрајнута места, најчешће сеновит дворишни украјак иза спремишта за огрев, а у дане киша и ветрова таванску полутаму и мук.

Ипак, погрешно би било мислити да сам књиге видео као отшкринута врата за повремена бекства из овог у пределе других светова. Империја моје свакодневице била је сасвим солидно саздана, по мери детињих радости и зебњи, једнако изазовна и ништа мање заводљива него доколица друге деце у крају, потаман раздвојена на освојено и прижељкивано. Тачније би било рећи да су ме очекивања стечена у сусрету с литературом припремала да у питомини свог безбрижног младог времена пронађем знак. Нисам могао знати какав, од кога, нити каквом би ме добру тај знак

водио. Још смелије било је надати се да ће одговор уследити врло брзо, како је и дошао, несумњив и јасан.

Комшијска мајска трешња већ је мамила погледе обећавајуће богатим родом и само су нас дани делили од узбуђења које доносе невина крађа и лов на воћну сласт. Њен власник, сувоњави сусед, столар на добром гласу, дакако није, попут његовог митског имењака и краља, успевао да претвори у злато све што би дотакао, али у додиру са дрвном грађом његове златне руке ствараху чаролију о којој су по свету сведочили кухињски висећи елементи, комоде и плакари. Додуше, чаролија тог додира била је умањена за два зупцима циркулара одрубљена прста, премда је мајстор на тај губитак био нескривено поносан, а тек понекад погођен њиме – рецимо, у тренуцима попуњавања лото тикета, што је чинио редовно и са страху, готово не дишући, попут ловца који вреба плен.

Тог поподнева, док сам са друговима меркао трешњу, после јаловог покушаја да им пажњу скренем на књигу од које се данима нисам одвајао, у мајсторовом скромном дворишту трајало је право мало славље. Електрична косилица за травњак, најмодерније чудо у свету вртларске културе, купљена који дан раније, добила је свој стан. То је, према његовој почетној замисли, требало да буде скромна шупица, једноставна остава за алат. Чинило се да ни он сам није разумео како је та грађевина од зналачки укрштених чамових греда и с високом укошеном надстрешницом неосетно нарасла премашујући његов првотни план. Свеједно, спонтано окупљени суседи нису изоставили хвалоспеве на рачун овог наимарског дела, а кроз гласове се убрзо пробио и звек првих пивских флаша. Сабору се, нетом, теглећи своју хармонику, придружио и матори пчелар, за ког смо веровали да је самом себи предак. Низу гласина и празноверица које су пратиле његову тајанствену појаву, једном сам, надахнут неком прочитаном причом, додао измислицу да његове пчеле пред зиму долећу да студено доба преспавају у хармоници, јер им је од музике унутра топло.

Тек што се распевана комшијска дружина из маленог дворишта отиснула на хоризонт алкохолне веселости, неко је приметио да столар седи на клупици пред капијом, снажден и сам. Један за другим прилазећи, људи су око њега затворили круг, покренути знатижељом упорном као свраб. Испрва одмахујући руком, потиштени мајстор је напослетку открио узрок своје зловоље – заправо, својеврсни парадокс: изградњом те дрвене палате за косилицу заузео је безмало читаво двориштанце, тако да сада није имао где и шта да коси. Логичка замка у коју је упао честити столар, наједном се и другима указа као велики пех. Намах одбегла ведрина из погледа припитих добричина, као да је уступила место посве другачијем изразу, чак пре слутњи, или мутном осећању големог апсурда живота, сведеног на истину – настанеш да би нестало – пред којом човек мора да занемима, као што су и они заћутали пред изгубљеним двориштем.

„Шекспире, дођидер `вамо,“ забруја нечији позив кроз тај гносеолошки мук и ја видех комшију Благоја како се нацврцкан клати, покривајући зев истом руком којом ми је домахнуо. Моје вршњачко друштвање, начас неодлучно хоће ли се разбежати или прићи одраслима, изгура ме као предводника, помало затеченог. Књига коју сам невешто покушавао да сакријем иза леђа, сместа постаде предмет подсмеха.

„Да видимо чиме то гулиш мозак,“ рече неко од припитијих и истрже ми штиво из руку таквом силином да сам умало пао. Није ми требало много да пристанак на грубу шалу изаберем као једини спас.

„Лепо ја кажем да гули мозак,“ прасну шаљивција показујући наслов књиге „ево, чита неког Гуливера!“ У мешавини смеха и надвикивања, овој досетки као да је свако имао да придода коју реч. Малочас пољуљани смисао тражио је нове ослонаце, а његова обнова била је, схватао сам, поверена мени.

Док се књига селила из руке у руку, као да је одмеравањем њених физичких својстава међу окупљенима јачала раније успостављена вера у излишност постојања такве ствари, ја сам сковао план.

„Питајте је нешто, уме да одговори.“

Чим сам то изрекао, у мекоти пивских погледа указала се радозналост и мени остаде само да видим хоће ли штету сменити каква добит. Сам или у друштву – уживао сам у овој игри. На постављено питање, требало је насумично отворити књигу и спустити прст на реченицу која је представљала одговор, понекад оптимистичан, други пут збуњујућ или смешан у својој бесмислености, а неретко тајанствен, чак узнемирујућ, тако да би лице питаоца на часак запоседали зебња или благи грч.

Књига је лако и брзо ушла у средиште пажње распојасане скупине, сатеравши у привремени заборав косилицу и њену дрвену палату. Попут тајне смислотворне силе, знатижеља је сметањачкој природи једноставних људи враћала нарушени склад. Окружен гомилом, насумице сам отварао књигу на свако питање. Пре читања одговора, нисам пропуштао да нагласим и број стране у књизи, као да тиме отклањам сваку сумњу у тачност реченог, било какву недоумицу која би се могла јавити, макар и начас. Забава је била потпуна, а изнова се зачула и пчеларева хармоника. У збрци церекања, доскочица и циничних опаски, добри људи су, рубовима своје алкохолом обљубљене свести, слутили узвишену збиљу која долази једино из запитаности, макар она била део безазлене игре, а повод за њу сасвим наиван. Иако је све то било узбудљиво, далеко веће задовољство долазило је од помисли да ми на тој улози *infant prophetam* несумњиво завиде моји вршњаци, остављени да овај карневал разметне истине посматрају са стране, окачени о ограду, одакле би, кружећи подвиженог репа око грма ружа, долануо понешто комшијин пас. Из угла његовог

скученог псећег знања, овај циркус мора да је изгледао као смакнуће света, суноврат посве трагичан и непоправљив.

„Е, не може 123. страница, рачуна се само до четрдесет девете!“

Сви се окренусмо на страну одакле је долазила та заповест. До малопре сневољени столар, пеглао је дланом на бутину положен комад хартије и спремао се да управо лизнутим врхом мастиљаве занатлијске оловке нешто прибележи. Дуж његовог чела протегла се дубока бора, као да је нека љута унутрашња мука тражила да изађе кроз тај у кожу утиснут прорез.

„Лото има четрдесет девет бројева, ништа преко тога не признајем!“

Метеж настао у игри с питањима, лако се прелио у пошалице на рачун лутријског призивања среће. Нагон за књишком забавом опет је постао далек и туђ. Био је прави час да склопим књигу и отрчим са осталом децом, већ нестрпљивом да се одметнемо у нову пустоловину. Већ смо сукнули ка капији кад је столар раширених руку скочио испред нас. Она чеона бразда набрала се у још дубљи кожни шав.

„Стани, отвори књигу још једном, фали ми један број до седмице!“

Ухватио ме је за мишицу тако грчевито да сам се једва истргао из његове тропрсте шаке и бежећи, уместо броја странице у књизи, довикнуо му број својих година – једанаест.

Сутрадан, у једном од оних сумрака какве само мајско доба уме да приреди, читава околина била је упозната са изузетношћу најављеном повицима на које нико није остао равнодушан: „Људи, догодило се, догодило!“ Вест је убрзо ушла под сваки комшијски кров. Кад је осведочи мноштво, срећа бива стварнија. Сувоњави комшија столар, мајстор златних руку, чудотворац у области намештаја и тишљераја, кротитељ зубатих стругова и сурових абрихтера имао је главни згодитак! Касније се испоставило да је низ срећника био неуобичајено велик, а премија сразмерно мања од прижељкиване, мада њему свакако довољна да оствари изврсну замисао. Намерио је да сруши оставу за алат, врати незграпном грађевином заробљено двориште и купи имање изван града, како би косилица имала чему да служи, а његово оштроумље показало пун сјај. Само ретки ово нису разумели и подржали. У име добросуседског саучествовања у великој срећи и напретку, данима би у његовом дворишту какво успутно дружење или разговор с комшијама прерастали у прави веселјачки скуп. На једном таквом збору, столар је усхићено пред свима признао осећање обавезе да купи бицикл мени и, исто тако, ако ја мислим да је потребно, оном што је *Гуливера* написао.

После овог догађаја, у многим домовима нашег краја књиге су избиле на добар глас. Испуњавајући стидљиве молбе, носио сам од куће до куће понешто од онога што сам имао у својој невеликој литерарној колекцији, а

наручиоци су поруџбине прихватили готово у тајанству, кришом, као да чине какав преступ, довољно крупан и сраман да им се, буду ли у њему ухваћени, на главу сруши читав свет. Враћене књиге углавном су биле обележене залогома на 39. страни, где се, по томе судећи, читање и завршавало, јер се иза тог броја гасио обећавајући свет лото комбинаторике, повлачећи и јалову срећу у исти пепео. Једно је било извесно: мојим конспиративним одласцима у библиотеку дошао је крај, а уз стечени статус корисног дечака пронашао сам и читалачки спокој. Надимак Шекспир, пратио ме је до конца детињства, када је ископнела мала аркадијска вечност, а време ушло у моје дане.

Марко Стојкић

СЛОНОВО СТОПАЛО

Као девојчица, Јасна је волела да краде кашике, оне мале, кафене, из фиоке са есцајгом, морала је да се подиже на прсте да би их дохватила, па их је закопавала у великој – јер све је тих дана било велико – саксији са слоновим стопалом, тако се звала та кућна палма, тада наравно већа од ње, дугуљастих тамно зелених листова који су падали скоро до земље сакривајући јој светло, сивкасто стабло, у доњем делу проширено, отечено, прошарано браздама, које уосталом уопште није личило на ногу од слона, јер слоновии су скроз друкчије боје, тамно сиви или сиво-плави, као небо пред кишу или као модрица на дупету кад паднеш и разбијеш се – „Откуд оволика модрица, па она није ни пала, она је само села на под!“ – не, стабло те палме је личило на ногу њеног деде, јер откад је баба умрла – „Кад умреш, то није нестајање, само се пресвучеш, свучеш своје тело и обучеш ново, провидно“ – сваки дан је долазила патронажна сестра да је превија, леву ногу, јер била је дебља од десне, са две отворене ране које су зјапиле, зјапиле, зјапиле и никако нису хтеле да се затворе – „Не, душо дедина, нису то ране из рата, ово су ране од срца, ране од рата зарасту, ове од срца неће“ – неће, неће, а после јој је тата објаснио, тата је био прави „дипломата“ (сиц!) и све је знао да објасни, да је дедино срце ослабило и да више не може да пумпа, и онда не може да испумпа све што у њега уђе и онда, то ти је као застој на аутопуту или кад се запуши неко црево, сва крв сиђе у ноге и онда су ноге велике и дебеле и онда кожа пукне и направи се рана – „Да ти каже нешто твој деда... Ја сам био Титов генерал, а сви ови што сада причају лоше о Титу, ни под прозор не би могли да му пљуну. Сви би се они, запамти, упишкили у гаће само да га једном виде, пелене би носили само кад би један дан морали, као ја четрдесет пете, да иду за њим по снегу до колена!“ – ово јој је причао док му је сестра натапала ране прво неком жутом, а после и белом водицом што се пени, па компреса и онај велики, велики завој свуда околу, у круг, у круг, у круг, а дедина нога је била дебела и – „Дођи, пипни, душо дедина, као тесто!“ – када је пипнеш остајали су отисци, бели отисци, стварно, као кад месиш хлеб или, на пример, тесто за питу или неки колач од блата у башти.

После је умро, деда, па су се преселили у његову велику кућу, али се претворио у палму, стабло јој је било дебело и натекло, додуше без рана, и стално је био жедан, деда, мама га је много ретко заливала – „Јасна, бежи с том кофицом, слоново стопало не воли воду, једном у две недеље, лети мало чешће, али тек кад је земља потпуно сува“ – јесте, „потпуно сува, потпуно

сува“, и деда је исто тако стално био жедан, дозвољавали су му да пије само литар воде на дан, лети мало више, као срце му је било слабо, као није могло да пумпа толику воду, јесте, па се онда осушио и умро, деда, а мама је сад хтела да осуши и палму, „фактички, разумеш, да га убије још једном“. Онда је смислила како да га спаси, како да палма не буде жедна, па је, чим је мама залије, одлазила у кухињу, вадила по једну малу кашику из фиоке и пажљиво је, уздуж, прво онај широки, а на крају и уски крај, набијала у земљу између ивице саксије и дединог, пардон, слоновог стопала. Да не буде жедан, да може, чак и кад је земља горе сува, јер доле увек буде бар мало мокро, да захвати кашичицом са дна саксије и да се напије воде.

После су дошли духови. Дедина кућа – „Јасна, то је сад наша кућа!“ – била је велика, празна и пуна шума. Крцкање тешког паркета од храстовине, пуцкетање зидова јер „све куће дишу и слежу се“, онда лети она гамад од зрикаваца по ормарима, брујање и кркљање огромног замрзивача марке Електролукс доле у остави – „Види је, хоће да уђе у замрзивач, види је, довукла сандук од пива, попела се, отворила поклопац и хоће да уђе, силази одмах!“ – шкрипање врата, једних, других, трећих, улазних, оних од терасе и од оставе – „Опет их је неко оставио отворена, колико пута морам да кажем!“ – удари ветра о прозоре, од којих неки нису могли до краја да се затворе, пиштање и клокотање паре у радијаторима, шиштање водокотлића у великом и малом купатилу и у оном горе на спрату, федери у душецима који шкрипуцкају и истежу се сатима након што устанеш из кревета, зујање и удари мушица у окно, у чашу, у абажур на стоној лампи, па веш-машина, стално је радила, претпрање и прање, прво стење и мучи се, а онда је све бржа, једном је и скакала по купатилу, сударила се с кадом, ух, центрифуга, обожавала је центрифугу, то ти је као хеликоптер или када се санкаш или кад много брзо трчиш – „Јасна, ’ајде доста више, не можеш стално да седиш испред веш-машине, није то телевизор, ’ајде, купили смо видео-рикордер, ’ајде да пустимо Шиљу и Микија!“ – па пуцкетање старог грамофона, звао се *Akkord 203*, кад се плоча заврти, пре него што музика почне – „Немогуће да уопште нема слуха, баба јој је певала у хору, ја сам свирала клавир, ти исто, јесте да немаш укуса, али кад певаш у кафани сви се ућуте, а она ништа, не разуме музику!“ – па телевизор, још из црно-белог времена, када га угасиш, а он почне да праска, као кад угасиш ватру или кад проспеш воду по рингли, све је крцкало, брујало, шиштало, нон-стоп, јер кућа је била велика, доле четири и горе још две-три-четири собе плус поткровље, а њих само троје, мама, тата и Јасна. После је дошла и тета Жаклина и све је радила, кувала, чистила, пеглала, мењала завесе – „Не могу сама, треба ми три дана само завесе да оперем, а тета Жаклина нема посао, ми јој помажемо, Јасна, она велика робна кућа у којој је радила се затворила, замисли, ми смо добри, ми јој помажемо, а и мене много боле леђа“ – била је дебела, тета Жаклина, и имала је бркове – „Јасна, немој никад да си рекла

пред њом то за бркове, много ће се наљутити.“ А онда су дошли духови, један по један, троје их је стално било ту, били су Французи, Марлон и Брижит су се звали, и њихов син, мали Жак – „Ајмо, Јасна, Frere Jacques, Frere Jacques, Dormez-vous?“ – много су причали и ништа их није разумела, али је зато касније много брзо научила француски, за само једно лето у школи језика у Марсеју, невероватно, а како и не би када по цео дан нису затварали уста, Марлон, Брижит и мали Жак, уф, колико је само био немиран, јурили су га из собе у собу, тукли га по гузи, затварали га у фрижидер и на таван, али није помагало, па су почели да им долазе и гости, из разних земаља, из Шпаније, Шведске и Јапана, самурај и геиша са планине Фуџи, а то ти је чак тамо горе високо, иза сунца на крају истока, и причали су на разним језицима, сви у глас, било их је много, нарочито у време празника, као онда за Нову годину када су мама и тата отишли на скијање без Јасне – „Није било кревета за децу у целом хотелу, замисли, следећи пут ћемо ићи сви заједно, обећавам ти“ – па је морала да остане код куће са тета Жаклином која је, о боже како је била брката, много волела да штрика и стално је гледала телевизор, а Јасна је прво имала осам, па онда девет и десет година, вредно је радила домаћи и седела је у првој клупи и, кад се врати кући, чим уђе у своју собу и спусти школску торбу на под, чула их је, духове, стално су били ту. Били су добри, чували су је кад нема никог, ноћу су је покривали када се открије, једном су је чак и превише покрили, па је месец дана имала температуру и крв јој се прегрејала и покварила – „Имала сам можда дванаест или тринаест година“ – рећи ће ти, када се поверава, али духови су били ту и много касније – „Јасна, мораћемо на пролеће у стари стан на два месеца, а тата ће остати с мајсторима, ту је и чика Огњен, архитекта, реновираћемо кућу, од подрума до крова, видећеш, биће најлепша у граду“ – а после је кућа стварно била као нова, соба је било мање, али су биле веће, и нов намештај, и велики камин, и огромна кухиња за тета Жаклину са оним острвом у средини и аспиратором и барским столицама да је не боле леђа кад ренда шаргарепу, и велика гаража, и оне стазице са каменчићима и фонтанице у башти и све то, супер-вау-феноменално, шик мале сијалице свуда по плафону, седам програма за осветљење, електричне ролетне, а Јасна је мислила само на једну ствар, на духове, да ли ће и даље бити ту кад се врате, уф, добро је, ту су, још увек су ту, мали Жак је додуше и даље кашљао од прашине, али оздравиће, ту су, мајстори их нису отерали, умрла би да су отишли – „Срећо мамина, мораћемо у Лондон, тамо у болници имају школу језика, учићемо заједно, понећемо и књиге за школу, и биологију и читанку и све, питаћемо разредну за лекције, ништа нећеш пропустити, месец дана, не дуже, треба да ти замене крв, узеће твоју болесну и даће ти здраву крв и нећеш више имати оне модрице ни температуру и нећеш бити тако бледа“ – у Лондону, тамо имају здраву крв за болесну децу, имају Хајд Парк и Westminster Abbey, еби, еби – „Отвориш уста за А, а кажеш Е, тако је“ – а код куће, ту су духови и

Јасна никад није сама – „Не могу да ти родим бату и секу, колико пута сам ти рекла, и мама би волела, али не може, кад сам тебе родила морали су да ми изваде материцу и онда беба нема где да станује, разумеш, не, не може да станује напољу, не може да јој се направи кућица, мора у стомаку“ – Теодора исто није имала бату и секу, али она је живела у згради, а кад живиш у згради, тамо напољу има пуно, пуно деце и по цео дан играш школице, ластиш и жмурке, Теодору нико није могао да пронађе, једном је пао мрак и сви су отишли кући, а Теодора се и даље крила тамо горе на дрвету, и дечаци су наравно немирни, уопште не знају лепо да се играју, лупају ти чврге и гледају ти под сукњу, али никад није досадно, у згради, то је као да имаш браћу и сестре, фактички исто – „Јасна, не можемо да живимо у згради, не бисмо имали где да сместимо све наше ствари, тамо људи живе једни другима на глави, као сардине, замисли, сва та деца би волела да живе у кући као што је наша, у кући има више места“ – ђавола, цаба ти више места када је празно, и нови намештај и нова врата и прозори кад нема никог – „Твој тата је директор и познаје много људи и размисли је у животу помагао, а сад сви ти људи помажу нама да средимо кућу“ – кућу, кућу, да средимо стару празну кућу и добијемо нову празну кућу, централна клима и централно грејање, лети хладно, зими топло, напољу велика гаража са вратима на дугме, а унутра, наравно, никог.

Духови, били су ту и касније. Ишла је у гимназију, Четврту београдску, учила је латински и историју уметности. Мама је, узгред, била историчарка уметности, али никад није радила – „То није право занимање, то ти је више као хоби... Мислим, није да нисам, пробала сам, предавала сам пола године ликовно у Браћи Рибникар, па сам остала трудна и после тога, некако, не знам, није то за мене, није то прави посао.“ Углавном, те једне ноћи је седела и радила задатке из љубичасте збирке, спремавала се за контролни из физике. Било је око пола један, мртва тишина, а онда их је чула, одједном, све у глас, био је то последњи пут да су били толико гласни, свађали су се – „Merde, merde!“ – цела кућа је пуцала и шкрипала, напољу је почело да дува, око један се зачуло добовање првих крупних капи по прозору, па је устала да спусти ролетну. Грмело је, севало, лампа на столу је неколико пута утрнула и затреперила, а затим се сручио пљусак – „Merde, merde!“ – нису престајали, прекрила је уши шакама и стегла се са обе стране толико снажно да је почело да зуји, помислила је да ће јој лобања пући, затворила је очи и – трас – тог тренутка је избио осигурач. Остало јој је било да уради још пет задатака те ноћи, контролни је био за два дана, а лампа је дефинитивно цркла, све је цркло, и светло у башти се угасило – „Срање!“ – чула је за који секунд свога оца у предсобљу, што је све духове моментално утишало, „merde“ се више није чуло, само ветар и киша и нервозно клепетање татиних папуча преко плочица, па је напипала кваку и пошла му у сусрет. Показала му је где стоји свећа – „Где у кухињи?“ – „Тамо горе

изнад полице са зачинима“ – а тата је одмах назвао електричара Мићу, јавио му се тек из трећег или четвртог покушаја и дошао за непуних пола сата, или мало дуже, већ је било око два, било је хитно јер је тата рано ујутру морао за Никшић, а врата од гараже нису могла да се отворе без струје. Те ноћи је схватила да мора да их се отараси, духова, јер постало је стварно неподношљиво.

Није више била мала, већ је двапут имала дечка, ишла је са мамом до Будимпеште да купују доњи веш и брусхалтере – „Код нас нема ништа да се купи, само турски и кинески шкарт и крадена роба, нећу да навучеш неке гљивице“ – гљивице, гљивице, груди су јој порасле, бокови јој се заоблили, али остала је витка, гуза јој је била затегнута, трипут недељно је ишла на пливање, професор историје ју је једном чудно гледао док је брисала таблу, видела га је кад је спустио наочаре, перверзњак. Била је zgodна, израсла је, дуго је мислила да су јој руке предугачке, па их је прекрштала на грудима, сакривала их у џеповима и иза леђа. Другарице из разреда су се, све до једне, трудиле да буду посебне – једна је пробушила нос, друга обрве, трећа се облачила и шминкала као Индијанка, само су јој лук и стрела фалили да заглуми у неком вестерну, четврта је хтела да стави пирсинг на клиторис и већ је била скупила новац, али јој је било фрка да оде у студио и каже шта жели – а Јасна, она уопште није желела да буде посебна, напротив, цео живот се, тада и касније, трудила да буде обична, нормална, као сви остали.

Дошла је онда и она ноћ, мало после шеснаестог рођендана, напољу је падао снег, када ју је напао мали Жак, није више био мали, у сну, на кварно, водила је љубав са њим, тачније прво се бранила, а онда га је пустила, радио јој је невероватне ствари, околу је свуда била ватра и неки људи са црним маскама који су их гледали, као да чекају на ред, бацајући у пламен све њене лутке, чак и лондонску барбику, оловке, фломастере и онај њен мали бицикл, а Јасна га је грлила, Жака, што је могла јаче, јер ако га пусти, знала је, одмах ће доћи они под маскама, један по један. Кад се пробудила срце јој је тукло толико снажно и била је врела и гаћице су јој биле толико влажне да је до јутра морала двапут да се дира тамо доле пре него што је, у пет или шест, једва некако заспала. Не, то са духовима је морало да престане. Смишљала је начине како да их се отараси, па се докопала интернета, сате и сате је проводила за компјутером, али десетине опскурних сајтова, четови и форуми само су удесетостручили њено неспокојство. Лети су је слали на курсеве језика, једном у Марсеј, други пут у Мадрид, па у Милано, а после матуре и у Франкфурт, мада није волела

немачки, и то су били једини периоди, тај јул и тај август, када није морала да се труди да изгледа нормално. Пре подне је ишла на часове, после тога на пиће с колегама са курса – разних узраста и из разних земаља – изгубила је невиност са једним Италијаном – „Звао се Вићенцо, био је помало смотан, али пресладак“ – изговарала је као да се теши због чињенице да све то није било ни близу оном ватромету о којем је маштала – а поподне је шетала, возила ролере, ишла на базен.

„Макс,“ рекла је изненада прекинувши своју бескрајну исповест, разнежено отварајући полузтворене очи, „у Мадриду имају сјајне базене, морамо да идемо заједно!“ А док је била на тим курсевима – наставила је опет затворивши очи – сваки други или трећи викенд из Београда јој је авионом долазила мама, да је посети и види како је, па су изнајмљивале ауто, возикале се, обилазиле градиће и замкове на обронцима, одлазиле у музеје и у шопинг. Крајем августа би се враћала у Београд, а духови би долазили с првим јесењим ветром, и даље није успевала да их се отараси и ту ништа није помагало, ни бели лук, ни петлова креста, ни она Теодорина бројаница, ни свеће испод кревета, ни Фројд и Јунг које је бесомучно читала, разумевајући тек само понешто.

А онда су, изненада, духови нестали и више се никад нису појавили. Био је неки април, спавала је, целу ноћ је пљуштала киша и пробудило ју је нешто у коси. Била је то рука, нека топла, позната рука, нежно миловање, опет мама, опет није могла да заспи, не, још увек неће отворити очи, претварала се да спава, само да потраје што дуже, то миловање, а онда, одједном – „Душо дедина!“ – чула је тај глас, јасно га је чула, скоро да је дах могла да му осети, толико је био близу, отворила је очи толико да су хтеле да испадну. Рука у коси је нестала за секунд, па је што је брже могла потражила прекидач, упалила лампу и одмах навукла прекривач преко главе – „Деда јеботе!“ – срце је хтелo да јој искочи, дрхтала је целим телом, крупне грашке зноје избијале су јој по челу и носу. Затим се некако сабрала, лагано открила главу и соба је наравно била празна, а кратко после тога их је чула – „Кунем ти се!“ – јасно их је чула, дедине коракe на ходнику како се удаљавају, његову леву ногу како се вуче, јасно је чула и шкљоцање браве на улазним вратима, њихово отварање и затварање и онда – дугу и бескрајну – тишину. Ујутру ју је пробудио звук неке ломљавине и после тога нешто као забезекнути уздах, па је скочила из кревета и отрчала у дневну собу. Мама је стајала у углу код прозора, испред саксија са цвећем и сломљене тацне и шољице кафе, и плакала је, као да је неко умро, плакала је. Јер слоново стопало било је потпуно суво, спарушено, сваки лист сув, крт и ломљив, стабло црно као угаљ, као гром да га је спалио. Касније је, у башти, празнећи земљу из саксије, тета Жаклина пронашла једанаест малих, сребрних кашика за кафу, из два стара бабина есцајга – „Шта ти је квалитет“

– рекла је – „опереш их и ни трунке рђе, ни најмања црна тачкица, толико година, а ниједна се није искривила, ништа, као нове!“

Нисам знао шта је слоново стопало, покушавао сам да га замислим, али није ми ишло, па је Јасна умала – ноге су ми биле топле пошто ми је дуго држала главу у крилу – отишла до купатила и вратила се с лаптопом у руци. Доле је носила памучну тренерку, горе неку уску пругасту блузу и раскопчани црни дукс са капуљачом, коса јој је прекривала лице и падала преко ивице ниског четвртасог стола у дневној соби док се нагињала да уштека пуњач у лаптоп, отварао га, кликтала на дугме за укључивање и нежно превлачила прстом преко сензора за отисак. Windows се дуго учитавао – „Опет неки апдејт“ – ћутали смо. Размишљао сам о оној палми, о духовима и о њеном деди. Ако је лагала, била је то једна од најлепших лажи које сам у животу чуо, а ако је била и луда, било је то лудило такво да сам желео да га попијем на кеца, без трунке оклевања, на искап. Лаптоп је почео да преде, Windows се коначно подигао, а Јасна се, нагло, као да се пренула из неког сна, исправила, окренула према мени, продорно ме погледала, забацила косу иза ува и онда ми – смирено, озбиљно, као да признаје некакав злочин – рекла: „Макс, ја те волим.“

Био је Божић, напољу се зачуло шкрипање нечијих ципела по дубоком снегу, кроз прозор су се виделе крупне пахуље како опкољавају уличну светиљку и падају по огради терасе, по малој вештачкој јелци лево у углу, по танкој ивици плазма-телевизора на ниској белој комоди, по целом оном столу и тастатури компјутера, по белој кожној угаоној гарнитурџ марке Natuzzi – „Јебао их Натуци, стидим се њиховог богатства, морао је да буде Натуци, ништа друго, не можеш ти то да разумеш“ – на којој смо седели, по Јасниној коси и лицу, свуда је падао снег. Раније тога дана били смо на Сењаку, упознао сам јој маму и тату, фини људи, тата је играо доброг – допало му се што сам вредан и предузимљив – а мајка лошег полицајца – имала је неколико циничних коментара на које сам успео да се не упецам. Видео сам и ту кућерину, шпански мермер и скоројевићки минимализам и Ољу Ивањицки на зидовима, чак сам и тета Жаклину стигао да упознам, стварно фина жена. Јасна је управо рекла да ме воли. Да није мало рано? Није прошло ни месец дана... Гледала ме је, усредсређено, не знам коју је врацбину у себи мантрала, а ја сам само упловио у тај бакар, у тај њен печени кестен од очију и рекао јој: „Ја тебе обожавам.“ После тога је ушла на Гоогле, показала ми фотографије оне палме и тог тренутка сам јој поверовао, сваку реч сам јој поверовао.

(одломак из романа „Хаварија“)

Бојан Савић Остојић

НЕ НЕ

чарлама

ЛИЦА

АНА

НАДЕЖДА

АНТОНИЈЕ

И одједном сам се сложио,
чак сам сместа устао из кревета
када ми се мисао о кретању
УСТАЉЕНОМ, ПРОДОРНОМ, БЕЗУСЛОВНОМ ЛИНИЈОМ
учинила дражеснијом од чаше хладне воде.

Витолд Гомбрович

Космос

НЕ, НЕ, непоколебљивост, зацртана линија, мора се без попуштања
одржати

и када почне да ромиња

и кад се маца накачи на ограду мјаучући „не-иди“ као Изабел Ипер
у СЕОБАМА

и кад испревртавши џепове схватиш да су ти паре остале у другим
панталонама (сомотним, крем, које вечерас ниси обукао јер ти се — без
шале — прохтело да „промениш“)

и кад већ видиш себе како, жваћући на леву страну, покорно хасаш
домаћи топли сендвич са два (увек та два! увек иста два!) преостала,

бедна парчета печенице и специјално слајсованим „премија“ качкаваљем

и када станеш пред банкомат Комерцијалне банке, одахнувши што ти се нашао на путу, знајући да би ти било мрско да се враћаш да си га оставио за собом

и кад се осврнеш као опарен, мислећи да ће то бити довољно речито упозорење шофершајбни иза тебе која те је беспштедно осула светлима за маглу

и када, свестан да пас нема за шта да те уједе, ипак сујеверно застанеш да провериш стање на рачуну —

свестан да ће, ко год те нападне с леђа, цабе потрошити енергију

и да ти, у немилем случају, швајцарски нож у џепу цегера неће бити надамак руке нити од било какве помоћи

и да би, ако и успеш да га расклопиш, ако ти успе да се притом не расечеш, у самоодбрану кренуо отварачем за пивске флаше

и кад ти банкомат штекћући поручи да располагаеш са 109 динара (уздржавши се да дода „ни евро“)

и када згужвани извештај не БАЦИШ него СТРПАШ у унутрашњи џеп капута, да „барем нешто шушка“

и кад се, још обасут светлима за маглу, претвараш да си се сам предомислио и да ти не треба готовина, јер „ионако идеш на место где примају и картице“

и када дочекаш да ти, измигољивши се спорије него икад, картица дохвати кажипрст, којим је грчевито скопаш, као да је спасаваш из ждрела, као врућ кромпир машицама

и кад се запиташ, готово наглас, би ли ти у матичној кафани дозволили да кафу платиш мало са картице мало из свих џепова

и када усиљено, помпезно, неаутентично, истуриш браду на којој су маље у последњих шездесет секунди ижцикљале брже него за минулих дан и по

и кад се надаш да је довољно мрачно да ти се не види подваљак

и када погледавши кроз прозор матичне кафане не угледаш црни коњски реп „своје“ келнерице Ане

и кад ти њено одсуство послужи као још један згодан изговор да кафану, таман што си се нашао на вратима, ипак заобиђеш

и поред свега утучено замишљајући како би (само да је она ту)

прошао кроз пуну, задимљену салу до свог места у следећој, пустој и изветреној (дискретно се јавивши),

како би у ћошку одмах поред врата упалио светло изнад стола (напивавши прекидач за који само ти међу гостима знаш да се налази ту),

како би, када се Ана појави, скроз летимично, што успутније, споменуо како су ти „управо објавили књигу“

и кад те Ана, заинтересована из куртоазије, буде упитала „где могу да је купим“,

како би се благонаклоно, шеретски насмешио, само то чекајући

и пружио јој књигу са већ исписаном посветом

па би те Ана, сва је прилика, подигла са столице, зацело пољубила и, напослетку, значајно како приличи, рекла: „честитам“

али у једно си потпуно сигуран: у том тренутку би те упитала: „шта пијеш, кућа части“

на шта би, сиромах, суспрегао ликовање и одговорио „само кафу, само, само кафу“,

знајући да ћеш скромношћу измамити и чашу вина, ако не и цео палачинак приде (по свом избору)

и кад се, прелазећи Светозара Марковића, запиташ „би ли се то заиста било догодило“

и када окренеш свој хенри-милер-качкет наопако, пустивши да ти киша напада по носу, верујући да покислост стоји необријанима

и када, као кроз измаглицу, у Немањиној снимиш банкомат Поштанске штедионице

и кад се сетиш да ти је негде у новчанику затурена и њихова, „интернет“, светлоплава картица

и када, посегавши за телефоном, шмугнеш под стреху Министарства правде, просвете и финансија, да би се, заклоњен, присетио шифре,

и кад се телефон загрцне

и кад му се заврти па почне да колута баш кад ти његова килавост не треба

али се зато и старцу за банкоматом испред тебе отегне трансакција

и када помислиш „како је шифра памтљива! како сам могао да је заборавим!“

и кад је трипут у себи поновиш помишљајући како те је одувек завидно служила та краткорочна меморија

и кад се запиташ хоћеш ли ризиковати и насумице тражити „исплату“ или се опрезно одредити за „стање“

и када, више из навике него зато што си преломио, меким тастером изабереш „стање“ и, као на јајима, сачекаш да бипне

и кад те, избацивши „трансакција у току“, аутомат замоли да сачекаш још мало

и кад те, увиђавно намигнувши двапут, охрабрујуће упита „желите ли извештај“

и када осокољен, убеђен да си га насамарио, нестрпљиво кажеш (откуцаш) „да“ (а најрадије би арлаукнуо: „може!!!“)

и кад се наоштриш да убереш новчаницу из прореза који никада није у висини руке као што би требало

и када без обзира на став богомољке замишљаш

како, са 500 динара у цепу, у свим дневним листовима сутрадан од срца захваљујеш мистериозном донатору, потрошивши трипут више на оглас

и како — само равнотеже ради — грдиш службу Поштанске штедионице што те о приливима не обавештава на време

и кад ти екран дискретно, од тога не правећи чарламу, прикаже: „на располагању: 0.24 EUR“, тако се услужно ућутавши

и када, не дајући ти да се опасулиш, крене да штанца и папирни извештај, којег ћеш се и овог пута, уозбиљен и смушен, прихватити као аутомат, намењујући га „за архиву“,

и када потом као жбун гоњен ветром наставиш узбрдо Немањином

и кад се бацивши поглед на тротоар присетиш песме написане једном приликом у оскудици („а кад то није било оскудице?“)

кад си се, средњошколац, празних џепова враћао из ноћног клуба
загледајући сваки папирић, опушак, спајалицу у улици Краља Милана (тадашњој Српских владара)

— песме која се није звала „Ћубретар“ како си се најпре сетио него „Лицемер“ —

и кад се сетиш како си недавно преко пута бившег „Ројала“ нашао новчаницу од 20 евра баш кад је ниси тражио а баш ти је требала („а кад ти то није баш требала?“)

и када на силу подигнеш поглед са улице, и даље међутим остајући погнут

и кад се улијеш у Булевар ослобођења прошавши поред банкомата зелене боје

и кад се сетиш — све пешака, све миц по миц — да ти у новчанику цеци и трећа, „девизна картица“

и када помислиш „зашто да не“ па потражиш и њен PIN на телефону, безмало сетно шапућући: „а летос сам га знао напамет“,

летос кад си га носио у прстима, у центру Арла,

кад си подигао целих 200 са банкомата код већнице на којем је стајала порука „Вратите ми мојих 80 евра“ коју је исписао неки несретник,

летос када си се на несретников вапај само снисходљиво и несолидарно нацерио

и кад се, само шест месеци касније, на ћошку Немањине и Булевара ослобођења, гурнувши ту исту (Master Card) у прорез, зачудиш кад те аутомат, мада не припада матичној банци, освоји (скоро пуним) именом

и кад се запиташ „да ли то значи да бих имао право да тражим и увид у стање?“

и кад се сетиш да би банкомат мирно могао да ти саопшти како „увид у стање није доступан“, јер „и с таквима си имао искуства“

и када „лупиш шаком о сто“ и решиш: „нек иде живот, коцкају се: тражићу да ми се исплати најмања сума“

али кад монитор сусретљиво саопшти да је најмањи износ за подизање 200 динара

и кад те тиме збуни као мачку фајталица

и кад, у нади да није баш „дотле дошло“ (знајући да јесте), у нади да „ниси на тако ниске гране спао“ (знајући да јеси), осетиш да ти је у утроби прорадила сујета

и када, не одолевајући навици, страсно, инацијски, изабереш суму од 600 динара да се не обрукаш пред банкарима

и кад ти банкар који је само на то чекао рекордном брзином одрецитује: „не располажете довољним средствима“

и кад ти понуди да обавиш још неку трансакцију, што ти се учини прилично саркастичним,

и кад и трећи пут измудеш картицу из аутомата, прогласивши да си исцрпео све ресурсе,

кад ти се лице озари изразом „испунио сам своју судбину... али ми није лакнуло“

и кад банкомат поново почне својим зеленим, лењим оком да ти намигује као следећој муштерији у були, правећи се да те не препознаје, понашајући се као да те У ДУШУ не шпијунира

(и збиља би те сада разгалило: шта би то банкарски аутомат имао да забележи шпијунирајући те У ДУШУ)

и када останеш да стојиш као мула, оклевајући да испробаш и „последњу могућност“

јер шта ако на рачуну однекуд имаш баш двеста и ни динара више, баш зато што мислиш да их немаш

и када схватиш да можда ниси, мада си запенио да то себи признаш, исцрпео све ресурсе

и када замислиш како у неком „државном центру за банкомате“ дежурни сада сигурно верује

да ти је неко покрао све картице

и да је потом, да не побуди сумњу, решио срећу да окуша, ни мање ни више, на три различита аутомата

— јер што би, при здравој памети, опељешио само један? —

и кад ти сине да целе вечери управо себи ниси дозволио да *окушаш срећу* док то без проблема допушташ имагинарним лоповима

и када четврти пут извучеш пластични ђаво из новчаника

и кад у цугу успут пребројиш свих седамдесет динара у кешу

и кад је исправиш (са чипом нагоре)

и кад је упериш

и никад прецизније забодеш у прорез

и када лежерно откуцаш PIN и пустиш да те банкомат још једном препозна

и када мислећи „немам шта да изгубим“ усмериш курсор на „200 динара“

и кад банкомат безмало штуцне

и када стане да бруји

и када почне да преде као маца која ти не да да одеш у кафану

и кад у брујању које уследи препознаш како броји паре

и да се уби од брујања и бројања пара

и када трака која ни овде није у висини природно испружене руке почне кроз прорез да бљује новчаницу

и када на њој препознаш мило лице Надежде Петровић

и кад установиш како, на срећу, „на први додир није превише офуцана“

и кад се театрално, за сигурносну камеру, из петних жила зачудиш, у нади да се томе чуди и оператер из аутомата

и кад пожелиш да га загрлиш као Стив Мартин што загрли билборд у филму L. A. STORY

и кад ти дође да своје чуђење поделиш са свима, нарочито с онима који то не желе

и када новчаницу овлаш испустиш па покупиш у паду, бахатећи се

и кад ти дође да новчаницом пређеш преко сваког тастера на банкомату „за срећу“

и кад је, савијену надвоје па начетворо, пажљиво заденеш у не приметни размак у новчанику, спљескаш између картица

и кад ти СЛАВНО лакне што у кафани нису скочиле цене палачинака

и када, као цар, као младожења, не УЂЕШ него КРОЧИШ у пуну, задимљену салу

и када, пламтећи као жишка, сваког посетиоца почастиш увиђавним климањем

и када заседнеш за свој не СТО него ПРЕСТО, у свечаној испражњеној сали, беспрекорно исправљених леђа

и када га себи привучеш из навике, премда те је све чекало уприличено, по мери

и кад се, процилитан, протегнеш до Свог Прекидача надамак прозора да упалиш светло за читање

и кад ти приђе Антоније

и кад те пита шта ћеш пити

и кад му кажеш „ништа вечерас“

и кад га ухватиш како се на то збуњено чешка по леђима

и кад га, разобручен (као деда кад скине копоран и откопча прво дугме на панталонама) упиташ „ради ли кухиња“

и када, громко, да се чује и на дну сале, да одјекне и до собе у којој расте тесто, наредиш:

„нека онда буде палачинак с плазмом и — *рећемо* — кремом“

— као да и нешто скупље можеш да приуштиш али ти се прохтело да нећеш —

и када шапатам („у поверењу“) додаш да ти је прилично касно за кафу

И КАДА отпивши велики гутљај и прошетавши поглед по сали — која почиње полако да се пуни, и то гостима који се враћају с представе (у толиком броју да су закрчили пролаз, запели између столова и фотелја) — видиш да палачинка више нема, ни у тањиру, ни у устима, да ни у чашама више нема воде, а да се плазма расула свуда по столу, и по средини, и по ћошковима, по кожној постави менија који заудару на алкохол, по страницама и по џемперу, за који се зрна тако грчевито

закаче, још тврдоглавије од смокија, да их је практично немогуће истрести, као уосталом и пепео, пре него што га брисне Антоније,

и тада, када пред шанком будеш трагао за милом Надеждом по новчанику

и кад те Антоније сумњичаво погледа и упита „нећемо ваљда вечерас на црту?“

и кад му искоса будеш одвратио: „Ја на црту? Не не! Никад!“

и кад те, нимало збуњен, Антоније спремно дочека речима: „Неће бити проблем, само реци“

И ТАДА, кад будеш скоро заустео да се предомислиш и кажеш „када већ нудиш, што да не“,

али уместо тога, напослетку напишаш Надежду, ћифтински савијену између две картице

и изазивачки, као махер, репетираш:

„Немој да те одмах будем ухватио за реч“

и тада, када му оставиш бакшиш од двадесет динара

и тада, кад ти Антоније срдачно стисне руку

и тада, нарочито тада,

кад га толико дирнеш да једва успе да прозбори „ТИ-ЕН-ЕКС“.

26-30. март 2018.

Марија Живковић

ХОЋУ

хоћу да барем део онога што хоћу успем да изразим
хоћу да се посветим и да одустајем само онда кад знам да сам дала целу себе
хоћу да не губим време
хоћу да живим у граду у коме ми се живи
хоћу да се преселим у било који град кад ми се буде селило
хоћу и да у старости нађем своје гнездо
хоћу да ми долазе људи
хоћу да ми неко време нико не долази
хоћу да људи знају које је то време
хоћу да имам усну хармонику
и да имам неког доброг учитеља
хоћу да научим да возим
хоћу да уђем у Венецију кануом
хоћу да не ћутим о политици
хоћу да останем доследна
хоћу да се научим дисциплини
хоћу да волим
хоћу да сам вољена
хоћу и да патим
хоћу да имам моје жене
и своје мушкарце
који никад нису били моји мушкарци
хоћу да буде тај један човек који подстиче да будем најбоља верзија себе
хоћу да то и ја чиним
и да то чине људи око нас
хоћу да не понављам грешке
хоћу да научим да губим
хоћу да имам све књиге које желим да имам
хоћу да немам превише књига
хоћу да живим у светлом стану
хоћу да радим у позоришту са децом
хоћу да направим албум
хоћу да гледам како дете постаје човек
хоћу да у старости, а хоћу да доживим дубоку старост, имам седу косу
дужине које желим
и да је ошишам
и да имам партнера са лепим шакама

хоћу да имам фотографију где сам гола, са двадесет седам година и да му
је покажем и да нећу да ми он ишта каже
хоћу да престанем да поклањам поклоне
хоћу да научим да задржим
хоћу да умем да презимим зиму
и да не правим драму око тога
хоћу да генерално научим да не правим драму ни око чега
и хоћу да могу да одем на море кад ми се иде
и да неко време живим на сплаву
хоћу да живим у различитим земљама
идеално би било да нађем неког вечитог путника, сапутника
или заправо хоћу да могу да путујем сама
хоћу да знам ту једну мачку која дође кад јој се долази и оде кад јој се
одлази
и хоћу да не знам како се зове, да је свако зове како хоће
и хоћу да некад, кад буде то време, имам пса
хоћу да испуњавам обећања
хоћу да не обећавам
хоћу да учим са децом
хоћу да одем с оцем на планинарење
и да кад имам педесет прочитам шта је он желео у педесетој
хоћу да знам шта желим, шта не и зашто
хоћу да се стално крећем
да будем свесна да се иде и низбрдо и узбрдо
хоћу да не мислим о видику на врху, али да стремим ка њему
хоћу да идем тамо где ми је непријатно, јер се тако превазилази
хоћу да знам да нема потребе да одем тамо, јер се превазишло
хоћу да, кад дође тај час, кажем себи да сам живела
најбоље што сам умела да живим свој живот
хоћу да се не бојим тог часа
и хоћу да оставим све ово за собом
и да ми не буде важно је ли остало

Катарина Пантовић

ПЕСНИЧКА ПРОНИЦЉИВОСТ ВИСЛАВЕ ШИМБОРСКЕ

Развојни песнички пут који је Шимборска превалила током шест деценија писања је свакако подстицајан за разматрање, али, занимљиво, не сведочи о великој поетичкој амплитуди као што би се могло очекивати. Упркос првим збиркама *Зато живимо* (1952) и *Питања постављана себи* (1954) које су окарактерисане као „соцреалистичке“ (а које је Шимборска касније и сама изостављала из избора властите поезије), основне контуре њене поетике нису се битније мењале, али такође никад нису западале у стилско-тематску рутину или маниризам. Мало је познато да је Шимборска дебитовала као прозна списатељица, пишући кратку прозу и фељтоне, да би се тек почетком педесетих година двадесетог века определила за песнички дискурс подстакнута подршком Адама Влодека, песника, уредника и, накратко, свог супруга.

Ово колебање између поезије и прозе свакако је оставило трага на ауторкином поетичком проседеу, те се њена поезија најпре може сагледавати из перспективе оне линије модерног песништва која тежи граничној форми, наративном, дискурзивном, а која одудара од „класичне“ поставке и сталних песничких облика. Шимборскине песме се, тако, остварују као мале спекулативно-солипсистичке приче, њена дуга, једноставна реченица се клони патетике и наглашених осећања, а личан, приватан садржај стихова, са готово неизоставним иронијским обртом, провоцира читаоца и упућује на метафизички смисао (Павковић). У том смислу се као о преломној збирци може говорити о књизи *Дозивање Јетија* из 1957. године, где је поезија подстакнута филозофско-егзистенцијалистичким контекстом, али такође сасвим природна и спонтана. Песникиња не оптерећује текстуално ткиво научним терминима или интертекстуалним референцама, а проблеми који закупају лирског субјекта су тек назначени, претходно испосредовани различитим сликама и сензацијама који су неретко асоцијативно мотивисани. Парадокс њеног у исти мах спекулативног и непосредног тона и обраћања суочава читаоца са парадоксима егзистенције, што је нарочито изражено у доцнијим збиркама попут *Људи на мосту* (1986), *Крај и почетак* (1993), *Тренутак* (2002) итд. које се на дискретан начин баве пролазношћу бића, несводљивошћу

људског карактера на једну једину пројекцију, при чему ауторка тежи да артикулише себе као појединца у свету двадесетог века и да се позиционира у етичком, егзистенцијалном, али и у историјском смислу.

За разлику од прве две збирке који се могу посматрати као покушаји бављења послератном „објективном стварношћу“ уз сав историјско-политички потенцијал који дати период двадесетог века са собом носи, у каснијим књигама уочљива је тежња ка филтрирању света кроз изразито личну призму. Њен чист и прецизан израз садржи детаље који готово сабласно осветљавају изгубљену прошлост и тренутну неизвесност појединца у свету, и као да дозивају иоле сигурније упориште стварности. Шимборска, међутим, о трагичности и пролазности човековог постојања проговара с дистанцом, ироничном прецизношћу, скептично, некад и стоички, „свакодневним језиком“ оснаженим хумором и иронијским обртима који нужно воде релативизацији свега изреченог у песничком тексту, па самим тим, и релативизацији људске егзистенције. У том смислу је изузетно подстицајно споменути фигуру реторског питања која се испоставља као кључна када је Шимборскино песништво у питању. Многобројна питања која лирска јунакиња поставља себи, али такође и имплицитном читаоцу с којим непрестано остварује прећутни дијалог, упућују на обрте, случајна открића, провокативно усмеравање мисли и исказа у другом правцу и сталну запитаност над постојаношћу свега; међутим, непосредне одговоре нуди ретко или никада. Овакве својеврсне игре мисли, које неретко прерастају у луцидне језичке игарије које воде неочекиваном разрешењу текста, не сведоче о песникињиним лингвистичким, артистичким настојањима, нити о извесној надреалистичкој (и, доцније, неоавангардистичкој) поетичкој провенијенцији, већ пре о напорима да се сва потентност речи вишеструко исцрпе, не дозвољавајући, међутим, да им икад буде потчињена. Те игре речима творе непрекинуту дијалектику проналажења себе у језику и језика у себи, као покушај одгонетања себе. Спој хумора с једне стране и меланхолије с друге, односно лудизма и озбиљности, подстичу читаоца на промишљање о наизглед безначајним стварима свакодневице, али и означавају својеврсну немогућност прихватања парадокса егзистенције, што је и виђено у збирци *Дозивање Јетија*.

О некаквим сталним поетичким констелацијама поезије Виславе Шимборске можда је и у многоме незахвално говорити, јер треба имати у виду да песникиња никад није била повезивана са конкретном поетичком школом или правцем, што не значи да извесне одлике (пост)модернистичке поезије нису у њеном песништву присутне. Оно што, међутим, књижевна критика издваја као специфичност њеног израза јесте управо њен једноставан, прозаичан језик, језик саосећања, миран, утишан, рекло би се на махове и хладан. Пред читаоцем искрсава лирска душа контролисана

рациом и интелектом, али се никад не доима као превише интелектуализована или безосећајна, већ на приватан, индивидуализован начин доживљава свакодневицу и реагује на њене подстицаје са својеврсним интелектуалним шармом. Наизглед једноставност колоквијалног говора и десакрализација „великих тема“ испостављају се као наличје рафинираности и идиосинкретичности њеног израза, и једноставност исказа не умањује филозофску продубљеност песама. Шимборска је доследна у спровођењу стратегије када је песнички језик посредни, те комплексна и болна питања попут вере у људску блискост, (после)ратног искуства, закона природе и просперитета интимног и општег саопштава без примеса патетике.

Песникиња, штавише, искушава амбивалентни дискурс ироније и цинизма, подвргавајући им поједине теме свог песништва. То је, на пример, случај са песмом „Прва Хитлерова фотографија“ из збирке *Људи на мосту*, која демаскира апсурд и ужас и представља врхунац киселог, саркастичног певања о злу, односно о злу пре него што је постало зло, које је додатно наглашено псеудо-инфантилним тоном и пародијском употребом деминутива: „Ко ли је овај буца у кафтанчићу? / Та то је мали Адолфчић, синчић Хитлерових! (...) / Куда ли ће те смешне ножице одлутати, куда?“ (Шимборска 2014: 232)¹. Други светски рат се, природно, испоставља као формативан догађај, те је дезинтеграција стварности у бити тежишна тачка многих Шимборскиних песама, попут у „Закулисним преговорима с мртвима“ из поменуте збирке, где лирски глас апострофира судбину мртвих и побијених искључиво кроз (реторска) питања, или у песми „Погреб“, упечатљивој због своје форме јер је састављена једино из фрагмената разговора људи који су се окупили на сахрани. Људска усиљеност, површност, отуђеност и неуверљиви покушаји емпатије предочени су кроз изузетно реалистичне и пластичне реплике попут „Тако изненада, ко би рекао“, „Живци и цигарете, опомињао сам га“, „Сам је крив, увек се у нешто мешао“, „С лакирањем врата, погоди колико“, „Свештеник пљунути Белмондо“, „Није ружна та ћерчица“, итд.

У песмама које су подстакнуте темом рата, осећања пропасти и незнања сударају се са надом и вером у бољи поредак ствари. Пољска критика (Јачек Лукашиевич) већ је истакла Шимборскину способност да уклапа лични доживљај са широм друштвеном сликом, конкретно са општим; чиме испитује судбину појединца у контексту историје цивилизације, као и деловање историје у фрагментима људске стварности. Она, међутим, није песникиња нихилистичке оријентације, већ егзистенцијалног скептицизма, резигнираности и солидарности са пролазношћу свега људског. Посредством хумора као једног од њених

¹Сви цитати преузети су из издања: Вислава Шимборска, *Изабране песме*, Београд: Трећи трг, 2014.

основних поетичких метода она успева да надиђе патњу, зебњу и предосећај смрти, чиме уништава патос, а афирмише посматрање ствари у кључу релативизације, игривости, пролазности, неизвесности и несталности. Готово сваки текст, било у њему доследно спроведено оптимистично или злоћудно расположење, поседује карактеристични иронично-хумористични тон, па и обрт, који ауторки дозвољава да о историјском, али и о (ауто)биографском и интимном проговара са извесне дистанце. У том смислу карактеристичан је, такође, поступак пародирања који се односи на утврђене конвенције у уметности, удружен са реторском фигуром екфразе, односно опсежне, пластичне и детаљне дескрипције. Ово је уочљиво на појединачним примерима у готово свакој песникињиној збирци: на пример, у песми „Рубенсове жене“ (Со, 1962), „Византијски мозаик“ (Да умреш од смеха, 1967), „Средњовековна минијатура“ (Велики број, 1976), итд. Тако она у „Рубенсовим женама“ вели: „О разједињене, о прекомерне, / удвостручене одбацивањем одеће, / утростручене изненадношћу позе / масна јела љубави! / Њихове мршаве сестре раније устале, / пре него што је на слици свануло. / Нико није видео, како су као гуске / ненасликаном страном платна ишле“ (Шимборска 2014: 62). Слично је и у „Византијском мозаику“, где је предочен дијалог између имагинарних ликова патетичних имена, царице Теотропије и цара Теодендрона: „ – Супруго Теотропијо. / - Супруже Теодендроне. (...) / - Поистоветих се / с длановима госпе моје, / попут сухих шипчица / за плашт закачених“ (Шимборска 2014: 106). Шимборска поступак екфразе удружује са дијалогом и нарацијом у облику малих анегдота, драматизујући садржај слике, а ефекат хумора јавља се као производ употребе специфичног вокабулара (у овом случају, архаизама или архаичних облика речи).

Занимљива је и стална евокација древног, архајског, античког, библијског и историјског наслеђа, или ситуација које су често на прагу легенде или бајке. Многе песме се отварају таквим наративним пасажима или фрагментима, или их бар у једном свом делу поседују: „Тренутак у Троји“, „На вавилонској кули“ (Со), „Фетиш плодности из Палеолита“ (Да умреш од смеха), „Лотова жена“, „На Стиксу“ (Велики број), „Археологија“, „У Нојев ковчег“ (Људи на мосту), „Грчки кип“ (Две тачке), итд. Премда делују мирно, песме поседују сопствени подводни ток, који се често доима као субверзиван. Историја у овој поезији не фигурира као серија чињеница, већ служи као кључ за разумевање заједничке митске меморије. Шимборска, тако, често полази од наизглед једноставног говора или описа, да би до читаоца то стигло испосредовано референцама, одјецима или асоцијацијама, нудећи именоване свих оних расположења која су везана за појединца у митском и конкретном историјско-друштвеном времену и простору, а проистичу из осећања, успомена, па чак и некаквог колективног несвесног које је људима иманентно.

Спајање асоцијативних веза из света филозофије, науке, уметности, историје и популарне културе осликава извесну ауторкину тежњу ка својеврсној временско-историјској дијахронији, пресликавању садашњег тренутка у прошли и обратно; на когнитивном плану, свака ствар, сваки спољни подстицај и тренутак могу бити почетак разумевања и тумачења света. У корпус есенцијалних мотива и идеја које се појављују у Шимборскином песништву свакако су мотиви времена, сећања, пролазне природе људске егзистенције, а песникиња је фасцинирана и ограничењима наше перцепције. Баш у тренуцима када наша свест покушава да превазиђе ограничења, избија велики конфликт између урањања у живот и дистанцираног проматрања живота са стране, са „изнад живота“, како Шимборска каже у антологијској песми „Монолог за Касандру“ (*Да умреш од смеха*). Дистанца према свету је у сукобу са жељом да се свет искуси, и увиђање тога неминовно води усамљености и незнању. Занимљиво је да се могућност предвиђања стварности као средство моћи и контроле над животом одбацује; она се испоставља као узалудна и бесмислена: „Волела сам их. / Али са висине. / Изнад живота. / Из будућности. Где је увек празно / и одакле није ништа лакше но угледати смрт“ (Шимборска 2014: 104) („Монолог за Касандру“), или: „Нека (дете) понекад буде срећно / и прескаче провалије. / Нека му срце буде издржљиво, / а ум будан и далекосежан. / Али не толико / да види будућност. / Небеске силе, поштедите га / тог дара“ (Шимборска 2014: 248) („Започета прича“).

С друге стране, познавање прошлости даје нам тек пуку илузију да њоме владамо, те се лирска јунакиња ни тиме не задовољава. Њу често заокупља питање судбине, односно, предестинираности: да ли је то што нам се десило – морало тако да се деси, или је могло да буде другачије? („Сваки случај“). Овај проблем се испоставља и као основна тема песме „Верзија догађаја“: „Опхрвале су нас сумње, / да ли знајући све унапред / стварно све знамо“ (Шимборска 2014: 292). Егзистенција виђена као привремен „боравак ван вечности“ истовремено нуди зближавање људи једних с другима јер нас „иста звезда држи на окупу“ („Тишина биљака“), а нарочито детињство подсећа на давно откривену лепоту и безбрижност свакодневице, као што је виђено у многим песмама у збирци *Тренутак* из 2002. године. Међутим, хармонију у њеним песмама обично уздрмава осећање пролазности или ограничености, или бива прекинута смрћу, као у елегичној песми „Сан“ из збирке *Со*, у којој девојку посећује мртви љубавник. Речју, Шимборскина песничка путања инклинира непрестаној транзицији из унутрашњости ка спољашњости, из субјекта ка објекту, и управо на овом менталном хоризонту, при овом скоку из света мисли у болни и несавршени реалан свет, формира се егзистенцијална медитација.

Шимборскино искуство свакодневице је индивидуализовано; нема, међутим, дијалога са сопством и интроспекције у класичном смислу. Она се

јавља најчешће посредована неким запажањем и проницљивом опсервацијом, одакле и почиње дискурзивно кретање, при чему се отварају нови слојеви искуства који песму одводе у асоцијативном правцу. Она је песникиња која се одвојила од чистог лиризма да би текстуално ткиво својих песама обликовала у складу са наративним, „епичним“, користећи дискурзивни језик који чини супстанцу савремене поезије. У том смислу, тон песама је изразито профан, неспутан, свакодневан, разговоран, приповедног, а неретко и репортерског типа, а лирска јунакиња изналази необично у свакодневном и баналном, често трансформишући своју осетљивост у својеврсни инат, иронични говор и цинизам.

Оваква децентрираност текста, као и свако одузимање патетичног и драмског ореола тексту, без опасности од исклизнућа у банално, обезбеђује Вислави Шимборској високо место у свету савремене поезије. Њен поглед уперен је тамо где „неки професор историје“ ништа ни не слути и „зева над књигама“; она апострофира оне фрагменте људске природе и историје који су пренебрегнути, скрајнути, изостављени, непрестано пружајући руке ка стварности која нам измиче. Та стварност, и живот као такав, попут на некаквом операционом столу, бивају подвргнути различитим огледима и сецирањима; она, сумњичава у аутентичност система, непрестано је запитана над светом. Шимборска је *саставила листу питања на која неће дочекати одговор*.

Слободан Зубановић

ПРИЧЕ СА ФИЋИР БАЈИРА

Брег за размишљање

Нема пуно градова у свету који станују на бреговима и закорачују ка водама. Има, међутим, подоста оних где се грађевине уздижу као брегови, док булевари теку као реке. Немали је број светлих градова са тамним венама канала и оних у којима се светло уздиже високо, где ноћи отичу споро и тешко као лење воде. И сви су они некима само успомене, другима само гробови. Заједничка им је истина да живе од прошлости.

Поглед с Калемегдана ремети мисао да им је Београд сличан. Сваки минут тамо проведен у свитању или сумраку додаје исто толико секунди светлости животу што се неминовно губи. Брег за размишљање, Фићир-бајир, кажу контемплативни Турци; тако су назвали ту „невелике висине позитивну форму рељефа“. Али у њихово време на месту данашњег парка налазило се пусто поље. „Кале“ означава град, „мегдан“ поље, градско поље. Одатле, поглед на ушће реке Саве, панорама сремске и банатске равнице, и боровите Шумадије, не стаје читав у око. Као човек који је све видео и нема чега да стиди и плаши, испод њега тече град заједно са рекама, носећи своје име из неког давно несталог језика и људе ослобођене дневних обавеза и бесомучног трчања зараде ради. Размишљање на том брегу није оног типа као кад се обраћамо богу желећи да урадимо нешто немогуће. За нешто друго, мало, а могуће, довољан је поглед на прилике окренуте ка води у коју, као потрошена новчаница тоне искрзана, пламтећа кугла сунца. Тако загледаним људима може се учинити да Београд нема прошлост.

Идући ка врху калемегданског гребена, одакле се хиљадама година пружа видик на две воде, пада ми на памет да се, на пример, сличност између Лисабона и Београда не огледа само у водама него и у трамвајима који се пењу и спуштају њиховим бреговима. Изашао сам из трамваја број два на месту где се затвара главна београдска улица и где се отвара главна улица калемегданског парка. Скоро на оном месту где стоји камени белег да је баш ту, 1867. године, Али Риза-паша прочитао ферман о предаји кључева Београда, Смедерева, Шапца и Кладова кнезу Михаилу Обреновићу, којем је претходно султан Абдул Азис Први, у Цариграду, предао градове на управљање. На београдској тврђави тај чин је обављен уз дипломатски ритуал, читањем документа на турском и српском језику, уз присуство државних представника, верских достојанственика, заступника великих сила, депутација и свечано обучених представника народа, уз

таламбасе, цвеће и смотру јединица обе војске, и представљао је више од краја једне империје; срушена је била још једна препрека ка добијању потпуне самосталности Срба, али су остале вазалне обавезе у облику даљег плаћања данка Порти. Српска музика одсвирала је тадашњу химну „Дрино, водо“, зазвонила су сва звона Саборне цркве, одјекнула топовска канонада и над Фићир-бајиром завијорила се српска застава.

Потомци тих Срба пролазе поред овог белега као поред већег камена, гурајући се, нарочито недељом и о празницима, око тезги постављених са обе стране стазе управљене ка споменику Захвалности Француској у централном делу парка. Низ малих продавница нуди шетачима, туристима и посетиоцима предмете и „уметничке творевине“ које би требало да оличавају тло и дух народа; у смислу успомена понетих са једног брега где се развејавају мисли намењене, између осталог, јачању појединачног сећања на претке победнике. У галиматијасу сувенира у којем се мешају фићоци шљивовице, кокарде и лицидерска срца са тробојкама и мајицама са натписима „за краља и отаџбину“, исхеклани подметачи и чаршави са префарбаним шлемовима и деловима маскирне одеће, мале библије са фотографијама хашких оптуженика, нема ничег што би могло да подсети на 6. април 1867. и симболичну предају кључева српском кнезу. Макар и оним занимљивим снимком првог српског фотографа, Анастаса Јовановића који је овековечио одлазак вишевековног освајача. Оно што повезује данашњег посматрача и човека који је одавно направио тај снимак јесте смисао за детаљ, он их повезује као памћење, и ствара илузију да ће се догађај тек одиграти. Читав последњи план фотографије је панорама оног дела тадашњег Београда виђеног са Сахат-куле на којој доминира Саборна црква. У средњем плану препознаје се грађевина, данашњи Природњачки музеј, намењена за смештај страже на бедему Јужне капије где се, заувек скамењене, у ставу мирно, слично крајпуташима, виде фигуре десетак војника. Један од њих управо је изашао и стоји испред белог шатора, симбола османлијске војске. Нигде никаквих застава. Сасвим напред црни се лук капије као улаз у тамну рупу историје.

Недалеко одатле, са стране унутрашњег круга „двојке“, на Косанчићевом венцу, на месту где су бомбе једног другог шестог априла, 1941, од Народне библиотеке направиле згариште, само закоровљени остаци подрума, у којима је изгорело пола српског памћења, на то подсећају. Ипак, април у Београду није тако свиреп месец. Само се уморно смеши док се сумрак спрема да се спусти испод савског моста.

Неколико стварних крајпуташа посетилац Калемегдана откриће на малом скривеном узвишењу на завршетку стазе, при крају шанца испод Сахат-куле, где је заувек постројена, као на нашминканом отпаду, ратна гвожђурија. Кад се замакне иза топова, тенкова, митраљеза, чак и једног

ратног бродића, кад се побегне од те застрашујуће жеље за излагањем инструмената смрти, стиже се на малу зараван са две-три клупе, у хладовини, којима душтво праве оригинални споменици, крајпуташа, донети из разних крајева Србије. Сад ми изгледа чудно да сам овде долазио, у младости, да бих склоњен од других погледа, на хартијицама записивао нешто налик песмама. Јер тамо нема видика, само мир који приморава да будеш сам са собом. Један од принципа уметности, да не кажем поезије, је посматрање, гледање без контекста и посредника. У време када сам код куће те најврљане и изгужване цедуљице вадио из џепова, наша песничка традиција била је обузета осећањима која су је односила ван видокруга савременог и враћала се, како би један мој пријатељ умео да каже „видицима старог себра“. И док је калемегданске зидине тресао ритам рокенрола, а у књижевне редакције стизали дуго чекани преводи страних песника, најцењеније поете били су настављачи боемског приказанија песника и потписници стихова у којима се глорификовала прошлост.

У праву је Владимир Велмар-Јанковић када у својој књизи *Поглед с Калемегдана* каже да је „прави Фићир-бајир ипак Калемегдан...“. Где су „хоризонти широки, али видик није заустављена слика“. Међутим, то можда и не мора бити тачно, уколико се има на уму да је сваки човек, за себе, брег за размишљање.

Горњи град, Доњи град

Колико год поглед са горњег града, код Победника, био величанствен и очаравајући, можда је један сасвим другачији – са Доњег града, из правца Дунава и куле Небојше на тврђаву – још импозантнији; његова грандиозност некако је утишана и помало заплашена зидинама и здањима горњег града. Доњи и Горњи град личе на браћу која се недовољно познају па су због тога поделила имање. Ако не шетња истим, али видно подељеним простором, где се укрштају два погледа – онај одозго надоле и други одоздо нагоре – онда и сама намера да се о њему говори бива помало пустоловна јер се, сигурно, туда, не може ходати оном лакоћом којом обично идем између људи. На пример, у главној градској улици, Кнез Михаиловој.

Када силазим стазом са Горњег града на Доњи, или се пењем, истом, са Доњег града ка Горњем, осећам се некако сувишнијим него иначе, и само ме држи инат да се што дуже опирем напору успона, или брзини силажења, низ велику стрмину; да би на крају савладао ту стазу. Кад, на крају, то постигнем, нестаје осећај немоћи и празнине. Дуг и опрезан ход претворио се у победнички осећај, силазак или пењање разбили су утисак бесциљног глугарења. Осим тога, кад наслоњен на ограду што одваја од понора гледам

са гребена Доњи град и пространство које се у недоглед пружа, чини ми се да бих у тај бескрај могао весело и лако закорачити. И обратно, кад са равног доњоградског платоа гледам нагоре, имам утисак извесне зависти према људима чије силуете, у контрасветлу, видим начичкане на врху бедема, као окачене о небо.

Доњи град, за разлику од Горњег чији је симбол Победник, има за свој знак кулу Небојшу. Иако је многи називају и Небојшина кула, она није посвећена никаквом Небојши. Сама грађевина сликовито говори о духу тог простора: безбојна трава која се у касној јесени зазелени околу њених зидова, шум дрвећа са горњоградске падине који подно куле заличи на зов, црне вранеridoшле са градских сметилишта измешане са птицама долетелим са Ратног острва, све то у мирису јутра, у неком ослушкивању и опрезном посматрању, ствара утисак лаке стрепње с једне и дубоког уздаха, готово туге, с друге стране. Извесно осећање корелације и случајности, испод решетака њених прозора, одмах облије сваког посетиоца. Вероватно због немогућности да се самој смрти учини нешто нажао, њој која је на том месту била немилосрдна према стотинама душа. Грчки револуционар, песник Рига од Фере, београдски митрополит Методије, као и многи други незнани – којима је било ту суђено или су погубљени у сенци те куле уз шапат целата – „не бој се“ – могли би о томе нешто више прозборити. Али њихова ћутња је, као и жртва, васионска.

На доњоградском платоу нема споменика људима. Шетачи не застају, као на горњем граду, пред фигурама, попрсјима и именима уклесаним на постаментима. Припомињање личности већ уклесаних у општу меморију или само подсећање на какав историјски детаљ препуштено је белом шуму, комбинацији звукова од којих сваки има различиту фреквенцију. Гласови хиљада људи несталих са овог платоа само су хујање ветра кроз капију Карла Великог.

Везирова чесма

„Кретање овим простором може угрозити ваш живот.“ Могуће је да ми ову реченицу, исписану на табли испред ограђеног простора, поред стазе која излази на Дефтердарову капију према доњем граду, шапуће сам велики везир, Мехмед-паша Соколовић, упозоравајући ме да је опасна и сама шетња тереном где је он заступао султанову власт. Устао сам рано, преко обичаја, прошетао Доњоградским булеваром до куле Небојше, па преко парка до Барутане и стазом, узбрдо, на горњи Калемегдан. И сад сам, у тишини свежег јутра, пред капијом која једним оком гледа на Доњи а другим на Горњи град. Њен саставни део је чесма.

Људи веле, а писци и историчари записују, да „служба господарима има две сврхе: једна је да се чува лако зарађени хлеб, а друга да се сачува глава“. Слушао сам, пре доста година како, хазарски весело, за малим столом у Клубу књижевника, Милорад Павић одговара на још веселија питања песника Раше Ливаде на ту тему. Одбијајући кратке димове своје луле брзином која је одговарала ритму песниковог испијања „Жуте осе“, Павић га је подсетио на једно писмо Лукијана Мушицког упућено Копитару на питање: како Мушицки пише и на словенском и на српском, свом матерњем језику. У писму Мушицки објашњава како његов народ служи не два него више господара – да би имао хлеба, да би се одржао. И навео је још један разлог. У неким данима, поготово ратним, боље је као појачање имати два партнера него једног. Док ово пишем, њихов разговор, слично млазу из чесме са чије луле вода не тече, умива читав живот Мехмед паше, везира заслужног за одржавање османлијског царства, човека нашег порекла који се виноу до неслућене висине као владар у сенци, у земљи која није била земља његовог порекла, у народу и вери која му је наметнута, у језику и обичајима које је научио као што дете учи да једе или хода. Тешко и дуго чувао је зарађени хлеб избегавајући све завере и интриге, аброве и подметања, али главу није успео. Убио га је, додуше већ у старости, неки дервиш кога су одмах обесили. А коме је, наводно, неки паша отео спахилук у Босни.

У овом јутру то место изгубило је ону достојанственост коју чува сваки аманет, макар и у траљама. Чесма је запуштена, ограђена црвеном пластичном оградом, са таблом упозорења и гомилом ископане, расуте земље. Али чим је то тако, нешто се ради или – тражи. Говори се да ће Турска помоћи „реновирање“ везирове чесме. У Београду један припадник отоманске империје скоро би се могао осећати као код куће. Мехмед Соколовић и више, ако би тражили онај кутак његове душе остављен на простору испод две реке. Пре би се могло рећи, на простору воде.

Злосрећни рибар

У близини споменика Захвалности Француској, на пола пута од улаза у калемегдански парк, из правца Библиотеке града Београда према Војном музеју, под сенком високог дрвећа, у невеликој фонтани у центру кружне алеје једна скулптура метафорички преставља *борбу*: фигура рибара који дави змију. Мушка фигура обема рукама снажно стеже змију чије су чељусти разјапљене у жељи за још мало живота; дакле, рибар дави гују, симбличку животињу, која на јединствен начин наговештава и смрт и живот. Нема народа који јој није поклонио пажњу. Јер змија живи у рупи, мења кошуљицу као да се стално подмлађује, иде без ногу, излеже се из јаја

као кокош и убија уједом са укусом отрова. Тако се, за њу, изнова и стално, обнавља интересовање људи; не заборавимо начас змију на рајском дрвету.

Рибар којем лист окамењене ноге обмотава змија у предсмртном грчу свакако није онај што у зноју „плете мрижу своју“, нити онај други, који је весело „хитнуо удичицу“ и своју „рибицу је стек’о“. Док стојим гледајући како их, заувек непомичне, у тој борби у дану дарљиво меком, обасјаном таласастом светлошћу обливају млазеви хладне воде, не могу а да не помислим: да ли сам, и у којем часу, сам, осетио неко зло у себи, да ли сам га икад према икоме исказао? Unfortunate fisherman зло покушава да затре својим бронзаним песницама у суровој борби која подсећа на рвање, где очи човекове постају више него змијске. Сећам се детаља са давног леговања, од оних првих, када су нас водили да видимо море. И видим себе како, бацајући каменчиће у бескрајне таласе, погађам у главу дечка испред себе. И сећам се крви која капље с престрашеног лица и нестаје на трен избрисана новим валовима. У речи злосрећни могу се, у сваком случају, препознати они који су са злом били на ти, а са фортунном на ви.

Може се рећи да је човек, вајар Симеон Роксандић, који се упустио да својим радом, како пише Дучић, „очара свакога на свој начин и свакога из свог разлога“, био малерозан у смислу да је зло дотакло не њега лично него његово уметничко остварење али да је, с друге стране, допринело његовом значају.

Наиме, био се намерио да скулптуру за Велику балканску изложбу у Лондону 1907. отпреми бродом из свог римског атељеа, што је и учинио, више него задовољан радом и добрим критикама. Онда је примио вест да се „Рибар“, по повратку, утопио у мору заједно са бродом. Мирно бих могао додати: то је, уосталом, саставни део живота и судбине многих рибара света. Како било, ожалашћени уметник није пристао на губитак, изливши на основу сачуваног гипсаног одливка, нову скулптуру, истоветну оној првој. Онда се, као што се махом дешава у ситуацијама сличној овој, умешао још једном случај комедијант. Испоставило се да је оригинална фигура ипак стигла на одредиште и да, сад, постоје два примерка „Злосрећног рибара“. Који је од њих био срећнији не може се ни дознати ни доказати. У сваком случају, један примерак је откупио град Београд, а други је завршио на Језуитском тргу на Горњем граду, у Загребу. У шетњи, поред тог загребачког одливка, после једне вечери након књижевне вечере српских писаца у том граду, писац Слободан Шнајдер нам је на опаску да је то јединствен пример да у једној истој земљи буде једно уметничко дело постављено на два места, додао како је, заправо, реч о томе да историја исправља неправде за које уметници мисле да припадају само њима. „Рибар“, наиме, у хладној бронзи, данас, дави исту змију у две земље које ни у далекој будућности више неће бити исте.

Капија Карла и Еугена

Дух барока још се вије над Београдом. То су оне сребрнасте перјанице дима што се као усправне девојачке плетенице дижу понад кућа, у прохладно доба, нарочито у дану који није појачан ветром, стапајући се са јесењом сумаглицом што тромо, крадом, улази у град. Шетачи су тад сасвим ретки, слични касним трамвајима, птица нема или их готово не примећујемо, само јечи шум возила и мирис бензина бива тежи и јачи. Само тад, поготово у предграђу, још више у улицама расутим око центра, пролазнику се у ухо може забести звук коју није чуо још од детињства.

Шкрипа капија. Старе капије, ходници или балкони, узнемирију исто као погледи болесника који не знају од чега болују, а беже од мисли на који ће начин завршити живот. Капије су усправљени гробови који траже да одиграмо пролазника. Управо стојим пред једном, без врата, дакле, са два улаза или два излаза, како хоћете, који појачавају осећај неспокојства и мутноће, нечега, што би се могло мандељштамовски назвати „узбуђење века“. Такво узнемирење можда настаје и од збрке око имена ове грађевине на доњоградском платоу Калемегдана; једни је зову Капија Еугена Савојског, други – Карлова капија.

Унутра, под мрачним сводом, у оштром мирису мокраће, примећујем мермерну плочу на којој је претходни, отомански запис избрисан упорним ударцима длета, рукама неког, највероватније неписменог и непознатог пролазника ове капије, данас више пролаза, коме није било, као мени, свеједно како се она, и по коме, зове. Чињеница је да на њој стоји једини преостали барокни знак у граду, осим оних, димних, са почетка овог текста. Подигнута као славолук, у знак великих победа Карла VI, грађена је више због одбрамбених намера: онај који побеђује не зна када ће почети да губи. Њена богата декорација, у обади камених фасада, из ковчежића војне бижутерије, остала је један од најбољих примерака одбране барока код нас. А у кречњаку жућкасте боје грб Хабсбурговаца осећа се пријатно и валцерски лепршаво.

Када бих могао да избројим кроз колико капија сам прошао та бројка би била, можда, приближна броју дана које живим. Од свих вратница које сам кришом отварао, капицика кроз које сам у туђа дворишта завиривао, капија обележених туђим тријумфом кроз које сам ужурбано хитао, или оних домаћинских врата, где су ме дочекивали, гостили и испраћали, тешка решеткаста капија Палмотићеве 16, кроз коју су ме родитељи унели у живот, остаје једини простор, место на којем звук потпетица са испуцалог

мозаичног пода хаустора одјекује тако да ми се чини да су зидови постали звучници са којих одзвања корак мога срца.

Камене приче

Сви споменици приповедају. Кад год станем испред неког, помало се уплашим преласка садашњости у прошлост. По природи ствари ретки су споменици подигнути у славу савременог живота и његових учника. Нарочито осетим језу међу гробљанским, иако се не либим шетње међу њима – просто ми прија тишина, мир који се лепи за ципеле и препоручује спокој. Заједничко време постојања, нека врста стално-пролазећег путовања, има опомињући тон и препоручује како би било добро да се човек превише не жали и не кука. Зато помишљам да опором чињеницу пролазности једино могу да нам приближе споменици. У калемегданском парку нема их много и стоје у некој врсти хармоније, расути крај стаза куд људи највише пролазе и где се највише окупљају.

Има неколико спомен-биста пред којима увек дуже застанем или се задржим: Војислав Илић зачетник наше модерне лирике, као да се обраћа друштву Одбора београдских девојака које су му бисту и подигле, Милош Црњански у разговору са ћутљивим Стеваном Раичковићем, Ђура Јакшић чија је биста далеко отменија од оног споменика у Скадарлији...

Шетам усамљен, врло ретко с неким, најчешће с особом за коју претпостављам да има исте разлога за шетњу и стрпљења – да се изнова подсети судбине онога због кога неки споменички белег стоји баш на том месту. Јер, споменици су, заиста, окамењене приче. Можда се варам али, чини ми се да, овде, сваки посетилац одабира ону „своју“, према сопственој мери, затим по осећају и интересовању, најпоследње – знању. Многи се тек читајући имена на постаментима сете понеког књижевника, политичара, музичара или правника, неки само слегну раменима, доста њих незаинтересовано журно прође, готово их не примећујући и не поклањајући им никакву пажњу. Спомен-биста и нема баш много, иако је утисак другачији. Недалеко од њих стоји, сам, један споменик.

Поза у којој је вајар Александар Зарин поставио Бранка Радичевића, можда је један од примера како се поезија може величати и како је, сама, позвана да велича песнике. Срећна околност је та да је споменик постављен на правом месту, уз главну калемегданску стазу са погледом преко Саве па, нарочито у јесен, међу огољеним стаблима и попадалим жутим лишћем где само понеки касни шетач паса на њега обрати пажњу – сугерише песникову усамљеност, акцентујући његову тугу и опомену. „Срему на погледу, на неколико корака од Вуковог гроба“, како је на откривању споменика рекао,

1957, Иво Андрић. Бранков живот био је краткотрајно и болно опраштање, растанак са врстом среће дароване животом, све заједно стопљено са песмама и зацементирано причама о његовом лирском лику. Зариново камено „представљање“ песника бежи од такве импресије. Тај сремски младић на Клемегдану је висок и витак, у сребрном луку ослоњен на књигу.

Још неколико речи нашег будућег нобеловца, тог јуна, приликом откривања, привлаче моју пажњу. „Овај споменик“, каже, „треба само још и видно да потврди то што је одавно стварност“, и примећује да се „песници враћају“ јер – „сва њихова освета је у томе што трају“. Верујем да је писац мислио на огрешење Бранкових савременика. Дан његове смрти у бечкој болници, 1853, био је прећутан, не само у штампи. Чудно је да нико од њих није, у том часу, ни помислио да ће рано нестати младић можда постати трајан белег српске поезије.

Има неколико година када сам, у друштву два песника, Душка Новаковића и Николе Вујчића, ушетао у темишварско, српско, гробље тражећи гроб Бранковог оца, „малог царинског чиновника и великог књигољубца“, Теодора Радичевића. После дужег тражења, угледали смо два споменика, један већи, један мањи. Ишли су нам у сусрет сећајући на ону слику – кад родитељ води дете, у шетњу, држећи га за руку. Уредно исписан, и одржаван, текст на оба, потврђивао је да су ту покопани Тодор, „отац неумрлог српског песника“ и Стеван Радичевић брат песников, „20 година стар“: *Таки је био*, стоји заувек уклесано. Помислих како их са стражиловске висине и београдских видика, посматра онај Алексије, Бранко, који је прославио не само своју породицу него и читав род. Таки је био. И видех да све покидане везе, даљине и разлике нису ништа ако су у једном срцу.

Амам са картом неба

Можда ће неко у овом наслову пронаћи алузију на наслов првог, не тако давно објављеног романа Горана Петровића „Атлас описан небом“, књигу која нас може подсетити на књижевни поступак примењен у Декамерону, Шехерезади или у неким Павићевим причама. Оно што га везује за овај текст, то је употреба именице небо. Најстарија карта неба је, у ствари, цртеж пронађен испод Хималаја, начињен пре тринаест хиљада година. Познаваоци картографије веле да, ипак, овај податак треба прихватити с резервом: људи од кад постоје гледају у небо. Песник, Растко Петровић, у путопису „Африка“ каже: „...ја са страшћу одбацујем разлику између неба и земље, између стварности и идеала. Узбуђено, задихано

замишљавам како сами знаци Зодијака, страшно, тајанствено и радосно промичу поред нас, ту на земљи...”

Старо, турско, купатило на Доњем граду, под калемегданским гробом, изграђено је после експлозије барутане која је на том месту, 1690. године, заједно са околним зградама одлетела у небо. Детонација је била толико јака да се у самом брегу створио усек; ту су Турци подигли амам. Гледано са терасе Горњег града, личи на корњачу. Његова реконструкција изведена шездесетих година прошлог века, вратила је у живот амам, тешко оштећен после још једне експлозије. У њему се, до 1944. године, налазио магацин муниције док није полетео к небу, потврђујући старо правило да се барут не може двапут држати у купатилу: једном овлажи, други пут експлодира.

Узбуђење слично Растковом осетио сам седећи под великом куполом амама – оне године када је у њему, за заинтересоване, Београдска опсерваторија отворила планетаријум. Кад ми је пред очима почела да се лагано креће, као на филмском платну, карта неба са сазвежђима, звездама мање или више сјајним, са плавичастим, наранџастим и бледим маглинама, као да је неко разапео испод куполе читаву мапу космоса, учинило ми се да окупан, чист и сам лебдим са њима, разапет у свиленој, паучинастој мрежи.

Волим звездане карте из простог разлога што су по неком правилу очаравајуће и лепе. Што допуштају да сагледам нешто што се једва може сагледати и испуњавају ме илузијом да, тобож, верујући у свет на длану, чујем време и знам које је доба. Уживајући у том никад непрестајућем трептању, понекад помислим да појам постојати уствари представља неизбежну борбу за одржање, а с друге стране не верујем да васиона баш брине о нама јер нам препушта посао око међусобних истребљења. Али, признајем сам себи, ништа не може заменити посматрање уздрхталог неба и вапај звезда у некој јулској ноћи.

Луди Наста

Рим је изграђен на седам, Београд на око тридесет брегова. Волео бих да знам којим је ишао луди Наста, с обзиром на то да је прича о њему настала давно а број лудих Наста у граду повећава се из године у годину. Јер 1813, када су Турци протерали остале Србе из града, није хтео да из њега оде ни под којим условима. Да, био је и остао једини Србин у граду. Намера која се граничи с болешћу, привилегија, или осећање части? На страну ондашње прилике и здравствени картон који би вероватно показао ментални склоп те личности? Ако бих покушао да дам његов савремени портрет, да ли би то био онај који показује пометеног човека, занесеног у

себе, у чијим очима не откривамо ништа, чији су покрети толико успорени као да хода у месту? Онај који не примећује никога, ништа око себе, док вуче на леђима балу картонских кутија са теретом само њему потребним? Онај који у мислима пребира невоље својих ближњих и дели број дана до краја месеца са једином преосталом новчаницом у џепу? Или је то она прилика што ће још десетак-петнаест минута лежати на шинама, у улици цара Душана, око које су се окупили грађани. Неко ко уопште није приметио да га је прегазио трамвај.

Трошење садашњости

Претпостављам да је посетилац и хроничар београдских кафана, Бен Акиба, волео садашњост баш у часу кад је она за њега била само наслућена будућност, док је за неке, највише за оне који су с њим, за столом застртим карираним столњаком, водили свакодневне дебате о политици, суграђанима и догађајима – већ око поднева представљала прошлост. Толико опуштено да ни сами нису примећивали како је узалудно троше. Списак и опис београдских кафана који нам је оставио нуди нам приказ српског карактера, међусобних односа и ставова према животу. Између осталог, најпре, према њиховим називима, а највише због тога што су покушаји да се у њима, у једној или две речи, представи социјални положај једног места, бескрајни у својој разноврсности. Између кафанских столова људи су не толико заузети тражењем истина колико налажењем заједничког именитеља дружења: јела и пића.

Ако су се готово сви јавни акти једног времена, „изузимајући тестамент“ како записује највећи српски комедиограф, Алкибијад Нуша, доносили у кафани, могу слободно додати да је његов коментар како су се стари Београђани мирили „с оним што нови живот и ново доба мора собом донети“, сасвим важећи и данас. Овај век, послужићу се његовим речима, „почео је да продире и на периферију и да немилосрдно разара традиције и тамо где су оне нашле последње прибежиште“. Центар Београда већ се опростио од кафана са ореолом домаће кујне, као што су се оне, некад, опраштале од оранжаде са сламчицом; заборавиће се места „нечега срдачног, нечега топлог, нечега што генерације васпитава љубављу према родној грудии“. А нови кафићи и стакленици, где се кафа испија стојећи, неће никог подсетити на нестале кафане које су, вели Нуша, биле „једини прави израз јавног живота“. Нити се, на пример, може вратити кошмар вртлога бермудског троугла, у бившој Македонској улици, између бивше „Липе“, „Шуматовца“ и „Грмеча“. Све то личи на играње већ одигране представе на истој позорници, на одавно завршен процес замене турских чакшира

панталонама и феса шеширима. Кафане су најдаље отишле на путу којим све ствари иду.

Да би се ова прича са вирусом меланхолије наставила, обилазим „Коларац“, у Кнез Михаиловој. Кафана под тим именом била је, на посебан начин, универзитет моје генерације или, извесније, незаменљива школа за песнике, још боље – за људе наклоњене уметности. Иза њеног кратког назива, од једне речи, стоји име и презиме човека за којег прича о његовом животу не стаје за један кафански сто. Чињенице стоје: био је полуписмен, са доста памети а мало образовања своје огромно богатство оставио је двома, да ли спојивим, установама културе: Коларчевом универзитету и кафани „Коларац“. Питање је зашто, а одговор можда гласи – знање се може стећи на више начина а потрошити само на један.

Илија Милосављевић Коларац ушетао је у Београд из села Колари крај Смедерева, као у кафану – где су сусрети више случајни – преко панчевачке пијаце, где је трговао житом, брашном и рибом. Лагано пара се на пару варила, па је Илија Србијанац, свакако не без разлога прозван Илија Сервијанер, схвативши да су обични људи ситан новац, све брже обртао капитал, променио турску ношњу и обукао европско одело; што је опет утицало на причу да је био један од оних који новац могу створити и од камена. На крају, прича о његовом богатству засољена је борбом око његовог тестаментa. Сумњајући у искреност породице око питања заоставштине, учинио је како је хтео.

У „Коларац“ сам ушао с генерацијом која је дух промене носила као шездетсетосмашки беџ на реверу. Једном речју, бунт који се тада разлио Европом долио је и кап осећања – ону слободу која није требало да остане само мрља на кафанском столу. Били смо млади, раздрагани, опијени новим изразом и идејама, за корак поодмакли од средине у којој смо одрасли и очева који су дигли руке од нас.

Седење на бурету

Удаљена од куће на води тридесетак корака, пре би се рекло за дужину две куће, уздижу се масивна врата на броју 4 у Душановој. Стара капија од пуног дрвета не разликује се превише од многих других, сличних староградских капија, одбеглих од стакла и алуминијума. Али издваја се по једном несвакидашњем украсу, детаљу помало недоступном оку. То је кућа дигнута на темљима оних кућа Николе Доксата де Мореза, пројектованих за аустријски живаљ. Ретки је знају по Илији Јовичићу, трговцу и винару, тек понеко да је ту, давно, био Дом вина. Може се о томе нешто наслутити кад трамвај, после завијутка на крају улице, скрене узбрдо према Саборној

цркви. Одмах се укаже зграда са крупним натписом бивше винарије „Навип“ и уочи да тавори последње дане, офуцаних прозора, замандљених врата, фасаде давно изгубљених боја. Дорћолци верују да су јој назив дали они који су са пићем били на ви.

Када бих, неким случајем, поседовао винарију и породичну кућу, њен знак био би управо овај испод кога стојим; тешко приметна рељефна вајарска ознака изнад капије, детаљ који говори о занимању некадашњег власника. Илија Јовичић извајан је у пози каубоја који јаше помахниталог бика, док седи на обичном винском бурету сличан свом вршачком сабрату Винку Лозићу, „рођеном једном заувек у Вршцу“, кога је Васко Попа устиховао: „Окупали га у вину/ И повили у лишће винове лозе.“ И такав, поткресане браде и бркова, са шеширом, краватом, уредно закопчаног сакоа, он седи на буренцету, пре ракијском него винском. У једној руци држи пехар као да наздравља читавом свету, у другој грозд чија су зрна толико крупна да његова фигура у поређењу с њима делује мала и наликује фигурицама с којима се играју деца у вртићима. Крај ногу му с једне стране стоји корпа пуна грожђа, као подсећање на последњу бербу, с друге крупан винов лист означава пут вина Илије Јовичића. Песма Борислава Радовића „Живот вина“ каже да „вино, слично звезди, описује путању“ којом ћемо се, додајем, и ми отиснути, слични винима несталим у лагумима затрпаних подземних тунела, тако да се пролазнику на улици, на трен, може учинити да осећа мирис давно преточеног траминца или жупљанке исцуреле из бурета ишчезле винарије.

Дејан Тиаго Станковић

НЕШТО КАО ДЕСАНКА МАКСИМОВИЋ

На књижевним сусретима и окупљају се учени људи, и праве се паметни једни пред другима. Понеко понекад буде и духовит. Овога пута окупили смо се у унутрашњости Бразила, у граду окруженом џунглом, где лете шарени папагаји. Левичарска екипица. Разнобојна студентарија. Међу дечацима је популаран тип чегевара, а и девојке су често, марксистички, зарасле у косу. Међу чикама најчешћи тип је профа, док је тета највише гојазних али срећних, чује се по смеху, а има их и ексцентричних, с фризурама у боји, са шеширима, са етничким накитом, вегетаријанки, интелектуалки... У ствари, највише има тета. (Једна моја пријатељица феномен многобројности тета на културним манифестацијама објашњава чињеницом да жена генерално има више, посебно у том узрасту.)

У таквом окружењу госпођа која ми се прикачила била би изузетак. Она је била цакум-пакум. Одевена са стилем, фини накит, лак у коси, маникирана, смирена. Говори пробраним речима, танушним гласом – права професорка књижевности и књижевница. Рецимо, луксузнија верзија Десанке Максимовић. Слушала је мој наступ, па је дошла да ми каже како сам је слатко насмејао кад сам рекао да не разумем баш све кад Бразилци говоре... то јој је било духовито јер је она мене одлично разумела. И она је, иначе, преводила некада, са француског, нека крупна имена. Сазнао сам да има троје одрасле деце и велике унуке и да сам погодио, јесте предавала на факултету, али је у пензију. Рекла ми је да је касно почела да пише, те да је веома ригорозна с језиком. Питала ме, оним гласићем, колико је истине у мојој изјави да не разумем у потпуности бразилски. Одговорио сам да не разумем баш 100%, да мало морам да домишљам, посебно кад је колоквијално.

„А да погледате да ли разумете моју прозу? Ја, знате, користим јако пуно колоквијалног језика, питање је стила. Хоћете да баците поглед? Пасус-два и реците ми шта сте разумели“ – и утрапи ми књигу приповедака.

Стојимо у холу, гужва је, ја с књигом у рукама, она чека да прочитам и, немадох куд, него кренух с ногу, да читам оно где сам отворио. Пише – у слободном преводу – следеће:

„Рекао ми је гомилу простаклука, дрољо, курветино, јебуљо, и ја сам се узбудила да сам засузила низ бутину. Замисли, мала, ја, до јуче стидљива, сад буквално желим да седнем на (именица мушког рода коју не знам). Да ли си свесна да ме јуче сврбела (именица женског рода коју никада нисам

чуо)? И морала сам хиљаду пута да повучем сукњу у страху да не процури и да се не види. Месо је плахо и мени се прохтело. Искушење. Желела сам нешто у себи па сам стављала два прста у (реч женског рода коју не знам) па сам успевала да (глагол који не знам)...“

Ту сам прекинуо.

„Занимљиво.“

„Допада вам се?“

„Да, да,“ кажем, а нисам сигуран да говорим истину.

„Свако се роди да буде нешто. Мене зафркавају да сам песникиња, да живим на чардаку и на небу и на земљи. Знате, источни народи сматрају да је све настало од звука! Писање је музика.“ Каже она, и видим мило јој је да сам јој дао комплимент. „А да ли сте разумели све?“

„Јесам, разумео сам.“

„Све баш?“ – питале је, пискаво, исто као покојна госпођа Десанка.

„Не знам баш сваку реч, али по смислу сам разумео, мислим, баш све.“

„Вероватно жаргон. Које су вам тачно речи биле неразумљиве?“

Само ми је још фалило да ми објашњава шта тачно значи који простаклук.

„Не знам више, не могу да тражим сада, него дајте да видим неки други део, па кад не будем знао неку реч питаћу.“

Сместим се у фотељу и наставим да читам. Она чека. Пало ми је на страницу 115. Прича се зове МУЗИЧАР:

Мршав и блед, како приличи члану филхармонијског оркестра. Лоше га разуме породица, лоше га тумаче жене, не иде му љубав. Стриц је једном позвао оца да му каже: Испашће ти педер. Него ти њега упиши на карате, док је још време. Тако можеш мирно да спаваш. И ако буде хтео да даје, макар ће да даје коме он хоће. Знаће да се одбрани.

Није прошао бели појас. Стално се жалио. Говорио је мајци да се не би потукао, чак ни у самоодбрани. Он је мирољубив и биће такав заувек. Ако и избије рат, умреће свирајући виолину и тачка, нико не може да га натера да се туче.

Мама је разговарала с татом, тата је рекао „пичкица“ и заборавили су на карате.

На факултету је тешко налазио пријатеље. Како није играо фудбал нити је учествовао у грубим шалама, зезали су га због његових деликатних манира. Сви су мислили да је дупедавац, дечасти су му се подруживали...

Ту ме госпођа прекида оним својим цвркутавим гласићем.

„Зачитали сте се. Треба да уђемо у дворану.“

„Шта је следеће на програму?“

„Песник чита поему посвећену преминулом колеги који је био редован гост овог фестивала.“

Унутра, на позорници столица, стилска, на њој, под позоришним осветљењем, седи средовечни господин, дотеран, рекло би се добростојећи, прекрстио ноге, а на столици до његове, такође стилској, празној, стоје му папири. Све се смирило. Почиње рецитација.

Прво је изговорио неки датум, на пример, 22. мај 1999, у пет поподне, на улици тој и тој, из далека песник запажа високог, плећатог мушкарца и помисли: Он је! Прилази му, обраћа му се, каже да обожава његово дело и настављају да корачају улицом, раме уз раме. Везује их снажан осећај дивљења, коме је немогуће одолети јер је искрено. То нам је све рекао у стиховима, изражајно.

Заврши се сцена, а он баца папир театрално на под, узме други и с њега прочита други датум, другу годину, други час. Ликови су исти: песник који нам чита и покојни-песник коме се чини омаж. Ја то не умем у стиховима, али у сваком случају он нам је једно пола сата, у форми поеме, описивао гомилу њихових интеракција. И свуда има неки патос: Типа: Ја му кажем: „Педро.“ Он мени каже: „Реци, Пауло.“ Ја кажем: „Имаш лепе, снажне, мушке шаке.“ Он мени каже: „Хвала, Паоло.“

Значи, буде те срамота само од слушања. А он, с драмским паузама, наставља да препричава њихове сусрете, све са датумима и тачним временом, а све изражајно. А пола сата уме да буде баш много времена,

Мало је било нејасно због чега се присећао тих разговора, углавном тривијалне природе, вођених на најразличитијим местима а тек ми није било јасно зашто то дели са нама. У неком тренутку, учини се мени да је он, покојнику изјавио љубав. Изгуглам имена и провалим да су у том тренутку, када је љубав, ако сам добро разумео, изјављена, били, обојица, матори људи, преко педесет година, и ту сам се искључио. Заправо, истраживана показују да се људи веома често искључе и не слушају саговорнике. А тек предавањима, напосто не знам да ли ко уопште прати с разумевањем? И више се не сећам шта је било, ту сам задремао.

После кад је било готово, напољу, питам госпођу с почетка приче:

„И јели геј?“

„По ономе што је испричао, ја мислим да није оставио простора за сумњу.“

„Ма не он, него дечко из прича. Музичар што није хтео на карате.“

„Ах он,“ насмеја се она, „Хи, хи!“ „Није, јадничак, није. Много тежи је био његов проблем. Није му скакала пиша“и затрепта, па се засмеја, плунута Десанка.

Владимир Стојнић

НОВОГРАДЊА

(хаику)

*

Осветљен прозор
на згради преко пута.
Ишчекивање.

*

Ноћу у мраку
пуцкета радијатор.
Пси под прозором.

*

Зрнца прашине
на јутарњој светлости.
Неко је ушао.

*

Пусте терасе.
Новоградња се пружа
међу баштама.

*

Опада лишће.
У крошњи се отворио
поглед на паркинг.

*

Шоља се пуши.

На кајрону кружи вест

о експлозији.

*

Ноћу се чују

шлепери у пролазу.

Лежимо будни.

*

Иза овог кварта:

отворено ка пољу

пружа се гробље.

*

Умро је пријатељ.

У инбоксу и даље

његове речи.

*

У огледалу

видим врата терасе.

Врана на симсу.

*

Тантричка јога.

Реклама на објекту

јавне кухиње.

*

Почиње киша.

У дворишту је остала

шоља на тацни.

*

Кеса лепрша

на гранама кестена.

Шуштање траје.

*

Непрочитани

књижевни часописи

вире из фиока.

*

Улаз у зграду:

флајери међу поштом,

мирис пржења.

Силвија Монрос Стојаковић

СВАКО ИМА СВОЈ НЕКИ ЗУБ

Поводом још мало на минулог Светског првенства у фудбалу

Након изузетно драматичне утакмице преко месинџера честитала сам мужу своје другарице са факултета. Честитала сам њему јер она није на друштвеним мрежама. Она пише чудесне приче о читавим животима, а на свега две и по странице.

На факултету она је посебно волела Пруста, а у њеној родној Пули, камо се вратила после студија, живео је неко време и Џејмс Џојс. И Пруст и Џојс се одликују бескрајним реченицама. Можда се зато Јасна Финдерле у свом писању, којем се окренула после радног века проведеног иза некаквог шалтера одакле је додатно посматрала људе: можда се зато и определила за неумољиву сажетост.

Тек, честитала сам синоћ Јаснином Денису на победи њихове невелике земље против моћног домаћина. Нисам при том превасходно размишљала о величини у квадратним километрима, још мање о моћи у бојевим главама. Размишљала сам о тој једној игри ногама.

Хрватска је синоћ победила, а и да није, добро је играла. Стручнији од мене кажу да је могла и боље. Не сумњам, мада је Хрватска пронашла решење коју за Русију није нашла ни Шпанија, недавни светски шампион.

Али су и у тој игри - у којој пар резервних ногу на клупи вреди двеста тридесет милиона нечега док онај грађевински радник који се на четрдесет пет степени лети под шлемом пење на врх моста којим ћу напoкoн изнова стићи бициклом на београдску Аду зарађује, по свој прилици на црном, чак за кирију и паризер – постављена свакојака правила. Ова наша врста изгледа да се највише забавља савлађујући начине њиховог кршења. “Човече, не љути се”!

Денис и ја смо иначе будисти.

Ипак, и он је одгледао ту утакмицу. За разлику од Јасне. Каже Денис, и она жели да се измакне од те националистичке разуларености.

Осим тога, додаје он, она пати од срчане ваљда аритмије.

Спустила сам лопту.

У наставку синоћњег месинџера нежно сам Денису објаснила како ми се оквиру те још једне игре – коју многи сматрају најважнијом споредном ствари на свету – веома допало то како репрезентација у којој нема котрљајућих Бразилаца, брзоногих газела и вечитих трагичара сви играју као једно, и у добру и у злу. Како не посустају ни након примељеног гола. И како се играчи те репрезентације нешто не служе ни триковима ни грубостима, а и не плету џемпере на средини терена.

Слично сам поручила колегиници из Дубровника, која ми је опет преко месинџера одговорила јбт: „сад ће кренут политичка срања.”

И кренула су, неизоставно!

Да ли је голман Хрватске у ствари Србин, да ли је председница Лијепе њихове у ствари популиста.

Или то беше овај наш, к томе школски пример аутизма...

Будистички ми је Денис предочио како ће се синоћња победа те његове репрезентације – као и све друго под капом небеском, само и ја да кажем – злоупотребити, те како из његове земље из сиромаштва и безизлазности уопште годишње одлази не знам колико стотину хиљада младих.

“Све је то још једна колективна хистерија.”

“Још једно планетарно замајавање.”

Сложила сам се с њиме. А и Дубровокњи Цвијети Јакшић сам потврдила како је то њено срање у најави код мене већ узело маха: у двадесет првом веку потпуно ми је изненада отекала десна страна лица. Букнуо ми је неки тзв. канал код доње десне кљовице.

Окачила сам и једном и другом селфи свог изобличеног лица.

Сред бола или, тачније, болова – јер ме и лекови до даљњег растурају обома сам поновила како ме је то синоћње замајавање још некако и држало.

Цвијета је поново нешто опсовала; Јаснин муж је одмах одговорио “онда је то ОК”, мислећи на фудбал и замајавање око њега.

А ја, по обичају, и даље нешто размишљам. Размишљам како и сви они у трансу на стадиону или испред телевизора себи неку одушку дају. Добро је што ме вечерас мало мање боли.

Јер свако има тај свој неки зуб.

Бранко Млађеновић

ЖАБО, НИШТА ТИ НЕ ЗНАШ

Вашар беше голем, убав. Гоџа народ, и старо и младо... Кав је немаштињак, никој се неје надал на таквуј гужву. Ал не беше лако, нарадесмо се... Море утепасмо се од работу, ама ни неје жао! Зарадесмо си паре за бадава лежање до следећи вашар, доле у паланку, на Тројицу! А кад се размину гужва иза поноћ, ја и Штркља спакувасмо на брзак рингишпил, газда и она његова оштроконђа бројаше пазар, бројаше... И само се усмишкују, и ја би се усмишкал да је она кеса пуна с паре моја! А онаја мал-мал па се удзрта куде смо ми двоица, па заклања онуј кесу згузицу, бајађи ми не знајемо колко су паре у њу, па све на њег некакво му шапуће у уво, па опет показује зуби. Па је улезла у онуј приколицу и натртила се, са лактови на астал и сам трепће, а из деколте ћипи право на газду. Онај очепил уста па мало у оне сисе на изволте, мало у паре. Па се заброја, и узе поново да броји. Еј, газдо, газдо, шта ли си нашал на њу, мислим се, кад онај твоја жена госпођа за овуј бедевују... Ал она му пак нешто шапну, па се засмеја и узврте си крај од косу и све га поглецује онак. Трећи пут неје бројал, узе па смота паре у ролну, тури једну голему гумицу и намува и у џеп. Рипи од столицу, закатанчи приколицу, а ми отидосмо под шатор, у кафану.

А там, лелееее... Лом и гром! Ја видо, видо, ал ово не беше нигде. Сви пијани па нема куде. Армоникаш легал на астал са све армонику и сеца меови и натам и наовам све у шеснаес, на чело му излепене све црвене иљадарће. А две певаљће у оне танго гаће, тека ли се каже, укачиле се повр њег и врту згузице и заокале се у они микрофони ко да и зуби болу. А звучници поголеми од нашу приколицу и рингишпил на куп. Грми из њи ко на Светог Илију! Једна будала са сцепену кошуљу строшил чашу одглаву и ће се качи на онај астал. Друђи двоица га сецају надол, а он напел саће да изеде онуј срчу. Трећи са трегер мајицу устаклил сочи узнојан ко да је сад из Тимок излезал, нагњел руку у панталоне па кроз шлиц млати с печену кобасицу. И све се плази на певаљку и маше ју с паре.

Једва најдосмо место у ћоше, баш испод онај један звучник. Мислим се, не утепа ме данас она празна корпа са све ланац кад се откачи, а сад има да изђинем од певаљку у шатор. Газда ока келнера, а она његова је узела па ће се прави фина на мене и на Штркљу и ће да ни показује она њена уста плна сас зуби. Па узе да ни објашњава тобож беше синоћ на телевизор како више нема Цигани него само Ромови. И како има држава да укине социјалну помоћ и како сва циганска деца има да мора да иду у школу и кад

заврше школу има да мора да им давају поса под одма, не ко на други белци него преко ред зато што више несу Цигани него са су Ромови. И има да ни газда пријави за стално па ће ни тече стаж и има да пљушти лова па ће Штркља да заврши кућу и нема више деца гола да му трчу по сокак и да просе пред цркву. А ја ће купим дизел опел кадет и нов телевизор онај са плазму, тека ли се казује. И онда поче да млати сас некакви гејеви и сас њиову параду негде у бели свет, а сирома Штркља, онакав кав је зарубен, отклопил вилицу у њу и само клима зглаву а ништа не разбира. Ја сам малко више од њег разбрал и од тој разбирање и од оно пиво, и од онај наш рингишпил и онај шатор са све они лудаци и врућину и зубате швалерке, заврте ми се у главу начисто и ја само реко - идем си дом... Никој ништа не казује, само ме погледаше без реч. И ја си устадо и отидо си.

Сас пун џеп паре и сас рупу углаву.

Тражим си мој точак напоље а најдем ону будалу, остала му око врат само крагна од кошуљу. Лази ко пчешљак, душу је исповратил па се убаздил на ћисело... Умочаааан, до колена! Не знаје куде је горе а куде доле, вреви си нешто сам са себе. Дал говедо изеде онуј срчу?! Море нек си троши главу, нек липше у оне коприве, камо га мој точак? Најдо један, малко личи на мој, ал овај има кочнице. Обрнем се лево-десно, нигде никој. Ја си га лепо узјашем и кренем си дома. Како окрећем онија педали, тека у главу не престаје да ми се врти, врти... ама цел ми се живот узврте пред очи.

Летња ноћ, месечина, убелел се пут пред мен а ја се мислим е мој Калајцио побегал си од музику и певаљће и од пијанку и трчиш дома. А кој те там чека? А? Оној ли твоје бркато цвањкало сас три зуба углаву, цел дан седи испред телевизор и кука како нема кво да тури у лонац? Родила ми два трутови, боље камик да је родила...

Онаја дзвиска, четрнаес године има ни не сећа се куде је школа. Ако не спи онда си вреви на онај телефон, не заклапа, кој ли ју толко кредити купује? Сваки дан друђи ајмана сас лимузину труби пред капију. Само излети из кућу – нит је голо нит облечено, натурало кармини и лакови и парфеме... Ако ли случајно питујем куде оде, лепо ме нарани зговна и нема ју по три дана.

А за оног билмеза никој да ме не питује. Тија ми је цигерицу изел, још неје умејал ни да оди– убитанцил се још у пелене. Прво је научил карте да разбира па онда да чита и да писује. Телевизор из кућу први пут беше прокоцкал, неје имал ни десет године. Друђи момчетија идоше на вашар на зглецу и да се просмуцају, а он да крадне и да се задева.

Аманге Девла, изедем те, ква је то фамилија? Има ли на овај свет поголем лепендек од мен?!

И онај точак, као да си је одистину мој, донесе ме дом. А там све сијалице гору за ништа, на телевизор пада снег а пред њег Агнеза зинула у плафон и рче, сања онеја њена серије на шпански и мљацка. Излезо на бунар да се омијем и нође да си оперем – ал оно ју нема кофа, виснуло само парче од искидан конопац. Пак се врну у чакмару, реко ајде да видим дал има нешто на шпорет за једење. Там онај плек што беше гибаница на колетија у њега кад појдо на вашар пре три дана. Пун са усмрдени судови и помије, ал за једење ништа. Отворим фијоку куде леба стоји а там штрокави Агnezини чарапљаци и сцепене гаће.... и обртам се куде да се денем и кво да работим па се сетим од ону флашу рађију што беше Штркља донел кад му се роди шесто дете, одма после Ђурђевдан, а ја ју интелегентно скута позади шимизет. Затворим полако фијоку, турим флашу под мишку и излезнем напоље А точак сам се потури под мен. И однесе ме са све флашу назад у паланку, ваљда газду да си најде.

Нем појам како, ал одједнуш седим ја поред гробље на брдо повише вашар, а нође сам набутал у воду. Слушам, гледам, доле гору сијалице, ене га и наш рингишпил и онија големи шатор ал нема никој да се мица и ништа се не чује. Коса ми мокра, у руће ми флаша а рађија ју нема ни три прста на дно. Нема га ни точак ни сако ни ципеле, на мене само гаће. Тедо да устанем, ал оно ни нође и нема! Чек, ћу се обрнем и натам и наовам, ал не могу се померим ни с мали прс. Леле, Калајцијо, шлогирао си! И већ се видо најдоше ме изеденог од црви и чобански пцетишта. И оћу да лелечем и да окам, ал из уста нема да се чује ништа. Ништа! Јебага, па ја сам си већ умрел, мртав сам, мислим се, кад у сред онај стра и ону тишину неки глас ће да ми казује:

– Извините, сели сте на мене!

Кој си је са па тој?! И откуда орати ?!

– Чујеш ли, ало, силази, убићеш ме!

Леле, реко, хапћо кар, те га Чохано! Дошал из гробље по мен!

– Устаааај бреее!

Готово, реко Калајцијо ако неси ни умрел ни шлогирал онда си полудел, еве си почел да вревиш на гузицу. Наједаред ко да ме некој цимну за руће, рипи ја из бару и врљим онуј флашу у гробље, јебем те и тебе Штркљо и твоју рађију. И узо па се штипем по лице и пипам се за гузицу, и видим... Там куде сам седел нема га ни свети Петар ни Чохано ни итна помоћ него једна голема жаба. Само седи и не мрда, исколатила се право у мен и тек ће да рекне:

– Крек! Добро јутро, Циго, ја сам златна жаба! Ово је твој срећан дан!

Моментално сам се прецепил на пола. Оћу да бегам ал нође и пак нема. И по онуј месечину лепо видим како ме зглецује правац у очи и чека. И почињем пак да чујем, прво зрикавци, па петли како почеше да певају, и керови доле у паланку како по неког лају. Ене ми га под дрво и одело и ципеле и бицикла. Облечем се ја полако и омијем се на извор, очистим си ципеле... и само се зглецујемо сонуј жабу. Стра ме прође начисто. И ја се лепо очешљам па ју пружим полако длан а она рипи и намести се као да је дома. И таман теше нешто пак да ме питује, ја си је на брзак ћушну у цеп и појдем доле низбрдо, на вашариште.

Точак сам оставил куде га најдо, код онија сцепени умочани уповраћани. Углаву ми се разбистри дибидус. Те га и сунце, изрипи од Стару планину. Полако одим по ону ливаду кроз росу и ћубре. Од сако ми у један цеп паре, у други жаба. На панталоне обадва сцепени. Куде да бутнем руће? Мунем мало онуј жабу а она се узмрда. Ајде реко да видим кво че буде па ју извадим и турим на неки астал. А она одма:

– Циго, ти мене не слушаш, ово је највећи дан у твојм животу. Ја ћу ти испунити три жеље! Не жури, добро размисли!

Море чујем те ја, чујем, ал бајаћи не ајем. Малко ју гледам, малко жмиркам по оно сунце. Јебага, па она бре стварно златна! И убава, да видиш! И убаво орати, ал мен се од сву туј работу неки камик у стомак само помери малко у лево, чини ми се.

– Видела сам, подижеш обрве, не верујеш ми... Па није ни чудо, у данашње време... Ево, пази сад: видиш оног човека тамо што лежи у оним копривама? Гледај шта ће сада да се деси! – и показа сочи позади мен.

Ја гледам и не верујем. Онај човек устаде моментално и само се мало отресе од травће и коприву, стури од врат оној што беше остало од кошуљу и укачи се право на онај исти точак и отиде си.

– ...Видиш, Циго, чуда ипак постоје. Пази, немаш још пуно времена, ја ћу ускоро нестати. А ти ми само лепо реци своје три жеље и ништа више неће бити као пре!

Пројде можда пола минут и ја лепо осећам како ми жега од уши полако слази у лице. Там у стомак ди ми беше камик сад поче да ћипи киселина као од много ладно пиво. Само ћутим и гледам ју у онеја њене исколатене очи и поче да се сећам...

Сетим се прво сас какве очи ме мене и други браћа и сестре мајка беше гледала под астал а отац пијан са каиш у руку узе јој душу што нема раћија дома. И тека сваку ноћ. Куде си тад била жабо?

И кад смо сви деца морали по цело лето боси по Тимок да кршимо врбу за корпе а од пијавице и комарци и мушице немош се одбранимо? И кад ме најесен босог пратили у школу а учитељ ме врне од врата, каже „Ти црни напоље, у школу се не улази без ципеле“, а деца удри у смеј... Куде си тад била, жабо?

Да кажеш на мајстор Јордана казанцију да нисам ја украм три ћила калај и котле од пет ћила из радњу, него онај његов син? Шта сам бој изел од тог билмеза да случајно не рекнем на неког, и дан данас се прецепим кад га сретнем. Нормално, од занат ме истераше, а ја остадо Калајџија Циганин и лопов.

А што ме жабо не ожени ти него мој пијани отац сас онуј пропас попијану од њег?

Што се цела мала мува с лактови кад пролази моја ћерка?

Што баш мог сина да ми комшија доведе за уши, па ми казује како се сиграше сас његову козу, ал отпозади?

И тедо да је питујем свашта нешта...

И што ме поп не пушта у цркву, зна он да сам ја лопов, ћу да украднем пару од свету Петку.

И како само мен не дадоше пасош оно кад тедо да идем у Аустрију због што немам крштеницу, и што од сви Цигани само ја идо на мобилизацију у рат а не доби ни једну дневницу јер си немам работу, тад ме нико неје питувал за крштеницу...

И тедо лепо спесницу да ју спљескам од астал, ал се уздржа. Гледам ја њу, гледа она мене и само ми се усмишка. И опет поче:

– Циго, време пролази, да ти кажем...

Нема ти мени ништа да казујеш, бре! Рипим си нанође и доватим је, па право до рингишпил. Откачим ланци, ослободим све столице и пустим струју. Главни прекидач само рече шкљоц и попалише се светла, зазуја мотор и рингишпил полака, полака поче да се врти. Једна столица се заљуља и сама ми дојде.

– Жабо, НИШТА ти не знаш! – и пласнем је на даску. Само пустим ланац и они одлетеше.

Исто ко да ми не беше ништа- нестаде камик и ћипеч у стомак и бробинци по грбину. Полак си пребацим сакојче преко раме и набутам си руће у они сцепени цепови на панталоне. А там иста она моја циганска јајца.

И како одим, тека си ји днркам и сетим се од онуј песму „*Мало лево, па десно, опа-цупа...*!“ На ћоше пекара отворена, мирише врућ лебац. Е па Калајцијо, ајде почасте се са пола ћило бурек, неси јел од јуче ујутро. Заслужил си!

ГАЛЕРИЈА

Весна Сушић, ИГРА II, уље на платну

Џон Ешбери

ХОТЕЛ ЛОТРЕАМОН

И ЗОВЕ СЕ *UT PICTURA POESIS*

Не можеш то више тако рећи.
Ако те брине лепота, мораш да
Изађеш на отворено, на чистину,
И да мирујеш. Зацело, шта год чудно да ти се деси,
То је у реду. Тражити више од тога било би
Необично за тебе, тебе са толико много љубитеља,
Људи који се угледају на тебе и вољни су
Да чине свашта за тебе, али ти сматраш
Да то није у реду, да када би те заиста познавали...
Толико о самоанализи. Е сад,
Кад је реч о томе шта ставити у твоју песму-слику:
Цвеће је увек пријатно, посебно делфинијум.
Добра су и имена дечака које си некад знао
И њихове санке, ракете – постоје ли и даље?
Има доста других ствари исте вредности
Као ове које сам поменуо. Онда треба
Наћи неколико важних речи и пуно умерених,
Досадњикавих. Пришла ми је
Због куповине стола. Изненада, улица постаде
Банане и звука јапанских инструмената.
Једнолична завештања разбацана околу. Његова глава
Затворена у моју. Били смо клацкалица. Нешто
Мора бити написано о томе како то
Утиче на тебе када пишеш поезију:
Крајња немаштина готово празног ума
Што удара о бујно, русоовско лишће жеље да изрази
Нешто између два удаха, па и само зарад
Других и њихове жеље да те разумеју и да те напусте
Због других извора комуникације, тако да разумевање
Може да почне, и остварујући се, буде поништено.

(“And Ut Pictura Poesis is Her Name”, Houseboat Days, 1977)

МОЈА ФИЛОЗОФИЈА ЖИВОТА

Таман кад сам помислио да немам више места у глави за ма какву мисао, пала ми је на памет ова сјајна идеја – назовите је филозофија живота, ако желите. Укратко, подразумевала је да живим као што филозофи живе, у складу са склопом начела. У реду, али којих?

То је био најтежи део, признајем, али сам имао неко мутно предосећање како би то изгледало. Баш све, од једења лубенице до одласка у купатило или простог стајања на перону метроа, изгубљен у мислима на тренутак, или бриге о прашумама, утицаће на, или прецизније, измениће мој нови став. Не бих придиковао, нити бринуо о деци и старима, осим у општем смислу који налаже наш устројени космос. Уместо тога, пустио бих, рецимо, ствари да буду то што јесу док им убризгавам серум нове моралне климе на коју мислим да сам набасао, као што се странац случајно наслања на плочу и полица с књигама клизи натраг, откривајући завојито степениште са зеленкастом светлошћу негде тамо доле, и он махинално закорачи унутра а полица с књигама се затвара, као што је уобичајено у таквим приликама. Одједном, запањује га мирис – није шафран, ни лаванда, већ нешто између. Мисли на јастучиће, попут оног на којем је обично лежао бостонски теријер његовог ујака, гледајући га упитно, преклопљених врхова шиљатих ушију. И онда креће стрка. Никаква идеја не помаља се отуд. Довољно да ти се смучи мисао. Али онда се сетиш нечега што је Вилијам Џејмс написао у некој његовој књизи коју ниси читао – било је фино, имало је префињеност, посуто прахом живота, насумице, наравно, а ипак у потрази за доказом отисака прстију. Неко је то обрадио чак и пре него што је он уобличио, иако је мисао била његова и само његова.

Лепо је лети отићи на море.
Може се упутити на толико кратких излета.
Шумарак трепетљике дочекује путника. У близини су јавни тоалети у којима су изнурени ходочасници урезали своја имена и адресе, можда чак и поруке, поруке свету, док су седели

и мозгали шта ће радити кад изађу из тоалета
и оперу руке у лавабоу, пре него што искораче
опет на отворено. Да ли су их на то приволела начела,
да ли су њихове речи филозофија, ма колико сирова?
Признајем да не могу даље овим током мисли –
нешто га је запретило. Нешто преко чега не досежем
довољно да видим. А можда сам и искрено уплашен.
Какве има везе како сам се раније понашао?
Али можда могу постићи компромис – пустићу
ствари да буду то што јесу, рецимо. У јесен, спремићу
желе и мармелладу против зимске хладноће и залудности,
и биће то људски чин, и разуман такође.
Неће ме посрамити глупе опаске пријатеља,
па чак ни властите, иако додуше то јесте најтежи део,
као када си у крцатом позоришту и нешто што кажеш
наједи гледаоца испред тебе, који не подноси чак ни помисао на то
да два човека крај њега разговарају. Па требало
би га потерати да ловци окушају срећу с њим –
ово има и добре и лоше стране, знаш. Не можеш увек
бринути о другима и водити рачуна о себи
у исто време. Било би то увредљиво, и отприлике толико
забавно као да си на венчању двоје људи које не познајеш.
Ипак, можеш се доста забављати у празнинама између идеја.
За то су и створене! Сада хоћу да одеш тамо
и да уживаш, и да, уживај и у својој животној филозофији.
Не појављују се оне сваки дан. Гле! Ево једне велике...

(„My Philosophy of Life“, Can You Hear, Bird, 1995)

НАЈБРЖЕ ПОПРАВЉЕНО²

Нас једва толерисане, који живимо на маргини
У технолошком друштву, увек је требало спасавати
Са ивице пропасти, као хероине у Бесном Орланду
Пре но што дође време да се крене испочетка.
Знало је бити грмљавине у жбуњу, шуштања навоја,
А Анђелика, на Енгровој слици, мотрила је
Живописно али мало чудовиште подно свог ножног прста, као да се пита
да ли би заборавити
Читаву ствар, напослетку, било једино решење.

² Наслов потиче из изреке „Least said, soonest mended“, која значи да ће неки непријатан или несрећан догађај бити пре заборављен ако се о њему што мање говори.

А онда, увек би дошло време када би
Весели Хулиган³ наишао у свом зарђалом зеленом аутомобилу,
Прешао терен жустро, тек да провери да ли је све у реду,
Но, до тада смо већ у следећем поглављу и нисмо сигурни
Како да прихватимо ову последњу информацију.
Је ли то била информација? Да се нисмо можда пре претварали
За нечије добро, с мислима у глави
Довољно пространој и за наше мале проблеме (таквима су се почели
чинити),
Наша свакодневна довијања око хране и станарине и рачуна које треба
платити?
Свести све ово на мању верзију,
Најзад искорачити слободно, сићушни на дивовској равни –
То је била наша амбиција: бити мали и чист и слободан.
Авај, летња енергија брзо опада,
Тренутак тек и нестане. И више не
Можемо извршити неопходне припреме, ма колико једноставне биле.
Наша звезда била је можда сјајнија када је имала воде у себи.
Сада чак ни о томе нема речи, већ само
О придржавању за чврсто тло да не бисмо били збачени,
Тек уз повремен сан, визију: црвендаћ прелеће преко
Горњег угла прозора, ти склањаш косу
И не можеш баш да видиш, или ће увреда севнути
Преко љубазних лица других људи, нешто попут:
Ово сте хтели да чујете, па зашто сте онда
Помишљали да слушате нешто друго? Сви смо ми говорници,
Нема сумње, али испод говора лежи
Кретање и жеља да не будемо покренути, нејасно
Значење, нечисто и просто као гумно.
Тада су то били само неки ризици главног тока,
Међутим, мада смо знали да главни ток јесте ризик и ништа друго,
Ипак нас је запањило када се, готово четврт столећа касније,
Јасноћа правила указала по први пут.
Они су били играчи, а ми који смо се мучили са игром
Тек посматрачи, иако подложни њеним преокретима
И кретали се за њом ван жалосног стадиона, ношени на раменима,
коначно.
Сваке ноћи та се порука враћа, поновљена
У титравим сијалицама неба, уздигнута мимо нас, нама одузета,

³Нарру Ноолиган је јунак популарног истоименог хумористичког стрипа Фредерика Бер Опера који је излазио у периоду 1900-1932, а био је и први екранизован стрип јунак. Реч је о сиромашном ирском досељенику у САД који упркос оскудици, лошој срећи и одрпаном изгледу, не губи наду и добро расположење.

А ипак наша изнова и изнова све до краја који је изван истине,
Биће наших реченица, у поднебљу које их је одгајило,
Наша, не у смислу поседовања, књиге рецимо, већ у смислу бивања са
њом, а понекад
И без ње, у осами и очају.
Али машта је чини нашом, то је као опортунизам
Уздигнут до нивоа естетичког идеала. Били су то тренуци, године,
У сагласју са реалношћу, лицима, догађајима спомена вредним,
пољупцима, херојским чиновима,
Али ипак као и безазлени почетак геометријске прогресије,
Не баш охрабрујући, као да би се смисао могао одбацити једног дана
Када се превазиђе. Боље је, ти рече, остати шћућурен
Тако у почетним лекцијама, када је већ обећање учења
Обмана, и ја сам се сложио, додавши да ће
Сутрашњица изменити значење онога што је већ научено,
Да је процес учења тиме продужен, тако да с тог становишта
Нико од нас не дипломира,
Јер време је емулзија, и вероватно је размишљање о томе како да не
одрастемо
Најбистрија врста зрелости за нас, бар за сада.
И видиш, и ти и ја смо били у праву, но ништа се
Некако поврати у ништа; аватари
Нашег повиновања правилима и живот
Усредсређен на дом претворили су нас у – па, на изванредан начин, “узорне
грађане”,
Који редовно перу зубе и све то, и уче да прихвате
Милостињу тешких тренутака када се она раздељује,
Јер ово је акција, ово када нисмо сигурни, ово немарно
Припремање, сејање семена накосо у бразду,
Спремност да заборавимо, и увек повратак
Ка сидришту отпочињања, тог давнашњег дана.

(“Soonest Mended”, The Double Dream of Spring, 1970)

ХОТЕЛ ЛОТРЕАМОН

1.

Истраживања су показала да је баладе начинила заједница радећи у групи. Нису се напросто десиле. Није било нагађања. Људи су ономад знали шта желе и како да дођу до тога. Видимо резултате у делима различитим попут „Виндзорске шуме“ и „Жене из Ашерс Вела“.

Радећи у групи, нису се напросто десиле. Није било нагађања. Рогови из вилењачке земље прозује, и за неколико тренутака видимо резултате у делима различитим попут „Виндзорске шуме“ и „Жене из Ашерс Вела“, или, у модернијем духу, у финалу Сибелијусовог виолинског концерта.

Рогови из вилењачке земље прозује, и за неколико тренутака свет какав познајемо, тоне у деменцију, потврђујући да је приповест *passé*, или у финалу Сибелијусовог виолинског концерта. Без бриге, мноштво руку поново олакшава посао.

Свет какав познајемо, тоне у деменцију, потврђујући да је приповест *passé*, у сваком случају, одлука је дуго чекана. Без бриге, мноштво руку поново олакшава посао, тако да остајемо унутра. Потрага је била тек једна од авантура.

2.

У сваком случају, одлука је дуго чекана. Људи су ван себе од усхићења тако да остајемо унутра. Потрага је била тек једна од авантура а решење спорно и свакако далеко у будућности.

Људи су ван себе од усхићења а ипак нико не мисли да се упита о извору толике колективне еуфорије, а решење: спорно и свакако далеко у будућности. Саксофон цвили, чаша мартинија је испијена.

Ипак нико не мисли да се упита о извору толике колективне еуфорије, у тешка времена тражила се утеха или савет од шамана или свештеника. Саксофон цвили, чаша мартинија је испијена, и ноћ се као црно паперје спушта на град. У тешка времена тражила се утеха или савет од шамана или свештеника. Сада, само је ревноснима суђено да приме смрт као награду, и ноћ се као црно паперје спушта на град.

Ако бисмо покушали да одемо, да ли би помогло да будемо голи?

3.

Сада, само је ревноснима суђено да приме смрт као награду,
Деца врте хулахоп, замишљајући врата која воде ван.
Ако бисмо покушали да одемо, да ли би помогло да будемо голи?
А шта би са старијим, лакшим бригама? Шта би са реком?

Деца врте хулахоп, замишљајући врата која воде ван,
када мислимо само на то колико можемо понети са собом.
А шта би са старијим, лакшим бригама? Шта би са реком?
Сви су бехемоти редом отишли кроз лавиринт времена.

Када мислимо само на то колико можемо понети са собом
није ни чудо што они код куће седе нервозни крај незапаљеног огњишта.
Сви су бехемоти редом отишли кроз лавиринт времена.
Преостаје нам да се помиримо са нашим заједништвом.

Није ни чудо што они код куће седе нервозни крај незапаљеног огњишта.
Њихов нас је избор, напокон, подстакнуо на подвиге маште.
Преостаје нам да се помиримо са нашим заједништвом
и чинећи то, лишавамо времена будуће таоце.

4.

Њихов нас је избор, напокон, подстакнуо на подвиге маште.
Сада, тихо као кад се неко пење степеницама, појављујемо се на отвореном
и чинећи то, лишавамо времена будуће таоце,
да окончамо пат позицију коју је историја давно донела.

Сада, тихо као кад се неко пење степеницама, појављујемо се на отвореном
али застрто је, покривено: Мора да смо гадно погрешили.
Да окончамо пат позицију коју је историја давно донела
морамо ли стално гурати даље, у настраност?

Али застрто је, покривено: Мора да смо гадно погрешили,
Отиреш чело ружом, препоручујући њено трње.
Морамо ли стално гурати даље, у настраност?
Само ноћ зна поуздано; тајна је сигурна са њом.
Отиреш чело ружом, препоручујући њено трње.
Истраживања су показала да је баладе начинила заједница;
само ноћ зна поуздано; тајна је сигурна са њом:
Људи су ономад знали шта желе и како да дођу до тога.
(„Hotel Lautréamont“, Hotel Lautréamont, 1992)

НАИЗГЛЕД

Могло би се одмарати или читати,
Шетати, славити кухињски сто,
Тапшати пса одсутно, у међувремену
Мислити мрачне мисли – толико различитих
Начина делања да човек не зна
Како ће будућност то да савлада.
Хоће ли се разоткрити ипак,
Или тек у лажној мирноћи
Некога ко је решио да буде бољи,
Али и да склопи уноснији посао,
Следећи пут?

Баштовани не могу да начине свет
Нити вештице да га пониште, тек
Луди доктор је сигуран
У својој лабораторији дебелих зидова,
Иза зимзелених међа, сада црних
Наспрам снега, а прецизних као
Затегнути шавови женских чарапа. Одатле
Никада никаквих вести.

Чини се да је преовладала нека
Укоченост која може постати трајна. Клатно
Се умирило; срљање
Годишњих доба једно у друго наизглед недовршено.
Наopak ред раширио се
Тамо на чвору где се година рачва
С једне стране у лукавство, с друге
У заветну клонулост, али то је заустављено:
Стари избледели снимак
Који убрзо ишчезава.

И зато нема посматрача,
Неког лица да викне: Доста,
Да су борбена звона утихнула,
Поражено сећање дражесно попут цветова
И стога такође постојано на свој начин –
Мислим, они опстају, увек су ту,
А чак и када нису, њихова имена јесу –
Утврђени део поузданог,
Подношљивог догађаја.

Јер угаљ прво потамни,
Па наједном плане. Може се живети на два начина.
Мораш покушати да устанеш од стола
И да седнеш опуштено у некој другој земљи
Носећи црвене трегере
У сусрет сопственом простору и времену.

(„Ostensibly“, April Galleons, 1987)

ЏОН ЕШБЕРИ, ПЕСНИК ДЕКОНСТРУКЦИЈЕ И КОЛАЖА

Џон Ешбери (Jon Ashbery, 1927-2017) сматра се једним од најзначајнијих савремених америчких песника, објавио је тридесетак збирки поезије, писао ликовну критику, те преводио са француског језика, између осталог *Илуминације* Артура Рембоа (*Illuminations*, W. W. Norton & Company, 2011). Иако широко прихваћен код критике и публике и добитник свих значајних награда у САД, Ешбери није песник чије дело је лако поетички лоцирати и сагледати, до те мере да га увиди веома утицајних критичара постављају на потпуно супротне поетичке линије. Тако га Харолд Блум сагледава на линији Ралфа Валда Емерсона, Волта Витмана и Воласа Стивенса, и сматра да је Ешбери најбољи када пише на трагу Стивенсовог израза, док Хелен Вендлер види Ешберијеве претходнике у В. Вордсворту, Џ. Китсу, А. Тенисону, Т. С. Елиоту, али налази да је најмање свој када у његовој поезији одјекује Стивенсова. Оно што Ешберија чини тако значајном фигуром за савремену америчку, али и енглеску поезију, јесте несводљивост његовог дела на одређену школу и сродност, уистину, са најразличитијим традицијама, које његова поезија сабира. У једном интервјуу из 1979, Ешбери је изјавио: „Ја сам значајан песник, читају ме млађи писци, а с друге стране, нико ме не разуме. Често ме питају да објасним овакву ситуацију, али ја то не могу“.⁴ С обзиром на то да је 1975. године објавио своју вероватно најпознатију песничку књигу *Аутопортрет у конвексном огледалу* (*Self-portrait in a Convex Mirror*) и за њу 1976. добио најзначајније америчке награде – National Book Critics Circle Award, National Book Award, Pulitzer Prize in Poetry – необично је што је Ешбери и даље одређиван као тежак и неразумљив песник, о чему су га често питали и у интервјуима.

Док је студирао на Харварду, Ешбери се дружио са песницима Кенетом Кохом, Барбаром Епштајн, Френком О’Харом, а свој завршни рад писао је о В. Х. Одену. Управо је Оден био кључна фигура која се везује за Ешберијеву прву књигу *Неко дрвеће* (*Some Trees*), коју је одабрао да буде награђена у оквиру *Yale Younger Poets Prize* и објављена 1956, а доцније је

⁴ Нав. према: David Herd, *John Ashbery and American Poetry*, Manchester University Press, 2000, 1.

признао да није разумео ни реч у њој. Ешбери наводно није био задовољан Оденовим поговором и он је изостао из каснијег издања. О Ешберијевој раној афирмацији говори и чињеница да је у култној антологији *Нова америчка поезија (The New American Poetry 1945–1960)* Доналда Алена (Allen), објављеној 1960. године, заступљен на десет страна, иако је у тренутку кад је Ален састављао антологију имао тек једну збирку. Касних педесетих година, Џон Бернард Мајерс (Myers), трговац уметнинама, писац и сувласник галерије *Tibor de Nagy*, промовисао је песнике и уметнике Њујоршке школе, како их је он одредио, установивши заједничке стваралачке карактеристике, а 1969. године објавио је и антологију *Песници Њујоршке школе (Poets of the New York School)*. Ова неформална школа уметника укључивала је Ешберија, О'Хару, Коха, Барбару Гест, Џејмса Скајлера, Теда Беригана, Алис Нотли, Рона Пецета и друге, док је О'Хара, који је радио као кустос у Музеју модерне уметности, био главна веза са ликовним уметницима, претежно апстрактним експресионистима. Ешбери, који се као дечак обучавао за сликара, а током живота је начинио велики број колажа који реферишу и на сферу историје уметности и на поп-културу, непрестано је упућен на ликовну уметност и своје ликовне инспирације радије је откривао у поезији него оне литерарне. Живео је у Француској скоро десет година, од средине педесетих до 1965, и у том периоду интензивно се бавио ликовном критиком, поред тога што је преводио поезију Рембоа, Жакоба, Ревердија, Ремона Русела (Roussel), који је у то време поново откривен, као и свог тадашњег партнера Пјера Марторија. Естетика надреализма је од суштинског значаја за Ешберијево дело, колико књижевни експерименти и дела кључних фигура, али и оних маргиналних и претеча попут Лотреамона и Русела, толико и европских ликовних стваралаца попут Ренеа Магрита, Ђорђа де Кирика, Марсела Дишана. Живећи у Француској, био је одвојен од актуелних дешавања и превирања у америчкој поезији, а тада је настала и његова књига *Заклетва тениског игралишта (The Tennis Court Oath, 1962)*, у којој је најрадикалније спроведена техника избегавања ма каквог фиксираног става или конзистентног значења, а песме је тешко пратити с обзиром на инсистирање на недоследности, алогичности и насумичности. Књига је и поред тога имала утицаја, особито на поетику језичких песника (LANGUAGE poetry), али и сам Ешбери је доцније осећао извесне резерве према њој.

Кључне збирке које су Ешберија учиниле једним од водећих америчких песника јесу оне објављене раних седамдесетих година прошлог века: *Двоструки сан о пролећу (The Double Dream of Spring, 1970)*, *Три песме (Three Poems, 1972)* и поменути *Аутопортрет у конвексном огледалу*. До великих награда које је примио 1976, он заиста није био широко прихваћен у критици, а тада је имао већ скоро педесет година. Као важну ставку у поетичком развоју своје генерације Ешбери види отпор према шифрованој, структурираној и преовлађујуће академској поезији педесетих година и

успону Роберта Лоуела, што их повезује са битницима. Но, уз сву ауторову непосредност и духовитост у интервјуима и утисак да не узима себе превише за озбиљно, Ешберијева поезија већ својим изузетно богатим речником, бројним напоредним и сложеним реченицама које није једноставно испратити, а које га воде ка прозном изразу пригрљеном у *Три песме* и другим остварењима, референцама на небројено различитих сфера човековог искуства, као и великим захтевима од читаоца којем се пружа у сваком смислу отворен текст, одбија широке читалачке кругове који траже препознатљивије естетско искуство и емотивни доживљај, па такође може условно да се сагледава као *елитистичка* литература. Харолд Блум (очекивано!) види Ешберијеву прекомерну склоност ка дискурзивности и раван тон лишен реторичности и емоционалне обојености као опирање утицајима, односно „меланхолију песничког утицаја“.⁵ Овакво објашњење делује једносмерно, али дискурзивност и меланхоличност пролазности и промашености јесу можда и најкарактеристичније одлике Ешберијевог изрази. У тој меланхолији понекад можемо ухватити далеке одјеке енглеског романтизма, посебно Вордсворта и Шелија као песника који се упорно враћају прошлости.

Прозна композиција остварена у стиху Ешберијевих песама понекад наводи читаоца да очекује и наратив и кохеренцију, али ретке су реченице које почињу са *јер* а нуде узрок или разлог, или пак поткрепљују узрочно-последични и хронолошки низ. У оквиру такве прозне или квазипрозне структуре очигледније је и све оно што недостаје, што је изостављено, односно елиптичност и неодређеност. Ешбери је написао мноштво аутопоетичких песама током дуге каријере и у већини потенцира оно што се у песму уноси и оно што се из ње изоставља, као на пример у дугој песми „Клизачи“: „This leaving-out business. On it hinges the very importance of what's novel/ Or autocratic, or dense or silly“ („The Skaters“, *Rivers and Mountains* (1966)). Утисак који ова песма доноси, а који се може проширити и на песнички опус јесте да лирски субјект осећа отклон од многих аспеката друштвене стварности, па чак и зазор, као и од огољеног осећања. Ипак, као што примећује Чарлс Молсворт: „То је кључно за проблем уношења и изостављања, јер је Ешбери очигледно далеко од тога да се осећа пријатно у улози естете или бучног касноромантичара. Сама амбициозност песме као што је „Клизачи“ указује на то да он жели да упути на шири спектар стварности, иако велики комади модерне стварности једноставно нису саобразни његовом стилу, тако да мора да прибегне реторичком преиспитивању.“⁶ Отуда долазе и бројни парадокси, одбрамбена иронија, али и песниково стално враћање на питања која није разрешио, попут извора

⁵ Harold Bloom, „John Ashbery: The Charity of the Hard Moments“, *Salmagundi*, No. 22/23, Contemporary Poetry in America (SPRING-SUMMER 1973), p. 113.

⁶ Charles Molesworth, „This Leaving-Out Business“: The Poetry of John Ashbery“, *Salmagundi*, No. 38/39 (Summer-Fall 1977), p. 26.

сопствених осећања или пак одсуства осећања из песме. У том контексту, занимљива је његова изјава у једном интервјуу из 1983, како је консултовао свог психијатра када је започео да пише *Три песме* и рекао му да би желео да пише дугу песму која би била занимљива и пуна информација и политичких посланица, али да нема шта да каже. Психијатар му је рекао да мисли о људима који су му значили много у животу и уместо о њима самима, да пише о ономе што осећа док мисли на њих. Резултат је, наравно, потпуно другачији од Лоуелових *Скица из живота*, рецимо, које су вођене сродном потребом.

Лирско ја Ешберијеве поезије, колико год непоуздано и несигурно, врло је препознатљиво. Нећемо запамтити његов стих, неће нам одзвањати у ушима, испрекидан уметнутим реченицама, апозицијама, наглим прекидима, поштапалицама, јер Ешбери је један од песника енглеског говорног подручја чији се стихови најслабије наводе и употребљавају, будући равног, прозног тона, углавном без риме, метра, фигура звучности; па чак ни сам песник, када је читао своја дела, није доприносио њиховој звучности или мелодичности. Код њега тако ретко има поентирања и сродног типа ефекта, а тако често једноставно прекида лирске пасаже и асоцијативно градирање пре него што их заокружи или подрије утисак изражавањем сумње, замора или прибегавањем баналном. Ешберијева опсесија новим стоји напоредо са потпуним узмаком од довршености или заокружености. Његов субјект тражи пажњу читаоца, он му се често и обраћа, али ипак очекује од њега да не забада нос, да не тражи оно што у том тренутку није спреман да му открије у свом „снимању менталних процеса“. Тако се ствара нека атмосфера поверљивог разговора између оног ко ненадано и скромно започиње и престаје да прича – након што нас је заголицао својим често необичним, апсурдним, стивенсовским насловима – отварајући тему, па је сумњичаво повлачећи, са сталном извесношћу неуспеха песничког подухвата и *комуникације*, и читаоца великог стрпљења и жеље за игром. Стално посезање за различитим облицима неодређености, релативизацијама изреченог и докидањем, нарушавањем кохезије, омогућава Ешберију да се дотакне готово свега, а да ни о чему не изрази став. Та врста отворености текста, инспирисана надреализмом, омогућава му да не буде ни против ни за, што му замерају језички песници, који инсистирају на *бивању изван*, на маргиналној позицији или опозицији коју поезија подразумева. Они организују одвојене путеве штампања и објављивања, развијају педагошке методе кроз критичкотеоријски рад о поезији у постмодерно време, те стварају један засебан књижевни живот и комуникацију песник-критичар, но који ипак постаје институција за себе, опозициона или не. Ешбери несумњиво свог субјекта представља као аутсајдера или изопштеника, чему је морала допринети и неминовно маргинална позиција као хомосексуалца. Можда једна од најзанимљивијих одлика ове поезије јесте њена несврстаност. Уистину, он се бави – уколико

можемо рећи да се нечим бави у уобичајеном смислу – озбиљним и захтевним темама романтичара, темама ума, сопства, вредности, он преузима поступак надреалиста, заправо реализује оно што је била њихова интенција, он прихвата дискурзивност као једну од кључних особина америчке поезије, а не може се порећи ни модернистичко наслеђе. Могу се установити сродности са припадницима многих савремених песничких школа, али та поетичка поклапања увек су фрагментарна или не толико значајна. Чак и када цитира, као што објашњава Марџори Перлоф, Ешбери то не ради попут Елиота, код кога знамо или можемо да сазнамо одакле цитат долази и који је ниво ироније у песниковој употреби тог цитата. Код Ешберија, тврди она, обично је немогуће уочити цитат, а чак и ако га уочимо, то не мора да нам помогне да разумемо песму:

На пример, чак и ако знамо да је извор за песму „Патак Дача у Холивуду“ цртани филм Чака Џонса *Duck Amuck* из 1953, песников став према свету цртаних филмова није уопште јасан нити доследан. Заиста, код Ешберија, готово све звучи као цитат, звучи као нешто што смо негде чули или прочитали – али где? И то је наравно једна од главних особина Ешберијеве поетике: живећи у тренутку када је наш језик у потпуности прожет дискурсивима који непрестано утичу на њега, китсовска скупина слика, па чак и елиотовско разликовање између цитата и инвенције – разликовање, на пример, између Дантеовог епиграфа (*S'io credesse. . .*) у „Пруфроку“ и каснијег упућивања на „самотне људе у кошуљама, нагнуте кроз прозоре“ – више не делују могуће.⁷

Узимајући *Аутопортрет у конвексном огледалу* као врхунац једног поетичког узлета, критика се питала није ли Ешберијева поезија после седамдесетих година слабија од његових канонских дела. Ешбери је од осамдесетих година, када је добио Макартур стипендију 1985. године на пет година, и није морао да предаје нити да ради друге послове, био веома плодан. У једном интервјуу из 1988. године објаснио је да се раније устезао да пише сваки дан, јер је сматрао да је за њега боље да ређе пише да не би писао разводњено, али да је променио навике. Такође, сматрао је раније да треба да буде инспирисан, али да сада пише у „свакодневном склопу мисли“. Далеко од тога да у његовим претходним делима није било тог свакодневног склопа мисли, али је било и значајних момената епифаније, који се у позној поезији ретко појављују. То можда објашњава и ова изјава: „Читао сам недавно прелеп одељак код Борхеса о томе како одређене ствари у животу – пејзажи, запажања непознатих соба, било шта – имају смисао којег је требало да будемо свесни али нисмо то били. То је у основи оно што осећам по питању религије: да некако пропуштамо воз у сваком могућем

⁷ Marjorie Perloff, „Normalizing John Ashbery“, *Jacket*, Issue 2, December 1997 (<http://jacketmagazine.com/02/perloff02.html>)

тренутку“.⁸ Роџер Гилберт налази да је Ешберијева песничка персона у каснијој поезији младалачка, да се у њој осећа ишчекивање, рецептивност, а такав став је важан и за песников однос према знању, искуству и самоспознаји. Гилберт ове фазе поједностављено назива периодом „говорења“ и периодом „играња“, те илуструје овај прелаз поређењем песама „Аутопортрет у огледалу“ и „Патак Дача у Холивуду“ из збирке *Дани у кућици на води (Houseboat Days)* из 1977. године. „Самосвесно прерађујући мотиве и тропе из ранијих песама и уливајући у њих готово маничну говорљивост, „Патак Дача у Холивуду“ антиципира шири прелаз са луцидног на лудичко које обележава Ешберијеву каријеру у целини.“⁹ Важан поетички прелаз Ешбери је начинио у збирци *Талас (A Wave)* из 1984, чију је кључну истоимену песму превео на српски Раша Секуловић у *Речи* 1996. Она је написана након што је песник 1982. био на ивици смрти, а представља још једну од његових рекапитулација, поетских и животних, и одмеравања перспектива. За разлику од неких претходних централних песама, где је главна метафора потекла из друштвене или уметничке сфере, овде је она позајмљена из природе. Карактеристично ешберијевско меандрирање, наративно постављено, смена перцепције и спекулације, све је у овом току свести усмерено на хватање „прелазних стања између осећања“, као што је објаснила Хелен Вендлер. На сличном трагу, састављена од краћих песама, збирка *Априлске галије (April Galleons, 1987)* представља готово као неки предак између дуге песме на завршетку *Таласа* и кључне књиге кад је реч о позној стваралачкој фази, каквом се сматра *Табела протока (Flow Chart)* из 1991, која заправо представља једну дугу песму или поему. По много чему, *Табела протока* одређује тон потоњих збирки, а он је надасве игрив, подсећа на скицу или џез импровизацију, окренуту свакодневном и непосредном окружењу. Како примећује Гилберт, тиме што је изабрао да не уклања моменте који претходе коначном уобличењу песме, нешто као лажне почетке, нервозне гестове у свирању или пак позадинску буку, Ешбери је „прихватио и пригрлио континуум игре и елоквенције“.¹⁰ И звучност ових песама, мада је то било приметно и раније, обележена је пре ексцентричном дикцијом и комбинацијама сугласника или изразима које је тешко изговорити, који се опиру класичној музикалности, алитерацији и асонанци, тако да исказ као да постаје гушћи. Али исто тако уме и да искористи потенцијал неког метричког фрагмента када му се тако уклапа, да подвуче лирско место, јер воли да испроба све помало, од традиционалне форме до подражавања буке велеграда или брбљања. У складу са поменутиим изменама, Ешберијева позна поезија

⁸ John Koethe and John Ashbery, „An Interview with John Ashbery“, *SubStance*, Vol. 11/12, Vol. 11, no. 4 - Vol. 12, no. 1, Issue 37-38: A Special Issue from the Center for Twentieth Century Studies (1982/1983), p. 182.

⁹ Roger Gilbert, „Ludic Eloquence: On John Ashbery's Recent Poetry“, *Contemporary Literature*, Vol. 48, No. 2 (Summer, 2007), p. 203.

¹⁰ Roger Gilbert, „Ludic Eloquence: On John Ashbery's Recent Poetry“, p. 210.

користи више конкретне лексики, коју смешта у његову традиционално комплексну синтаксу, а пошто је склон упечатљивим, могло би се рећи јарко обојеним речима, искази неретко одају утисак ребуса, нарочито у комбинацији са хумором.

У *Табели протока*, књизи најзахтевнијој за разумевање још од *Заклетве тениског игралишта*, поред аутобиографских, медитативних, лирских фрагмената јављају се жаргон, пастиш, апсурд, шала, клише, пародија, а у песми су присутне најразличитије сфере људског искуства, од поп културе преко академског до пословног говора, она је „приказ полиглотских дискурса нашег доба“.¹¹ Централне метафоре у овом остварењу упућују на корпоративни и институционални свет, док табела и проток из наслова означавају сталну проблематику уобличења и фиксираности уметничког дела и неухватљивости и неизрецивости садашњости, тренутачности, присуства. Ешберијева тежња за новим у позној поезији често се показује као мешање познатих ствари, често врло конкретних, да би се начиниле упадљиво стране ситуације или слике, како је то чинио Рембо или пак Лотреамон, по којем збирка *Хотел Лотреамон (Hotel Lautréamont)* из 1992. носи име. Но, за разлику од Лотреамона, Ешбери не жели да изолује и истакне предмете у јукстапозицији, он „жели да ствари делују као густе тачке у матрици културних релација, а не као објекти бачени на сто за сецирање“.¹² Као што закључује Мајкл Клуен, песник дочарава непознате, стране предмете у жанровским поставкама познатог, у чему му особито помажу романескне технике које је проучио, а најчешће дијалог, који открива шта је подразумевано а шта страном у комуникацији:

Дијалог открива присуство позадине пред којом се ствари појављују. Какви су то гласови? Ко је „ти“ у Ешберијевој поезији, а ко „ја“? Било ко. (...) Ешбери користи дијалог да покаже „све што остаје неизречено“ о некој ствари, да тој ствари обезбеди позадину, да предочи њен *познат* облик. Његов метод је супротан поступку онеобичавања. (...) Уводећи ствар у дијалог, постављајући је међу људе, он је трансформише из изненађујуће јукстапозиције у блиску ствар коју ће одмах препознати „свако“ с овог света.¹³

У Ешберијевом колажу, колико год страна или банална или уврнута била, свака ствар или реч има своје равноправно место, као што то имају различити тонови којима песник наизменично прибегава, крећући се са лакоћом од сатире до лиричности. У позној поезији, подсећа нас понекад на

¹¹Fred Moramarco, „Coming Full Circle: John Ashbery's Later Poetry“, *The Tribe of John: Ashbery and Contemporary Poetry*, ed. by Susan M. Schultz, The University of Alabama Press, 1995, p. 45.

¹²Michael Clune, „Whatever Charms is Alien“: John Ashbery's Everything“, *Criticism*, Vol. 50, No. 3 (Summer 2008), 452.

¹³*Isto*, p. 454.

комичаре који наступају пред публиком, па као да чујемо и њен смех у позадини. Неретко, шала је усмерена на самог комичара и његово раније дело, као што то показује песма „Моја филозофија живота“ из збирке *Чујеш ли, птицо* (*Can You Hear, Bird*, 1995). Ревизија и рекапитулација нису необичне у позном делу ма којег песника, али код Ешберија читалац никада није сигуран да ли чита једну или више песама, јер се понављање и иновација, на готово немогућ начин, догађају у исто време. То одлично показује песма „Хотел Лотреамон“, у форми четвороструког пантума (или пантуна), сталног облика песме у катренима чији се други и четврти стих појављују као први и трећи следеће строфе. Песма започиње разматрањем настанка баладе, њеног порекла у колективном стварању, док заправо указује на језик и поезију уопште и све оно што у њима постоји мимо пишчеве свести и намере. Дакле, ефекат понављања и пажљиво одабране лексике јесте у томе да чујемо одјек неке препознатљиве песме, али с друге стране, чујемо и ону нову, модерну, блиску нашем искуству. Ешбери прави „метонимију животног искуства“,¹⁴ које је увек, и неодвојиво, и репетитивно и ново. То можемо видети као његову визију у читавом опусу, тако да су опирање „смислу“ и затворености, те обраћање читаоцу и његово опомињање и подстицање, дигресивност и ексцентричност, талас и проток само последице песникове доследне верности животу.

(Превод с енглеског и текст о песнику: Соња Веселиновић)

¹⁴ Fred Moramarco, “Coming Full Circle. John Ashbery’s Later Poetry”, p. 49.

In memoriam
Борислав Радовић (1934-2018)

СЕЋАЊЕ НА УМЕТНИКА

ЗИМСКА МАШТАРИЈА

Замишљам најдужу зиму онога доба;
Месец, јасан читавог дана,
замрзнуте гваље од перја под дрвећем;
и не мирише да ојужи.
Па ловци што вире из пећине, чађави:
сметови заклањају видик,
над отвором висе снопови леденица.
Шта ако је и главној ватри
догорело — да им још греје само претке?
Нешто би се, ни крик ни цвилеж,
у добар час коме ту отело из грла,
нешто буновно, налик јаву
птице изгубљене у крошњи спарне ноћи.
Затим би кренули остали,
уста за устима, уз плач ситније деце;
ствар је могла тећи баш тако,
све док се не нађу у дослуху с прецима:
крајње једноставно, не налазећи речи,
не држећи до прозодије,
не водећи бригу да ускладе гласове,
не сметајући једно другом.
И сви би замукли, замишљам, да ослушну
капање воде са сводова.

ПРЕД БИБЛИОТЕКОМ

Пред библиотеком у септембарско поподне
двоје су се младих прошетали и стали
под омањи јасен, у хлад. На пола речи,
он хитну неку црну свеску:
Узвитла се птичје у јасенову крошњу
па слете, а за њом и једна сува грана.
Он диже ту грану у нагну њом да туче
отровницу свеску на трави, од свег срца.
Нема шта, чист мађијски обред;

лице не одаје да ли се ипак шали.
Да ли је повез, тврди повез,
пресвлаке можда одвећ црне
за његове очи, под корицама крио
њен дневник с два-три податка о коме другом;
да ли белешке с којима су
неки испит данас полагали или пали?
Или је била каква књига,
ствар душу дала за ломаче
које пуцкетаху у прадавна времена
кад су им очеви још квасили пелене;
ако баш мора таква игра —
слатка игра, шта ли — да има мирис дима?

МОЈ ВРШЊАК

"Сигурно се сећаш да смо имали орах
знаш, онај велики, леп орах, испред трема;
засадиле смо га баш кад си се родио.
Половину баште је држао у сенци.
Што си се пентрао по њему, Боже благи!...
А негде пролетос, шта мислиш, једне ноћи
удари олуја, па неки силан пљусак,
страшно је грмело, да ништа нисмо чули;
и сутрадан смо га затекли како лежи,
да не поверујеш, од корена одваљен.
Стабло му је било уз корен сасвим труло:
видело се да је одавно боловао.
Онолико дрво, и ето! Шта сам могла,
спремим се, одем ти на пијацу, и нађем
некакву двојицу да лепо све исеку
и ставе и подрум, за пећ у дечјој соби.
Ту смо пећ ложили до пред краје ове зиме."

МИТСКА ПРИЧА

У оно доба кад су ткачи
митова вукли митске нити,
основ беху облик и начин
глагола имати и бити.
Онда би вукли митске нити
и на сва уста и сва звона
славили поход у забити
разних змајева и грифона.

На сва су уста и сва звона
нарочито хвалили претке,
тек потом борбе око трона,
отмице, прељубе и сплетке.

Посебно су хвалили претке,
уносећи у митске свеске
подвиге опасне и ретке,
одговоре јасне и реске.

унели би у митске свеске
нешто прљавог митског рубља;
никад, међутим, без небеске
подршке ни без родољубља.

С нешто прљавог митског рубља,
знали су у то доба ткачи
митова, прича није дубља
али далеко дуже значи.

БЛЕСАК УСПОМЕНА

Већ су се увелико ратне
последнице блажиле, мада
тетка ипак продаде златне
наушнице из Цариграда.

Одахнуло се што је почев
од глади прошло оно страшно,
а баш тих дана би дат очев
прстен за свињску маст и брашно.

Све се спокојније сред зиме
западало у сан уз јаук
ветра, кад с огревом, наиме,
оде мајчин сафирни паук.

Убрзо, при замени стана,
мораде планути у сваком
случају дијамантска грана,
док се још жалило за баком.

И најзад, како не би даље
узалуд светлуцало ништа,
дедине звезде и медаље
нађоше пут до позоришта.

То доба, кад су пред привеском
за кључеве сећања сама
плавила тамни плиш свим блеском
заосталим у кутијама!

ЖИВОТ ВИНА

По недељном ручку, док пропадамо у сан,
власишта мокрих од варења и од жеге,
отац би ушао у виноград и ту се
бавио до мрака, окружен чокотима;
редио би лишће, разгледао гроздове,
пуцад крупнију од бибера,
и мислио о новом вину.

Данас претачем вино из његове мисли;
дижем га, жуто, светлуцаво, према окну:
да кроза њ промакне прашњаво сунце. И знам,
чим жмирну зимска окца и сукну ластари,
замутиће се оно, живо.
Као да се није ни прекидала веза
међу петељком и коленцем,
биће опет у дослуху овога лета
вино у подруму, у плеснивим боцама,
и Сунчев корак глухотом небеских кућа.

Вино, слично звезди, описује путању
којом би се можда и отац отиснуо,
стојећи без даха од кашља, празна ока
и танак, као у туђој кошуљи;
задубљен, далек и сопственој мисли.

СЕЋАЊЕ НА УМЕТНИКА

Сви што су умели да ходају по жици
и да се петама почешу за потиљком,
скакачи увис, пливачи низводно,
задриглих, увек препланулих лица
с блеском нових зуба у старим досеткама,
па криволовци и ловочувари:
све сам цвет на скоруп се згомилао тамо;
и они који свакад дођу
с онима који ређе навраћају,
и они који не би дошли
због оних који ће из обавезе доћи,
и они који тек долазе
за онима који ће прерано отићи,
и они који стижу први
уз оне који се купе последњи...
А он је стајао крај врата; и пушио,
искоса ухватљив у једном огледалу...
Тек што је бацио опушак,
већ га није било у препуном салону.

Марјан Чакаревић

ПЕЈЗАЖ СА ЈЕДНОРОГОМ У ЗАБРАНУ

(Поезија Борислава Радовића између модернизма и постмодернизма)

Почев од своје основне књиге – *Песме 1971-1982* – и свим њеним каснијим допунама и метаморфозама¹⁵, поезија Борислава Радовића досеже један сасвим специфичан степен уметничке зрелости, какав пре тога није постојао у српској поезији и какав, ваљда, пре тога није ни био могућ. Следећи најопштију дефиницију ове именице, а завиривање у речник је у макар и површном дослуху са Радовићевом поетиком – *зрелост* подразумева „стање организма који се потпуно развио“, то јест, „висок ступањ интелектуалног развоја“¹⁶. Зрелост, дакле, јесте телесни и емотивно-интелектуални врхунац једног бића, највиша тачка развоја која подразумева и високу самосвест, поверење у сопствену снагу и њене могућности, односно, фину и неухватљиву равнотежу између онога што се жели и онога што се може, а не улудо расипање, нити пак штедљиво чување. Другим речима, зрелост се може одредити и као проналажење сопствене мере.

У култури, па тако и у поезији, зрелост би такође могла да подразумева свест о прошлости, о наслеђу, једнако као и свест о будућности, али не у неком профетском смислу, већ, разуме се, у првом реду свест о битним тенденцијама у садашњости, то јест, разлучивање онога што је епохно и епохално релевантно, од онога што није. Ова потоња процена свакако је већим својим делом ствар интуиције, а затим и неке врсте ризика, те у том смислу, зрелост нужно значи и одређену дозу храбрости са којом се прилази проблемима који се решавају и задацима које треба извршити.

Утолико се и књига *Песме 1971-1982*, са којом започиње други и најважнији период у стваралаштву Боре Радовића, може, па донекле и мора посматрати као одважан гест свођења рачуна са поетиком која је обликовала претходне књиге овог песника, али не мање и целу једну епоху послератног нашег песништва. Изречена теза, такође, додатно добија на тежини ако се има у виду да је Радовић био готово по правилу читан и

¹⁵Текстолошка анализа, као и метод проширивања и обликовања ове *Књиге* (у малармеовском значењу тог појма) биће разматрани касније.

¹⁶Речник српскохрватског језика, 2, 332. (Литература у напоменама навођена је или презименом аутора, после кога следи (том и) број странице, или насловом и бројем странице, као у овом случају).

разумеван као песник коме је стран сваки ангажман.¹⁷ Заокретом ка референцијалном говору, као говору који у неком виду подразумева *искуство*, Радовић је на пресудан начин искорачио из модернистичке ка постмодернистичкој поетичкој парадигми, која управо током седамдесетих година почиње да се артикулише у нашој књижевности. Тај заокрет није био безазлен, нити пак дочекан са неподељеном благонаклоношћу¹⁸, а чињеница да се, по поетичким карактеристикама, ова књига и све њене касније допуне налази управо у зглобу двеју великих епоха – довршавајући прву и започињући другу, опраштајући се од прве и опрезно улазећи у другу, гравитирајући тако и ка једној и другој, али истовремено им и измичући – вероватно је разлог због којег је овај део Радовићевог опуса више подразумеван, а мање темељно тумачен¹⁹.

Реч је, дакле, о *подвојености*, која представља једну од темељних карактеристика Радовићеве поезије у целини: симболизам и надреализам, модернизам и постмодернизам, конкретно и апстрактно, мит и свакодневица, искуство читања и емпиријско искуство итд. Почев од најранијих песама из књига *Поетичности* (1956) и *Остале поетичности*

¹⁷Радовићев поетички заокрет потврђује тезу постструктуралиста и постмодерниста да је сваки говор нужно и политички говор, што само по себи није неко посебно откриће, колико је индикативно да је та тема у широком луку заобилажена када се говорило о Радовићу.

Али и независно од тога, више него занимљиви су Радовићеве искази у вези са ангажманом, схваћеним непосредније, дакле у смислу друштвено-политичког ангажмана, у текстовима из књиге *Рвање с анђелом и други записи* (1996), најпре у насловном, а потом и у тексту „Песников дуг“. У првом тексту, говорећи о Валеријевој „Младој Парки“, поставља се питање шта може песник да ради у времену „кад Музе заћуте“. Радовић у датој ситуацији види две могућности: прво, да напише неколико лоших, подразумевано патриотских песама и добије неко признање за то, или може „(...) исто тако, имати снаге да извесно време од преломног значаја за отаџбину проведе у решавању само њему важних 'проблема версификације', пред којима му друга збивања изгледају споредна. Ако исход његовог рада не буде прикладан за јавно рецитовање о националним празницима, који су каткад прерушени племенски обреди, то не значи да је његову неоткидивост од језика и безусловну приврженост језику могло у датом тренутку потиснути било шта. Само ту не би било више речи о савладавању песничких тешкоћа, него о побудама погрешног читања“ (1996, 34; приликом навода Радовићевих текстова први број упућује на годину издања, а други на број странице).

Ту своју позицију Радовић је додатно образложио у тексту „Песников дуг“, у којем на елегантно ироничан начин одбацује било какву помисао о томе да песник неке нешто дугује. (1996, 87-95) Поред ових, условно речено аутопоетичких текстова и ставова, Радовић је један од ретких српских песника, ако не и једини, који је отворено проговорио о отмици и злочину у Штрпцима 1993. године у тексту „Путовање у еп“, који текст још недвосмисленије одговара на питање о дужностима грађанина (1996, 77-86).

Утолико релативизација ових ставова, коју је приликом доделе награде Жичка хрисовуља Радовићу покушао Драган Хамовић, нема покрића у песниковим речима, већ у својеврсном бирократистичком разумевању поезије(Хамовић, 2003, 19).

¹⁸Тако Славко Гордић у иначе одличном тексту о Радовићевој поезији, а који пише поводом књиге *Песме 1971-1982*, изриче на крају суд да песник том књигом „не домашује своје раније песништво“. Вид. Гордић, 132.

¹⁹За разлику од већине песника његове генерације, о Радовићу до данас иначе нема амбициознијих монографских студија. Занимљиво је, а чини се и примерено Радовићевом песништву, да постоји сразмерно велики број текстова, и то још од раних књига, који се бави тумачењем његових појединачних песама (вид. Вукадиновић, Симоновић, Николић, Микић, Тешић, Пешић-Хамовић и др.).

(1959), па закључно са књигом *Описи, гесла* (1970) у Радовићевим песмама увек постоје барем две равни на којима се песма гради и развија. Те две равни би, уз нужна уопштавања и поједностављивања, могле бити одређене као раван света лирског субјекта и раван идеалног света, при чему треба имати на уму да је и прва раван на изванредан начин идеализована, апстрахована²⁰.

Ово је иначе одлика која се може, уз већа или мања одступања, приписати великом делу корпуса наше поезије шездесетих година. Пре свега под утицајем поново откривеног усменог наслеђа у Попиним зборницима²¹, па потом, заправо на сродном трагу, Настасијевића, али не мање и Миљковића²², као далеко најутицајније фигуре међу тада млађим песницима²³, српску (и уопште југословенску) поезију почев од друге половине педесетих, а нарочито током шездесетих година карактерише велика тежња ка економично-заумном говору и универзалним исказима, па следствено томе и велика апстрактност. Посезање за митским обрасцима, силажење у националну прошлост, тежња да се исказе биће и природа неке појаве, са пратећим песничким реквизитима као што су апстрактне именице, генитивне метафоре и повишен реторички тон, све то скупа није заправо имало за циљ да *оживи* одређене појаве, ликове и догађаје, већ да, сасвим супротно – исказе њихову суштину, и у том исказивању да их на изванредан начин *фиксира*, окамени. Треба такође узети у обзир да се у литератури често апострофирани херметизам, као обједињујући појам за низ одлика ове стилско-поетичке парадигме, може тумачити и као нека врста противтеже, или одговора на тзв. естрадну поезију, која се јавља тек неку годину касније, али заправо у исто то време, а чији представници²⁴, пре свега под утицајем Мајаковског, Јесењина и Драинца, или савременика попут Јевтушенка и Вознесенског, инсистирају на потентном, предимензионираном лирском ја, темама из градске и приградске социјалистичке свакодневице, повишеној реторици, хуморним ефектима и „лаким“ метафорама, критици разноврсних исклизнућа из самоуправног социјализма и, уопште узев, на прозирном, референцијалном говору који рачуна на најширу књижевну публику. Наступи естрадних песника, са

²⁰Ово се мање односи на прве две књиге, које су сасвим младалачке, па у том смислу данас интересантније у књижевноисторијском контексту поезије педесетих година, него као значајна поезија. Ипак, замеци идеалног света, макар и песнички невешто уобличени, назире се већ у тим књигама у тежњи и чежњи субјекта за лутањем и бескрајним, далеким просторима.

²¹*Од злата јабука* (1958), *Урнебесник* (1960) и *Поноћно сунце* (1962).

²²О овим и осталим утицајима детаљније пише Александар Јовановић у књизи *Поезија српског неосимболизма: историја једне песничке осећајности*, до сада најзначајнијој и најтемељнијој студији која се бави овом стилско-поетичком парадигмом, 55-57.

²³Миљковићев утицај видљив је код заиста великог броја песника који се јављају почетком шездесетих, почев од, рецимо, Алека Вукадиновића, који и касније остаје унутар овог поетичког модела, па све до Матије Бећковића, који седамдесетих овај модел у потпуности напушта.

²⁴Бранислав Петровић, Александар Секулић, Матија Бећковић, Божидар Шујица и др.

стотинама и хиљадама посетилаца били су у то време не само књижевне, већ и нека врста друштвено-политичких трибина и имали одређени опозициони и субверзивни набој²⁵.

Свега тога се клоне песници из прво описане групе, која се у књижевноисторијским и критичким текстовима назива неосимболистичком²⁶, а коју Александар Јовановић у најкраћем описује следећим речима: „Знатно мање усредсређени на питања о месту поезије у друштву (шта би она смела, а шта не би смела да буде), а много више се баве њом самом, њеним односом према миту, традицији, сопственим претходницима. Метафорички речено, мање је окренута напоље, ван себе, а више унутра, сопственим питањима и недоумицама, као и, шире, култури којој припада. Због тога у њиховим стиховима често сусрећемо многобројне референце из историје и културе, реминисценције на стихове других песника, препознајемо митске ликове и ситуације. Посебну пажњу поклањају песничкој организацији, почев од изградње стиха до композиције песме, трудећи се да избегну једноставна решења и одмах препознатљива значења“.²⁷ Читав низ у основи разнородних песника може се подвести и подводи се под неосимболистички кишобран, а како то иначе бива, све пописане особине видљивије су у поезији мање изразитих песника, док су тек једна од одлика у поезији оних најбољих²⁸.

Али уз све подразумевајуће ограде, Радовићева поезија из шездесетих година може се на први поглед одредити као неосимболистичка²⁹, утолико

²⁵Ову димензију не треба потценити, као уосталом и код низа других појава у југословенској култури сличног, ако не политички, а оно свакако друштвено субверзивног потенцијала. Но свакако, кудикамо погрешније је преценити их, будући да култура ретко када и мало где у двадесетом веку значајније утиче на послове у практичној политици.

²⁶Треба рећи да сам Радовић одбија да своју поезију окарактерише као неосимболистичку, и то са добрим разлозима. У књижевноисторијском смислу, Радовић није припадао групи песника из друге половине педесетих која себе именује овом одредницом, и која се убрзо распала и није оставила практично никаквог значајнијег трага у историји наше поезије, о чему уосталом детаљно пише и сам Јовановић. Са друге стране, и важније од тога, најзначајнија Радовићева поезија, она после 1971., налази се на потпуно другом крају поетичког спектра, удаљена, то јест удаљавајући се не само од неосимболизма, већ и од модернизма уопште. Утолико је Јовановићево сврставање Радовића у ову групу, иако на први поглед утемељено, на други поглед проблематично. Са друге стране, детаљна и надахнута, сама Јовановићева анализа Радовићеве поезије је свакако најзначајнија студија до сада о овом песнику.

²⁷Јовановић, 1994, 13. (Наводи су, када је о Јовановићу реч, увек дати према верзији текста из књиге Поезија српског неосимболизма, изузев у намени бр. 42)

²⁸Овде се може навести мноштво примера, а један од парадигматичнијих би могла бити поезија Вита Марковића, који је шездесетих година, али и касније објавио хрпицу песничких књига блиских овом стилско-поетичком усмерењу, које су данас савршено ирелевантне.

Слично је и са поезијом Алека Вукадиновића, кога Александар Јовановић у наведеној студији ставља раме уз раме са Радовићем, Лалићем и Миљковићем, а чија поезија разбарушена и крајње неодређене метафоричности, оскудне и неизнијансиране лексике, као и рима које се пречесто понављају – нема ни изблиза значај и снагу првопоменуто тројице.

²⁹Најтемељније тумачење Радовића у контексту неосимболизма, дао је, као што је већ речено, Александар Јовановић у наведеној студији. Јовановић, 207-288.

дакле, што се као једна од њених темељних одлика може навести мистицизам³⁰: вера, или барем поверење у постојање стварности вишег, идеалнијег реда. Реч је дакле, као што је већ речено, о постојању две равни: оне у којој постоји лирски субјекат и равни идеалног света, која се налази изнад, или иза, свакако изван ове прве, а коју није сасвим погрешно разумети и као сродну Платоновом свету идеја. О тој другој, идеалној равни се сазнаје посредно, преко трагова које оставља у првој, она заправо и постоји само као сан, жеља, сећање, слутња, магловити наговештај или сенка. И све што субјекат Радовићеве поезије ради, говори или мисли у свом свету, тек је одјек, одсјај или сенка онога што би могао, или требало да ради у свету идеала.

Тако је и са једном од најчешћих Радовићевих тема: поезијом³¹. То се може једноставно показати на примеру познате песме „У славу Ероса“³²: „(...) Бићеш у посебном свету као у машти/ Кад око види што се видети не сме:/ За лажне речи тражићеш вечито место,/ За племените речи које не значе ништа.// Бићеш сенка која говори, чита и пљује,/ Такмац природе мајке, могућност и закон./ А песма ће тек у смрти да се чује/ И јавиће ти се још неписаним знаком“. „Посебан свет“ би овде могао бити поменути платоновски свет идеја, свет идеалних ентитета, а песма која ће се чути тек у смрти из претпоследњег стиха подразумева прелазак из (бесмртног) света идеја у (смртни) свет реалија, то јест отелотворење песме, које је уједно, и нужно – пад, или у најмању руку прелазак у стварност нижег реда. На том трагу онда постаје јасно значење „лажних“ и „племенитих“ речи, као и мотива сенке из првог стиха последње строфе, а која се такође може довести у везу са сенкама у пећини из познате Платонове алегорије из *Државе*.

Песма, дакле, укупно узев, обрађује врло стару и познату тему уметничког стварања. Међутим, креативни процес, емоционално-психолошка скала којом се „успиње“ стваралачки субјекат у току креативног процеса – представљен је као *над*, то јест из посткреативне перспективе³³. Имајући у виду наслов, чије значење би требало да сугерише

³⁰О томе детаљно код Бауре (Баура, 1970, 9-24)

³¹Мотив поезије и стварања код Радовића треба разумети као стварање у ширем смислу, не нужно и искључиво као песничко стварање.

³²Једино у издању Нолитовом *Изабраних песама 1954-1984* (1985), у којем су наслови дати по правопису, дакле, са малим словима, јасно је да је реч о грчком првонасталом богу или сили стварања и живота, дакле, Еросу који, по Хесиоду, настаје у исто време када и Геа и Тартар, а не много познатијем богу љубави. Ипак, недвосмисленост значења ове властите именице, па тиме и саме песме, остаје благо заталасана тим његовим каснијим ликом, али и сенком оног савременог, колоквијалног значења, једним делом и с обзиром на остала издања, у којима су наслови дати у целини великим словима. Слична је двосмисленост присутна и у наслову песме „Пев на љути“, јер „љута“ не постоји као заједничка, него једино као властита именица.

³³Цела песма је испевана у футуру, али субјекат који је говори, а који у датом случају није идентичан лирском јунаку, него је нека врста објективног посматрача јунакових будућих стваралачких мука –

неку врсту апологије уметничком и поетском, али и стварању уопште – песма се, својом субверзивно-ироничном семантичком линијом доима као нешто сасвим супротно од прослављања, и то не само у оном дучићевски тешком, кабинетском послу риме и ритма. Реч је, дакле, и о сумњи, сасвим модерној, какву не познају претходне епохе, у сам смисао стварања.

Дати поетички модел могао би се узети као парадигматичан за Радовићеву поезију из шездесетих година. Јер друга, идеална раван знатно експлицитније је уобличена у песми „Наше реченице“, где је говор уопште, па и песнички, представљен метафорама пада, дубине и стрмоглављивања, али ју је могуће препознати и у песмама у којима се наизглед постоји само прва. Таква је нпр. песма „Посебно место“, у којој, упркос прецизном опису личног раја, постоји, већ у првом стиху, одређење „негде неки“ које упућују на стварност изван света лирског субјекта. Или у трећем делу песме: „Ту бити, ту и остати, *чија порука/ Из каквог света*³⁴, какав јасни, упорни знамен?“, где се, заједно са смером који се сугерише наведеним речима из првог стиха, артикулише постојање те друге, идеалне равни, чија је сенка описани, стварни, постојећи врт.

Управо ова друга раван дала је сасвим довољно повода да се може говорити о мистицизму, дакле, о постојању стварности вишег реда, те стога, и пре свега у том смислу уз Радовићеву поезију може стајати одредница „неосимболизам“³⁵. Међутим, уколико се о неосимболизму и може говорити када је у питању поезија из књига *Маина, Братство по несаници* и *Описи, гесла*, нема никакве сумње да се од књиге *Песме 1971-1982* Радовић на битан начин удаљава од те поетике.

Промена коју у Радовићево песништво доноси збирка *Песме 1971-1982* била је донекле наговештена или наслућена књигом *Описи, гесла*, у којој је приметно померање ка конкретнијим и прецизније формулисаним темама. Па ипак, структурно-композициона, тематско-мотивска и формално-поетичка разноврсност *Песма 1971-1982* намеће утисак о промени песничке самосвести, која се (не)контролисано креће у више праваца и нуди унутрашњем оку читаоца и тумача свој заводљиви и заводнички, високо однеговани, али истовремено и крхки нарцизам, који из песме у песму као да покушава да пронађе свој прави лик³⁶.

говори је као да се већ десила. Ово удвајање времена и субјекатских инстанци још једна је поетскодинамичка линија на којој се може пратити однос две поменуте равни.

³⁴Подвлачење М.Ч.

³⁵Уз мистицизам – који не треба, макар у конкретном Радовићевом случају, ни на који начин повезивати са религијским искуством, а који се у досадашњим тумачењима заправо и не наводи, али који је ипак кључна одлика симболистичког песништва – помињу се још висока свест о песничкој форми, стваралачки однос према наслеђу и култури уопште, заокупљеност аутопоетичким питањима и др.

³⁶О Нарцису и нарцизму као парадигматичном облику савремене (песничке) самосвести исцрпно и узбудљиво пише Брајовић у књизи *Нарцисов парадокс* (Брајовић, 2013).

То је видљиво већ од самог наслова, који на први поглед не сугерише никакву семантичку линију унапред. Радовић је први³⁷ значајан српски песник који враћа у оптицај тај неутралан наслов „Песме“, којим су се насловљавале књиге све до Пандуровића и Диса. Али поновно коришћење овог наслова седам деценија касније, после апсолутне доминације песничких књига над збиркама песама, не може бити семантички неутрално. Оно што Радовић дакле овим насловом сугерише јесте повратак на форму збирке песама, то јест, посредно отклон од поезије унапред утврђених концепата, који се, нужно и увек, већ самим насловом намећу³⁸. Утолико *Песме 1971-1982* укидају вертикални принцип организовања песничке књиге, који подразумева кретање од почетка ка крају са по правилу јасним појачавањем семантичког набоја током тог кретања, и наместо њега уводе кружни, или циклусни принцип, као неку врсту прелазног стадијума између вертикалног и хоризонталног³⁹ принципа. У каснијим издањима овај организациони принцип је унеколико коригован. Почев са наредном књигом *Изабране песме 1954-1984*, чији први део обухватају песме 1954-1970, Радовић прави строгу селекцију из првих пет књига, али која строгост није или није једино условљена новим, високим, себи наметнутим критеријумима, већ и измењеним поетичким принципима. Тако у будућу „*Књигу*“ из првих пет збирки улазе песме чији семантички потенцијал није умањен издвајањем из циклуса, односно оне које су заокружен(и)е поетске целине. Следећа књига *Песме 1971-1991* идентична је по структури са збирком *Песме 1971-1982*, унутар које је распоређено нових тридесет песама, док наредна, *Песме* из 1994. понавља структуру *Изабраних песама 1954-1984*, са јасно одељене две целине 1954-1970 и 1971-1994. У оквиру прве целине песник је неколико песама унео, а неколико избацио, док друга целина доноси читаву збирку *Песме 1971-1991* са још тринаест нових, унутар постојеће структуре распоређених песама. Овај ће распоред остати и у последњој, за сада канонској књизи *Песме* из 2002, у коју је унето још десетак нових песама у други део књиге. У сваком случају, сврха ових, увек и нужно помало заморних текстолошких пребројавања јесте да потцрта чињеницу да строгост са којом се Радовић односио према својим првим књигама⁴⁰, које су све, узгред буди речено, високо вредноване у нашој критици и које су му заправо и донеле славу

³⁷Чини се и једини.

³⁸На суптилнијем или вишем нивоу, Радовић овим реактивирањем наслова из епохе модерне, сугерише и дискретан отклон од авангарде и повратак класичнијим песничким обрасцима.

³⁹Који би подразумевао потпуно укидање семантички повлашћених места почетка и краја, а чега заправо у песничкој пракси, осим авангардне, готово да нема у модерној поезији.

⁴⁰У последњим издањима (2002. и 2016.) избор из првих пет књига – које, целовите, квантитативно представљају две трећине Радовићевог опуса – чини нешто мање од једне трећине укупног броја песама.

једног од наших водећих песника, дакле, да је та строгост последица поетичког заокрета, која никако не може бити мали и случајан.

Књига *Песме 1971-1982*, односно све њене касније метаморфозе, тако значи *повратак песми*, као *основној јединици и мери* поезије. Песма, дакле, са свим својим потенцијалним донетима и могућим ограничењима, а не више циклус или књига, сада поново постаје мера песничког говора. Већ на прво читање видљив је тај заокрет: све нове песме сада лако и брзо улазе у читаочево ухо, свакако у првом реду због своје тематске и формалне различитости. Ако се после једног читања не могу уочити сви семантички слојеви једне песме, песма се лако памти у целини, једним делом тематски, а другим делом по ритмичким квалитетима који је обликују, што у претходним књигама није био случај.

Са друге стране, кружни или циклусни распоред песама подразумева организовање песама по годишњим добима у следу пролеће, лето, јесен, зима: почев од прве песме „Изразак“, која између осталог говори о буђењу природе у пролеће, па све до последње песме „Живот вина“, у којој се природни кружни циклус завршава и наговештава нови. У критици је о овоме било говора⁴¹. Међутим, пажљивији поглед на саме песме указује да чак већи део тих песама не даје прецизна, или често готово никаква упућивања на годишња доба, што доводи до закључка да се песник у великом броју случајева руководио вантекстовним, то јест субјективним принципом приликом њиховог распоређивања⁴². Тај субјективни принцип је од немале важности за разумевање промене постичке самосвести код Радовића. Он сведочи о отклону од „императива објективности“, од „чистог“ говора који је идеал модернизма, јер наоко подразумева могућност исто таквог чистог, објективног читања. Окретање оваквом, субјективном

⁴¹Најпре и најдетаљније код Јовановића, у предговору за СКЗ-ово издање *Песама* из 1994.

У вези са тим постоји један занимљив детаљ: тај текст је са мањим изменама и допунама ушао у навођену студију *Поезија српског неосимболизма*, али са једном разликом. У верзији текста у *Песама* постоји реченица која каже да се, компонујући на овај начин своју збирку, Радовић „свакако (подвлачење М.Ч.) ослонио на принцип по коме је уређена једна стара јапанска царска антологија, *Шинкокиншу*“. Самоувереност је тек неки месец касније постпуно нестала и дате реченице у *Поезији српског неосимболизма* нема.

Примедба нема за циљ да критикује несналажење критичара Јовановића у сопственом тексту, колико да истакне једну карактеристичну појаву: иако је Јовановић у *принципу* могао и сам да дође до овог сазнања – тим пре што антологије старе источне поезије, барем оне које се раде за западно тржиште, колико је потписнику ових редова познато, прате годишњи циклус у редоследу песама – у *пракси* је то мало вероватно, јер наводи баш ту конкретну антологију, која је сама по себи веома значајна, али код нас ипак непозната, јер Јовановић каже „једна стара антологија“. То онда може само значити да је у овоме имао помоћ самог песника. Насупрот старинском и у неку руку провинцијалном разумевању критичарског посла, потписник ових редова принципијелно сматра да такву помоћ треба увек користити, као што сматра да та помоћ, ништа мање принципијелно, не би смела да утиче на вредносни суд.

⁴²По личном песниковом саопштењу потписнику овог текста, те песме, у којима нема јасних назнака у тексту у којем се годишњем добу „дешавају“, распоређивао је било по годишњем добу у којем су написане, било по неком другом асоцијативном принципу.

принципу организовања песничке грађе јесте обнављање статуса романтичарског, предсимболистичког лирског ја, односно оног које је у дубокој зависности од биографског ја.

Поезија искуства, насупрот поезије суштине, тако подразумева и овај преокрет ка конкретним егзистенцијалним ситуацијама, као што свака од тих ситуација сада намеће своју специфичну форму, ритам и тон, па тако у *Песмама* постоји велика разноврсност песничких облика, која је опет много ближа романтичарској поетици.

Најкрупније померање међутим, догађа се на временској равни. Иако се не може рећи да то у једнакој мери важи за све песме из шездесетих година, чињеница је да у њима категорија *људског* времена не игра битну улогу. Другим речима, у књигама *Маина*, *Братство по несаници* и *Описи, гесла* постоји временска дистанца између тренутка када се представљене лирске ситуације „догађају“ и оног када се о њима говори, дистанца нужна да се искуство одмери и универзализује. У песмама после 1971. та се дистанца брише, али и више од тога: говорећи „из“ конкретне егзистенцијалне ситуације субјекат ових песама, најчешће ироничним обртом, али и другим средствима, прави отклон од сваке универзализације и ограничава „важење“, „трајање“ једне песме на меру људског времена, то јест меру једног живота.

То се може конкретно представити једним примером. Уколико се узме нека од песама из раних књига које имају за тему познате митске приче⁴³, тешко је оспорити закључак до кога долази Ђорђевић у својој анализи: „Митска лица и њихова имена, иако се могу слободно интерпретирати, постављају одређене границе које је песник хтео да уклони. Он је, пре свега, хтео да превлада обелодањени симболизам тих лица и да смисао песме конституише на други начин, скривајући лица и чинећи их неизвесним. Одређене теме које су се везивале за митска лица (љубав, поезија) он је и даље развијао, тако да иза језичких лица препознајемо, као њихове скривене двојнике, митска лица. Али постоји и једна, за Радовића важна разлика између тих лица, а она се састоји у томе што је сам језик постајао тема песме и што се језик, да тако кажемо, показао преко својих лица. Тај 'наивни' поглед на језик јесте и митологизовање језика који се схвата као највиша реалност, као нешто стварно, живо, отприлике онако како су у миту схватани природа и космос“⁴⁴. Дакле, у овим песмама није толико реч о довођењу у питање познатих митских образаца, колико се ради о померању фокуса на мање упадљиве „углове“ из којих се мит сада преисписује, као и издизању самог језика на раван мита.

⁴³„Нарцис“ из *Осталих поетичности*, или „Лиђанке“, „Амфион“, „Лабиринт“ из *Маине*.

⁴⁴Ђорђевић, 1979, 10.

Са друге стране, у новим песмама, међу којима је парадигматична „Веслачи“, иначе једна од најбољих песама у целокупном Радовићевом опусу, више нема повлашћених равни. У својој краткој анализи ове песме Симоновић каже: „Не желећи да препричава нити да тумачи мит, он је написао песму о веслачима, освајачима, који противно 'цењеном предању' не славе већ јадикују. (...) Живећи на неплодној, испошћеној земљи (нису знали за нађубривање), веслачи крећу у освајање нових колонија. Услови су сурови, готово неподношљиви, забележили су историчари. Колонизација је дословно борба за голи живот и опстанак. После ће доћи мит о њима да их велича, али и да 'покрије' њихове недаће, сумње, успутне поразе“⁴⁵. Јовановић у својој, нешто дужој и прецизној анализи ове песме у напомени с правом примећује, поредећи је са Лалићевим „Аргонаутима“, њен прикривен полемички тон⁴⁶, који не треба нужно разумети као коментар конкретне песме конкретног песника, колико је заправо реч о одређеном моделу песничке праксе, који мит оживљава, извлачи из њега одређене закључке, али га у суштини не доводи у питање. Тај полемички набој се, од меланхолично-емпатичног и ироничног тона који доминира песмом, у последњем стиху: „дрни по црвеном: сам враг би знао стигоше л' куд“ – „спушта“ на ниво пристодушне запитаности, али испод које се може ишчитати и бес, и псовка упућена историји и, не мање, миту, односно култури – великим причама које прикривају и преисписују тешку и сурову људску судбину.

У битној вези са овим јесте и улога коју Радовић у песми додељује лику Певача-Орфеја, а посредно и самој поезији. Насупрот митској причи, по којој је Певач покретао природу, песмом заустављао токове река и топио снег на планинама, односно увесељавао и бодрио Аргонауте, Радовићев Певач је тек пуки хроничар који опева кржаве гаће и пловидбу са неизвесним исходом. Утолико и улога поезије мора ићи у правцу исказивања субјективних, појединачних, људских истина, а насупрот понављања општих, историјских или митских образаца, која су увек идеологији подобне конструкције.

У овоме се и састоји кључни преокрет у новијој поезији Боре Радовића: више нема повлашћених, идеализованих равни, оне су се сада раслојиле и постоје тек у траговима, као у сећању које бледи, оне постоје тако да више ништа не значе. А управо у вези са наведеним раслојавањем, треба

⁴⁵Симоновић, 1993.

⁴⁶Јовановић, 274-277, укључујући посебно напомену бр. 15 на странама 276-277. Ова напомена је заправо од нешто ширег значаја будући да, на примеру разлике у третирању једног мотива из класичних митова, говори о разлици између Лалића и Радовића. Иако њихова поезија „на површини“ има доста тога заједничког, у оном битном, а то је однос према историји, миту и другим великим причама, она показује суштинску разлику, која је заправо и једноставно речено разлика између модернистичког и постмодернистичког разумевања историје и мита. Лалић наиме, за разлику од Радовића, „велике приче“ никада суштински не доводи у питање.

приметити још нешто, опет на примеру песме „Веслачи“. Она се паралелно развија на неколико равни: прва је раван стварног догађаја, друга је раван митског времена, доба када стварни догађај прелази у мит (дато Певачевим речима) и трећа је оквирна раван, односно раван песничког субјекта. Средишња и у извесном смислу најважнија раван додатно је наглашена хексаметром (у духу Ђурићевих или Маретићевих превода) који се налази непосредно пре Певачевих речи: „а Певач на крми стојећ момчад на завеслај бодри“. Међутим, значај ове равни, значај Орфејевих речи не може добити свој пуни смисао без укључивања и осталих двеју равни, тачније, без њиховог међусобног прожимања и Јовановић с пуним правом примећује да су Певач-Орфеј и песнички субјекат заправо једна те иста, само удвојена фигура⁴⁷.

На истом или врло сличном поетичко-структурном принципу темељи се и низ других Радовићевих песама које се у *Песмама* налазе у непосредној близини „Веслача“: „Headline News“, „Четврта питијска“, „Епиталам“, „Одаја звана краљичином“, „Митска прича“, као и песме „Долина краљева“ и „Висока градња“ које се у књизи налазе нешто раније. Треба нагласити формално-метричку разноликост ових песама, упркос томе што припадају истом кругу; тако катрени са укрштено римованим симетричним десетерцима у „Headline News“ и „Митској причи“ појачавају иронично-цинични отклон од поетике херојских спевава и новинских ударних наслова; „Четврта питијска“, појединачно најдужи Радовићев песнички текст, заправо је филолошка расправа у стиху; „Долина краљева“ и „Висока градња“, на исти начин као и „Веслачи“ тему вечности третирају из перспективе појединачног, једног људског живота. Свугде дакле постоји неколико равни на којима песма паралелно тече, које се међусобно прожимају и чије значење је немогуће испратити издвојено: њихов пуни смисао се остварује једино у том прожимању.

Ово је изванредне важности за разумевање померања које се догађа у поезији последње четвртине прошлог века, а о којој говори Епштејн када говори о метареализму, који „није негација реализма него његово ширење на област невидљивих ствари, усложњавање самог појма реалности која открива своју вишедимензионалност, не своди се на раван физичке и психолошке вероватноће већ укључује и вишу, метафизичку реалност“. Епштејн доводи у питање досадашње разумевање реализма, који је био свођен на „социјално-свакидашњу реалност“, која је тек једна од реалности: „Постоји реалност, отворена за поглед мрава, и реалност, отворена лутању електрона, и реалност за коју је речено 'и небески лет анђела', и све оне улазе у биће Реалности“⁴⁸. Епштејн наглашава, а то је од пресудне важности за

⁴⁷Јовановић, 1994, 276.

⁴⁸Епштејн, I, 185.

овај текст, да нова поезија не може никако бити подведена под симболизам, чак и онда када му се највише приближава: „Симбол је код симболиста – спој два јако различита значења, буквалног и пренесено-уопштеног, при чему се акцентује сама двострукост тих планова, процеп и расцеп међу њима. Свака реч је алузија, која упућује негде у даљину и висину. Ружа није само цвет, то је идеја женствености, симбол душе света. (...) Ту двострукост не трпи савремена песничка свест, којој је туђи сваки притисак на 'друго' у његовом супротстављању 'овом'. (...) У метареалним сликама је немогуће издвојити дословно и пренесено значење, упоредити их по принципу метафоричке сличности или симболичког склада“⁴⁹. Аналогно са примером из песме Олге Седакове, који Епштејн наводи да би поткрепио своју тврдњу, могло би се рећи следеће: Орфеј је код Радовића Орфеј, а не симбол песника.

Епштејн тако, услед описаних разлога, уводи појам *метаболе*, као фигуре карактеристичне за нову поезију, која превазилази „ограничења“ метафоре, симбола и параболе: „Та фигура је блиска оном што су у антици подразумевали под метаморфозом: једна ствар се не само изједначава или доводи у везу са другом, што претпоставља непремостиву границу међу њима, условност и илузорност таквог поређења, него постаје она. (...) Метареална поезија напетост тражи ту реалност унутар које метафора изнова може бити откривена као метаморфоза, као истинска узајамна уплетеност а не условна сличност две појаве. Метареализам није само 'метафизички' него и 'метафорички' реализам, односно поезија оне реалности која је сакривена унутар метафоре и обједињава њена растурена значења, дословно и пренесено“⁵⁰.

Метабола као фигура, односно *метаморфоза* као обликовни принцип, могу да објасне једну од најбитнијих поетичких карактеристика Радовићеве поезије. Реч је о убрзаној, постмодерној свести примереној трансформацији мотива изванредне семантичке носивости који теку кроз песму и обликују је. Као пример може послужити уводна песма „Излазак“, која почиње стиховима „Суботњи човек креће као народ –/ с два бела рукава, два голуба пред собом –/ да орезује првобитно дрво (...)“, где се једна савремена урбана егзистенцијална ситуација – одлазак некуд изван града током викенда – доводи у везу са библијским изласком и уопште старозаветним мотивима. Потом се у стиху „пут оне земље где лимуни цвату“ реферира на Гетеа, па потом на звездознанство, које се доводи у везу са свеопштом контролом и надзирањем човековог кретања, данас далеко упадљивијим него у време када песма настаје, да би се на крају дошло до неке врсте обновљеног прајединства.

⁴⁹Епштејн, I, 187-188.

⁵⁰Епштејн, I, 188-189.

Или песма „Пред библиотеком“⁵¹ у којој се једна необична ситуација из свакодневице, у којој младић у присуству девојке удара свеску (или књигу) пред (Народном) библиотеком, убрзаним асоцијативно-упитним низом доводи у везу са нацистичким спаљивањем књига. Оно што може да у Радовићевој поезији „завара траг“ јесте узвишено-елегантан и лежеран тон његових песама, који оставља утисак нешто споријег текстуалног тока, али у ствари тај ток је веома брз, јер се, на пример у овој песми, у свега неколико стихова почетна, прецизно описана ситуација и лирски јунаци, двоје младих, потпуно потискују у други план: на крају песме њих заправо нигде и нема.

Или песма „Ветар“, која поред читавог низа песника и писаца које призива у самом тексту, намеће и асоцијацију на Костићеву „Међу јавом и мед сном“, или песме „Кирицијска“ и „Мртва природа из Абукира“, о чијим су густим контекстуалним и подтекстуалним мрежама исписани неки од најбољих текстова о овом песнику⁵².

Оно што је овде од посебне важности јесте место и значење свих тих цитата, криптоцитата и референци у Радовићевим песмама. Са постмодернизмом је интертекстуалност избила у први план, чак до те мере да се тај уметнички поступак понекад користио као метонимија за сложен стилско-поетички комплекс овог уметничког правца. Али у Радовићевим песмама после 1971, иако оне пружају обиље материјала за књижевну археологију, та велика мрежа знакова и значења из историје књижевности и културе уписује се тек у траговима, или следећи Епштејна – као траума⁵³. То се може једноставно закључити по свесном избегавању да се наводи дају прецизно. Па чак и више од тога: за разлику од првих верзија песама „У сенци родослова“ и „Мост“, у којима су стајала имена уметника на чије дело се реферисало (Хелдерлин, Учело), у коначним верзијама ових песама та имена су избрисана; од Хелдерлина је остао само навод дат курзивом, а Учело је постао „сликар“. Овде није реч само о томе да би у конкретним текстовима ова имена на неки начин сувишно оптерећивала песму и можда непотребно наводила на могуће значењске ћорсокаке, колико је у ствари реч о томе да такав постаје *сваки* конкретан навод, да у савременој поезији, упркос императиву учености дијалог подразумева ретко када више од пуког, згодног цитирања. У свести модерног песника и уметника наталожено је огромно знање, макар и у виду информација, које потом искрсавају на различитим неочекиваним местима у новим делима, и врло често немају никакву посебну функцију. Пример за то би могла бити „земља

⁵¹Детаљна анализа синтаксичко-семантичког и ритмичког тока ове песме у тексту Радивоја Микића „Две песме Борислава Радовића“. Микић, 65-70.

⁵²О песми „Кирицијска“ писао је Симоновић, а о „Мртој природи из Абукира“ Милица Николић. Симоновић, Николић.

⁵³О трауми као кључном састојку постмодерне осећајности видети: Епштејн, I, 58-61.

где лимуни цвату“, која није дата као навод, јер би непажљивог читаоца могла одвести у слепу улицу пренаглашавања везе са Гетеовом песмом, а та веза је сасвим површна, много више слутња и траг остао од читања.

Нешто сложенији је пример са песмом „При једној свећи из XVII века“, за коју је потребно прилично знање из историје уметности, или барем епохе барока, па да се у овој свећи препозна она са Де ла Турове слике „Новорођени Христ“⁵⁴. Са тим знањем, Радовићево читање Де ла Турове слике доима се као десакрализација хришћанског мотива, али у правцу једне још архетипскије ситуације – мајке са дететом. Мотив свеће, који на Де ла Туровим сликама значи присуство божанске светлости у Радовићевој песми је сведен на „присветљивање“, „по сликаревој жељи“. Па ипак, син који плови царством снова, мајка која „сву ноћ га чека, са звездом на северу,/ да би се негде поново састали“ несумњиво уносе дашак мистике у песму, али овог пута лишен хришћанског светоназора. Утолико је питање да ли нешто пресудно измиче у разумевању песме, ако се ово не зна.

Коначно, увек треба имати на уму речи самог песника: да су била важна за значење ове песме имена Де ла Тура, или Гетеа у случају песме „Излазак“, или Хелдерлина, или десетина других имена која промичу кроз подсвест Радовићевих текстова, он би их сам прецизно навео. Због тога су трагови читања које субјекти Радовићевих песама остављају за собом квалитативно различити од оних који, рецимо, постоје у Манделштамовој поезији, јер су удаљени за целу једну драматичну епоху у којој су се и положај и значај знања и културе битно изменили.

Отуда се, у целини гледано, и метафорично речено, искуство Радовићеве поезије после 1971. може разумети као покушај да се сачува тајна поезије и културе у трауматичном проласку „кроз иглене ушице“ епохе, која јој је таман толико простора и оставила. Са пуном свешћу о томе да поезија нема и не може више имати оно место и значај које је имала у претходним епохама, Радовић је далеко од било какве националне патетике и свечарске атмосфере, која савременој поезији понекад може понудити илузију о значају, једнако као што остаје удаљен од хипертекстуалности и салонске културњачке и учењачке патетике. Његов пројекат „Књиге“, и завршен и отворен у исти мах; као и појединачне песме у „Књизи“ које стоје свака за себе, али се истовремено лежерним и тананим везама умрежавају у сложен текстуални универзум, преливају једна у другу, па онда оштро прекидају сваку везу између себе; песме које чувају целокупно културно наслеђе, од Гилгамеша и Кеопсове пирамиде, преко класичне кинеске поезије и антике, па све до Де ла Тура, Гетеа, Хелдерлина или Клеа; песме чији мотивски распон иде од дискретне еротике, преко феномена урбане

⁵⁴Потписнику овог текста је сам песник саопштио о коме се ради.

свакодневице, до питања о смислу и месту песништва данас; које су смештене у ужем породичном и пријатељском окружењу, преко ренесансних дворова и вреве тргова блискоисточних градова, па до на саму ивицу тамне материје, која гута „еон по еон“; песме које се отварају истовремено и читаоцу са минимумом опште културе и језичке интуиције, као и оном који ужива у књижевној и културној археологији – све те и још многе друге отворености и пријемчивости дају, ипак, и упркос свему, „пример како може да изгледа песничка величина у нашем времену, кад она изгледа толико тешка, скоро недостижна“⁵⁵, односно, све те особине сведоче да постоји могућност да се буде велики песник. Могућност дакле, не и оствареност, или остваривост, јер величина и значај те могућности је управо у њеној трајној отворености.

Литература

Основна:

а)

Радовић, Борислав 1956, *Поетичности*, Београд: Просвета

Радовић, Борислав 1959, *Остале поетичности: 1952-1956*, Београд: Нолит

Радовић, Борислав 1964, *Маина*, Нови Сад: Матица српска

Радовић, Борислав 1967, *Братство по несаници*, Београд: Нолит

Радовић, Борислав 1970, *Описи, гесла*, Београд: Нолит

Радовић, Борислав 1979, *Изабране песме*, Београд: Рад

Радовић, Борислав 1983, *Песме 1971-1982*, Београд: Нолит

Радовић, Борислав 1985, *Изабране песме 1954-1984*, Београд: Нолит

Радовић, Борислав 1991, *Песме 1971-1991*, Бањалука: Нови глас

Радовић, Борислав 1994, *Песме*, Београд: Српска књижевна задруга

Радовић, Борислав 1996, *Рвање с анђелом и други записи*, Београд: Нолит

Радовић, Борислав, 2002, *Песме*, Београд: Задужбина Десанке

Максимовић, Народна библиотека Србије, Српска књижевна задруга

Радовић, Борислав 2007, *Четрдесет изабраних песама*, Београд: Рад

Секундарна:

Баура, Сесил Морис, 1970. *Наслеђе симболизма/ Стваралачки експеримент*, превод Душан Пувачић, Београд: Нолит

Брајовић, Тихомир 2013. *Нарцисов парадокс: проблем песничке самосвести и српска лирика модерног доба (европски и јужнословенски контекст)*, Београд: Службени гласник

⁵⁵Павловић, 1963, 199.

Вукадиновић, Божо 1971. *Интерпретације: о фолклорној, фантастичној и песничкој имагинацији*, Београд: Просвета

Вуковић, Ђорђевић 1979. „Заменице, лица, замене“ у Борислав Радовић, *Изабране песме*, Београд: Рад

Гордић, Славко 1988. *Поезија и окружење*, Нови Сад: Матица српска

Епштејн, Михаил 2010. *После будућности: судбина постмодерне*, том I-II, превод Радмила Мечанин, Београд: Драслар партнер

Јовановић, Александар 1994. *Поезија српског неосимболизма: историја једне песничке осећајности*, Београд: „Филип Вишњић“

Јовановић, Александар 1994. „Борислав Радовић или доследност песничке стратегије“, у Борислав Радовић, *Песме*, Београд: СКЗ (стр. III-LXII)

Микић, Радивоје 1990. *Језик поезије*, Београд: БИГЗ

Николић, Милица 2008. *Песма, облик, значење*, Београд: Службени гласник

Павловић, Миодраг 1963. „Сен-Џон Перс“ у Сен-Џон Перс, *Морекази*, превод са француског Борислав Радовић, Београд: Просвета

Пешић-Хамовић, Валентина 2003. „'Једноставне' песме Борислава Радовића“, у *Борислав Радовић, песник*, уредник Драган Хамовић, Библиотека Преображење, књига 7, Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани“

Симоновић, Симон 1985. „Тајне језичког памћења: о песми 'Кирицијска' Борислава Радовића“, у *Књижевни гласник*, број 3, стр. 40-41

Симоновић, Симон 1992. „Мртва природа, Весело знање: две песме Борислава Радовића“, у *Књижевна реч*, бр. 405, 25. XI 1992, стр. 9

Симоновић, Симон 1993. „Веслачи, освајачи: говор поводом награде „Павле Бихали“ за најбољу песничку књигу објављену 1992. на српском језику“, *рукопис*, љубазношћу аутора

Тешић, Милосав 2003. „'Тече а не пролази'“, у *Борислав Радовић, песник*, уредник Драган Хамовић, Библиотека Преображење, књига 7, Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани“

Хамовић, Драган 2003. „Дуга и плодна патња изговора“, у *Борислав Радовић, песник*, уредник Драган Хамовић, Библиотека Преображење, књига 7, Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани“

Саша Радојчић

У ЕПИКУРЕЈСКОМ ВРТУ

Допринос генерације песника који су се у српској књижевности појавили педесетих година прошлог века данас мање-више ужива статус неоспорних вредности. Заиста у том смислу можемо да говоримо о златној деценији српског песништва (Павловићевих *87 песама* објављене су 1952, Попина *Кора* 1953, Христићев *Дневник о Улису* 1954, Лалићев *Бивши дечак* 1955, Радовићеве *Поетичности* 1956, Миљковићева *Узалуд је будим* 1957, а Симовићеве *Словенске елегije* 1958; овде треба додати и Стевана Раичковића и његове четири збирке објављене у периоду 1950–1958). Готово све њих, изузев Симовића као стваралачки најразноврснијег, и Христића као најскептичнијег, одликује велика посвећеност изградњи слике о себи као песнику. Само по себи, то је људски разумљиво и прихватљиво, а ионако ће промене у укусу и разумевању песништва на дуге стазе стабилизovati оно што остане од тих слика.

Сви набројани песници писали су и есеје, најбоље Христић, који је вероватно и есејист са најкрупнијим значајем у целокупној српској књижевности. Повлашћени предмет њихове есејистике била је, очекивано, поезија. То је, са једне стране, у складу са оним схватањем есеја као облика и поступка који се бави претходно обликованим феноменима културе, а са друге стране је израз елиотовског комплекса тих песника. Њих су идеолошки услови у којима су деловали (и у којима су се, као приватне особе, неки од њих сналазили боље него што је пожељно), приморали да откривају оно што је нама данас очигледно: да се симболичка активност увек одвија унутар неке традиције, да поезија има претпоставке, а песници претходнике. Њихова грешка је била у идеји да своју традицију, претпоставке и претходнике могу активно да бирају, као да су дошли однекуд споља, изван било које већ делатне традиције. Највише што је у том односу у ствари могуће, јесте селекција унутар датих склопова вредности, садржаја и облика, формираних дугим културно-историјским процесима. Ти процеси неке склопове вредности чине расположивим, а другима затварају приступ. Да није тако, био би могућ и српски хексаметар, а српски хаику не би био уточиште недовољно талентованим песницима.

Међу песницима-есејистима своје генерације, Борислав Радовић се издваја по томе што је понајмање *елиотовац*. Њему није толико стало да своју поезију постави у неке традицијске континуитете (што не значи да нема претходнике и сроднике, или да их није свестан), колико да реши неки технички проблем песништва, да понуди тумачење неког загонетног места

у тексту песме, или осветли периоде стваралачког живота неког песника. Када је за своју књигу есеја одабрао неутрални наслов *Понешто о песницима и о поезији*, Радовић није желео да буде ироничан, него је кратко и јасно рекао читаоцу шта може да очекује од садржаја књиге. Иронију, ону истанчану, удружену са очигледним уживањем у склапању исказа, у тражењу најподесније речи да се нешто изрази, он је нештедимице сејао по тексту.

Хедонистичком приступу писању на другој, читаочевој страни, одговара уживање у читању, у препознавању најпогоднијих речи и истанчаних смисаоних нијанси. Високо култивисани исказ Радовићевих есеја не допушта да се његова тежња ка прецизности претвори у ситничавост. Његова меандрирању склона реченица, испуњена бројним *али*, *међутим* и *ипак*, при томе није колебљива нити нејасна, него, управо супротно, хоће да што тачније изрази неку одређену нијансу значења. Из његовог поступка могли би да извуку корисне поуке неки млађи аутори, који, пишући есеј, настоје да буду што магловитији, јер мисле да тако изгледају дубљи. Погрешно. Дубина се најбоље види у бистрој води. Поезија, понекад и донекле, сме да буде магловита, а њен говор потмуо и мрачан. Есеј не сме да буде такав; есеј је облик и поступак *сознања*. Нејасан текст овде упозорава на нејасну мисао.

Да ове примедбе не остану начелне и апстрактне, понудићу пример за Радовићево суптилно прецизирање израза. Када износи размишљања уз Бодлерову реченицу да се песници *одају* поезији, Радовић истиче семантичке разлике између глагола „одати се“ и „посветити се“. „Посвећујући се некоме или нечему, можемо се и жртвовати за тога некога или то нешто, а да нам наша упорност и чврстина ипак не донесу жељени успех. Одати се пак нечему значило би предати се драговољно некој моћи која нас прима у своје окриље, повиновати јој се и следити је. [...] Одајемо се сањарењу, страстима, пороцима...“

Одавање поезији води у опијеност поезијом, а услов под којим уопште песма може да буде опојно средство, јесте „извесна предиспозиција, дар удружен с храброшћу“ (предиспозицију, кад смо већ код опијата, Ернст Јингер, који је штошта знао о томе, сматра неопходном и у додиру са другим врстама дрога). Радовић развија ову Бодлерову слику поређењем песника и њихових критичара: критичари су они који пију а не опијају се; критичар „сркуће, ваља по устима, гуцка, чешће испљуне“. За разлику од њега, песник се одаје, даје све од себе, да би заузврат добио „колико год се може поднети“. Подразумева се да се мера „подношења“ разликује од случаја до случаја. При томе дар, да би се остварио, осим са храброшћу, мора да се удружи и са другим квалитетима, који се тичу аспекта песничког умећа.

Радовићев есеј се често бави управо питањима песничког умећа. Старо схватање да је уметност пре свега једна *techne*, чија правила се морају познавати да би се иоле успешно уметнички деловало, заборављено под режимом идеологије иновације, налази своје место у есејистици Борислава Радовића, коју не покреће елиотовски комплекс, него страст једног песника и жеља да се продре иза појавне стране песничког поступка, у њену мотивацију и њене корените проблеме. То је могуће учинити само *изнутра*, само са искуством које поседује неко ко је и сам песник.

Овај књижевни епикурејац је у једном тренутку изашао из врта у коме је гајио финесе песничког поступка и окренуо се једној великој теми. Реч је о есеју о Вергилију и његовој *Енеиди*. Радовићева пажња се промишљено концентрише на само неке аспекте предмета, на само нека питања текста Вергилијевог пева, његовог настанка и његове функције. Чини ми се да су међу питањима која носе Радовићеву интерпретацију најважнија следећа три: везе и паралеле између Хомера и Вергилија, *Одисеје* и *Енеиде*, статус пророчанстава у Вергилијевом делу, и схватање *Енеиде* као истовремено израза и легитимације римске светскодржавне идеје. Уз ова три средишна питања у есеју се покреће и низ дугих, повезаних, од којих нека можемо да разумемо као импликације које је повукао Вергилије а Радовић их реконструираше, док друга проистичу из специфичне организације самог есејистичког текста.

Међу примере прве врсте спада Радовићево тумачење једног места у шестом певању *Енеиде* где Вергилије, изводећи на сцену дугу поворку великана римске историје, на самом њеном зачељу приказује Марцела, Августовог сестрића, талентованог младића који је можда требало да постане наследник царства, али је рано преминуо. Радовић показује са каквим умећем је Вергилије уклопио лик Августовог љубимца у једну од епизода са најдалекосежнијим значајем по државотворну замисао пева. Или, истицање епизоде у којој се, преко Ахеменида, једног од Одисејевих морнара наводно заборављеног на Полифемовом острву, непосредно укрштају путовања грчког и тројанског, будућег римског, јунака. Одисејева и Енејина лутања Средоземљем могу се разумети као полагање права на то море, по чијим ободима сеју своје језике, своју културу и своју власт. Али тек Рим, наследник Троје, стекао је право да Средоземље назове својим морем; функција овог имагинарног укрштања пута двају луталица била би, према томе, да нагласи преимућство онога који је (наизглед) поражен, пред оним ко га је поразио. Не само да се коло среће окреће, што би био јак, али једносмеран моралистички закључак (коме би можда прибегао, да се нашао пред сличним искушењем, један други велики римски песник, Хорације), него је у том колу све повезано. Све је морало да буде тако како је било: Вергилије, у Радовићевом тумачењу, приказује римску историју као низ

потврда давних пророчанстава, чија судбинска тежина не постаје мања отуда што од почетка знамо за њихов исход.

Примере друге врсте, примере интерпретативних питања која наглашава њихов положај и улога у самом тексту есеја, налазимо у тумачењу приказа Енејиног штита (са сасвим очигледном паралелом према оном другом славном штиту из *Илијаде*), који има задатак да песнички прослави Августову владавину као коначно, после великих погибелји и крвопролића постигнуто стање реда и мира. У тумачење се овде уводи Вергилијева лична судбина, напуштање завичаја пред насиљем неког Августовог ветерана који му је преотео породични посед. Радовић се ослања на нека паралелна места из Вергилијевих буколика да постави тезу како је римски песник одавно морао доћи на помисао да „опева оружје и јунака“, Августово доба као Златни век, а светску власт Рима као исход читаве дотадашње историје човечанства.

Тумачење *Енеиде* као животног дела укључује и реконструисање веза између живота и дела, песниковог социјалног положаја и сложеног односа према владару. По Радовићевој оцени, читање трију певања пред Августом лично и његовом дворском свитом „представља највише формално признање поезији у целој њеној историји: ни пре ни после она није била на неком месту и у неком часу подржана с већим ауторитетом, нити се од њене службе очекивало више.“ У питању су, дакле, односи много далекосежнији него што је то опевање оружја и јунака, које ипак чини неку врсту кључа за спев, али и за Радовићев есеј: „мач и стих нашли су се на заједничком задатку“. Нису честе прилике у којима савремена српска књижевност потврђује да је дорасла највишим изазовима; Радовићево читање Вергилија је једна од тих прилика.

Књиге Борислава Радовића, па тако и репрезентативна збирка огледа *Понешто о песницима и о поезији*, окончавају се напоменом у којој ћемо прочитати ауторову изјаву да се верзије у тој књизи објављених текстова могу сматрати „меродавним“. Шта то импликује? Вероватно није у питању захтев за прихватањем ауторског смисла као првог и последњег у разумевању текста, већ истицање пишчеве бриге за текст, његовог напора да, техничким средствима којима располаже, трајно контролише текст, рачунајући и на измене, допуне и скраћивања. И ту се крије један парадокс о којем Радовић, по свему судећи, није размишљао. Јер, ако у сваком следећем издању, са прерађеним или коригованим текстом, писац може да каже да оно садржи „меродаван“ текст, онда та изјава сугерише нешто управо супротно: да пред собом имамо само тренутно стање једног отвореног, сталним изменама подвргнутог текста. „Меродавност“ таквог текста има временски ограничено важење. Рок трајања текста зависи само од пишчеве воље да се враћа својим текстовима, као и од времена и снаге

којима располаже. Или, Радовићевим речима: „рад на тексту се заправо никада не може докрајчити него само прекинути стицајем околности“. А када више нема писца који би радио на тексту, да ли је и то стицај околности, или једини пут до заиста меродавне верзије?

С ДРУГЕ СТРАНЕ

Невена Лефтерова, SICK HEALTY WEARS, акрил на платну

В. С. Мервин

ВРЕМЕ ВРТА

ПОКЛОН

Док излазили су из врта
један од анђела сагну се к њима и шапну

наложено ми је да вам дам ово
јер одлазите из врта

не знам шта је то
ни чему служи
шта ћете с тим

нећете га моћи задржати
али нећете моћи

ништа да задржите
па ипак обоје одмах

посегнуше за поклоном
и кад су им се руке додирнуле

они се насмејаше

ДРУГА КУЋА

Браћам се опет у стару кућу
коју сам мислио да познајем скоро целог живота
напуштену и рушевну кућу коју обнових
и називах домом кад год сам био ту
али и онда кад бејах негде далеко
овог пута нисам дошао ништа да обнављам
већ да не померам и не додирујем ништа
као да сам дух или блудим у сну
и знам да тај је сан бездобан
у њему иста река и даље протиче овуда
кућа је стара кућа и изјутра сам ту
обасјан сунцем и иста пева птица

ИСПОВЕСТ

О да
била је једна камена светиљка
која ми пробуди жудњу чим је угледах
не беше у цвету младости
него већ древна и чекала је
у мраку и тишини прашњаве собе
на округлом столу затрпаном заборављеним реликвијама
на споредном путу изван Оријака
давно пре но што се сада сећам
камена светиљка висока као столац
окренута ка сва четири годишња доба
неупаљена чекала је мене
да том приликом понесем је кући
и знала је цео неосветљени пут
који ја нисам разаберао
и ево жудим за њом много касније
овог позног септембра

ЗВУК ЗАБОРАВЉАЊА

Целе ноћи док лила је киша
мрачна долина у тишини је ослушкивала
тиха долина није памтила
спавала си поред мене
док свуд око нас киша је лила
слушао сам како дишеш
желео сам да запамтим
звук твога даха
но лежали смо и заборављали
заспали и будни
заборављали дах по дах
док око нас и даље лила је киша

У МЕЂУВРЕМЕНУ

Из дана у дан ова летња киша
спречава их да поставе нам
надгробну плочу
останемо код куће љубави моја
у незнању
као што киша не зна одакле је дошла
и море што свуд је
око нас
свога не зна почетка

ДЕЦЕМБАРСКО ЈУТРО

Како ме задесила ова позна срећа
док се будим у дане што ми преосташе
још једно јутро које проводим с Полом
изненађује ме једнако као и прво
знам да је несмотрено зборити о срећи
кад Суђаје су тако близу да их чујем
али овог јутра чак и стара разочарања
као да нису више тако горка
и гаје слабашне наде налик на прве травке
што су с пролећа избијале између камених плоча
кад био сам дете и увиђам
да ме је сваки корак водио ка
овом јутру које препознајем
пре свитања и заборављам да
скоро сам слеп и видим гомиле
књига које намеравах да прочитам
чекају попут кипова паса што седе
верни некоме ког некад су знали
али срећа је од ваздуха саздана
она никад није имала власника
и дође само кад јој се прохте

Изворник: W. S. Merwin, Garden Time, Copper Canyon Press, Port Townsend, Washington, 2016.

(С енглеског превео Ален Бешић)

Белешка о песнику:

Вилијам Стенли Мервин (William Stanley Merwin, 1927, Њујорк), амерички песник, аутор више од педесет књига поезије, прозе и превода. Током антиратног покрета шездесетих година прошлог столећа, Мервинов особени стил одликовао се непосредном нарацијом без знакова интерпункције, док се од осамдесетих и деведесетих његово поетичко писмо заснива на утицајима филозофије зена и дубинске екологије. Мервин живи у руралном делу острва Мауи, на Хавајима, и даље активно пише и посвећен је очувању острвске прашуме. Добитник је бројних значајних награда, између осталих, Пулицерове награде за поезију (1971. и 2009), Америчке књижевне награде (2005), Награде Танинг, једног од највећих признања које додељује Академија америчких песника, као и Златног венца Струшких вечери поезије (2010). Конгресна библиотека прогласила је Мервина седамнаестим Поетским лауреатом САД (2010–2011). У збиркама писаним крајем седамдесетих и током осамдесетих, попут *The Compass Flower* (1977), *Opening the Hand* (1983) и *The Rain in the Trees* (1988) приметно је преобликовање ранијих тема на нов начин, развој готово зеновске непосредности. Његове последње песме су изузетно имажистичке, снолике и препуне величања природе. Године 2010, са супругом Полом, основао је Рерзерват Мервин, невладину организацију посвећену очувању његове куће и имања од 7 хектара у Хаикуу, на Мауију, које је доживело невероватан преображај, од „пољопривредне пустаре“ до „Нојеве барке“ за ретке врсте палми, једне од најразноврснијих збирки палми на свету. Његова последња збирка *Garden Time* (*Време врта*, 2016), из које су и песме у овоме броју *Развитка*, писане су током тегобном процеса губитка вида. Када више није видео довољно да би могао да пише, посветио их је својој жени Поли, која је преминула годину дана касније. То је књига о старењу и живљењу у садашњости. Године 2017, *Копер кењон прес* објавио је књигу *The Essential W. S. Merwin*, канонски избор његове поезије од прве збирке *A Mask for Janus* (1952) до последње *Garden Time* (2016), као и одабране преводе и мање познате прозне текстове.

Марк Зборовски и Елизабет Херцог

ЖИВОТ ЈЕ ТАМО ГДЕ СУ ЉУДИ

МАЗЛТОВ!

Према Талмуду, једна римска матрона питала је рабина: „За колико је дана Свети, благословен био, створио свет?“

„За шест дана“, одговорио је рабин.

„А шта је онда радио од тада до данас?“

„Уговарао је бракове.“

„То је његово занимање? Па то и ја могу да радим. Имам робове и робиње, и за врло кратко време могу да их упарим.“

Рабин јој је рекао: „Ако је то по теби тако једноставно, Светоме је, благословен био, то једнако тешко као раступање Црвенога мора.“

И онда је отишао.

Шта је она урадила? Позвала је хиљаду робова и хиљаду робиња, постројила их, и објавила ко се има венчати с киме. За једну једину ноћ уговорила је бракове за све њих.

Наредног дана они су се појавили пред њом, једно с разбијеном главом, друго с избијеним оком, треће са сломљеном ногом.

„Шта је то с вама?“, питала их је.

Једна жена је рекла: „Ја њега нећу.“

Један мушкарац је рекао: „Ја њу нећу.“

Матрона је из тих стопа послала по рабина и рекла му: „Нема бога као што је твој Бог, а твоја је Тора истинита...“

Сви се у штетлу слажу да се бракови склапају на небу. „Кад се роди дете, Бог позива оног или ону с којим треба да ступи у брак.“ Штетл се слаже и у томе да је неопходно и много земаљског рада да би се спојили парови одређени на небу, и да се исправан спој у многим случајевима не постиже. Као и приликом зарађивања за живот, божја се помоћ мора допунити човековим напорима. Ако постане јасно да веза „није зивуг“, да двоје нису добар пар, развод је не само могућ, него и сразмерно лак. Но ипак

се полази од претпоставке да је брак срећно озакоњење божје воље и да му је судбина да траје заувек, и на овоме свету и у будућем животу.

Свадба је највеселија и најразрађенија светковина у животу штетла. Она је испуњење појединца који постаје сасвим одрастао тек кад ступи у брак, и основа овековечења јеврејског народа, према божјој заповести. Свадба је архетип сваке светковине и веселја, симбол радости и довршења. Шабат је „млада“; онај ко је „прозван“ да чита последњи део последњег поглавља на Симхас Тору је „младожења Торе“, а онај ко чита почетак првог поглавља, чиме почиње нови циклус годишњег читања, јесте „младожења 'почетка'.“

На свадбу се позива „свако“. Не бити позван кад треба бити позван смртна је увреда – а треба да буду позвани сви рођаци, пријатељи, суседи. Не доћи ако је неко позван једнако је тешка увреда. Старе свађе остављају се по страни, макар и само за ту прилику, тако да сви могу да славе заједно. Што је веселија свадба, што се више гостију окупи да пожели свако добро младоме пару, то су бољи изгледа за срећан живот у браку. „То је била свадба. Ко није дошао? Чак су и сељаци из околине штетла дошли. Трајала је три седмице!“⁴⁰

Свадба, хупа (khupa), обележава врхунац једног дугог процеса, јер се, по традицији, спровођење божанског проводацисања не препушта ћуди и надахнућу појединца. Напротив, у штетлу је уговорени брак класичан образац. Тамо где су традиционални обичај ослабиле спољне силе избија побуна против тог обрасца. Уза све, правило о уговарању брака преживело је упркос изузецима и нешто од његове снаге задржало се чак и у новим срединама.

Као и многе традиционалне праксе, уговорени брак с пратећим уговором и миразом највише преовлађује код људи из виших класа. „Религиозни људи веровали су у мираз.“⁴⁰ Код њих је, „брак из љубави“ био романтичан изузетак, предмет текућих трачева и хвалисавости унучади. „То је био човек ког је стварно волела. Рекла ми је да се, кад га је први пут видела, осетила као да јој је сунце у срцу... била је то истинска романса.“⁴⁰ Људи за које се сматрало да су обични, прости, међутим, „били су другачији и кад би дошло до брака. Они су у брак ступали због љубави.“⁴⁰ То је била повластица сиромаштва. „Моји баба и деда венчали су се из љубави. То су могли да ураде зато што су били обични сиромаси.“⁴⁰

Не сматра се да је уговорени брак брак без љубави, него баш обрнуто. „Најпре се венчаш, онда волиш.“ Ако је двоје младих упарено како треба, блискост и заједничка одговорност ујединиће их у савршен пар. Као што се од дететовог сировог упамћивања лекција у хејдеру, које су за дете пуко фрфљање у почетку, очекује да ће се развити у разумевање и свесрдно

прихватање, тако се очекује и да ће брачна љубав уследити по склапању брака што су га за момка и девојку, који се можда никад нису ни видели, уговорили њихови одговорни родитељи. У браку, као и у младићевом образовању, чињенице у целини довољно потврђују очекивања да би се одржали и очекивања и образац.

У прометном средишту брачног договарања налази се проводација, или шадхен (shadkhen), веома значајна фигура иако је он у штетлу – а и у далеким местима до којих је стигла његова слава – јунак безброј шала и готово никакве озбиљне приче. Његова раскупусана свешчица, у коју су уписани све појединости свих разматрања вредних кандидата, друштвени је регистар штетла.

Донекле је проводација и друштвени арбитер, он кандидатима које препоручује свом клијенту одређује и његов статус. Надзирући изгледе искусним оком, видеће могућност „лепе прилике“ и удубити се у то „како сад превести мачку преко воде“. Истински вешт проводација може да „споји два зида“. Да ли своје услуге скромно ограничава на један штетл или је амбициозни путник између градова и варошица, свеједно, он скупља мноштво трачева и обавештења због којих га лепо дочекују, али га се и боје. Чак и породице које се добро познају често траже његове услуге кад уговарају брак, а његов однос са омиљеним клијентом „није пуки посао.“⁶⁰

Свако у штетлу може бити проводација-аматер, а већина људи и јесте. Омиљени предмет наклапања, нарочито међу женама, јесу могућне добре прилике. „Јосефов Сендерл, тако бистар младић, био би сјајан муж за Гителе Мојшеа Ногида.“ Али ипак, управо проводација са својим неизбежним кишобраном постиже оно о чему жене само брбљају.

Аритметика проводацисања сложена је и прецизна. Пре него што шкакљивији делови срачунавања и почну, морају бити задовољене неке основне поставке: на пример, неки рођаци не могу међусобно ступати у брак осим у посебним случајевима о којима пресуђује рабин; припадник Коеновог, свештеничког племена, не сме се оженити удовицом; млада се не сме звати исто као младожењина мајка.

Ова правила морају бити задовољена пре него што се о изгледима уопште и почне разговарати. У оквиру преосталих могућности, мора се постићи равнотежа између три основне варијабле: учености, породичног статуса, новца. Вишак једног може да надокнади мањак другог. Очекује се да ће шворц младић захваљујући својим интелектуалним постигнућима добити ћерку неког ногида, богатог и поштованог вође заједнице, уз повећи мираз и неколико година кеста, стана и хране у дому њених родитеља док он буде наставио да учи. Ако младић поред тога има новац или добар

породични статус, утолико боље. „Имао је пара и био је образован – где ћеш наћи бољу комбинацију?“⁴⁰

Пошто се у обзир узима стандард целе породице, замршена правила о томе ко с киме ступа у брак предмет су бескрајних распри и у породичном кругу и у целој штетли. „Природно, породица хоће да купи себи част“⁴⁰ младиним миразом и противиће се свакој прилици која би могла да јој умањи статус. „У нашој породици, ми девојке нисмо се могле удати за било кога. Сећам се једног момка који се удварао мојој сестри. Био је из Одесе и био је кројач. Био је богат и згодан и желео да се ожени мојом старијом сестром. Онда је мајка (удовица) питала браћу, а они су рекли 'Не'. Како може и помислити да своју прву ћерку уда за кројача из прости породице? А ако старију ћерку уда за кројача, за кога ће онда удати млађу ћерку? За музиканта? И, моја се сестра није удала за кројача. На крају се удала за мог рођака из трећег колена који је био богат као Корах. Био је образован човек, такође. Не мислим да је била заљубљена у њега, али рекли су јој да треба да се уда за тог човека, и она се удала. Знам да јој данас није жао, зашто би и било?“⁴⁰

Одредница јихуса, статуса заснованог на породичној лози, јасна је у свакој дефиницији те речи коју наводе обични људи – „јихус је кад обућарев син не може да се ожени рабиновом ћерком.“ Међу онима који потичу из „великог јихуса“, схватање да треба да одаберу супружника истог друштвеног нивоа на ком су и сами толико је јако да се о браку аристократе с плебејцем говори као о „мешовитом браку.“⁴⁰ То се, међутим, дешава крајње ретко.

Настојање да се постигне одговарајуће упаривање има пуну потпору у Талмуду. У светим списима у више се наврата истичу зла неуравнотеженог брака. Слични треба да ступају у брак са сличнима. Веома висок мушкарац не треба да се жени веома малом девојком; стари не треба да ступају у брак с младима, нити учени с незналицама. Превелика разлика у било ком погледу утире пут неслози.

Квалификације невесте одређују се углавном на основу три мерила статуса њених родитеља, али новац, зависно од комбинације младожењиних квалификација, уме да преовлада у бирању невесте. Ако је он случајно син богатих родитеља, може допустити себи да тазбини испостави веће захтеве у погледу учења и породичне лозе. Младожења се израчунава безмало као да је бестелесни интелект, али у израчунавању брачног рачуна у обзир се узимају и невестине личне квалификације. Ако је непривлачна, или саката, мираз мора бити већи. Може бити тешко удати такву девојку, иако се углавном претпоставља да се некакав уговор може постићи. У многим шалама и згодама о професионалним тешкоћама

проводације подразумева се, полуозбиљно, да повећа сума надокнађује готово сваку ману.

За родитеље који имају више ћерки такве шале имају и озбиљну страну. Девојке се морају удавати редом, што је у најбољем случају тежак задатак, и ако је најстарију тешко удомити, оне млађе ће патити – нипошто у тишини. Ако се проблем покаже нерешивим, млађа сестра мора обезбедити допуштење старије пре него што прослави сопствену веридбу.

Од тренутка кад се девојчица роди, родитељи почињу да лупају главу о шидуку (shiddukh), уговору за њену удају. Кад се приближи пубертету, опомињу је да се понаша уљудно, „Ти си сад кале-мојд (kale-moyd), девојка за удају. Раздрагани рођаци, штапајући је за образ, враголасто говоре: „Ускоро ће доћи проводација“. Она сама са стрепњом ће се питати неће ли остати фарзесене (farzesseneh), уседелица.

Стрепња родитеља је пословична, као и њихово олакшање кад „с радошћу удоме своју децу“. Добро расположеном човеку други ће рећи: „Изгледаш као да си поженио и поудао децу.“ Омиљена здравица гласи „за добру прилику твојој ћерки“, чак и ако будућа невеста има само три или четири године. Кад им се деца коначно пожене и поудају, родитељи кажу „ол, јарам, пао ми је с плећа!“ Тек тад су растерећени обавезе те могу слободно да уживају у благодетима родитељства.

Ако је мираз довољно велик, „јарам“ није далеко од задовољства. Ако је мали, неопходни су предузимљивост, вредноћа и стрпљење; на крају ће се и то средити. Али девојка која без мираза иде под свадбени балдахин двоструко је несрећна. Чак и ако јој се посрећило да је узму „какву ју је мајка родила“, недостатак мираза уме да је тишти до краја живота. „Кад сам питао мајку зашто је увек била тако суздржана и смерна, рекла је 'дошла сам твом оцу без ичега и то никад нисам заборавила'.“⁴⁰ Рођаци ће се одрећи непосредних удобности, или ће чак запасти у вишегодишњи дуг, само да се невеста и они, „не осрамоте пред младожењином породицом“.

Чак и кад пар ступи у брак из романтичних и личних разлога, и чак и међу врло сиромашнима, врло је неприлично да млада дође празних руку: пар јастука, бели столњак, свећњаци, постељина и прибор за јело минимум су и мање од тога не сме бити.

Уговором ће се предвидети висина мираза и године издржавања зета, ако их буде. Уговором ће се одредити, рецимо, поклони који ће се дати младожењи – можда златан сат, свилени кафтан, комплетан Талмуд „који је штампао Ром у Виљнусу“. Истински ученом младожењи „обећаће 'малу плочу неба!'“⁴⁰

Уговором се предвиђа и чашћавање младе. Њој се морају дати нове хаљине, вероватно за Пасху и Нову годину, и други поклони – прстен, минђуше, огрлица или бунда.

Током преговора избијају и свађе, понекад тако тешке да се цео посао прекида. Обећања се дају, па се повлаче или крше. „Уговор може да обустави“ и нека ситница. По изреци, „Чак и мачка може да поквари склапање брака“. Неки злосрећни млади људи венчавају се тек након што је започето, па отказано склапање неколико уговора. „Она је била верена девет пута и на крају се удала после десетог пута. Страшно је искуство кад ти уговор цепају тако често.“⁴⁰

Та је љага далеко од тога да је кобна. Ипак, поготову девојци, раскинут уговор мути сјај и добре изгледе те га треба избегавати. И породица се прибојава да ће због њега бити предмет презира. Људи ће се питати зашто је уговор пропао, да ли нешто није у реду с девојком, физички, или с интелигенцијом хосена (khossen), младожење? Свака неправилност у процедури повод је за оговарање.

Брачне преговоре воде родитељи као део својих дужности, а и као начин да увећају породични углед. Млади људи о чијој се будућности тако потанко преговара често су тек деца. Узрост за брак најчешће су последње године пубертета, али ни ране пубертетске године нису неуобичајене. Отац ће рећи свом четрнаестогодишњем сину: „Мазлтов, постао си младожења.“ Нешто касније истога дана учитељ ће можда казнити будућег младожењу као и сваког другог школарца који није научио лекцију.

Не узима се здраво за готово да млади људи морају или треба да ступају у брак против своје воље. Многи – с унутрашњим отпором или без њега – наизглед прихватају гледиште да „родитељи увек желе најбоље својој деци, и ако ја предлажем тај брак, то је с ваљаним разлогом.“⁴⁰ Они који имају замерке, међутим, често истерују своје. Необично јаку вољу имала је једанаестогодишња девојчица која је касније, као старемајка, испричала причу о својој првој веридби. Њој је отац једнога дана рекао, „Па, кћери моја, честитам ти, сад си кале, невеста.“ То је било све, али једног летњег дана док је с мајком седела у врту, угледала је како им прилази неки дечак, а мајка јој је рекла да је то њен вереник. „Био је мршавко у врло дугачком кафтану и с дугим уковржаним зулуфима.“⁴⁰ У том тренутку неко пиле је излетело пред дечака који се, збуњен и у неприлици, спотакао и пао. Кад је устао, био је сав прашњав, но „уместо да се отресе, дохватио је неки штап и појурио пиле. Ох, то је било страшно смешно, да онако у дугачком кафтану јури пиле, и ја сам рекла себи: 'Не, тај ми неће бити муж!'“⁴⁰ Никакво убеђивање није вредело, и на крају су родитељи морали да раскину веридбу.

Пре него што се уговор састави, обично младожењине рођаке прегледају и испитују младу, а младини рођаци младожењу. Младин отац и можда стричеви или ујаци испитују женика како би проценили његово познавање Талмуда и исправност у ученим расправама. Ако отац није дорастао том задатку, он поведе неког ученог учитеља – „не оног из основне школе, него правог талмид хохема, учењака, мудрог студента.“^о

Девојку, с друге стране, строгом и детаљном испитивању подвргавају младожењина мајка и тетке. То „гледање“, кук, обично се изводи на неком неутралном месту као што је гостионица, где се будућа својта окупља по договору али тако да изгледа као да је састанак случајан. Тако девојка обично може да покаже узорак нечега што је закрпила или извезла како би неколико пари искусних женских очију помно прегледало њен ручни рад. Обично се сматра да је тешко удовољити младожењиној мајци – „код младе увек има нешто што шкрипи“.

Мајка, заправо, сматра да јој је и дужност да буде критична. „На крају крајева, она је његова мајка“, она мора бити сигурна да ће се о њеном сину, сад кад одлази од ње, ваљано водити брига. Та девојка му никад не може дати све што му је потребно, све што је навикао да добија. Како било, „кад се младић ожени, он својој невести даје уговор, а његова мајка развод“. Очекује се да ће одговорна мајка вребати све пропусте своје следбенице.

Кад је девојка одговорила на довољно питања да би показала колико је упозната с вођењем домаћинства и са строгом применом закона о исхрани, често јој дају неки чвор да га размрси и тиме покаже своје стрпљење и марљивост. Одвезати замршени чвор пред захтевним очима будуће родбине тешка је провера прибраности. То што је девојка припремљена, што зна шта је чека, слаба је помоћ, јер напетост ишчекивање и претходна бујица питања тешко да могу да јој прсте учине јаким, опуштеним и окретним.

Кад се уговор коначно постигне, породице и прихваћени сведоци – укључујући и проводацију, а можда и рабина – окупљају се да „запишу услове“. Кад су услови записани, двојица очева, држећи наспрамне крајеве марамнице, размењују симболичне залоге. Радосна прилика заокружује се уобичајеним допунама прославе – јелом и пићем. Коначни уговор, који ће бити потписан приликом свадбене церемоније, има стандардан и веома разрађен облик, писан је на арамејском, а остављени су празни простори које треба испунити уговореним одредбама.

Кад се уговор једном састави, утврђује се дан свадбе. Постоје неки дани у којима се свадбена церемонија не може одржати, и неки други који су посебно повољни. Нема венчања на шабат, рецимо, иако је петак поподне најповољније време, с гозбом у суботу по заласку сунца. Није се могуће венчати на Јом Купур, Дан покајања, који је један од најсвечанијих и

најтужнијих празника. Погрешно би било ступити у брак на неки радостан празник, зато што би мешање две радости разводнило обе, а у свакој ваља уживати потпуно. Слично томе, свадбе брата и сестре не треба да буду истог дана зато што, према Шулхан Аруху, „једна радост не треба да се меша с другом“. Нема свадбе ни на неки тужан празник, зато што није допуштено веселити се онда кад је прописана жалост. Ни радост ни туга не треба да се кваре, иако се ни једној ни другој не треба препуштати предуго.

Омиљени дан за склапање брака је уторак, зато што је Бог, кад је стварао свет, на крају трећег дана два пута рекао „Добро је“. Понедељак, с друге стране, несрећан је дан зато што Бог за тај дан чак ни једном није рекао да је добро.

Изван постављених граница, свадбена церемонија, врхунац радости, има предност над свима другима. Кад се датум једном утврди, лош је знак допустити да га било шта омете.

У складу с тим, дело које предсказује добро јесте давање помоћи за свадбу или играње улоге домаћина. Имућнијим члановима заједнице част је и награда да обезбеде гозбу за неког сиромашног рођака или сироче. "Кад се у штетлу спрема свадба, највећи кућевласник у вароши наваљује да буде домаћин. Ма колико породица сиромашна била, то је велика част и добро дело."⁴⁰ Ако не то, угледни члан заједнице може инсистирати да смести код себе младожењу ако је овај из другог града. „Без обзира на то колико је безначајан, младожења добија прилику да спава у богаташкој кући."⁴⁰ Пошто помоћ при приређивању свадбе доноси толику благодет, један метод лечења епидемије јесте уговарање и склапање, уз велику помпу, брака двоје сирочади.

Сама церемонија врхунац је дугих припрема и узбуђења. За раздобља вереништва, које може трајати од неколико месеци до годину дана и више, девојчина породица заузета је припремом девојачке спреме и планирањем свадбе. У многим случајевима породица повремено издржава и младожењу који долази на „велике празнике“, понекад доносећи поклоне. Теоријски гледано, то младоме пару даје прилику да се боље упозна, али „они су обично сувише стидљиви да би се зближили."⁴⁰ Остали у заједници мање су уздржани и „цео град похрли сваки пут кад дође женик“.⁴⁰

Седмицу пред свадбу одликују огромна активност и узбуђење. За низ гозби ваља припремити велике количине јела и пића – не само довољне за све присутне, него довољне и да ови имају шта да понесу кући. Део је свадбеног гостопримства нуткати госте „понесите ово“, паковати пробране комаде и слати их свима који нису могли да дођу. Радост прилике као што је свадба мора се разносити у јестивом облику надалеко и нашироко.

За младу, седмица пред свадбу уме да буде врло тегобна. У неким местима њену косу, која ће бити одсечена после церемоније, уплићу у кикице стављајући у основу сваке по комад шећера „да обезбеде сладак живот“. Кад дође време шишања, шећер је залепљен за власиште и „млада плаче за косом и од бола“.⁹ Обичај одсецања младине косе није универзалан, али је врло широко распрострањен и често се одржава и после емиграције. По традицији, њена ће коса одсад бити шишана сасвим близу главе и увек ће бити покривена периком, шејтлом(схеутл), или пак капом, или марамом. Перика се обично прави тако да што више личи на младину косу, а веома елегантне жене у великим градовима увозе своје власуље, нафризиране по последњој моди, из иностранства.

Ма каква мода била – а врло мало моде продире у штетл – основна је сврха да се жена спречи да буде превише привлачна. И ма каква била невеста, она „плаче за својом косом“. Од ње се очекује да много плаче у то време, иако оно обележава врхунац према ком је био усмераван читав њен живот и целокупан њен одгој. Мајка и пријатељице јој, заправо, саветују да се „исплаче“ како би јој „било лакше на срцу.“

У припремама за своју брачну ноћ, млада први пут одлази у церемонијално купатило, микву. Тамо јој послужитељка подсеца сасвим кратко нокте на рукама и ногама, пажљиво скупља одсечене комадиће и спаљује их, изговарајући притом молитву. Ако не би уништила све комадиће, девојка би после смрти морала да лута настојећи да их нађе. Потом је прочишћују тако што је три пута целу потапају у базен. Сваки пут кад изрони из воде послужитељка гласно објављује да је ово „кошер“ кћи Израела.

Редослед и облик обичаја и светковина разликује се од краја до краја, од имућних до сиромашних, од ортодоксних Јевреја до оних либералних. Но у овом или оном облику главне одлике увек су присутне. Као и сваки важан догађај у животу, тако и брак стиче друштвено признање. Младожењу „позивају на Тору“ на шабат уочи свадбе и на шабат после ње. Први пут кад га позову, част му се указује тиме што му се даје да после читања недељног одломка Торе он прочита Хафтору, одломке из књига пророка. И млада и младожења морају да посте на дан свадбе „зато што им се тог дана опраштају сви греси“ и не смеју да се виде све до пред саму церемонију. Пратиље не смеју оставити младу саму ни на трен и морају јој испуњавати сваку жељу, јер она је тога дана краљица, а њен женик је краљ. Од раног јутра окружена је јатом сестара, тетака, рођака и пријатељица, као и младожењиним рођакама, које се све тискају да јој помогну, посаветују је, да се радују и да плачу.

Неопходан лик на свакој великој свадби је „чауш“, бадхен (badkhen) који је обично и церемонијал-мајстор. Док се гости окупљају он стоји с музичарима и приликом уласка сваког госта свира се туш, после чега се гласно, упечатљиво најављују име и породична лоза придошлице.

Током свих светковина чауш стоји спреман да засмејава друштво, а исто тако и да га наведе на плач. Докле год траје прослава, упадљиво је и једно и друго. Млада плаче, родитељи плачу, пријатељи и рођаци плачу. Од њих се то и очекује. Сузе су део и овог, и многих других церемонијала, а у овој прилици, као и у другима, значе много што-шта. Чауш подстиче на плакање свечаним речима о дужностима у браку, одавањем лепих признања појединцима и светим појмовима, помињањем „најмилијих покојника“ који данас нису са нама.

Али његова је улога и да сунцем веселости осуши потоп суза. Да би био мајстор у том умећу он мора овладати брзим прелазом с једне крајности на другу, какви су нагли изливи туге или радости. Најумешнији чауш у својој изведби удружује вештине глумца, песника, композитора, певача, коментатора. Чауш може бити неки локални шаљивција, изабран за ову прилику. Истински велик чауш, међутим, нашироко је познат и непрестано тражен. Његови свечани говори о дужности и жалости дирају право у срце. Његово шегачење може бити просто и „народско“, а може показивати и широк опсег учености – путем сатире и пародије пилпула, сложеног ученог тумачења рабинских текстова, или тананог омаловажавања учености слободном игром каламбура, хомонима и инсинуација.

Млада је у белом и тешко би огрешење о етикецију било да се и нека гошћа на свадби одене тако, као да хоће да се надмеће с краљицом дана. Кад је потпуно одевена, по могућности у нове хаљине, следи церемонија покривања велом, и младу дижу на столицу с много јастука. На раменима важних рођака или других достојних части „увођења“ уводи се младожења у најбољој црној свадбеној одећи. Приликом покривања велом и говора који следи он избегава да гледа своју невесту и жмури или гледа у страну све док га његова мушка дружина не одведе.

Женик или неки почаствовани рођак пребацује велик бели вео или мараму преко младине главе. Пошто је покривена велом, следује јој говор о невестинским дужностима и одговорностима који држе младожења лично, неки почаствовани рођак или свестрани чауш.

Кад се главе младог пара поспу житом, да би се подстакла плодност, млада и младожења се раздвајају – свако са својом свитом – до новог састанка под свадбеним балдахином, хупом (khupa), која је дала име ритуалу а симболично и самом склапању брака. „Он ће је одвести под хупу“, кажу људи, подразумевајући „Ожениће се њоме“. У церемонији обрезивања

они благосиљају одојче и посвећују га „хупи“, подразумевајући да ће бити одгајано за брак.

Свадбени балдахин понекад је талис, молитвени шал, понекад комад тканине, обичне или богато извезене, која се држи на четири мотке. Идеално место за њу је „испод звезда“, обично у дворишту синагоге. Процесија до балдахина је гала прилика. Кад се церемонија буквално одржава „испод звезда“, гости сви носе упаљене свеће. У неким местима куће уз пут блиставо су осветљене у част прилике и процесија с треперавим свећама пролази осветљеном путањом. На крају, кад се сви окупе, проноси се жагор „Доводе хосена!“ и младожења се појављује ослоњен о своје пратиоце, а за њим иду његови родитељи и блиски рођаци. Блед од поста и исцрпљености, док можда у себи понавља говор који ће касније морати да одржи и нада се да неће нешто заборавити и „обрукати“ се, можда ће му тај ослонац бити више него симболичан. Он не гледа ни лево ни десно, него право према балдахину.

Док он заузима место испод балдахина, поново се проноси жагор: „Доводе кале!“. Ослоњена на две деверуше док за њом иду њени родитељи и рођаци, „младина пратња“, невеста ступа под балдахин и придужује се младожењи ставши десно од њега.

Они стоје пред рабином са родитељима и пратњом, а обично и кантором. Рабин подиже младин вео па га полако спушта. Теоријски гледано, ако се младожењи не допадне оно што види, може да откаже венчање. У ствари, рабинов гест је остатак из доба кад је подизање вела омогућавало младожењи да први пут угледа младу. Таквог остатка или одговарајуће могућности нема за младу. Од ње се не очекује да доноси одлуку нити да је се тиче мужевљев изглед. Мушкарац није тело; он је ум, душа и карактер.

Испред балдахина су се окупили гости, мушкарци с једне стране, жене с друге, сви слушају, гледају, плачу. Али од младе испод балдахина очекује се да плаче највише. Рабин изговара „веридбени благослов“ над чашом вина из које младожења и млада потом отпијају. Затим се чаша баца на земљу и разбија за срећу. Уз придржавање за своје „вође“ и уз пратњу своје „свите“ млада неколико пута иде око младожење и изговара молитву. Ова међуигра симболично представља проток времена између веридбене и брачне церемоније, које се удружују испод балдахина. Рабин чита брачни уговор који млади пар потом потписује. Млади још једном дижу вео и овог пута он остаје подигнут.

Тек после те формалности обавља се истинска брачна церемонија, а за њу је потребно мање од минута. Младожења ставља прстен на младин прст и каже: „Гледај, овим прстеном благосиљам те за себе, по Закону Мојсија и

Израела.“ Та свечана изјава је стварни брачни завет и управо она чини брак законитим и обавезујућим. У суштини, тај чин обухвата мушкарца, жену и њиховог Бога. Да би добио званичан статус, није потребан никакав документ ни достојанственик. Сваки мушкарац који стави прстен на прст неудате жене и изговори изјаву у присуству сведока ожењен је том женом. Забележени су случајеви, и безброј прича, о ситуацијама проистеклим из тог једноставног чина. Понекад се он, прича се, употребљавао за изнуђивање брака с богатом девојком. Једном је изведен из шале и одмах потом добијен је развод. Но девојка је касније зажалила јер је хтела да се уда за припадника Коеновог племена, а њима је забрањено да се жене разведеним женама.

Коначни чин испод балдахина јесте разбијање чаше из које су, после рабиновог благослова, пили млада и младожења. Штетл на много начина тумачи симболику разбијене чаше: она осликава крхкост брака, људске среће, живота или – што је најчешће тумачење – разарање Храма, догађаја ког се присећају сваког дана и много пута током дана. После те церемоније неудате девојке отимају се око комадића стакла, „за срећу“ у сопственом браку.

Разбијање чаше разбија и тешки мир и свечани карактер прилике. Током церемоније владала је глува тишина, чуло се само плакање. Али кад се разбије шаша, „сви гости експлодирају“^о. Свако виче „мазлтов! (срећно!)“; честитања, пољупци, загрљаји, весеље се ори, сузе теку потоцима; „свако је бучан и срећан.“^о

Пошто се свако свакоме осмехивао и плакао и разговарао са сваким, гости крећу на свадбену гозбу, а предводе их чауш и свирачи уз звуке виолине, флауте, рога, контрабаса и бубња. Иза њих иде младожења са свим мушкарцима, па млада са свим женама. Ако се гозба одржава у некој крчми ван града, иду колима, истим редом. Буку свирача прати клопот копита и тандркање точкова по грубој калдрми и гласање гусака, свиња и пилића који беже да не буду изгажени.

Док поворка пролази, варошани који нису у њој гледају и коментаришу с улице: какав диван женик; како је блед! Знате да је он чувени студент јешиве. Да, кажу да га је њен отац купио за врећу злата – десет хиљада рубаља, веле. Ипак, његов кафтан је чудног кроја, зар не? А његови зулуфи, као вадичеп – ти Галицијци!

И млада ће изазивати дивљење, њена лепота и њена прелепа хаљина, иако је с оноликим парама њен отац могао да јој набави и бољу. Лепо изгледа, али кажу да има невоља с јетром. А сви ти рођаци, како су се надули од поноса.

Кажу да ће гозба бити сјајна; да, кажу да је заклано туце пилића и шест гусака, „да и не говоримо“ о свој оног говедини и јагњетини. Али с оноликим парама могао је да позове и више гостију.

Код куће или у гостионици, столови су постављени, један за жене и један за мушкарце. Гости ће седети по старешинству и ако неко седне на погрешно место оштро ће га укорити. „Гледај само како се гура у чело стола!“ На крају, мало ће грешака проћи неисправљено.

Пре него што гозба отпочне младожења ће одржати говор, дроше (drosheh). Обично је то „делић Торе“, или расправа и тумачење неког замршеног текста који се односи на брак. За младожењиним говором следи најавна дроше гешанк (дросхех гсханк), свадбених поклона. Неки су у новцу, а церемонијал-мајстор ће уз музику и одобравање извикивати име даваоца и износ. И други ће поклони бити објављени уз име дародавца – све поклони од сребра и порцелана и религијски предмети који су изложени на столу са стране. Свака најавна извикује се гласно, да би се о њој касније можда шапутало.

Кад почне једење, пијење и играње, чаушева представа достиже врхунац, он измамљује салве смеха и тера на сузе. Веселост не укључује напијање, међутим, јер таква прекомерност није „јеврејска“ осим једном годишње – на Пурим. Сваки свадбар који се стварно напије предмет је увређеног гађења. Али бити изражајнији него обично, хитрији на смеху или сузама, то и те како спада у свадбену етикецију.

Посебан део је „свађалачки плес“ новопечених пријâ, које трупкају, кревеле се и насрћу једна на другу, драматизујући тобожњу свађу. На крају се бацају једна другој у наручје и љубе. Друга често извођена игра јесте кошер танц, једина у којој је по традицији исправно да мушкарци и жене играју заједно. Они, међутим, избегавају телесни додир и док се окрећу, померају и цупкају уз музику држе наспрамне крајеве велике мараме. Касније ће млада бака играти с великом векном белог хлеба.

Не угошћују се само рођаци, суседи и пријатељи. На свакој великој свадби постављен је и сто за сиротињу, којој се уз то даје и издашна милостиња. Да би се показало да је ова забава више друштвена правда него милосрђе, млада у снежнобелој хаљини мора да игра с просјацима у прљавим дроњцима.

Свадбена вечера назива се „златна супа“, по пилећој супи с много масних кругова, а која је једно од јела које се обично служе. Следе риба, месо и колачи, а домаћини свакога нуткају да једе још и уз то му туткају упаковане комаде хране да понесу кући.

Гости могу уживати до зоре, а свадбено гошћење понекад уме да потраје недељу и више дана – родитељи држе отворену кућу, а млади, „лепо одевени, дочекују свакога ко дође да им честита, док вотке и торте има за све.“⁴⁰ У тој свечарској атмосфери мора се изговорити „седам благослова“, по један за сваки дан.

Током весеља, млади се пар одводи у њихову собу. По традицији, као добро дело веома је тражено да се, ако је потребно, обезбеди соба за прву брачну ноћ. Популарни стереотип о младожењи јесте да је он невин и сав сплетен, упркос својој школској упознатости са свим правилима пописаним у светим текстовима. Као студент, он је прочитао и ишчитао и најподробније уредбе о понашању у браку, али понекад су му потребни дани и седмице да дело усклади с писаном речју.

Од невесте се очекује да нема чак ни вербално знање о тој страни брака. У многим поукама о супружанским дужностима које је слушала говорило се углавном о одржавању куће, стрпљењу, побожности и послушности. Врло кратко формално упутство може бити део седмице пуне суза пре венчања, али све може бити и препуштено срећи и мужу једнако неупућеном као што је она сама.

Ако млада – „не десило се!“ – има менструацију на дан прве брачне ноћи, церемонија се не одлаже – „Боже саклони!“ – али она је тад „млада која није кошер“. Велике се предострожности спроводе да се не прекрши ниједно правило. Док се не спроведе церемонија прочишћења и невеста не буде „кошер“, једна мала девојчица спава у брачној одаји, у истом кревету с невестом, дете као гардедама да заштити новопечени брачни пар од младалачке пренагљености.

Од сад па целог живота који ће проживети као удата жене, млада мора одлазити у обредно купатило седам дана пошто менструација прође. Ритуал се изводи прочишћења ради, не због телесне чистоће. Пре него што оде у микву, жена се купа или код куће или у купатилу. Ако штетл није велик, исто обредно купатило, различитим данима, користе и мушкарци и жене, дан за мушкарце је петак. Мушкарци одлазе једном недељно, жене обично једном месечно.

Редовни одлазак у обредно купатило једана од три божје заповести женама, без којих „жена не може бити добра Јеврејка“, ма колико других побожних чинова обављала. У време менструације не сме непосредно додати никакав предмет ниједном мушкарцу, укључујући ту и сопственог мужа. А не сме да додирне ниједног мушкарца, јер то би га упрљало. Изузев тога, допуштено јој је да обавља своје дужности као обично, осим што не сме да прави или додирује туршију, вино или боршч. Ако их додирне, уквариће се.

Казна за мушкарца који је дотакне је строга. Постао би нечист те не би смео чак ни да се моли пре него што се не подвргне детаљном прочишћењу. По себи се разуме да ниједан мушкарац не би намерно починио тако грозан грех. Да би га заштитила од случајног загађења разрађена су правила.

Обредно купатило је заједничка институција и заједница се занима за њу. Неки важан времешни угледник тргао се кад му је један од његових пајташа простосрдачно рекао: „Мазлгов, чујем да ћеш добити унука!“ Упитан, човек је открио да „пошто твоја ћерка није два месеца ишла у микву, мора да је то због тога“.⁹ У штетлу које нема сопственог обредног купатила, две или три жене затражиће од неког сељака да их одвезе купатило у једанаест миља далеко. „Деси ли се због нечега да нека жена не иде, сељак ће питати зашто. Једне пијачне среде чуо сам како сељак гласно довикује некој жени: 'Хеј, лепотице, зашто ниси ишла у микву? Добићеш сина?' А она му је махнула и рекла: 'Не, не још. Следећи пут.'“¹⁰

Иако је секс као тема табу, у обредном купатилу је све једноставно и отворено. „Кад се вратила из микве, сви који су је срели на улици пожелели су јој да те ноћи зачне лепог сина – наравно, не девојчицу!... – Знате, није се имало шта крити и нико се није стидео због тога.“¹¹

Жена се „стиди“ да то помене мужу, међутим. Кад је поново „кошер“, она му то не саопштава речима. Према Талмуду, жена не сме речима да подстиче на секс, а муж и жена, у сваком случају, никад неће разговарати о „таквим стварима“. Да је поново доступна она даје на знање тако што му уручује неки предмет, маказе рецимо.

Кад се жена наљути на мужа, понекад ће одбити да одлази у обредно купатило како он „не би могао да јој се приближи“¹². То оружје је моћно, а ако га супруга употребљава предуго, можда ће се умешати свекрва, одвући непокорну жену рабину и навалити да је он „призове памети“.

Редовно одлажење у обредно купатило, и поред наглашеног подвлачења његове важности, изгледа да је мање универзално него придржавање других основних заповести. Неке жене, које су иначе строго ортодоксне, заправо не иду да буду потопљене у воду, иако се скрупулозно држе правила о избегавању осталих уредби. Можда убеђују себе да је суштина закона више у избегавању него у потапању. У сваком случају, иако се о потапању у микви обично говори као о нечем обавезном, чини се да се оно понекад занемарује.

Менструација, уз додатних седам дана, значи да по две седмице сваког месеца муж не сме да спава са својом женом. „Половина времена припада њему, половина времена Богу.“¹³ У оној половини месеца кад жена припада мужу, пар ће се скрупулозно придржавати правила која је муж онако

темељно научио као студент, и разлога које је, ако је био напредан студент, претресао као део обуке у јешиви. Пре него што њих двоје легну заједно, мора се изговорити благослов, а током чина не смеју се мислити никакве неумесне мисли. Између пара не сме бити никакве неслоге и љутње, нити мисли о другим женама.

Морају бити у мраку и никакво живо биће не сме бити очевидац њиховог уживања, чак ни мишеви. Прича се да ће фанатични верник унапред истерати чак и муве и бубе. У претрпаним домаћинствима мора се дуго, тихо чекати док деца, с којом пар дели собу, не заспу чврсто. Тек ће тад муж прећи у женин кревет. Они увек имају раздвојене кревете како би се обезбедило да током оне две недеље кад жена не „припада мужу“ не дође ни до каквог телесног додира.

Постоји и правило да тело мора бити макар делимично покривено. Мушкарац носи јармелке чак и у кревету, а исто тако и талис котон, прслук с ресама који га чини Јеврејином.

Одавање сексу осим у сврху прокреације је грешно. Мудраци су рекли да је „жудња коју осећа у телу мушкарцу дата од Бога, и само у ту сврху“. Стога је погрешно имати сношај без жеље за њим, а ако муж не подстиче жељу у жени сматра се да је чин принуда, што је забрањено. И у овоме, као и у другим видовима живота, улога жене је пасивна. Од ње се очекује да побуђује мушкарчеву жељу, али само у одговарајуће време и на прикладном месту, и никад вербално.

Све је усмерено према деци. Свако нарушавање правила угрожава децу. Свако одступање од норме наведене у Талмуду доводи се у везу с одређеним недостатком и дете које је рођено немо, хромо, слепо, деформисано или ненормално види се као доказ родитељске кривице.

Као последње прибежиште, развод је прихваћени механизам. Људи га избегавају колико је год могуће, јер све говори у прилог пару спојеном на земљи по налогу неба. Осим тога, развод значи белег за разведене и њихове породице. Пошто је доступан, пар може да одржава брак којим није задовољан а да се не осећа ухваћеним у замку, а пошто је друштвено непожељан, може и трајно прикочити своје незадовољство.

Као и многе друге повластице у штетлу, развод је доступан углавном мушкарцима. Првенствени основ је неплодност, која се приписује жени. Зачеће је мужевљева заслуга, али ако до њега не дође, кривица је женина. Ако му жена и после десет година није родила дете, муж се може развести, а заправо се од њега и тражи да то учини. Било је случајева да се посвећени и одани пар натера на раздвајање само зато што није имао деце. Друштвени притисак био је прејак.

Други основ за развод је напуштање. Ово је понекад тешко, јер најчешће одлази муж и жена може да добије развод само ако убеди рабина да убеди њеног мужа да га затражи. Ако је он у међувремену отишао у Сједињене Државе или ако одбије да из неког далеког града потеже чак у рабинову судницу, онда се преговори воде преко писама. Одсутни отац и муж опште је место у штетлу, и његово одсуство у многим случајевима као да ни најмање не слаби породичне везе. Ако их ипак ослаби, жена ће успети да добије развод. Напуштена жена зове се агуна, остављена, а разведена је груша (грусха), „најурена“.

Процедура развода крајње је једноставна. Муж даје жени уговор о разводу, најбоље у присуству рабина, и њеним прихватањем уговора брак престаје. Ако жена то неће, настају компликације јер, да би развод био делотворан, она мора да узме документ сопственом руком. Понекад је неопходно да се муж послужи триком, да јој, рецимо, развод пошаље поштом у обичном омоту. Тај се поступак често помиње у свађама, кад срдити муж виче „бацићу ти развод пред ноге“. Но можда ће много пута искалити срџбу на тај начин пре него што га стварно и баци.

Опште је уверење да је развод чешћи код простог света него међу породицама из виших класа. У нижим се класама на развод зацело гледа као на много мању срамоту. Већа учесталост развода код простог света, код ког је чешћи и брак „из љубави“, подстиче код отменог света уверење да су бракови из љубави мање чврсти него они уговорени. Људи који „играју на љубав“ непостојани су и на крају се њихов брак распада, кажу.

Ако су мушкарац и жена обудовели или су разведени, од њих се очекује да ступе у нови брак, што се и препоручује. „Није добро за човека да буде сам.“ Удовица може проћи нешто боље него удовац, иако се и за њу предност даје преудаји. За њу ће можда бити теже уговорити брак зато што увек постоји проблем мираза, а после једног брака можда неће имати онако активну подршку родитеља и рођака као кад је била девојка. Свеједно, биће покушаја да јој се нађе прилика. Други брак, поготову за жену, биће сразмерно миран и једноставан.

Сматра се да је мушкарац мање способан од жене „да се снађе сам“, нарочито ако има децу. Како мушкарац да води домаћинство, држи малишане чистим и уредним? Ниједан мушкарац не уме с бебом, ни да окупа дете – а то што у крајњој нужди мушкарци понекад успевају и то да обаве само је изузетак који потврђује правило. У ствари, идеалан мушкарац нема готово никаквог искуства у бављењу физичким окружењем. Свет ствари за њега је непозната цугла. Док његова жена води домаћинство, бави се децом и буџетом, он борави у царству мисли – где, наравно, може размишљати о физичким мерама Храма или сопственим средствима да

повеже две куће како би их на шабат сматрао једним „приватним имањем“ – конкретни појмови, пригодно учињени апстрактним. Само кад би лонци за млеко и лонци за месо могли да се етерично претворе у интелектуалне апстракције, он би несумњиво и с њима могао да се носи. Како ствари стоје, боље му је да хитно нађе жену.

Ако мушкарац умре без деце, његов нежењени брат обавезан је да се ожени удовицом како би продужио лозу. Ни удовица ни брат не смеју ступити у брак ни са ким другим пре него што им оно друго не дâ формално ослобођење од те обавезе.

Правило о ступању у нови брак продужава се до краја нечијег живота. Без обзира на то колико је особа стара кад јој умре муж или жена, она није сувише стара да се поново уда или ожени. Није реч само о томе да човек не треба да буде сам. Старост се не изједначава нужно са опадањем нити се сматра да је, сама, разлог за повлачење. Особа очекује и тежи да, докле год је жива, буде активни учесник у свим областима живота. На живот се гледа као на све ширу путању задовољења. Што је човек старији, то је и зрелији, што је зрелији то је и бољи као људско биће. Од старих парова очекује се да уживају, једнако као и да помажу једно другом. Старост је добра. Стари људи су „лепи“. Ако се осамдесетогодишњак ожени женом од седамдесет пет година, они очекују да ће њихов брак бити добар у сваком смислу речи.

Човек или жена увек очекују да ће такав брак бити добар. Ако није, онда нечије склоности некако нису у реду или рад проводације није уродио плодом. У том случају, особа је промашила зивуг, упаривање планирано на небу. Одговорност је на човеку а не на Богу, јер човек увек има слободу да бира између добра и зла, исправног и погрешног пута. Ако пропусти да направи добар избор, онда мора покушати поново. Грешка је његова.

Не мора се увек узети здраво за готово да је брачни друг одређен на небу најлакши и најсрећнији за датог појединца. Један рабин се, на пример, оженио горопадницом која му је непрестано зановетала. Неко му је рекао: „Зашто то трпиш? Цела се варош згражава колико те стално напада. Треба да се разведеш!“ Рабин је одговорио: „Не верујем да је Бог хтео да ме казни. Дао ми је ту жену зато што би се, да се удала за неког другог, тај човек развео од ње и узео другу жену. Хвала Богу, дао је ту сиротицу некоме ко може да је трпи.“⁶⁰

Брак је и врхунац и праг. Од самог рођења сваки човеков корак усмерен је према свадбеном балдахину и ако се тај циљ промаши – као и да је цео живот прошао мимо њега. Кад се једном оствари, међутим, брак је пука позадина за велики циљ, велико постигнуће, велико задовољење – за децу.

РОДИТЕЉСКА КРУНА

„Рађајте се и множите се“, прва је заповест у Тори. Бог је наредио свом народу да му помогне у испуњењу обећања да ће деце Израела бити колико и песка у мору и звездâ на небу. У штетлу су деца увек жељена, не само зато што је тако писано, него и зато што ниједна одрасла особа није целовита без деце.

Осим религијских и друштвених разлога, деца су добродошла и због радости коју доносе, даље од задовољења самих родитеља – због самог уживања у томе што се има дете у кући. Беба је играчка, благо и понос дома. По себи се разуме да ће свако домаћинство лепо дочекати дете. „Одлучио сам да одем из Б... и да неко време живим са тетком у Лиову. Њима је увек било драго да имају некога уза се зато што су били без деце.“^о

Кућа без деце суморно је место. Кад су се сви синови и ћерке „удомили“ оженивши се и удавши се, родитељи остају „сами“, чак и кад су заједно. „Без деце у кући“ значи без ведрине у кући.

Добро је имати много деце. „Што више деце, то више благословености.“ Жена која има само двоје „сматра себе бездетном“, јер „ако имаш двоје деце то је као да их уопште и немаш“^о. Деца показују да је брак благословен, да је спојен „добар пар“, зивуг, одобрен од Бога. Дошло је дотле да се Идеја пораста доводи у везу с благословеношћу у готово сваком контексту. Ако остаци шабатског пилета потрају изненађујући дуго, неко ће рећи „У пилету је благословеност“, а ако је новца све више уместо да га буде мање, рећи ће се „У новцу је благословеност.“

Више људи је добро, велика гужва боља је од мале. Имати много рођака боље је него имати их мало – што вам је родбина бројнија, јаче и сигурније се осећате. Изгубити неког члана породице, блиског или далеког, вољеног или не, жалост је.

Уобичајено је рећи да су људи „благословени децом“, гебентшт мит киндер (gebentsht mit kinder). Особито велик благослов је „дете у старости“, и оно ће бити много мажено и тетошено. „Мој отац је био тако поносан и срећан што је подарио мојој мајци дивне дарове“, рекао је такав један син, „али мајци је било мало непријатно.“^о Дете добијено у старости често се назива „заграбљено“, реч која се употребљава за малешну векну шабатског хлеба који се пече од комадића теста заосталих после мешања велике векне, и обично се даје најмлађем детету.

Деца су жељена, али дечаки су жељенији него девојчице. Дечак може постати славни учењак и женидбом доспети у угледну породицу. Осим тога, дечак је тај који изговара кадиш (kaddish), молитву жалости за родитељима након што умру. Три пута дневно, целе године после смрти родитеља, одговоран син одлази у училиште и изговара кадиш, и тако доприноси осигурању покојникове благодети на небу. Немати никога ко ће изговорити кадиш кад умрете права је трагедија. Као разлог обично се наводи да ће молитва изговорена на земљи умањити патње преминулога у паклу и увећати његову радост на небу. Иза овог пост-талмудског објашњења, међутим, лежи чињеница да кроз кадиш покојник остаје у заједници, наставља да буде њен део, док онај ко изговара молитву сматра да тако продужава везу с њим и теши се сазнањем да ће неко други изговорити кадиш за њега кад он сам оде. Кадиш служи као веза између заједнице на земљи и заједнице на небу и задржава појединца као живи део и једне и друге. Изговарање те молитве страховито је важно, а занемарити је тежак је грех. Ако у породици нема мушког члана који би је изговорио, онда треба платити некоме да то уради. Та молитва жалости толико је важна да ће поносни родитељ свог вољеног сина звати „кадишу мој“.

Верне духу штетла, речи које се изговарају у чувеној молитви за мртве сасвим су безличне. Њима се не преклиње за добробит драгог покојника, него за благостање Израела.

Девојчица је такође благослов, и бива обасута љубављу и пажњом као и свако друго дете. И она може ступити у брак који ће увећати породични углед, али да би то постигла мора имати мираз, и удавање ћерки вероватно ће бити велик проблем. Стога људи кажу „много ћерки, много невоља, много синова, много части“, и „ако имаш ћерке немаш се чему смејати.“

Кад се млади пар венча претпоставља се да ће „сваке године добити по дете“. Супруга којој се изјаловила нада да ће постати мајка усрдно се моли за децу. Ако јој молбе не буду услишене, она или муж, или обоје заједно, отићи ће рабину молећи га да „благосиља материцу“. Он ће им као помоћ често дати амајлије и талисмане. Бити бездетан извор је кривице и пламеног стида, то је стање које навлачи свачије сажалење, али и сумњичење да сигурно постоји неки разлог за такву казну. Посебно сажалевају жену, зато што се после десет јалових година мужу заповеда да се разведе од ње.

На дете које долази као благослов домаћинству од самог се зачећа гледа као на засебну јединку. У неком смислу његов животни циклус почиње са Стварањем, јер све људске душе створио је Бог кад је стварао свет и оне су Његов допринос људском бићу. Остало потиче од родитеља – и ниједна мајка никад не заборавља да је њено дете њена „крв и месо“. Отац, мајка и Бог партнери су у прављењу детета. Овде, као и увек, Бог ће урадити

свој део и дати свој благослов исходу, под условом да су људи одрадили свој део у пуном складу са свим његовим заповестима.

Живот јединкине душе наставља се од Стварања до онога света, а живот на земљи „само је пролазак“ између два бестелесна стања. У животу пре живота, појединац учи и срећан је; а у будућем животу радиће то исто. Штавише, у том ће се животу бавити добрим делима јер му неће непрестано сметати рођаци и земаљска заједница, и понекад ће се враћати да чини добра дела. Можда ће се појавити у нечијем сну да подсети спавача на запостављено обећање, или да да добар савет о породици или послу. Фолклор обилује згодама о очевима, мајкама, бабама и дедама, рабинима, који се се појавили у сновима да спасу неког од несреће или да му покажу пут до успеха. Небо се бави и браковима, који су тамо и испланирани. Тако тројака посвећеност – Тори, браку и добрим делима – има паралелу и тамо горе, јачајући везе између земаљске и небеске заједнице.

Иако су живот пре рођења и онај после смрти ослобођени земаљских јада и невоља, и живот на земљи је добар. Сви прописи упућују на то да се он искористи најбоље што се може, а ниједан не омаловажава нити презире ствари овога света. „Црв у ротквици мисли да је ротквица слатка“, и бориће се да не оде из ње.

Легенда говори како се душа држи оног живота који познаје, и буни се, редом, против зачећа, рођења и смрти. Кад жена зачне, Анђео ноћи односи семе пред Бога, који одређује „да ли ће оно бити мушко или женско, јако или слабо, богато или сиромашно, лепо или ружно, високо или мало, дебело или мршаво, и какве ће друге његове особине бити. Само су побожност и грешност препуштене одлуци самога човека“. Бог потом означава неку душу, и њу доводе из Раја те јој наређују да уђе у тело. Душа се буни и неће да напусти срећни живот и стање чистоте, али „Бог је теши: 'Свет у који ћу те послати да ступиш бољи је него свет у ком си досад живела, а кад сам те створио, то је било само у ту сврху.'“ Душа је потом приморана да уђе у семе и „два анђела упућују се на задатак да мотре на њу да не изиђе из њега, да не испадне, а изнад ње се поставља светлост захваљујући којој душа види с краја на крај света.“

Пре него што коначно буде затворена у мајчину материцу, Душа се одводи у рај где праведни уживају у већном блаженству, и у пакао где грешници издржавају вечну казну, и носи се кроз цели свет да види све. Кад дође време да из материце изиђе у отворени свет, душа поново протестује а „Анђео одговара: 'Знај да си направљена против своје воље, тако да ћеш сад бити рођена против своје воље, и против своје воље ћеш умрети, и поново против своје воље положићеш рачун о себи пред Краљем Краљева, Светоме, благословен био.' Но душа није рада да напусти своје место.“ Тад анђео

дотакне бебу тик испод носа и прави удубљење на горњој усни, „гаси светлост у бебиној глави, и изводи је у свет против њене воље. Дете истог часа заборавља све што је његова душа видела и научила, и долази на овај свет плачући, јер губи место где је било у заклону и у сигурности и миру.“

У животу на овом свету појединац стално јача – теоријски гледано, што је старији мање је рањив. Они сасвим мали су слаби и потребна им је заштита. Опасност је највећа непосредно после зачећа те трудницу ваља чувати на све могуће начине од свега што би могло да угрози дете. Предострожности заправо почињу пре зачећа, кад жена изиђе из ритуалног купатила, микве, у ком се прочистила. Она не сме да погледа ништа изобличено да дете које ће можда зачети не би страдало. Пажљива жена најпре гледа у небо и очи спушта тек кад је сигурна да је приказ који ће угледати пријатан.

Сва правила о полном животу смишљена су тако да подстичу и штите зачеће, а петак увече је најповољније време за то. Сматра се да је прву заповест прикладно послушати на шабат, у миру и радости, кад су сви празнично расположени, опуштени и слободни. Неопходно је држати се свих брачних правила, јер беба иначе не би била „кошер“ и стога би имала неку телесну или менталну ману, или ако не то, онда би касније у животу патила од нечег лошег. Избегнуто зачеће равно је „проливању крви“, то је увек тежак злочин.

Абнормалност може бити и исход несрећног случаја, међутим, а не греха. Од највеће је важности да трудница избегава да гледа било шта што би могло нашкодити нерођеном детету. По изласку из обредног купатила жена мора да пази све док не угледа први предмет, али трудница мора да буде на опрезу сваког тренутка сваког дана из страха да би могла „да се урекне“. На пример, у штетлу се родила патуљица „зато што је неки циркус дошао баш кад је њена мајка била у другом стању и предуго гледала патуљка који је тамо имао представу“.⁹ Ако бременита жена иде с неким пешице, пратилац ће је „увек опомињати: 'Гледај на другу страну, наилази човек с деформисаним стопалом', или 'Гледај на другу страну, један грбавац иде према нама.“¹⁰ Ако мајка „урекне себе погледом на неку животињу“, може родити чудовиште па ће се причати да је родила теле или пса. О ружној и деформисаног особи обично се говори као о „урекнутоме“.

Трудница се мора тетовити и одобровољивати једнако колико и чувати. „Она не сме да слуша ствари које нису лепе, нити да их гледа. Нарочито мора да пази да је ништа не уплаши... једном је мачка скочила на трудницу и уплашила је. Кад се родило, дете је било деформисано.“¹¹ За време трудноће, „кад жена извољева и жели свашта, муж јој доноси све што

је пожелела, слаткише, рецимо. Кад год јој дође у посету, и породица јој доноси дарове.“^о И, наравно, „она мора да избегава сваки тежак рад“.^о

Праксе се разликују зависно од времена и простора, а донекле и од тога колико је породица изложена спољним утицајима. Поводом готово сваке појединости може се навести широк опсег обичаја, не само код Јевреја, него и код сељака из суседства. Основне контуре образаца, међутим, а пре свега основни ставови према деци и подизању деце постојани су и познати сваком члану штетла.

Бабица се позива готово на самом почетку трудноће. Она обилази будућу мајку и „може да предскаже датум порођаја простим стављањем шаке на женин трбух“^о. Посете се настављају, у почетку једном недељно а касније свакодневно. „Бабицу поштују и воле, али она нема ни статуса ни јихуса. Она је плаћена. Ако се роди дечак, обично је плаћена више зато што сви гости приликом обрезивања оставе нешто и за њу. Плаћена је у складу с могућностима породице.“^о

Дете ће остати у посебном односу са женом која је његовој мајци помагала приликом порођаја. Оно је посећује, а бабица присуствује свим светковинама и прославама у његовом животу. Дечак јој даје поклоне, нарочито кад се ожени, а на њеној сахрани плаче за њом. Децу коју је извела на свет назива својим „бебама“, а њу саму сви у заједници знају као „баку“, ди Бобе.

Неке мајке, нарочито тамо где су спољни утицаји јаки, почну с припремом потрепштина за бебу чим сазнају да су затруднеле. Но широко је распрострањен обичај да се не врше никакве видљиве припреме, јер ако се пелене и бенкице припреме унапред то могу да примете зли духови, те се чини све да порођај не привуче њихову пажњу. Кад се беба роди, женски део родбине прионуће на то да хитно припреми нужну одећу и храну.

Побуда да се злокобни духови држе у безбедној необавештености толико је снажно усађена да је у штетлу постала вербални рефлекс. Човек избегава да помене кад му је рођендан, или тачну старост неке особе. Одговор на питање кад се некоме родио мали брат може бити „па, овај, да се сетим, било је то два дана после Пасхе и месец дана након што се Гител удала и недељу дана пре него што је ујка Шмуел отишао у Америку“ – чак и ако је тачан датум добро познат. Ако неко мора да каже колико има година, вероватно ће рећи „четрдесет до сто двадесет“, чиме хоће да каже „имам четрдесет година и нек живим до сто двадесете“. Мојсије је живео толико, и то се прихвата као најбољи животни век и помиње се кад се морају открити године – навика која збуњује службеника који у судници покушава да запише старост људи.

Кад „куцне час“, шаљу по бабицу а мушкарце истерују из куће. Чак ни мужу није допуштено да буде у соби, али женине најближе рођаке обично су ту негде. Њу подстичу да вришти и стење, да „извиче“ бол тако да је мање боли, и терају је да ради на истискивању бебе. „Вришти, дете, и напни се јако“, рећи ће бабица, формулација омиљена у многим приликама. „Није било никаквих тајни око порођаја, али неке су се жене због урока плашиле да неко не сазна. Али ако сте видели жену како усред недеље иде обредном клачу с пилетом, знали сте да се нека жена у породици порађа или се већ породила, па бисте обично питали: 'Дечак или девојчица?'“

Ако је порођај лак, то ће се држати у тајности јер, ако се саопшти, „бебу може стићи урок“. Прејаки порођајни болови казна су од Бога, а ако је порођај веома тежак улажу се напори да се Он убеди да попусти. „Жене из породице отишле би на гробље – преклињале би мртве да се моле Богу и помогну породиљи... Мушкарци би отишли у училиште и рецитовали псалме.“ „Отрчали би рабину“, „звали би људе“, и саставили минијан за молитву. Отворили би Ковчег и гласно запомагали пред Светим свицима, или би, као последње прибежиште, везали један крај врло дугачке узице за Ковчег, а други за женин кревет. Ако ништа не би помогло и ако би жена умрла, дете се вадило и, ако је мртво, сахрањивало посебно.

Чим се беба роди настаје велико весеље, поготову ако је посреди дечак. Мало се мања гужва прави око рођења девојчице, али новорођени дечак прилика је за бескрајно узбуђење и светковине. „Кад су моји родитељи сазнали да се родио дечак, били су толлико срећни да су играли казацки (kasatski) уз моје узглавље.“ Непресушна река посетилаца долази да честита новопеченој мајци и види новорођенче. Суседи и рођаци доносе храну, а женски део родбине долази да обавља послове. Ако је новорођенче мушко, мали дечаци из хејдера долазе свако вече недељу дана да изговоре молитву пред спавање, кришме (krishmeh), уз његов креветац, молитву коју ће и само дете изговарати свако вече кад довољно порасте. Довођење дечака из хејдера објашњава се тиме што беба треба да се што пре навикава на основношколску верску средину. Као и многе друге молитве за појединачне животне догађаје, тако ни кришме није лична, него је добро позната тврдња „Чуј о Израелу, Господе Боже наш, Господ је Један...“

Мајка се забавља из кревета, јер мора остати у њему недељу дана, а у неким крајевима мора живети искључиво на течној храни. Другде јој се допуштају слаткиши и ђаконије. Њу тако нежно теташе да је реч за новопечену мајку, кимпеторн, постала друга реч за попуштање. Ако неко захтева прекомерну пажњу, рећи ће му „ниси кимпеторн“. Здрава и права одрасла особа одбиће прекомерну бригу бунећи се: „Чему то? Јесам ли ја кимпеторн?“ После прописаног периода одмора, мајка устаје из постеље,

прочишћује се у ритуалном купатилу и тад је спремна да се врати нормалном животу.

Новорођенче, средиште и узрок уплахиености, предмет је многих предострожности пре него што буде повијено. Одмах по рођењу чисте га уљем, секу пупчану врпцу, а тело од рамена наниже увијају у траке од меког платна. Онда се мали људски замотуљак, с капицом на глави, полеже на меки јастук од паперја и смешта поред мајке. Дечаку ће можда насапунати чело и уклонити косицу како би, кад порасте, имао високо, широко чело, симбол мудрости.

Прозори се држе затворени да не дува промаја и да се не увуче ни најмања хладноћа. Капци су причвршћени да задрже јаку сунчеву светлост, шкодљиву за очи које су се тек отвориле. Ни месечина не сме да уђе, јер носи опасност од духова. Спољној природи запречен је улазак у неосветљену, топлу собу без дашка ваздуха, готово као у пребивалиште у протеклих девет месеци. Контакти с људима, међутим, прожимају све то.

Ништа мање није ни старање да се мајка и дете сачувају од злих духова и сила. Пупчана врпца и плацента спаљују се у земљи, где до њих не може да допре никакав злокобни утицај. Целе прве недеље око мајчиног кревета, у ком лежи и дете, виси завеса, а завесе су навучене и на прозоре и врата. На завесе су прибудени псалми штампани на комадима папира како би чували новорођенче од сваког зла.

У раздобљу пре него што дете добије име, посебна опасност прети од Лилит, прве Адамове жене, која жели да уграби сву новорођенчад како би од њих направила сопствену демонску децу која свакодневно бивају убијена. Ако се новорођенче смеје током ноћи, мајка мора брзо да га лупне, јер то се можда Лилит игра с њим. Смех за којим брзо следи плач образац је који ће ускоро постати близак сваком детету у штетлу. Беба која се ноћу смеје, можда се одазива не Лилит него анђелима с којима и даље разговара. Они долазе у мраку и хвале добру бебу, која гуче од радости на њихове речи. Али ако кажу да је беба рђава, онда она плаче и треба је утешити.

У првој недељи постоји и особита опасност од урока. „Нико не треба да гледа у дете осим мајке, оца и 'баке'. Али ако неко гледа, мора три пута да 'пљуне' (изговори пу, пу, пу!) и уз то да каже 'даље од урока' и 'без урока!'“

Предострожности против урока настављају се кроз цело рано детињство, кроз цели живот, заправо, иако опасност с годинама слаби. Хваљење бебе или хвалисање бебом позив је уроку и изазива велику забринутост. „Урок се може навући ако се предуго гледа у бебу, због њене лепоте и здравља, због љубоморе, или ако се беба претерано хвали. И зато,

ако сусед превише хвали бебу, родитељи или пријатељи ће га опоменути: 'Не хвали је толико, може чути зло!?'⁴⁰ По сваку се цену настоји да се људи са стране одврате од предугог гледања бебе. „Мајка, баба или особа која се стара о беби у том тренутку скренуће странцу пажњу на нешто друго. Најчешће се чује: 'Погледај лампу, нешто с њом није у реду данас' или 'Погледај лампу, данас баш јако светли'.“⁴⁰

За сваким комплиментом мора одмах да уследи узвик „Да не чује зло!“, и ово важи за сваки узраст. Штавише, свака обична невоља можда је изазвана уроком, пошто се ништа не догађа без разлога. Кад беба превише зева или превише плаче, неко мора да хитно предузме одговарајуће кораке, то јест да „пљуне“ три пута и три пута узвикне „Да не чује зло!“ Претеривање било које врсте код бебе, детета или одрасле особе може бити опасно и недолично и мора се сместа зауставити.

За заштиту детета предузимају се додатне мере. Понекад му се око ручице везује црвена трака, или му се качи амулет. Девојчице ће можда добити мајушну златну минђушу, понекад с тиркизом додатне заштите ради.

Ако је беба, упркос предострожностима, навукла урок, предузимају се оштрије мере. Позива се професионални „одагњивач“, опшпрехер (orshprekher), да „наговарањем одагна“ зло. Понекад ће бити позвана нека сељанка, исто као што сељаци-хришћани понекад одлазе рабину. Према магијским праксама и онима који их упражњавају гаји се поштовање, као што и они гаје поштовање према рабину. Јевреји и околни сељаци деле много тога. Многа веровања и поступци исти су и код локалних сељака и код Јевреја, иако се за њих дају различита објашњења.

Разлика између дечака и девојчица – разлика која почиње с њиховим пријемом на овај свет и наставља се кроз читав живот – огледа се у ставовима, радњама и повременим ритуалима. У извесном смислу култура игнорише своје женске припаднике, иако су жене присутне, активне и често моћне. Кад се говори о беби, по правилу се описују дечак и развој дечака. „Мезимче“ штетла је мушко дете, о ком углавном брину жене и девојке.

За девојчицу нема *rite de passage* док се не уда, што је обележава као одраслу особу која се формално укључује у заједницу – преко мужа. Дечак је средиште периодичних церемонијала, што почиње првог петка по његовом рођењу, с прославом бен-зохер (ben zokher), „мушко дете“. Наредног дана, на шабат, држи се шолем-зохер, „мир (и добродошлица) мушком детету“. Усхићена породица држи кућу отвореном те мушкарци, жене и деца долазе и одлазе, а сви бивају почашћени брендијем, колачима и хладним куваним сланутком, ђаконијом сличном орашастом плоду која се служи посебно у овој прилици.

Церемонија обрезивања којом се мушко дете уводи у Завет с Богом позната је под називом брис, завет. Као и сличне церемоније познате на Истоку и у Африци, она обележава формално прихватање мушког припадника од стране посебне групе или заједнице, и његово прихватање дужности и повластица које су скопчане с таквим чланством. У штетлу та заједница укључује и Бога и човека, и новог члана у њу прихватају представници заједнице. Улога оца у тој церемонији минимална је, а мајка јој чак и не присуствује – објашњење гласи да би јој узбуђење могло покварити млеко.

Брис се одржава осмог дана по рођењу детета, а ноћ уочи церемоније позната је као „ноћ стражарења“, и током ње мајка и дете не смеју бити сами ни један једини тренутак. Известан број мушкараца, најбоље минијан, стоји око њих и моли се за заштиту детета од зла које је посебно моћно управо пред церемонију. На прославу наредног дана позива се „свако“, а послужење припремају рођаци.

Вршити обред приликом бриса јест и мицва и почаст, а учесници се бирају с највећом бригом – двојица који ће донети бебу, један који ће је држати, и један који ће започети процес залечења. Што су угледнији учесници, бољи су изгледи за дететову будућност. Кумови доносе одећу у коју ће беба бити одевена за ту прилику. Њихово учешће не подразумева неке узајамне обавезе између њих и детета, али означава почетак једног трајног, личног односа.

Церемонија почиње кад кватерин, или кума, донесе бебу из мајчине постеље и преда је кватеру, куму, који је предаје сандеху или „синдикусу“, ономе који ће држати дете док се обавља церемонија. Сандех, обавијен молитвеним шалом, обично седи на нарочитој столици познатој под називом „Илијина столица“, која се чува у синагоги и носи у кућу у којој се изводи брис.

Комад вате натопи се алкохолом и ставља међу дететове усне тако да оно лако и брзо заспи. Потом мохел, обрезивач, неки побожни Јеврејин који је научио процедуру, изводи операцију. Бити обрезивач „велика је мицва“ а идеал је да се, премда се често плаћа, операција изводи као чиста услуга, те да обрезивач одбије новац. Сам захват толико је тричав да не побуђује никакву забринутост чак ни у друштву у ком сваки телесни симптом изазива огромну стрепњу. Пажња је усредсређена на свечану молитву посвете која прати сам захват. „Боже наш и Боже наших отаца, сачувај ово дете за његовог оца и мајку, и нек његово име у Израелу буде Мордехај, син Цви-Херша Халевија. Нек отац из чијих је слабина изишло ужива у њему, а мајка нек буде задовољна плодом материце своје... И речено је, Запамтио је свој Завет заувек. Реч коју је Он наложио хиљадама поколења; (Завет) склопљен

с Абрахамом, и Његова заклетва Исаку, успостављена за Јакова као закон, а за Израел као вечни Завет... Нека ово мало дете, Мордехај, буде велик човек. И као што се укључио у Завет, нек се тако укљући у Закон (Тору), под свадбени балдахин (hupis) и у добра дела (maasim tovim)...“

У старој традицији, највећа од свих почести јесте мецуца (metsutsa), њу изводи неки поштован и побожан човек који посиса прву кап крви. Потом се рана обавије памуком који обрезава свакодневно мења све док после неколико дана не зацели. За тај део нико не мари, чак ни беба.

Кад се церемонија заврши и главни актер врати у мајчино наручје, сви прослављају пријем новог члана брендијем и медањацима, срдчним „мазлтов“ и безбројним здравицама, „да уживаш у својој деци и деци своје деце и њиховој деци“. Дугачка лоза будућих чланова присутна је у духу и одушевљено поздрављена. Бог повећава број својих Изабраника, Његов народ испуњава свој део погодбе, обећана будућност корак је ближе обистићењу, а у садашњости живи извор радости и части породице додат је да би му се сви дивили – „да не чује зло!“. Као и увек, празновање је праћено звецкањем новчића, поклонима бабици а често и обрезавачу, и прилозима за служење заједници.

За прворођено мушко дете, четири недеље по његовом рођењу, одржаће се церемонија „искупљење прворођеног“, коју такође прате гозбе, здравице и узајамна честитања. Ова церемонија, пиђијан ха-бен, још је једна снажна веза данашњице са минулим вековима. У давна времена најстарије мушко дете посвећивано је служби у Храму, али отац га је могао откупити дајући прилог свештеницима, припадницима Коеновог племена. Данашњи прворођени син такође се „искупљује“ малим прилогом било ком припаднику Коена, потомака свештеничког племена. Сума се обрачунава тако да буде једнака суми од пет шекела која се у почетку плаћала свештеницима Храма, и различита је од земље до земље и од валуте до валуте. Договор о залогу са свештенством и Богом одржава стару традицију на коју се гледа као на нешто што је обустављено само привремено, до дана кад ће поново постојати Храм и у њему обреде вршити службеници. На заосталу симболику указује чињеница да свештеник који прими тај симболични новац може да га употреби по вољи, сматрајући га обичним делом личног прихода.

Ма ког пола била беба, њено ће се име објавити у синагоги на први шабат по њеном рођењу, а отац ће бити позван да чита из Торе. У част догађаја он ће службама заједнице подарити новац, колико год може, иако ће вероватно мање дрешити кесу за девојчицу него за дечака. На крају крајева, подсетиће себе, треба мислити и о девојчином миразу – а та је мисао

присутна од тренутка њеног рођења. После службе, он ће у синагоги „направити кидуш (kiddush)“ – цели скуп почастити брендијем и колачима.

Јавно саопштавање имена, посебне молитве конгрегације и низ светковина којима се слави дечак истичу колико је рођење ствар заједнице. Дете се рађа породици, али и заједници. Ако су родитељи сиромашни, заједница ће сместа послати одећу и храну, јер штетл о својој деци води рачуна од рођења до сахране. Вечерња молитва дечака из хејдера, „ноћ стражарења“, групно учешће у церемонији обрезивања, ритуали у синагоги, понуде за добробит заједнице које обележавају светковине, све то потврђује колико је нит појединчевог живота дубоко уткана у текстуру групе. Та појединчева нит увек ће остати препознатљива, никад неће изгубити сопствени идентитет и сопствену непрекинутост; али докле год новорођено дете остаје у штетлу, његов ће идентитет једнако одређивати и тканина и нит.

Обичај је да се детету име да у част неког покојника, врло често деде, понекад и неког другог рођака или угледне особе, можда великог рабина. То не мора бити особа истог пола, јер имена се могу маскулиновати или феминизовати. Пошто се верује да ће дете показивати неке особине свог имењака, избегавају се имена слабића и пропалица. „Мене је посебно занимала моја баба Сара, зато што сам име добио по њој. Изгледа да је била врло паметна и добра жена... Деда је био ... некако баксуз, шлемил, и сећам се да је мајка умела да се пита има ли смисла давати деци име по њему.“⁴⁰ Дечак често добија име по неком ученом члану породице, а како буде растао тако ће га подсећати да треба да постане учењак као и он. По оцу добија име само ако је отац мртав. Несрећа је ако нико не добије име по вама кад умрете, јер имењак је друга веза са заједницом која наставља да постоји.

Ако жена изгуби неколико деце, новорођеној се имена дају не у част преминуле, него тако да се превари Анђео смрти. У таквим случајевима беба се може назвати неким именом које значи „старац“. „Кад имате жгољаво и болешљиво дете, дајете му надимак као Алтех или Алтер, што значи стари, тако да проживи своје године и заплаши Анђела смрти. А тај надимак обично остане.“⁴⁰ А дете може добити и име Хајим, што значи живот.

Други начин да се превари Анђео смрти је промена имена болесног детета, тако да кад дође по малога Мојшелеа, смрт не може да га нађе. У његовој ће колевци бити дете по имену Вигдор, а пошто је реч надасве важна, ово дете очигледно није оно које је означено смрти. Смрт ће безуспешно наставити да трага за Мојшелеом, а Вигдор ће оздравити.

Постоје и друга довијања да се спречи превремена смрт детета чија је мајка већ изгубила неколико деце, а једно је да се дете, као сасвим мало,

„прода“ мајци чија деца „остају с њом“ – то јест, чија су деца здрава и која није изгубила ниједно. Како би превара смрти била делотворна, мора се исплатити симболична сума новца, а мора бити јасног цењкања око те суме. „У случају као што је случај моје мајке, која је пре мене изгубила четворо деце, дете се у раном узрасту продаје породици која има много здраве деце. Ја сам био продат жени по имену Голде. Сећам се да сам се уплашио зато што сам мислио да ћу морати да напустим оца и мајку и да одем да живим с њом. Али све што су урадили било је да купе дете за десетак копјејки, а кад је трансакција била готова, отишао сам с родитељима кући.“⁶⁰

Трудница која је већ изгубила три бебе била је сигурна да је грешила и да је Бог „кажњава крадући јој децу“⁶⁰. Стога је послала мужа рабину да му овај каже шта да ради како не би изгубила и ово које носи. „Као прво, оцу није било допуштено да ми име да по неком покојнику. Кад се родим и кад буду морали да ми дају име, отац те суботе треба да оде у шул и треба да ми да прво име из Торе које буде чуо.“⁶⁰

Такво дете „благословено је од Бога“ те се чува и тетоши као да је ломљиво или топиво па се може разбити или растопити. Облаче га у посебну одећу од чистог, домаћег ручно тканог лана, као нарочиту предострожност од опасности да би нека друга тканина могла бити мешавина лана и вуне. За Јеврејина је „злочин да носи такву мешавину“⁶⁰. Сва се деца брижљиво чувају, али „благословеном од Бога“ строго је забрањено да „вришти, виче, пентра се на дрво, бере бобице, лаже. Укратко, ништа није ми било допуштено да радим.“⁶⁰ С друге стране, „ником није било допуштено да се дере на мене, нити да ми каже ишта ружно... зато што сам ја био 'благословен од Бога'... Морали су да ме воле и буду добри са мном... Ако би ми неко рекао нешто ружно, одмах би повикао 'Јао мени, тражиш невољу, он је благословен од Бога!'“⁶⁰

Веровање у таква довијања врло је јако. Педесетогодишња жена коју је њена мајка била продала приметила је: „Моја мајка више није изгубила ниједно дете након што је родила мене.“⁶⁰ И та „благословена од Бога“ тврди: „Никад се није догодило да ме неко повреди а да потом не буде кажњен. Такви 'извлаче дебљи крај'.“⁶⁰

Ако све предострожности оману и беба умре, касније ће се избегавати да се то и помене. Често деца безмало одрасту пре него што открију да су му претходно рођена браћа и сестре умрли у раном детињству. Страхује се да би помињање Анђела смрти привукло његову пажњу. Жеља да се употреби свако могуће средство сасвим је природна у заједници у којој су деца жељена а стопа смртности висока. „Већина породица имала је троје, четворо или петоро деце, а понеке и десеторо, па и једанаесторо. Али често се дешавало да деца умру у раном узрасту.“⁶⁰

Први месеци бебиног живота пролазе у непрестаној топлоти, пажњи и љубави. Она најпре спава с мајком, потом се смешта у сопствени креветац или колевку, уз мајчину постељу. Мајка ће везати узицу за колевку и непрестано је њихати, чак и кад спава. Ако се кретање на које је навикла заустави, беба се буди и плаче. Тад је морају подићи, носити је и певушити јој док се поново не успава. Све жеље испуњавају јој мајка или рођаке. Отац ће се можда играти с детешцетом, певати му, причати му, али уврежено је осећање да је нега детета женски посао док су мушкарци неспособни да се баве бебом а да је не повреде.

Повоји за бебу такође су топли, јер беба се полеже на јастук и обавија јаком, меком тканином. То се образлаже старањем да јој буде добро, а и сви покрети око бебе одају нежност и бригу иако, кад је повијена, „беба личи на мумију“⁴⁰. Њено крхко телашце мора се заштитити од грубости овога света, а леђа и ноге морају се држати право. „Мајка је много водила рачуна о повијању. Обично би колена и руке бебе притиснула дланом да би били сасвим прави. Показивала нам је другу децу која су, рецимо, имала криве ноге, или дечака у суседству чија је глава била мало нагнута на раме... па би говорила, 'Да, нису га исправно повијали. Њихове мајке нису водиле рачуна о њима, и зато сад тако изгледају.'“⁴⁰

У првих неколико седмица повоји су чврсто обавијени и беба је буквално „као мумија“. Да би се заштитило од светлости, хладног ваздуха и урока, лице је највећим делом покривено тако да између капе натучене на чело и покривача навученог преко врата, браде и уста вири само носић. Касније ће цело лице бити откривено, руке ослобођене а повоји олабављени, тако да је детету безмало удобно на меком јастуку.

Неколико пута дневно повоји се уклањају а беба се масира и пушта да се слободно помера, увек уз обавезно гукање и певушење пуно љубави. Једном дневно беба се купа у топлој води а коса јој се четка и, чим је има довољно, дечаку ће бити обликована у зулуфе. Те коврце, пејос (peyos), не секу се докле год особа живи.

Повијену и положену на јастук, одрасли и старија браћа и сестре много носају бебу наоколо, јер ако превише лежи ослабиће јој плућа. Као надокнада за онолику изолованост и релативну непомичност коју намећу повоји, беба се готово никад не оставља непокретна и без пажње. Навикнута на непрестану пажњу, беба брзо даје на знање сваки пропуст, те време углавном проводи у покрету. Ако је не носају, онда је љуљају без краја и конца, сатима. Њихање и певушење познато јој је од колевке. У хејдеру, у јешиви, у училишту, дечак се њише и певуши док учи. Човек у штетлу обично се њише и певуши док учи или размишља, чак и кад окапа над неким пословним питањем. Ако не седи љуљајући се напред-натраг, он

хода с рукама иза леђа и певуши нешто себи у браду. Дуго седети непомично и тихо противно је обичајима штетла.

Још један образац понашања који ће му бити познат јесте брзо смењивање расположења које привремено мења, али не прекида основни однос. Мајка нежно љуља колевку па изненада плане на сусетку која јој недељу дана касније него што је обећала враћа даску за мешење. Онако у љутњи грубо њише колевку цимајући је напред-натраг. Пренувши се, беба плаче а мајка виче „Не дери се.“ Можда ће, држећи бебу у рукама напетим од беса, угурити дојку у отворена уста да стиша драње. Кад бура прође, руке се опуштају, а мајчин глас поново тихо пева.

Мајка се непрестано обраћа беби, прича јој о њеној будућности још док лежи у колевци, „срцем се уноси“ у то. Бебу сви мазе, певају јој и обраћају јој се речима од миља, диминутивима (који се на јидишу обично завршавају на „ле“): маченце, птичице, бебенце.

Отац јој пева, посетиоци јој тепају и говоре бебећим језиком и нарочитим певним гласом. „Отац, мајка и блиски рођаци као што су браћа и сестре говоре с дететом бебећим језиком. Изговарају свакојаке глупости настојећи да засмеју бебу.“⁶⁰ Чак и ако говор није упућен непосредно беби, соба је увек пуна речи. Отац мрмља у књиге, моли се окренут зиду, мајка говори оцу, свако прича са сваким. Од самог почетка живота у штетлу, дете доводи вербално изражавање у везу с топлином и сигурношћу, а тишину изједначава с одбацивањем и хладноћом.

Топлина и љубав ове спољне материце у којој беба живи почиње се доводити у везу и са храном, јер детету се дојка нуди чим се учини да ју је пожелело. Мајка се поноси његовим апетитом. „Толико једе, немам довољно млека за њега“, поносно ће се хвалити. „Сва сам се исушила, сво је млеко исисао из мене.“ А посетиоци који хоће да дају комплимент узвикнуће: „Беба је толико тешка да не могу да је подигнем.“

Ако беба плаче, прва је претпоставка да је сигурно гладна. Да за плакање мора бити неког разлога само се по себи разуме, као што и за сваки човеков поступак мора постојати разлог. Плакање није „природно“, нити је знак неваљалука, него напосто сигнал који беба шаље – и то врло делотворан сигнал. Ако дете није гладно, онда је сигурно мокро, или му је хладно, или га нешто боли, или је уплашено. Ако није посредни ништа од тога, онда је сигурно неко бацио чини, и тад се сместа предузимају мере да се магија поништи. У сваком случају, ако заплаче, око бебе ће се одмах сви узмувати, тетовити је, тешити, опслуживати. На то се не гледа као на нешто што ће „размазити“ дете, него као на нормалан и исправан поступак. Увек се очекује да ће притужба изазвати одговор.

Чак и кад беба не плаче, брига за њену физичку добробит не слаби. Дете се готово хистерично чува од промаје, јер хладна промаја пошаст је штетла. Дете се чува чак и од свежег ваздуха и напоље износи само на кратко, добро умотано, и тек колико да се на брзину пренесе до куће неког пријатеља или суседа. Претопљавање никад не може да шкоди, а хладноћа може да убије. Пази се и на знаке стомачних поремећаја. Старијој сестри, која је можда и сама мало дете, непрестано се упућују силна упозорења кад носа бебу – да је не испусти, да је не стеже, да не трчи с њом, да је не тресе.

Дојити сопствено дете, сопствену „крв и месо“, сматра се корисним и пожељним искуством, пријатним и за мајку и за дете. „Оне су волеле да доје своју децу. Мислим да је то нешто најлепше на свету. Никад нећу заборавити како је мој син, кад сам га дојила, сисао и вукао млеко... Данашње мајке су шашаве, не знају шта пропуштају кад својој деци дају бочицу а не дојку. Немате појма какво је то узбуђење.“⁴⁰ Осим тога, верује се да се одлике дојиле преносе детету. Стога је за дете боље мајчино млеко, а млеко Јеврејке је боље од млека дојкиње нејеврејке. Верује се чак да дете прави разлику између мајчиног млека и млека друге жене, те да ће одабрати мајчино. Људско млеко је, наравно, много боље него животињско, које може неповољно да утиче на бебин карактер. По страни од оваквих страховања, распрострањено је веровање да је исхрана на бочицу штетна и да је мало вероватно да ће дете преживети.

Дојкиња, као и бабица, има посебну и трајну везу с дететом. Њено рођено дете је „брат или сестра по млеку“ онога које је дојила. Иако је боље имати дојкињу Јеврејку, у многим местима чак и ортодоксни Јевреји узимају сељанку ако је то потребно, и ако могу себи да допусте тај луксуз. Ова пракса је несумњиво допринела мешању јеврејских и нејеврејских сујевејра и магијских пракси, тако да је често тешко рећи која је група преузела шта од оне друге. Дојкиња је веома значајна особа у кући. Да би имала млека, мора добијати много јаке хране – пива, јаја, сира, меса. Њена исхрана мора бити боља него мајчина, а између мајке и дојкиње често постоји надметање у бризи око детета и задобијања његове оданости. Дојкињу сви дворе, те она може постати кућни тиранин, јер ако је она нерасположена то утиче на млеко, а ако је незадовољна, прети да ће отићи. Но често постаје и велик пријатељ породице, а везаност између ње и детета постојана је и трајна.

Шест месеци, отприлике, беба се храни само мајчиним млеком. Потом се додају кашице и папице, или напитака од воде помешане с бајатим хлебом или двопеком. Дохрана мора бити топла али не и врела те мајка, да би била сигурна, проба сваку кашику пре него што је стави у бебина уста – исто онако аутоматски као што своје дете штити од свега што би га могло угрозити. Ако нечији језик мора да се опече, „нек буде мој!“ Понекад се

детету даје варалица од сажваканог хлеба увијеног у тканину. Ако дете проговори пре него што је одбијено од сисе, треба га научити да изговори „благослове пре јела“ пре него што узме дојку, и постоје легенде да су велики рабини управо тако радили као бебе. Кад се то деси, престанак дојења је нагао. Неки сматрају да је најбољи дан за то шабат, и да дете последњи пут треба подојити на кућном прагу, јер тада оно брже заборави. Ако после тога плаче за дојком, може му се дати, али премазана сенфом или паприком како би га то одбило. Онда ће само одбацити то за чим је плакало. Дете од сисања непосредно прелази на шољу или кашику. У исхрану се полако уводи чврста храна, а кад наврши две године дете једе с одраслима и седи с њима за истим столом.

У складу с уобичајеним прављењем разлике између снаге и слабости, вероватно је да ће дечака раније одучити од сисања него девојчицу, а јако дете раније него болешљиво. Вратити се дојењу кад је дете једном одучено било би опасно, а ако му је и даље потребно људско млеко може га добијати из шоље или на кашику. Ни у каквим околностима не сме се дете дојити после четврте године, јер писано је ниједан „одрасли“ не сме да сиса на мајчиним грудима. Сматра се да је непожељно дојити дечака дуже од годину дана јер би могао да оглупи.

Много раније од тога бебе су вероватно већ научене уредним тоалетним навикама, јер с таквом се обуком почиње у неком тренутку после шестог месеца живота. Обука је чврста, па и строга, али брига се усредсређује више на добробит детета него на одбојност према тим телесним функцијама. Ако елиминација није успешна, детету не може бити добро. Неопходно је избацивати телесне изметине исто као што је неопходно растерећивати се од емотивне напетости. Главни лек је „напоље“, ојс (oys), избацити из себе све лоше говором, смехом, плачем. Човек никад не треба да врши нужду пре молитве, а после нужде мора се изговорити благослов: „Благословен да си, Господе Боже наш, Краљу света, што си нас створио с рупама и отворима.“ Неуспех да се постигне катарза је лош, јер опасно је задржавати оно што треба да се избаци и изрази.

Дете се речима подстиче да обави шта треба и хвали се кад успе. Ако неће, чуће звуке неодобравања – „пих, пих!“ – и биће осрамоћено, иако благо: „Велик дечак као ти, годину дана имаш, ниси беба.“ Ако остане упорно, можда ће добити ћушку. У основи, међутим, на све телесне процесе гледа се као на нешто нормално а не гадно, под условом да су ограничени на одговарајуће место и време. Нема потреба за еуфемизмима кад се говори о тоалети и „незгоде“ се прихватају прилично дуго, иако се дете може прекорети узвиком „већ си дечак из хејдера, а гледај шта си урадио!“.

Беба која се онако жељно дочекала и онако брижљиво штитила ипак се пожурје да изиђе из бебећег доба. Јер све оно љубљење и гукање, сав онај бебећи говор и мажење, нису напор да се дете одржи у статусу бебе. Напротив, дете се брижљиво гаји као потенцијална одрасла особа, а дивљење околине највеће је кад оно покаже знаке преурањене зрелости. Кад рано почне да седи, пузи, стоји, хода, кад му рано никну зубићи, а највише кад рано проговори, задовољство родитеља и породице је огромно. Осмех, неочекиван покрет, подражавање израза неке одрасле особе, узимаће се као знаци изузетне интелигенције. „Све што дете каже паметна је изрека и свако воли да чује бебу кад нешто каже или уради.“⁴⁰ Цела породица, родитељи, тетке, сестре и браћа, поносно ће говорити суседима и рођацима: „Дете се осмехнуло.“ Трљају му десни да би зуби избили брзо, а кад тромесечна беба плаче, неко ће с много наде натукнути, „можда му избијају зубићи.“

Успорен развој узрок је озбиљне забринутости. Ако беба касни да прохода или проговори, породица то настоји да заташка, али у своја четири зида тугује и брине. Осим тога, забринутост изазива и ако је развој неправилан. На пример, доњи зуби треба да никну први, а горњи после тога. Ако се редослед обрне, то неминовно значи нешто жаљења вредно.

Чак и пошто беба почне да пузи или хода, никад не сме бити далеко од погледа неког старијег како би се било сигурно да јој се не дешава ништа лоше. Чим дечачић може да се креће сам, отац обраћа већу пажњу на њега, и понекад ће га узети у крило да „учи“ с њим. Брадата глава са капицом и мала главица, такође с минијатурном капицом, нагињу се над „црне тачкице“ у књизи. Мајка је превише заузета да би дуго посматрала тај предзнак ступања њеног сина у свет мушкараца, но увиђа да он више не припада само њој. Његово је тело и даље њено, оно је „њена рођена крв и месо“. Али ум и дух припадају оцу, а ускоро ће и тело бити одведено ван четири безбедна кућна зида.

Напомена преводиоца:

Кад током Другог светског рата група америчких антрополога предвођена чувеном Рут Бенедикт није могла да теренски истражује далеке примитивне народе света, а увиђајући да тоталитаристичке ратне опасности прете да униште све што је човек створио, окренула се истраживању једне културе која је већ била готово нестала, али чијих је преживелих припадника у Сједињеним Државама још било довољно да би се покушало с њеном реконструкцијом. То је култура источноевропских Јевреја, оних који су живели по градићима и енклавама, штетловима, у области што се протезала од источних граница Немачке до западних области царске Русије (обухватајући Пољску, Галицију, Литванију, Белорусију, Украјину,

Бесарабију, Словачку и североисточне крајеве Мађарске). Тако је настала књига Марка Зборовског и Елизабет Херцог Живот је тамо где су људи (у оригиналу *Life Is With People*).

Методe антропологије истраживачи су применили на проучавање и очување једног дела форме и садржаја, текстуре и лепоте живота источноевропских Јевреја из малих заједница, штетлова, којим се живело пре Првог светског рата, понегде чак и до Другог, и какав још постоји у сећањима оних који су одрасли у таквим заједницама, као и у сећањима Јевреја који памте приче што су им причали њихови бабе и деде. Аутори су наумили да овом књигом културу источноевропских Јевреја представе као једну целину, дајући језгро које им је свима заједничко, ма колико велике биле локалне разлике између њих, објашњава славни антрополог Маргарет Мид у Уводу у ову књигу.

Посреди је култура која, иако је данас више нема, није далека. С њом су пре осамдесетак година, кад је истраживање вршено и књига писана (први пут је објављена 1952.) многи имали непосредан или посредан додир преко њених преживелих представника или њихових потомака. Прикупљени на једном месту, њихови непосредни искази, уз обимну документарну и историјску грађу, омогућују сагледавање главних културних тема и образаца културе штетла и њено разумевање које се многим и данас чини свежим и новим.

“Сад разумем...”, била је врло честа реакција читалаца на књигу Живот је тамо где су људи. Упознавши се с њом, потомци су некад боље разумели сопствене родитеље, или родитеље пријатеља или суседа. Данас ће посреди пре бити разумевање начина живота људи који су нам познати само преко књижевности или историјских извештаја. Поменимо само дела Нобеловца Исака Башевиса Сингера. Уз занимљиву фабулу и блиставо приповедање Сингер дочарава, значи и овековечује, културу која више не постоји, људе који више не постоје (и на језику који више не постоји, како је сам говорио), тако да сваки гест, свака радња има и антрополошко или религијско значење. Књига Живот је тамо где су људи омогућује, онима које то занима, да потпуније схвати свет И. Б. Сингера и других јидиш писаца.

У овом преводу остављене јидиш речи свуда су означаване курзивом, осим оних које су добро познате и на српском. Кад се реч појављивала први пут, у загради је даван начин писања из енглеског изворника.

Напомена аутора:

Сви наводи извештаја који су некад живели у штетлу дати су од речи до речи, без измене глаголских времена или изворне граматичке конструкције. Сматрали смо да култура најјасније говори својим

сопственим, недотераним речима. Многи известиоци очигледно су осетили природу интервјуисања. Један од њих побунио се кад је његов колега извештач покушао да уведе секундарне изворе: “Ти јој причаш шта си прочитао у књигама и шта си чуо. Књиге она може да чита и сама, не мора да пита тебе. Она хоће да зна шта сам ја видео... зато ме пусти да то испричам на свој начин.”

Да бисмо направили разлику између тих навода и многих других којима смо се послужили, иза свих навода извештача следи типографски знак^о.

(с енглеског превела: Јелена Стакић)

Вилијам Карлос Вилијамс

ПРЕДГОВОР ЗА КЛИН

Рат је данас најбитнија и једина ствар на свету.

Уметности то углавном нису, па ни ово писање не скреће пажњу са тога да би донело олакшање, нити одвраћа поглед. Оно јесте рат или један његов део, само на другом сектору бојишта.

Напросечно угледни критичари говоре последњих година да ће поезија по свој прилици бити непотребна и да ће нестати једном када се оствари социјализам. Ово проистиче ни из чега другог него из погрешне дефиниције поезије – и уметности уопште. Не чујем да неко каже како ће математика највероватније застарети и да ће ускоро нестати. Па зашто онда поезија?

У питању је грешка која се може приписати фројдовском концепту ствари, концепту да су уметности прибежишта од фрустрације, заблуда коју многи умови и даље разматрају.

Они причају као да дела сама по себи, у свим својим фазама, нису компатибилна са фрустрацијом. Било која дела. Али Ричард Лавље Срце је написао барем један од најбољих редова свог времена. Узмимо за пример и Дон Жуана. Ко још није фрустриран и не показује то својим делима – ако можемо тако рећи? Међутим, путем уметности психолошки осакаћен може постати најистакнутији човек свог времена. На пример Фројд.

Стварање поезије није већи доказ фрустрације него што су то дела Хенрија Кајзера или Тимошенка. То је рат, напредовање жеље ка комплексном циљу. А када се он буде постигао, математика и уметност окренуће се нечему другом – нечему већем ако је то потребно да буду награђене, па хајде сви скупада будемо фрустрирани.

Човек није непокретна цигла иако га психолози тако третирају – и већина њих је безумно поносна што верује у то. Доследност! Он варира; данас Хамлет, сутра Цезар, овде, тамо, негде – варира да би очувао здрав разум, а зашто и не би?

Уметности имају комплексан однос према друштву. Песник није утврђена појава, нити је то његово дело. То може бити белешка о актуелним догађајима, дијагноза, план наредних корака, ретроспектива – све то у некаквом свом, веома издржљивом облику. Не мора бити ничег ограниченог, нити фрустрирајућег у вези са тим. То може бити ослобађање од најнасилнијих и успешних акција, или тећи паралелно са њима, као нека

сага. Одабир кључног детаља за памћење, нешто што би се склонило у страну за будуће проучавање, врста стенографске белешке о емотивном значају за неко касније помињање.

Нека метафизичко брине само о себи, уметности немају ништа с тим. Бавиће се њиме, између осталих ствари, ако то пожелете. Дајем две прости изјаве: Нема ничег сентименталног у вези са машином, и: Песма је мала (или велика) машина направљена од речи. Када кажем да нема ничег сентименталног у вези са песмом, тиме мислим да у њој, као ни у било којој машини, не може бити сувишног дела.

Проза може носити товар лоше дефинисаних ствари, као неки брод. Али поезија је машина која покреће тај брод, стесана до нивоа потпуне штедње. Као и код свих машина, кретање јој је унутарње, осцилирајуће, и има више физички него књижевни карактер. У песми се ово кретање сваки пут издваја карактером говора из којег настаје.

Дакле, будући да сваки говор има сопствени карактер, поезија која из њега проистиче биће специфична за тај говор ипо сопственој унутарњој форми. Резултат је лепота, оно што у једном предмету опредељује наша сложена осећања прикладности. За лепотом се не трага. Све што уметник или Спери могу да ураде је да теже ка испуњењу сврхе предмета, по природи својих материјала; да не користе злато тамо где је потребан Бебитовметал ; да стварају: разјашњавају сложеност перцепције путем медија који су добили наслеђем, случајношћу, удесом или било чиме, како би радили у складу са својим талентом и вољом која их покреће. Не причајте о томе да је фрустрација изродила уметност. Данас су речи-копилади исувише распрострањене да бисмо то рекли.

Моје интересовање за уметност било је ваннаставно. Подигло се са дна, да тако кажем. Из неопходности. Свако место и време имају своје склоности. Али у Америци многи Одсеци за Енглески језик на академијама у многоме игноришу потребу да се препозна овај унутарњи карактер.

Када човек прави песму, обратите пажњу: прави је, он узима речи онакве какве их затиче испреплетане око њега и компоује их – без изобличења које би покварило њихово тачно значење– у интензиван израз сопствених перцепција и усхићен је што оне могу произвести откровење у говору који употребљава. Не рачуна се као уметничко дело оно што човек каже, већ оно што направи са таквом јачином перцепције да то дело живи у сопственом унутарњем кретању које потврђује његову аутентичност. Пажњу вам данас ту и тамо привлачи понеки прелепи стих или део сонета због оногашто се ту каже. Нека вам буде. За мене сви сонети говоре исту неважну ствар. Зар је битно шта стих „каже“?

Нема значајне поезије без формлане иновације јер само у присној форми уметничка дела постижу своје тачно значење, а по томе највише личе на машину, она дају језику његово највеће достојанство, осветљавају га у окружењу које му је природно. Такав рат, по којем уметности живе и дишу, непрекидан је.

Могуће је да моја интересовања како сам их представио овде претходе уметности. Ако је тако, тражим развој ових редова и нећу се задовољити ничим другим.

Вилијам Карлос Вилијамс (William Carlos Williams, 1883-1963) један је од најзначајнијих америчких песника 20. века. Објавио је близу 50 књига поезије, прозе, есеја и драмских текстова. Његова најзначајнија збирка је Патерсон, поетски еп у 5 књига (1946-1958). У раној фази стваралаштва био је повезан са имажистичким покретом, и тако остварио утицај на Езру Паунда и Т.С. Елиота, песнике са којима се касније спорио, развивши сопствену поетику засновану на анти-академизму и одбацивању метафизике и европских културних утицаја на америчку поезију. Радни век провео је радећи као лекар опште праксе и педијатар у родном градићу Радерфорд у Њу Џерсију.

(Превод са енглеског и белешка о песнику: Владимир Стојнић)

Естер Тускетс

ДВЕ СТАРЕ ПРИЈАТЕЉИЦЕ

За Аделу

Много је времена, не може тачно да одреди колико, много је времена како је туга, тај битно другачији, тај препредени осећај који делује узнемирујуће а не личи ни на један други, има много времена како је туга постала њена друга кожа. „То ти је као, размишља жена уз сетан осмех, „као да си годинама касније срела стару пријатељицу – или, тачније, непријатељицу из детињства“. Већ је била готово заборављена, готово непозната, јер је дуго није обузимала. Није је уопште обузела у зрелим годинама, у годинама испуњености. А сада се осмех још више развлачи јер зна, мада није сигурна да ли да жали због тога, да заправо никад није досегла пуну зрелост. Мало је њих који су заиста зрели: они, мушкарци, углавном остају у поменутом детињству, везани или невезани за мајчине скуте, док оне, жене, без икакве сумње надмоћније – а осмех поприма одлике благе јеткости – полетно ускачу у девојаштво, али тамо и остају, стварајући и они и оне један неодољиви свет препун хировитих дечака који се између себе надмећу у малим или великим, скоро увек несувислим биткама, и незадовољних, ојађених жена, јер живот, љубав, деца, ништа није испало како им је било предочено (за изузетком, наравно, жена тзв. трећег света, пошто су оне превише заокупљене покушајем да макар неко њихово дете преживи глад, пошаст и друге непојамне муке да би уопште и добациле до личне прикраћености, а осим тога тај усуд који им се заломиио веома је сличан ономе који су, помирене са судбином, некако и очекивале откад знају за себе).

У животу једне жене – није улудо понављала, са усхићењем које јој је сада смешно, да она срећи претпоставља пуноћу бивања – има тренутака безобалне радости, када јој се чини да је рукама дотакла небо, а има и тренутака граничног очајања и потмуле малодушности – а ове последње је најгоре подносила -: заљубила се онолико пута а исто толико пута се одљубила; има децу која су била средиште њене васељене а која су јој сада безмало туђинци; у свом послу је постигла изузетан успех који јој се, међутим, не чини довољним, јер вероватно и није био; ту и тамо је располагала замашним средствима, али би их сваки пут весело протраћила, уверена да ће изнова да се састави са собом, јер живот – ко то каже да је кратак, ко ли је измислио ту бесмислицу да прође док трепнеш? – ако га не прекине неки несрећан случај или болест, заправо траје читаву вечност, у

оквиру које она може да направи све глупости и друге гадости које може да смисли, што такође није нешто нарочито.

Жена – чије је име Елиса, управо је навршила седамдесет година и признаје да је све у свему добро прошла – сада када јој у ствари остаје знатно мање времена, осећа да је ошамућује она количина која јој претиче зато што неће знати како то време да испуни, она, која је некада била предводник свих галама, побуна, пробоја: она је сада начета погубним осећајем досаде – још једним непријатељем из детињства на кога умало да заборави, кога умало да победи, а који ју је сада, без претходне најаве, затекао неспремну – те једино још тежи празнини и тишини. Али на празнину и тишину ће по свој прилици још морати да причека уколико их неко не погура, јер су жене у њеној породици склоне дуговечности, а осим тога скована је малтене светска завера око пројектованог животног доба људске врсте па то доба сеже до неслућених бројки. „Чему то?“, пита се Елиса. Баца поглед око себе и види старце – болесне, изнемогле, несрећне, прави терет за све остале, за најближе, за рођену децу, дабогда им пресела жеља да досегну те неке статистике, него да већ једном и сами одахну – па се опет пита који се ђаво упињу око такве будалаштине. Били су у праву Грци када су тврдили да изабраници богова умиру млади. Тако, када на свечаним пригодама једни другима пожелеле пуно здравља док се куцкају пуним чашама, Елиса још једино додаје „и још толико берићета“, јер кад би рекла „и кратак живот“, отписали би је као лудачу или би то схватили као неумесну шалу. Иначе, сви истичу њену духовитост, па се Елиса запањи – мада их никада не разуверава – када види како се кидају од смеха, као да је извалила виц над вицецима, а она најозбиљније говорила, све стрепећи при помисли да је то и другима одавно јасно те да износи општа места. Чудно је то како стварност не захтева никакве додатне зачине да би се сви кидали од смеха. Но, добро: она воли кад се други смеју. Колико има да она није истински праснула у смех, оно кад вилицу одвалиш и понестане ти ваздух? Е, то јој недостаје...

Са Иреном – том старом пријатељицом чији ју је кратак а онеспокојавајући мејл, “Дођи чим будеш могла, требаш ми”, натерао да ухвати први лет за Венецију – пуно се смејала, лудо се забављала, свет је био њихов и њих две су сматрале да им је све дозвољено! Уздале су се у своју памет, у своју професионалну неприкосновеност, у своју привлачност (Ирена је била права јужњачка лепотица – сада је у Венецији, раније је живела на многим другим местима, али у ствари је рођена на Сицилији – црномањаста, висока, витка, изражених црта лица и крупних костију, невероватних очију, „очију чаробнице, очију ужасавајуће медузе”, говорила јој је Елиса, која ни издалека није била тако спектакуларног изгледа, него је себи приписивала „дискретни шарм барселонске буржујчице”); обе је красио смисао за хумор, обе су играле као нико а у свом послу биле су

превише способне да би их ико олако схватио упркос њиховој лепршавој разузданости.

Уистину, размишља Елиса, и нису биле неке пријатељице, онако како жене умеју да буду у својој узајамној привржености и у тој склоности ка исповедањима; међу њима двома пре би се рекло да је успостављено оно саучесништво које наводи људе на расправе о божанском и људском, да размењују своја открића, да упоређују пројекте за будућност или, напосто, да иду у провод. Барем на почетку, биле су више саучеснице него другарице, и било им је потребно немало времена да се истински заволе, али, када им се то десило, било је за цео живот.

Већ дуго се нису виделе, чак се и не дописују, а Елиса зна да, пре него што је замоли то због чега долази – јер позив је потекао од Ирене, али се и сама носила мишљу да скокне до Венеције да се види с њом и да је исто нешто замоли – мораће да јој објасни, а то неће бити лако јер се у томе разликују, да јој је досадно – Ирени не иде у главу да неко може да се досађује, убеђена је да увек има више ствари да се ради него времена да се ураде, и пре него што је упознала Елису осећала је према онима којима је досадно онај дубоки презир који неизбежно осећа према свему што јој никако није јасно, а што у ствари не може ни да одобри са моралног становишта – мораће да јој објасни да ју је заједно са досадом изнова сустигла туга. Досада и туга недељних поподнева у детињству, бескрајних лета дечјег доба. Исто тако и бесконачних ноћи девојаштва, док сви спавају у кући а она без икаквих изгледа да шмугне напоље, као што ће касније чинити почев од осамнаесте године, ма које би јој казне следовале ако је открију, јер Елиса припада ноћи, јутра проводи у кревету утонула у осећај бедака, у подне устаје тетуралујући се и још два-три сата се вуче од фотеље до фотеље испијајући воћне сокове, ишчитавајући штампу од почетка до краја а без и најмањег занимања, читајући какву књигу (да јој је пре свега неколико година неко рекао да ће читање за њу престати да буде уживање не би му поверовала), те ћаскајући преко телефона, да би постепено живнула како се вече ближи, те око три или ћетири изјутра – раније, то је било раније – била свежа као мајска ружа, орна да отпочне нов дан, тада, у то неко друго време, пре него што, иако очекивана, наступи незамислива старост, па да седну у кола, да оду до Сан Себастијана, да посматрају излазак сунца над Шкољком, да се подаље од јавности голи бућну у ледено море и да наруче обилни дорукач у хотелу “Londres e Inghiltera”, или да отпочну маратонску партију покера након пажљивог спуштања ролетни како их не би омела светлост свитања.

Али овога пута Елиса је савладала своју лењост и свој умор и одважно је изабрала први јутарњи авион, па по венецијанском аеродрому сада бауља поспана и успорена. Мада, мисли се уз још један од тих тек научених или

пак усавршених сетних осмеха што из њених уста ничу једнако често као што јој од неког времена извиру сузе, можда и не бауља јер је поспана па успорена, него зато што је сада седамдесетогодишња старица која мора да обрати пажњу на сваки корак (као бебе док не проходају, јер читав је низ делатности којима људско биће овладава и не примећујући их, али које после изискују, или које ће ускоро изискивати, исту усредсређеност као на почетном предавању, с тим што је то сада једно учење уназад, при чему је предмет све неприступачнији: све је у старости регресија, један растући и незаустављиви губитак), која пази где ће да газу, која је захвална а уједно и мрзи што је момак из вапорета држи чврсто и готово на рукама укрцава у броду док је упозорава на степеништа која воде до кабине. „Тај страх од пада”, рече неко, а жени се чини да је то био знаменити новинар и писац Жузеп Пла, оно његово о старости. Па онда то нападно настојање да са усиљеном лакоћом и без много трапавости изађе из возила, та брига да у биоскопу седне у првим редовима како би стигла да прочита превод и претерана употреба парфема и дезодоранса како би прекрила мирис старења, па онда и то што треба прецртати једно име за другим из телефонског именика или са списка званица... „Старост је чиста увреда, права катастрофа, то је нешто недостојно човека и не знам зашто би то требало трпети”, размишља жена.

Али, упркос томе што власти већ подуже покушавају да растерете пловни саобраћај кроз најугроженије делове града, вапорето је ступио на Велики канал и Елиса бива опчињена као када су је родитељи још као девојчурка повели у Венецију. Открива да јој је још остао дар да буде потресена поводом ствари због којих је вредело, због којих можда и даље вреди живети. Град је заиста чудесан. У њега се враћала хиљаду пута. Готово са сваким од својих љубавника, са својом децом, са унуцима, и увек се наслађивала задовољством да га сваки пут открива изнова откривајући га другима. Љубавници су одавно пресакли, деца су и сама оматорела, унуци носе митско сећање на једну баку, праву лафицу, али ни они више неће да погину да би се дружили с њом. Међутим, Велики канал је и даље тамо.

Враћала се у неколико наврата у Венецију и да би се видела са Иреном, која се једног лепог дана, кад су се филмска студији отимали о њу јер није у Италији било бољег фотографа, трајно настанила у једној вили „Гета” окруженој зеленим површинама са свих страна. Тамо ће је сада чекати јер јој је већ напоменула – извињавајући се – да неће моћи да је по обичају сачека на аеродрому. Да је Елиса то знала пре него што је извадила карту, сва је прилика да не би изабрала тај пекарски лет, него би путовала у неко уљудније време.

Како било, старе пријатељице су се у Венецији и упознале, пре милион година (или, да будемо прецизнији, пре четрдесет и две). Ирени су

доделили награду за најбољу фотографију у америчком филму који је тада побрао још гомилу признања, а у оквиру документарног програма приказан је један шпански филм, чији је Елиса била сценариста и коредисејер. То је било њено прво дело и већ је био пун успех то што је уопште ушао у такмичарску селекцију, али, осим тога, тај документарцац је био највише помињан, па и хваљен у штампи. Испрва су се две цуре подозриво погледале. Ирена је за Елису била исувише крута у својим ставовима, исувише искључива у идеологији којом је бојила сваки свој поглед, док је сама Елиса за Ирену била једна размаженица одиста вишег сталежа која за време Франкове Шпаније површно кокетира са левицом. Но, то је било пре пројекције њихових радова. Од тог тренутка почеле су узајамно да се уважавају, а после, кад су неминовно наставиле да се сударају на коктелима, вечерама или уз које пиће у Харијевом бару, и тако све до зоре, установиле су да, упркос разликама у наравима – иако ни њих није биле нешто превише, јер се испод борбеног држања Сицилијанке крила и суштинска нежност а и моћ сладострашћа, док се с друге стране испоставило да не стоји ни лакомислена површност коју је намерно глумила барселонска девојчица из добре куће – ипак деле већи део мишљења о свему; ипак су им и укуси слични, а посебно им је лепо заједно, кад иду у биоскоп, на концерт, у позориште; док обилазе изложбе и музеје; шетајући улицама градова које обе воле, или једноставно причајући, ако су саме, а и даље саучеснице.

Никад нису живеле у истом граду мада су о томе у више наврата размишљале. Ипак, стално су биле на вези. Састајале су се те код једне, те код друге, заједно су одлазиле на пут, размењивале су писма унедоглед и, све до електронске поште, преко телефона су разговарале сатима и сатима. И једна и друга су добар део живота провеле са различитим партнерима; обе су добиле децу, потом и унуке. Обе су се оствариле и пословно, и обе, размишља Елиса – ваљда као већина жена таквог профила (а кад би је неко питао који је па то профил, можда би оћутала, али савршено добро зна да има на уму оне жене које нису задате за слепу послушност или било какво подређивање) – на крају ћемо да завршимо саме, свака за себе, више нећемо ни другог јер ни саме себе не трпимо. Свака ће сама за себе да остари; свака ће на свој начин да стекне нове уседеличке навике. “Па ипак”, први пут Елиса признаје себи док пролази кроз башту, неговану до опсесивности (усамљене старудије постају опсесивне у својим радњама), али тако да делује природно – комадић природе коју људска рука није такла - признаје себи да „ниједна ни друга не волимо да живимо саме”. За тренутак јој кроз главу пролети могућност, одмах потом и одбачена, да ју је Ирена позвала како би јој предложила да се пресели у Венецију и да деле кућу, величанствену и тако пространу да би две жене могле да живе у њој а да се данима и не сретну.

Ирена је чека на прагу. Усправна, мршавија и кошчатија него пре, обучена као и иначе у беспрекорне сиве панталоне и једнако сиву ролку од најфиније вуне, без трунке шминке да би на лицу прикрила умножене боре, са оним ужареним и прелепим очима чаробнице чије искре и даље уливају извештан немир. „И даље је права лепотица”, задовољно помишља Елиса, „макар то не знала, или макар знала ал иза то не марила”. „Баш бих волела да је насликам или да направим њену фотографију.”

Ту на прагу су се загрлиле ћутећи; загрљај је био чврст и дуг. Потом, и даље не говорећи ни реч, држећи се за руке улазе у кућу и обилазе огромне, готово огољене просторије – Ирена воли простране и празне просторије у белој боји, отворене према споља; Елиса, пак, ушушкане ентеријере, уз тешке завесе, зидове опточене књигама а по намештају да буде мноштво драгоцених и лепих предмета које њена пријатељица не може да смисли – које очигледно ничему не служе, или можда управо за то, да их у тишини обилази држећи за руку некога кога воли.

Тако су стигле до једне неупоредиво мање собе са две фотеље, са теписима и јастуцима свуда унаоколо, дакако као знак пажње према Елиси. Ватра гори у камину мада је зима тек почела и још није хладно, а чује се и пригушена музика. Ирена седа на фотељу а Елиса на под – и даље највише воли тако да седи мада после мора мало да се помучи да би устала – поред сточића на којем већ чекају стопалаче и боца вина. Ирена пуни чаше, додаје јој једну и смеши јој се. Почињу да причају, и причају као да су јуче стале, као да време није протекло. Увек је тако међу њима двојма. Ирена јој прича како њен јединац сада живи веома далеко, како снаја не може очима да је гледа, или како она не може очима да гледа снају („ниси никад могла да свариш ниједну своју снајку”, усуђује се да натукне Елиса, а она друга је само прострели својим погледом медузе – што Елису нагони да се помери места како би проверила да се није скаменила –, али онда слеже раменима и прихвата да је ова можда коначно у праву); како никако да види унук, како су јој најбољи пријатељи помрли; како више нико не мисли на њу кад је реч о послу, и како она не може да живи а да ништа не ради, те како сваког јутра мора да попије три валијума да би прикупила снагу за нов дан... Елиса јој износи сличну причу и обе се слажу да је старост једна неприхватљива увреда.

Напокон је Елиса пита за разлог мејла, шта јој се то тако страшно дешава, јер чиме иначе објаснити то што јој је такав СОС послала „челична Сицилијанка” (како је понекад назива у шали, мада зна да јој је другарица све, само не од челика), пита је шта може за њу да учини, а затим јој признаје да је и она дошла да јој нешто затражи. Ирена одговара без околишања: „Па ето, одувек сам сматрала да имамо право да спустимо завесу кад нам представа постане незанимљива, а пошто знам да си била у илегали и да си

тада располагала оружјем, хтела сам да те замолим за пиштољ кад наступи тај трен”. Елиса узвраћа: „А ја сам мислила, пошто ти је син лекар, како би могао да ми прибави, кад тај трен наступи, одговарајуће таблете”, па додаје: „иначе, немам ти ја пиштољ, а и да га имам, не бих умела да га користим...” А Ирена: „Мој син тврди да таблете нису поуздане”. Настаје тајац, гледају се у очи и Елиса, сасвим тихо, као за себе каже: „Значи, свака је мислила да тражи од оне друге да...” И одједном јој све скупа постаје дозлабога смешно – стварности заиста нису потребни додатни зачини да би заправо била пука смејурија - те почиње грохотом да се смеје као што не памти кад се тако смејала, све док се није заценила, а онда пада на тепих и са фотеље успут обара Ирену – испрва занемелу, потом једнако закикотану – па се тако кидају од смеха, на поду, испред упаљеног камина, док се грле и љубе; док се иза прозора није сасвим смркло а од ватре остао само покоји неугашени пањ.

Онда Елиса устаје, протеже се, спушта последњи пољубац на врх Ирениног носа, уздише и каже: „Пошто се чини да онај трен није још наступио... како би било да наручиш такси, да одемо на пиће у Харијев бар, па да се по месечини прошетамо Ривом Скјавони?”

Белешка о ауторки:

Естер Тускетс (Esther Tusquets, Барселона, 1936 – Барселона, 2012) студирала је Историју на универзитетима Барселоне и Мадрида и током четири деценије била је на челу издавачке куће „Лумен”, коју је и основала, а коју је после откупила мултимедијална корпорација „Групо Планета”, са седиштем у Барселони. Написала је трилогију коју чине романи *El mar de todos los veranos* (Море свих лета), *El amor es un juego solitario* (Љубав је усамљеничка игра) и *Varada tras el último naufragio* (Усукана након последњег бродолома). Њена ћерка Милена Бускетс, која је годинама руководила издавачком кућом „RqueR”, објавила је још два наслова Естер Тускетс, чија су сећања на детињство иначе објављена 2007. под насловом *Habíamos ganado la guerra* (А рат смо беше добили). Добитница је низа веома угледних признања, па и награде Града Барселоне за 1979. годину.

Прича која је за ову прилику преведена са шпанског преузета је из антологије *Cuentos de amigas* (Приче о пријатељицама) коју је за издавачку кућу „Анаграма” 2009. приредила барселонска списатељица Лаура Фрејшас (1958), једнако прослављена и као ауторка антологије на тему односа мајке и ћерке, која је под тим једноставним насловом, *Madres e hijas*, доживела преко од петнаест издања само у години објављивања.

(Превод са шпанског и белешка о ауторки: Силвија Монрос Стојаковић)

СЦЕНА

Милош Милосављевић, ПЕЈЗАЖ, уље на платну

Димитар Кабаков

Тодор Мадолев

(Под уређивачким надзором проф. Јордана Ведара)

КО СИ ТИ?

Позоришна прича

(Пут ка Храму)

по новооткривеном историјском документу који потписује

Георги Сава Раковски

Лица

Раковски – Р

Историчар – И

Наше време, празан и таман простор, који у почетку осветљавају само свеће, личи на Храм.

Иако су на сцени присутна два лица, акција се одвија у глави само једног лица – Историчара, који тражи одговоре на питања која је покренула „Градња“ Георгија С. Раковског. Окрећући поглед ка унутрашњости свог бића и свом скривеном Ја, јунак драме покушава да пронађе пут до Храма у себи.

Историчар: Извините... Има ли кога овде? Ехеј...

Глас Р: Ко си ти тамо пред дверима? У дубоку таму завијен?

Историчар: Ако је ово какво подсмевање, одлазим сместа!

Историчар: Има ли овде некога?

Глас Р: Све је овде. Све и ништа.

Историчар: Не, немам ја времена за игре.

Глас Р: Ако је то оно што желите... Довиђења!

Историчар: Не довиђења! Збогом!

Глас Р: До скорог виђења!

Историчар: Зашто мислите да ћу се вратити после ових трикова?

Глас Р: Знам зашто сте овде.

Историчар: Ја то не знам, а ви...

Глас Р: Не журите, временом ћете и себе разумети!

Историчар: Је л' ово скривена камера?! Да ли ми се подсмевате?

Глас Р: Никад!

Историчар: И ко сте ви?

Глас Р: Ко сам ја? Ја сам ти, а ти си ја.

Историчар: Коју то врсту архаичног бугарског језика користите? Шта подразумевате под тим „Ја сам ти, а ти си ја“?

Глас Р: Рекох, има времена, разумећете!

Историчар: Е па, више ништа не разумем...

Глас Р: Тако је било увек. Покушавамо да продремо у превирања унутар нас и у томе не успевамо. Важна ствар је „превазићи тај дубоко унутрашњи осећај, ако је могуће, и претворити га у чисто и истанчано знање – тај циљ постиже се кроз низ испољавања опажаја“.

Историчар: То ми звучи познато!

Глас Р: Наравно.

Историчар: Како се зове?

Глас Р: Звали су ме Георги.

Историчар: А могу ли да вас видим?

Глас Р: Зар ме не видиш?

Историчар: Не.

Глас Р: Пожурио си са скидањем повеза преко очију...

Историчар: У реду, ставио сам га поново. Пошто терате шегу са мном, наставите са тим архаичним или савременим језиком...?

Раковски: Ви сте, господине, добровољно пристали да вам се стави повез преко очију. Не намеравамо да издамо ваше поверење или унизимо ваше достојанство.

Историчар: Зашто би требало да вам верујем, у овом случају са повезом преко очију?

Раковски: Себи треба да верујете! Повез преко очију је симболички ту да би вам усмерио поглед ка унутра, тамо је истина за којом трагате.

Раковски: Да ли ме још увек не видите? Трагајте за целином. Ви сами не можете бити целина. Придружите се целини. Као члан, служећи почетку. О томе су песници писали.

Историчар: И тај стих ми је много познат...

Раковски: Све време сам са вама, а ви не желите да ме видите.

Историчар: Имам повез преко очију. Нисам слеп!

Глас Р / Раковски: Ко зна - можда и јесте! Изволите, седите. Ко вас је довео код нас?

Историчар: Нисам ја мало дете да би ме довели! Тај стих, тај... Ко ме је довео? Ја сам историчар, много читам и недавно сам пронашао рукопис под називом „Градња“...

Раковски: И шта вам је привукло пажњу?

Историчар: Нисам успео да разумем све у рукопису, не слажем се са свиме...

Раковски: Били сте немирни?

Историчар: Шта?

Раковски: Да ли је ваш дух био немиран? Похитао да лута, да тражи?

Историчар: Наравно! Свако ко мисли, тражи смисао.

Раковски: И до чега сте дошли у тим рукописима?

Историчар: До чега... Ни до чега конкретног... Увек сам био вук самотњак. Не придружујем се групама, не желим да објашњавам ко сам, шта сам, зашто, како...

Раковски: Да ли је лако бити вук самотњак, бити сам?

Историчар: Лако... Шта је у животу лако...

Раковски: Свакоме је понекад потребна подршка, ослонац. Ступениште је завојито и не може се видети последњи корак!

Историчар: Какво ступениште?

Раковски: Оно по којем се целог живота пењемо, не знајући колико дуго ћемо ићи.

Историчар: Не желим да се пењем!

Раковски: Немој тако! Ми стремимо ка Светлости као кртице. Ми се надамо да ћемо је достићи...

Историчар: Не могу се сложити са тим, ја нисам каријериста – не тражим истакнута места или почести...

Раковски: Не говорим о световним наградама, већ о духовном просветљењу! Ка тој Светлости тежимо. Та Светлост је сунце, звезде, ватра и остало... Уколико немамо духовну светлост унутар себе, ватра Универзума неће нам отворити очи. Остаћемо слепи!

Историчар: Не траже сви Светлост. Неки више воле да буду у мраку и тајни. Када сам ушао овде са повезом преко очију, ја сам подрхтавао у тами овог Храма.

Раковски: Тама не постоји сама по себи.

Историчар: Хм... Толико мрака има... Обузима душу.

Раковски: Тама је одсуство Светлости. Немојте се заваравати! Тама је нешто живо. Скривајући се у подножју ступеништа, вуче нас лагано у слепи понор. Онај ко се преда, ко има слабу вољу и није ревносан, пада у таму. И чами тамо као роб.

Историчар: Говорите као проповедник.

Раковски: Нисам свештеник, али верујем у Вечног Творца. Да ли сте верник? Имате ли своју веру – веру за коју можете живети и умрети?

Историчар: Имам и она је неопозива.

Раковски: Само да је се не одрекнеш три пута док петом не закукуриче?!

Раковски: Рано је да скидаш повез са очију, момче. Још ће ти требати.

Историчар: Ја сам хришћанин, господине, но често се питам зашто људи на Земљи верују у различите богове. Тај рукопис... Не могу се сложити са следећим речима: „Црквени обреди и ритуали утичу на душу верника приказујући основну представу парохијске заједнице о ставу Бога према

човечанству. Обреди су Свете тајне, они нису само пример који треба следити већ садрже и чудо као такво – кроз њих човек учествује у милостивим делима.“ Ако сви стреме ка Светлости, зашто се сакраменти врше у тами и скривено? Да ли се истина скрива у тами?!

Раковски: Ви чекате светлост да дође од споља. Ипак, то је унутрашње светло које ће осветлети таму унутар нас.

Историчар: Опет говорите као проповедник...

Раковски: Просветљење чини да душа види... Ево једног примера: фрањевачки монах Роџер Бејкон учио је да је Откровење човечанству показало Божју намеру и да Природа показује путеве и начине да се она достигне. Овде о човечанству размишљамо као о целини – што нас чини различитим од државе, која мисли само о људима на одређеној територији.

Историчар: Ето како ви сами себи противречите. Говорили сте да свако треба да погледа унутар себе, а сада проповедате „размишљање о целом човечанству“.

Раковски: Ашк Олсун! Да ли знаш шта на турском језику значи „ашк олсун“?

Историчар: Дивно... Поклон...

Раковски: Друго нешто?

Историчар: Да, читао сам да је то био поздрав међу мистицима Оријента, нешто као знак распознавања.

Раковски: Ашк Олсун! Поздрав и распознавање међу посвећенима! Значи „Нека љубав буде с тобом!“ Ех, момче, у праву си и грешиш. Споља гледано, чини се да се бавимо индивидуалним развојем сваког Брата. Али овде, унутра, сви смо једнаки и свако долази као људско биће које је стигло до неког места на путу и формира себе као део заједнице. Дошао је да потражи пут, заједно са свима нама осталима. Разумеш ли, млади човече?

Историчар: ...одавно нисам млад човек...

Раковски: Е, неки се зауставе још у подножју.

Историчар: Добро... У реду... А ко иде даље?

Раковски: Е, они који продуже, пронаћи ће своје богатство. Не кажем да ће сви стићи до врха, али ће барем знати да су ту Браћа која ће их подржавати. Са сваким степеником постајеш сигурнији, слободнији. Нико ти не може дати оно што можеш постићи сам.

Историчар: Нешто не разумем...

Раковски: Шта не разумеш? Не разумеш ли да духовно идемо ка ономе што смо сами изградили и креирали, а не ка ономе што нам је неко дао. Не виде то сви, зато постоје сјајни људи и губитници. И то је поново висока правда.

Историчар: Зар нисмо сви рођени једнаки? Зар не проповедамо Слободу, Братство и Једнакост?!

Раковски: Тако је. Међутим, Слобода не треба да буде неограничена! Она је дата само у замену за моралну одговорност. Слобода иде заједно са Правдом. Другачије може бити наказно.

Историчар: А Братство? Знам, знам – рећи ћете: Брат неће хранити свога Брата, али је ипак боље имати га.

Раковски: Брат јесте подршка, али не очекуј од њега да сноси твоје одговорности, живи твој живот, доноси твоје одлуке. „Брат је добар или лош по томе колико ти је ослонац, а не по томе колико носи твоје бreme. Најусамљеније се осећа човек у великом граду. Осећај изолованости од света је разарајући. Осећај да си руку под руку с Братом угодно делује на срце и смирује страх од евентуалне опасности. Такво место делује као братска рука.“

Историчар: Да, тако пише и ту, у „Градњи“: „...Штавише, мисао да је ово светска унија делује јаче. Нису само добри суседи и Браћа које познајемо из истог града - Браћа. На сваком месту на земљи, на којем живе добри и поверења достојни људи, мисли и воља се уједињују у тежњи за људским напретком. На овом месту, у свој својој величини, долази и чињеница да се разлике у националности, раси и религији игноришу у корист заједнице свих добрих људи. Као што стара правила налажу, центар јединства формира се за умножавање истинског пријатељства између људи који ће и иначе заувек остати раздвојени једни од других.“ Звучи дивно ако је истина...

Раковски: Видиш, а идеш са повезом, читаш, а очи су ти повезане?! И ништа не разумеш...

Историчар: Како сте рекли, које је ваше презиме?

Раковски: Нисам га рекао.

Историчар: Чини ми се да...

Раковски: Нисам уверен, господине, да ћете ме добро разумети...

Историчар: У реду... И онда?

Раковски: Раковски

Историчар: Георги?!

Раковски: Георги, Сава, Саби и друга имена.

Историчар: ...немогуће!

Раковски: Шта је немогуће – да читате са повезом преко очију?

Историчар: Зашто се мени то догађа?! Одавно је требало да одем! То је превелик терет за мене!

Раковски: Ја вас не задржавам.

Историчар: Ви... Ви заиста верујете у то што говорите?

Раковски: Питање је да ви верујете!

Историчар: Лудим или сањам...

Раковски: Не, твој Дух се пробудио.

Историчар: Не, немогуће!

Раковски: Душа све може кад верује, пошто ми верујемо.

Историчар: У реду...

Раковски: Слушам...

Историчар: Ја сам ту, у ствари... Због вас.

Раковски: Знам.

Историчар: Па, осим Раковског, да ли сте ви и Ванга?!

Раковски: Можда... А ко је Ванга?

Историчар: Не ко је, већ која је. Ванга је пророчица...

Раковски: О немојте то рећи! Ја сам твој јуче, ти си мој данас, а твоја деца и унуци биће наши сутра.

Историчар: Ја сам пронашао тај рукопис... Чудан рукопис... Изненађујуће... Неочекивано баца другачије светло на наш живот... Узрокујући много потреса, мешајући концепте других историчара. Они су пожурили да докажу да је то фалсификат, али без успеха. Ово је оригинал и ово је превод на савремени језик.

Раковски: Да... Преживео је... „Понекад човек резбари дубоко унутар себе док не достигне најбоље очувану тишину...“ Многе ствари које сам написао

делују чудно, али оне су такве као да су написане данас или у лудим временима.

Историчар: Да, да. Може се рећи... Да не говорим о неким својим колегама које вас посматрају као наивног, површног, фантазмагоричног, арогантног, чак и лудог. Они то нису рекли јавно, наравно. Некако није прихватљиво да вам се отворено ругају.

Раковски: Робовање нас је научило да изражавамо свој его борећи се против нечег. Живети значи борити се. Роб се бори против свог господара, слободан човек се бори за савршенство. Данас не морате бити робови. Што се тиче богохуљења и ругања – не брини – имао сам их довољно током свог живота...

Историчар: Не, за бугарски народ ви сте светиња, без које не би било Левског и Ботева, побуњеника и ратника који дају живот борећи се за Мајку Бугарску. Што се ропства тиче – слажем се са вама. Данас кажемо да морамо бити позитивни. А ви сте написали: „Увек је слабост са презиром гледати на своје непријатеље уместо ићи за својом сврхом.“ Али оно „Слобода, Братство, Једнакост“ звучи тако застарело, комунистички, популистички...

Раковски: Комунистички? Шта је то? Е па, једнаки смо. Бог нас је даровао највећим даром – животом. Али то како га живимо зависи само од нас!

Историчар: Да, и најбоља идеја се дегенерише због оних који то тако постављају. Ми, пријатељи Бугари, увек чекамо да неко уради посао уместо нас. То је као живети од милостиње. Бити племенит и преузети бригу о болеснима и удовицама јесте часно, али, као што сте написали, „корење патње не може бити уништено милостињом. Хиљаде људи живи у беди... И не може бити спасено милостињом, али правдом“... Доктрина је против лењости и страсти према уживању у вишим класама и против је недостојне лакомислености са којом ниже класе одбацују све своје одговорности и неуморно се ослањају на подршку друштва. Образовање људи, просвећивање и борба са пороцима су главни задаци који чине милосрђе. То је написано пре више од једног века и данас је јасно да је то само утопија. Дивна прича у коју не верују чак ни деца.

Раковски: То би требало да ме жалости, али пошто су многи достојни мушкарци сами дошли до тих врата – као и ви сами – то ме охрабрује.

Историчар: Ја се бавим Историјом и знам да...

Раковски: Сви се ми бавимо причама. А разумете ли шта Историја заиста значи?

Историчар: Како шта? Нешто што се догодило.

Раковски: Али догађаје неко после тога треба да исприча. Догађаји, приче, кажете. Истина! Историја почиње са причом, причом која се прича ноћу око ватре. Наше баке и деке увек су први историчари. Славите их јер ничега не би било да нема неког ко би то испричао.

Историчар: Приче су приче. Наука...

Раковски: Немој мешати науку. Она треба да буде и пре и после људи. Говорио сам о нечему другом. Говорим о миту „ја“.

Историчар: Тако је, али историја је нешто озбиљније и одговорније.

Раковски: Приче су једни стварали, други их казивали, а прилично различити људи их преносили окрећући их у своју корист. Они који могу видети приче у својим сновима су срећници.

Историчар: Наговештавате да је ово овде сада сан?! Па, ја покушавам да стварам приче док сам будан, не окрећући их ни у чију корист.

Раковски: Поновите! Нека Бог да више људи као што сте ви.

Историчар: Не верујете ми... Ви сте сами историчар.

Раковски: На одређени начин. Прво сам покушао да објасним историју, као што ти сада радиш, а онда сам похитао да створим историју и задам главобољу онима који покушавају да нас држе у ланцима.

Историчар: У том случају, колега, нисте искрени.

Раковски: Када сам рекао да држим до тога да будем искрен. Мало игре, мало преваре увек помаже.

Историчар: Овде сам зато што желим да схватим истину.

Раковски: Тежак задатак...

Историчар: Истина је оно што се реално догодило.

Раковски: И неко је говорио о томе.

Историчар: Да, неко је говорио о томе. Без лагања!

Раковски: Без лагања?!

Историчар: Без лагања.

Раковски: Добро је као идеја... Али на крају...

Историчар: Желите да кажете да пре, као ни данас, не можемо никоме веровати?

Раковски: Зашто да не можемо? Ако се неко показао као поштен мушкарац и частан човек...

Историчар: Лично, данас не мислим тако.

Раковски: Претерујете!

Историчар: Не, то је истина.

Раковски: Дакле, према вашем мишљењу, данас нема лидера, нема жртвовања, нити посвећености?! Не могу да поверујем у то, сине!

Историчар: Видесте ли колико је лако! Кажете: „Не верујем ти!“ и идемо у негацију, не у креацију.

Раковски: Историја нас учи нечему другом...

Историчар: Нажалост, уважени, историја нас ничему не учи. Историја није учитељ. Она нам само показује шта се догодило. Прецизније – шта историчари мисле да се догодило. Ми сами учимо из онога што се догодило и онога што се није догодило, из дела и грешака оних пре нас. Ми учимо уколико то желимо и уколико то можемо. Велико питање је ако знамо како, ако можемо и најважније – ако желимо. Људско памћење је очајнички кратко. И ми се стално вртимо у истом рингишпили и у затвореној спирали из које не можемо изаћи!

Раковски: Ништа ново, то смо се увек питали. Од древних времена људи су били жељни да уче на својим грешкама уместо да проналазе одговоре у грешкама других. Ја још увек размишљам о идеалима и примерима образовања будућих генерација Бугара, које смо ти завештали.

Историчар: Какви идеали?! Уђите у савремену школу да видите шта су идеали и примери које треба следити. Данас их уче томе да није било ропства, да ми „коегзистирамо“, новац данас управља, поседници га користе да би куповали послугу и заштитнике.

Раковски: Да ли то предајете у школи? Ако је тако, онда сам ја тај, не ви, који је требало одавно да оде. Зашто је Васил обешен, зашто је Христо убоден у срце... Ја сам крив, видим, моја генерација је била погрешна, учили смо вас погрешно – вас – нашу децу и унуке. Нека вам Бог помогне, млади човече. Идемо различитим путевима!

Историчар: Не, нисам то рекао! Напротив, оно што сте ви написали о образовању требало би данас да буде наш идеал и наша звезда водиља.

Раковски: То у вези са звездом водиљом – Зорницом – треба да запамтите, доћи ће време, разумећете зашто.

Историчар: Станите. Сами сте написали: „Темељи друштва чврсто су постављени само онда када сви грађани у свом личном делању поносно не желе да живе о трошку других, па тако не смеју живети само имућни, који су нагомилали богатство, а такође ни сиромашни, који се морају ослањати на богате за милостињу.“ Зашто би требало да запамтим то са звездом водилом? У реду – ја читам даље и спреман сам да потпишем све што сте написали без задњих мисли: „радост живота одржава жива свест о лепоти у природи и они чије су душе отворене за лепоту нису лако пријемчиви злу зато што је лепота чисто отеловљење Добра и Правде.“

Раковски: У праву сте били, звучи једноставно и застарело...

Историчар: Не, не бих тако рекао... Ово, на пример, звучи као да је данас написано: „Истинско братство и љубав долазе од правичности, они не могу искрснути у друштву у којем има мржње и зависти.“

Раковски: ...рећи ћеш да су ове речи лажне и фарисејске.

Историчар: „Слобода, Равноправност, Братство...“

Раковски: Комунистички звучи... ОК, зар не...

Историчар: Много старије од тога... „За одгој таквог морала нама су потребне школе у којима ће се радије просвећивати него кротити. Децу би требало одмалена учити одговорности и уживању које произилази из рада. Уместо учења срцем, мото школе требало би да гласи: индивидуална активност. Уместо униформности – исте ствари треба предавати свој деци у истој форми, у исто време – школу треба прилагодити деци. Уместо захтевања безусловне послушности, школска правила морају проникнути уз поштовање достојанства деце. Идеал Слободних Зидара је преобразити школе од мрачних циљева, који у дечјем духу потпаљују жељу за слободом, у места култивисања, тако да се зрео човек може сећати своје младости као царства светле радости и вештог развоја личних способности. За Слободне Зидаре...“

Раковски: Слободним Зидарима, због њиховог светског духа, припала је велика част да човечанству дају начине за успостављање темеља сваког друштва. Универзални карактер материјализма онемогућава реформу великог обима једне нације, али... Не, данас бих то рекао другачије: глобални карактер монетаризма и закони материјалног над спиритуалним омогућавају велику реформу једне нације, али ако је глобални споразум постигнут раније, такве реформе би се десиле. Био би племенит и узвишен задатак на неки начин помоћи човечанству у патњи. Није познато колико ће тај задатак бити тежак и сигурно је да треба уложити напор са храброшћу и мудрошћу...“

Историчар: Добро сте то рекли, уважени, али ми Бугари смо мали народ за проповедање таквих идеја, нико нас неће слушати и ми сами нећемо веровати у оно што проповедамо.

Раковски: Требало је заборавити речи о малом народу и држави. Током нашег разговора, дебате, свађе, назовите како хоћете, импресионира ме једна ствар: осећате се непријатно да употребите термине као што су „Слободно Зидарство“, „Слободни Зидари“, „Масони“... Стидите ли се тога? Да ли је то погрешно? Да ли данашње друштво занемарује ово Братство? Да ли је забрањено? Да ли га прогања држава?

Историчар: Не, то није чак ни тајно друштво, само је затворено. Не може му свако приступити. Као историчар, могу да потврдим да је скоро у свим временима, чак и у најтежим за нашу домовину, у животу Бугара била присутна духовна елита. Многи од њих су истакнуте личности наше земље и чланови су бугарских и иностраних Ложа. Утврђено је да су бугарски богумили поставили темеље европске ренесансе, темеље Розенкројцера и темеље Слободног зидарства у Европи.

Раковски: За историју – да. Међутим, невероватно ми је зашто се данас, у Бугарској, Браћа плаше да себе називају Масонима? Зашто нису поносни на доприносе о којима причате? Чега се боје? У многим другим земљама са демократским уређењем Браћа су врло цењени мушкарци и нико не скрива своје припадности, без показивања, наравно, тако да ауторитет и поштовање Слободног зидарства подржавају сви достојанствени и скромни људи у држави.

Историчар: Данас у жутим новинама, и не само у њима, често оптужују Масоне да пропагирају корупцију, злочине, илегално богаћење, тежњу ка моћи, сукоб интереса... У таквим медијима припадност Масонерији делује срамотно и анатемишуће. И, нажалост, не постоји ништа што би противречило томе. Постоје врло ретки чланци, књиге и филмови који се супротстављају оптужбама против масонског братства.

Раковски: Сваки Масон, момче, изнад свега је човек – грешан и тражећи. Радимо на сопственом превазилажењу, али ниједно смртно биће није савршено. Одувек је било да, ако један Масон прекрши морал, закон или достојно понашање у друштву, то озледи добро име целе Масонерије. Супротно томе, припадање и усвајање доктрине од Брата је племенито и за поштовање. Нема јата без стрвине. Али глуп је онај који са прљавом водом плусне и дете у реку.

Историчар: То сам чуо, али данас се разматра, а и ви пишете: „Ложе су биле оптужене да по мафијашком обичају постављају своју Браћу на најутицајнија места. Не смемо порицати да се дух јединства у нашим

Ложама може злоупотребити, али не у тој мери као код оних из других организација.“

Раковски: Па, то је! Читајте, читајте, не брините...

Историчар: „Сасвим је друго питање када Ложе сматрају да је њихово право и обавеза да користе своје знање и успоставе га као доминантно. Ту није у питању корист Брата, већ корист других.“ Зар то не звучи донекле арогантно?

Раковски: Не, момче, ако су Браћа у Ложама часна, високо одговорна, беспрекорног морала и ако су стекла друштвени углед.

Историчар: Непрестано ми се обраћате са „момче“, без увреде, али ја сам особа са искуством, нисам наивни младић и, по свој прилици, стекао сам добру репутацију у друштву. Ето зашто се не враћам на дискусију о томе да ли данас има довољно „одговорних“ људи око нас.

Раковски: Верујем ти, момче, али знам да те је твоје срце довело овде. Увек је било и увек ће бити таквих људи. У највећем броју случајева, они су скромни људи, самопоуздани и врло често остају у сенци оних који су амбициозни и арогантни. За Браћу у Ложама је важно да задрже слободан дух, да охрабре сваку придошлицу, да га подрже на његовом путу ка самоусавршавању, да остану у једнакости и поштовању, да покажу Мудрост, да акумулирају снагу Братства и најважније – да отворе своја срца и очи за Лепоту.

Историчар: Много мудрости има у вашим речима... И, шта ћете ми саветовати на крају – која врата би требало да отворим – она према излазу или она према...

Раковски: ...Храму, момче, немој се плашити да изговориш... Ипак, никакав савет ту не игра. Ето зашто ти треба повез. Осећао си да ти он затвара очи, али ти отвара унутрашњи поглед, који све разуме. Немој се плашити тога што сам те назвао „млади човече“ – то је начин обраћања овде. Немој се бојати тога да три пута одбациш ствари које нису унутар тебе. Ја сам у „Градњи“ рекао оно што сам имао потребу да кажем. Запитај себе. Запитај своју савест. Сва одговорност је сада на теби. Ти одлучујеш.

Историчар: Да ли је зато прво што сам чуо било: „Ја сам ти, а ти си ја!“ Не, ја не могу приуштити себи да вам се директно обратим. Овде сам дошао сам, никога не могу кривити за то. Очекивао сам да ћу сазнати тајне недоступне онима који нису посвећени. Да сазнам тајне скривене миленијумима, али има ли нечег што је остало недостижно кроз векове? Комуникација са спољним световима? Пирамиде? Тајна изградње Соломоновог храма? Број „пи“? Златни пресек?

И ако пажљиво прочитам оно што сте написали: „Слободно зидарство се акредитовало на основу предања која нису сасвим истинита, чак су преварантска.“ Чак и ако уместо прича и митова постоји аутентичност, то не би требало да чува тајну. Због тога што Слободно зидарство није изграђено на спознаји, већ на основама људске природе. Слободно зидарство води људе ка вишој трансценденцији не показујући истину, они су знали и раније, али деловањем које подстиче њихове постојеће склоности.

Поштовани Раковски! Имам још много питања за вас!

„Ниједна тајна саопштена Браћи вишег ранга не може имати извештај за њихов унутрашњи развој, и то је у супротности са циљевима заједнице. Веровање у истине непознате људима не може дати никакву моћ. То да би, како неки тврде, истину требало достављати у деловима и да се тајне доктрине чувају само за инициране не доводи до самог језгра људске душе. Таква тајна доктрина нема корене у потрази за правдом, ни у смислу слободе, нити свест одостојанству наше личности. Они који се, као наша заједница, хвале светлошћу, морају бити у стању да постоје у светлости.“ Часни Раковски! Хвала, часни, што се нисте одлучили за мене. Хвала вам на вашем поверењу... Ја сам направио свој избор! (Излази)

Појављује се наратор који говори или чита.

Наратор:

Георги Сава Раковски

Прошло је 195 година од рођења и више од једног и по века од времена када је његова светла личност предводила обновљени дух Бугара ка Светлости спиритуалног просвећења и ка Слободи од окова страха и ропства.

Данас ми не смемо заборавити да су нам више него икад потребне вође као што је био он. Његов морал и његова част су пример и зрак светлости према којем идемо заједно са младом генерацијом, нашом децом и нашим наследницима.

Нека школа буде чиста у традицији Буђења и нека не бежи од подучавања патриотизма. Будимо поносни на наше Просветитеље, који су међу светски познатим личностима као што је велики Волфганг Амадеус Моцарт. Завршавамо са закључним акордима његове опере „Чаробна фрула“: „Победа Снаге, крунисање Лепоте и Мудрости.“

(КРАЈ)

(Превод са бугарског: Сања Митић Јеленковић)

ЉУДИ, ОКОЛИНА И ТРАДИЦИЈА

Горан Јовановић, СЛИКОМ И МУЗИКОМ ДО ВЕЧНОСТИ, акрил на платну

Рајко Р. Каришић, Детаљ из Музеја на отвореном „Старо село” , Фотографија на платну

МИОДРАГ ЦЕКОВИЋ

ИЗ КЊИГЕ „ЗАЈЕЧАРСКИ БОЕМИ“

"БОЕМ је првобитно вагабунда, касније уметник који не живи конвенционалним животом; чергар; скитница."

(Мала енциклопедија "Просвета")

"БОЕМЕРИЈА (фр. *bohème*) начин живљења боема; неуредан живот; живот од данас до сутра"

"БОЕМИ (фр. *bohemes*) пл. књижевници, уметници, студенти и други који живе својим нарочитим, природним животом, по правилу неуредно, од данас до сутра, по начелу "Док траје, нек лаје", чергари.

Милан Вујаклија
(Лексикон страних речи и израза)

"БОЕМ, -ема п (франц. *bohème*), човек (обично књижевник, уметник, студент) који води безбрижан и неуредан живот, кафански човек; исп. *bohém*)"

Др Радомир Алексић
(Речник страних речи и израза)

Милорад Мика Шћекић - туристички и угоститељски радник

НЕУМОРНИ КОЗЕР И ЗАБАВЉАЧ

МИЛОРАД МИКА ШЋЕКИЋ је био непревазиђени козер - "из прве руке", шмекер без пардона, забављач коме пара није било, човек који се систематски бавио – боемијом. Био је, својевремено, популарни Мика и

непоправљиви маштар, неупоредиви вагабундо изузетно немирног и неуништивног духа, шармантни боксер у књижевности и обрнуто, знатижељни авантуриста по животном опредељењу, а, изнад свега, недостижни – шерет. Његове пијанке и антологијска кафанска дружења трајали су, понекад, и по три дана и ноћи, а паузе – до следећег крштења "ватреном водицом".

Микино испијање алкохола у кафанама представљало је право мало уметничко дело, чија "жртва" су редовно, због претеране "употребе", били његови видљиво деформисани палчеви, јер је за време "цуга" чашу (само њему својствено) умео да држи елегантно, господствено, рекло би се амбасадорски, при чему је лакат морао да буде нивелисан под углом од 45 степени. А за кафанским столом имао је богат репертоар израза и узречица, кованица и синтагми, језичких "бисера" и фазона, антологијских учесталих реплика од којих су најпознатије биле: "Не сери", "Једи гомна", "Ако се не владаш како ваља – изопштићу те са стола", "Конобар, донеси две љуте, положило дете испит из лепог понашања, па је ред да се почистимо", "Келнер, кад немаш поруџбину – пиши мами писмо, да види да има сина!..."... Био је то његов опори, јетки хумор, притајен и неуништив у чашици на кафанском столу, али који је, у ствари, представљао (не) прозирну маску иза које се крио, бег од приватних проблема, секирација и мука које су га притисле, а за које су, сем њега, знали само њему најближи. Био је Мика, због тога, истински животни геније и то је, ваљда, требало да буде његов надимак који, иначе није имао.

Још од малих ногу, а касније и у школским клупама, Мика је био неуморни козер, који је до изнемоглости забављао друштво, али је, као натпросечно интелигентно дете, био и одличан ученик и шеретски насмејан

и у тренуцима опште туге и нерасположења. Мајка познатог (спортског) новинара и публицисте Владимира Станковића – професорка матерњег језика Мирјана, предавала је Мики у средњој школи српски и упамтила га као изузетно писменог ученика, чији су занимљиви писмени задаци читани пред целим разредом.

Омален, кривоног, са ситним али живахним очицама, Мика је био веома темпераментан и увек у покрету, у сваком тренутку спреман за причу и шалу – и на свој, и на туђ рачун. У млађим годинама био је успешан, сјајан боксер зајечарског Тимока у лакшим категоријама и неуморни забављач у рингу, а у зрелом животном добу Зајечарцима је највише остао у сећању као руководиоца туристичких организација у граду, и управник ДИТ-а (Друштва инжењера и техничара), где је проводио, малтене, по цео дан.

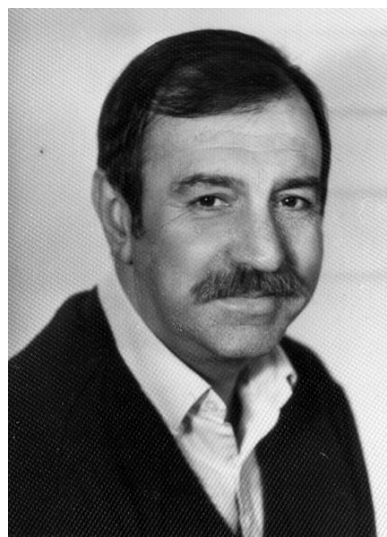
Цео бoемски Зајечар је знао (и завидео му на томе) да је Микин најбољи пријатељ био бард позоришне уметности Зоран Радмиловић, за кога се у театарским круговима и кулоарима на велико причало да је у "Микиној класи" завршио позоришну академију, а онда и "академију живота", дружећи се са њим, превасходно, у кафанским "учионицама".

Глумац Драган Николић и Мика Шћекић

Још један детаљ везан је за ову двојицу великих другара и непревазиђених шоумена, који су, насупротив кафанским "бисерима", (како је приметила Микина супруга Зека) у приватном животу (гле чуда!) били веома стидљиви. Једном

приликом, Зоран је у неформалном разговору препричавао својој најбољој другарици и партнерки са "дасака које живот значе" у београдском Атељеу 212 – Мири Бањац, причице и штосове из зајечарске бoемске стварности, а када му је она, сасвим озбиљно, рекла да је све то већ чула од Мике Шћекића, он јој је моментално забранио да се дружи са њим – наравно до следеће прилике.

Зоран Радмиловић

Мика Шћекић и глумачки бард Данило Бата Стојковић

Из времена Микиног активног бoемског живота постоје многе, за обичне људе често невероватне догодовштине, из којих су касније конструисане и (дуго) препричаване атрактивне приче, после којих су се људи који су их слушали (или читали о њима) грохотом смејали.

"КРАЉ ИБИ" – И ЗАЈЕЧАРАЦ

Чувени бард српског (и југословенског) глумишта Зоран Радмиловић и зајечарско "спадало" Мика Шћекић били су нераздвојни пријатељи, другари какви се срећу "једном у сто година". Провели су они небројано дана, месеци и година заједно, углавном по зајечарским, београдским, српским, југословенским и белосветским кафанама, дружили се, уз чашицу пића, смех, шалу и антологијске приче "од јутра до сутра", измишљали и препричавали вицеве и догодовштине... Одрасли су Зоран и Мика заједно, били препознатљиви још од школских (посебно гимназијских) дана, правили (мање и веће) несташлуке, забављали друштво у коме су се налазили, изазивали грохот смеха после сваке испричане приче коју су "бојили" само њима знаним "уметничким" шармом.

Зоран је после завршетка гимназије у Зајечару отишао да студира права у Београду (јер су тако хтели његови родитељи), али је убрзо завршио на позоришној академији, где је до максимума искристалисао и избрусио свој врхунски глумачки таленат на "даскама које живот значе", одушевљавао са сцене публику широм бивше Југо-славије и Европе. Ипак, знао је велики уметник да, у тренуцима опуштености и блаженог алкохоличарског задовољства, у старом друштву зајечарским школских другара, често истакне да је, пре окончања студија на позоришној академији, "дипломирао" – "у класи професора Шћекића". И, мада је ова реплика у први мах изазивала чуђење и подсмех, у себи је садржала много животне истине, што је показао каснији ток догађаја и уметнички пут врхунског глумца у позоришту. Није зато било никакво чудо што је у уметничким круговима у Београду Зоран Мику

препоручивао као "вансеријског човека", тако да је позната зајечарска боемчина у матичној позоришној кући великог уметника – Атељеу 212 дочекивана као најдражи гост, малтене као стални члан ове театарске куће.

Уочи култне представе Атељеа 212 – "Краљ Иби", у којој је Зоран бравуросно тумачио насловну улогу и до делиријума доводио публику у сали, Мика је свом великом другару, тада једном од водећих београдских глумаца, нештедимице, као из рукава, "просипао" атрактивне реплике, фазоне и догодовштине из живота зајечарских кафана и њених бесмртних, боемски настројених гостију. Већина тих интересантних прича из удимљених угоститељских објеката у граду под Краљевицом нашла је места у чувеној београдској представи, "одомаћила" се у незаборавним сценама, изазивала буру смеха у гледалишту, шармирала и колеге на сцени... Многи Микини "штосови", трагикомични догађаји, вицеви и приче – плод маште или инсерата из стварног живота, које је Зоран користио, примењивао и презентирао на "даскама које живот значе" на сцени "Атељеа 212" у антологијској представи "Краљ Иби", потичу, управо, из зајечарских кафана и представљају синтезу непревазиђених дружења са њим, али и са другим боемима у граду на два Тимока.

Једном речи, Мика је био идејни и духовни вођа атрактивног јунака са позоришне сцене – Краља Ибија.

ПАСУЉ – НА КИШИ

Цвијићева улица је једна од најстаријих у Београду, а ту негде, у горњем делу – при њеном крају близу надвожњака, је

вечити зајечарски вагабундо Мика Шћекић, за време студентских дана, имао своју собицу у којој је становао. У недостатку правих ствари за покућство, његов електрични шпорет, радио апарат, телевизор, фрижидер, вентилатор, аутоматски грамофон... – имали су само једну димензију: ону нацртану на зидовима ретко кад окреченог собичка. Нормално је било да ти апарати никада нису били "радно активни", па самим тим нису могли да буду ни у квару, јер су били плод његове "уметничке" импровизације, а служили су, искључиво, за формално "подизање" скромног студентског стандарда.

Тај Микин собичак био је стециште многих (бескућних) Зајечараца, који су (намерно или случајно) боравили у Београду, а у њега навраћали (као на аутобуској или железничкој станици) тек да продремају и склопе се од кише, снега и ветра. Било је ту и зајечарских студената, који нису имали новац да плате свој стан, па су илегалисали код Мике на дуже или краће време. Мики то није представљало проблем, јер је у свом стану најмање боравио он сам, пошто није имао кад да се ту лоцира, скраси и "укотви" од силних "друштвених обавеза" и сталног решавања "државних проблема", најчешће у антологијској кафани знаменитог патриотског назива – "Домовина". У тај угоститељски објекат Мика је за време студентских дана сакодневно навраћао, наравно, најчешће са својим нераздвојним, легендарним глумцем Зораном Радмиловићем.

Једног натмуреног поподнева, њих двојицу је, међутим, стицајем прилика, пут одвео на другу страну. Од раног јутра су се "зачинили" и "мају

ухватили", као много пута раније, у увек атрактивној "уметничкој" кафани "Зора", али, пошто су били у прилично "шпиртосаном" стању, одлучише да огромну количину алкохола ублаже чорбастим пасуљем у оближњем "Шуматовцу". А тамо, под дебелим сводовима и крошњама разгранатог дрвећа, тераса је била препуна гостију, међу којима је, по обичају, највише било новинара и глумаца. Место је тешко могло да се нађе, али за Зорана и Мику то није био превелики проблем, јер су спадали у повлашћену "елиту" за коју је морала да се нађе "столица више". Елем, сели су на крају терасе, поручили пасуљ, а кад је конобар, после читаве вечности, коначно донео порције и они у њих почели да дробе хлеб, из

Мика Шћекић и Зоран Радмиловић

једног јединог облачка пљусну жестока киша.

Био је то знак да конобари, невероватном брзином, покупе чаршафе са столова и да се сви гости повуку у унутрашњи део кафане, али то није важило и за Зорана и Мику који су остали једини на тераси и, не обраћајући пажњу на кишу, наставили да тамане пасуљ из позамашних тањира. Колико им је, осим укусног

пасуља, пријала и све жешћа киша – то су само они знали, тек наставили су са несмањеном слашћу да кусају пасуљ из порција по којима су добовале све крупније капи са грана и листова изнад њих. Све им то није сметало, па су наставили да се сладе кишом разблаженим пасуљем по опробаном такту – наизменично један па други, а само повремено су узимали ваздух, како би могли да наставе "веслање" по тањирима. Био је то атрактиван приказ, посебно за госте из унутрашњег дела кафане, који су, са чашицом у рукама, гледали несвакидашњи оброк двојице необичних другара.

Били су мокри до голе коже, тањирима су им били већ подобро испражњени, када је Зоран у једном тренутку прекинуо страствено кусање, значајно приметивши и обраћајући се свом глумачком "ментору" Мики констатацијом да убудуће неће мењати објекат, јер су у њему порције толико велике да не могу да се поједу!? При томе, смешак му није силазио испод добро наквашених бркова, јер су обојица знали да је киша дупло увећала количину пасуља у тањирима. Шта је друго могао Мика да уради него да се сложи са Зорановом "мудролијом", па су и даље наставили да кусају из већ испражњених тањира са храном, али зато обилато напуњених кишом. Кажу да је тај приказ из унутрашњости "Шуматовца" снимео један фоторепортер "Политике", али те слике, нажалост, нико никада није видео. А и да јесте – имао би шта да види!!!

"ДОБРО ЈУТРО" – ПОСЛЕ ТРИ ДАНА

Бард југословенског глумишта, Зајечарац по рођењу, срцу и опредељењу – Зоран Радмиловић и биемчина Мика Шћекић одрастали су заједно на сокацима под Краљевицом,

правили младалачке несташлуке, изазивали свуда и на сваком месту пажњу присутних, а велико пријатељство њих двојице се наставило и кад је (касније) врхунски уметник отишао у Београд и постао житељ главног града.

Узајамне посете биле су саставни део живота двојице нераздвојних пријатеља. Знао је Мика да оде у Београд и гостује код Зорана и по неколико дана и да за то време заједно "репризирају" посете најпознатијим и најрепрезентативнијим боемским, пре свих скадарлијским кафанама, а у стан великог уметника се долазило у ретким предасима, тек толико да се поврати снага и узме залет за нове авантуре. Заузврат, Зоран је, најчешће преко лета, када је његова матична позоришна кућа Атеље 212 имала годишње одморе и ферије, долазио у свој родни град и, нормално, одседао код Мике. Тих неколико дана незаборавног "лудовања" по Зајечару посећивали су позориште (нормално, најчешће – бифе), шетали Краљевицом, били гости заједничких пријатеља и школских другара, али су најредовније место њихових одредишта биле – кафане.

Приликом једног летњег боравка у Зајечару, Микина супруга Зека је послала свог животног сапутника и драгог госта Зорана да оду на пијаци и купе нешто од намирница – меса, поврћа и воћа, како би спремила ручак. Наравно, скренула им је пажњу да се на том кратком "путешествију" не "замлаћују" и да скрате боравке на успутним кафанским "стајалиштима", како би на време могла да обави своје кулинарске задатке. Обећање (уз обавезно "Часна реч!") је уследило без устезања, али је већ на прагу на изласку из стана заборављено, па се атрактивни другарски двојац најпре упутио ка пијаци, где је (по "газдаричиној" наруџбини) накуповао најнеопходније намирнице и артикле за спремање

ручка, а онда је уследио шоу по зајечарским кафанама и давање одушка духовним (а, пре свега, физичким) "потребама". Ређали су се зајечарски угоститељски објекти – "Лувр", "Шумадија", "Зеленгора", "Тимок", "Два брата", "Палас"... и драги пријатељи у њима, а време је неумитно текло. Свуда су се почастили са по чашицом пића, негде их је провеселила прегласна плех музика и подкусуљене певаљке, на појединим местима су "закачили" салатицу, на понеком столу и нешто од роштиља, а заједничко је било – весело друштво, приче, вицеви и смех до бесвести.

Освануо је следећи дан, па још један... Кафане су се низале као на бесконачној траци, столови су "пресвљачени" чистим чаршафима по "хиљадити" пут, музички састави одлазили на починак и поново се враћали на "естрадни" подијум... А Зоран и Мика су постојано седели за кафанским столовима, већ добро загрејани – са зембиљчићем са већ закадисаним месом и добро сасушеним пијачним зеленишем, окаченим на ивицу столице, и на крај памети им није падало да треба да однесу намирнице кући на спремање. Тек трећег дана, у касним јутарњим часовима, "упалио им је фитиљ", па су се поздравили са другарима за столом и кренули пут Микиног стана. Наравно, то путовање је трајало читаву "вечност", уз неминовна посртања на свакој рупи у калдрми, или при преласку с једног на други крај улице. Коначно, при самом крају ове путне авантуре, нашли су се пред закључаним вратима Микиног стана, а онда "налегли на звонце". После неколико тренутака, сва накострешена, на вратима се појавила Микина супруга Зека, љутито их одмерила и хтела да поново затвори и закључа врата и не дозволи им да уђу унутра. Знајући да су опет (по ко зна који пут!) направили велики "грех", Мика се намерно "саплео" о тепих у предсобљу, виснуо

се супрузи о врат и, са зембиљем у руци, молећивим, готово плачним гласом почео да јој "реферише":

Ево, драга женице, носимо ти са пијаче оно што си тражила да нам спремиш нешто за јело!...

Зека га је одгурнула од себе, дохватила цегер са спарушеним и неупотребљивим потрепштинама и треснула га о патос, прекорно их одмерила од главе до пете, а онда револтирано одбрусила:

– Па, јесте ли ви нормални? Знате ли ви да је данас трећи дан како сте отишли од куће и пошли на пијачу да купите намирнице?!

"Братија" се, наизглед стидљиво, погледала "испод ока", притајено се насмејала, намигнула један другом, а онда се упутила у гостинску собу, где је уследио нови "шоу", јер је побратим Зоран морао да буде угошћен "до краја", онако како ваља и доликује правим другарима.

УЧИО АМЕРИКАНЦЕ ДА СЕ ЗАБАВЉАЈУ

Имао је Мика Шћекић, сем врхунског глумца Зорана Радмиловића у Београду, међу већином Зајечараца који су га познавали и дружили се са њим, и велике пријатеље у Брани Фусу, Мирку Виденовићу Вилију (оцу познате глумице Гале Виденовић) и Пећи Спалајковићу. Пећа је до Америке стигао са председањем у Ници, где се извесно време бавио графичким занатом и био ексклузивни извођач Далијевих графика. Причало се да је касније у Калифорнији био познати и признати сликар графичар и, уједно, предавач на једној високој школи за уметност. Са овом знаменитом "тројком" Мика је, најчешће илегално, крстарио знаним и незнаним путевима Европе, доживљавао бројне авантуре, имао "ватрена крштења" са органима

реда, опијао се до бесвести, завршавао у смрдљивим затворским ћелијама, или у загушљивим кафанским биртијама...

Брана Фус (лево) и Мика Штекић

После једног од авантуристичких "путешествија" у Аустрију, Италију и Француску (то је тема следеће приче), које се завршило са пар месеци у "ћузи", његов "ратни друг" Брана Фус је, успут преседајући небројано пута, пошто је на пут опет кренуо илегално, отпутовао код оца у Америку. Након извесног времена, позвао је другара Мику Штекића да му буде гост у Лос Анђелесу, најфилмскијем граду на свету, са чувеним Холивудом и бројним атрактивним знаменитостима. Сачекао је Брана Мику на грандиозном аеродрому и таксијем га превезао улицама ове најпознатије глумачке метрополе до стана његовог оца. Успут, Мика је "филозофски" осматрао застрашујуће вошеспратне небодере, који поносно парају облаке, а онда, у једном тренутку, сасвим озбиљно прокоментарисао, као да је у овом вишемилионском граду провео бар пола свог животног века:

- Бре, бре!!!... Што се изградио овај Лос Анђелес!!!... Ко би то рекао?!...

Наравно, Брана се слатко насмејао, а кад је превео шоферу таксија, бркатом црнци, шта је Мика рекао, иако пре тога никад није видео Лос Анђелес, он се искидао од смеха и замало изгубио контролу над возилом.

Првео је Мика са својим домаћином Браном, у друштву његовог оца, шармерски настројеног поамериканизованог Србина, у Лос Анђелесу неколико незаборавних дана, у којима су доминирали алкохол, смех, шала и – вицеви. Једне вечери, одвео је Брана Мику на интимну журку код познатог америчког бизнисмена, бескрупулозног скоројевића који је разним мућкама стекао силно богатство, купио кућу у непосредној близини Холивуда и "преко ноћи" се укључио у "нобл" друштво и у амерички аристократски "крем". Крај раскошне куће, осветљене разнобојним лампионима као усред дана, налазио се велики базен од педесет метара, крај кога се окупило стотинак "уозбиљених" званица, елегантно одевених, свечарски костимираних, који су, са чашицама пића у рукама, у стојећем, ставу, попут воштаних фигура, водили "озбиљне" разговоре, оговарали једни друге, извештачено се клањали супругама својих колега и пријатеља и разголићеним ведетама и старлетама, препричавали најновије трачеве... Била је то сцена налик на оне из познатих Фелинијевих неореалистичних филмова у којима се ништа значајно не догађа и у којима је најбитнији тренутни фотокадар, уштогљен и унапред измонтиран и срачунат, са безизразним мимикама, гестикулацијама и увоштеним мумифицираним покретима актера.

Посматрао је Мика, са великим запрепашћењем и огромном знатижељом, тај извештачени свет "воштаних фигура" и није му било јасно шта такве журке и дружења значе, чему служе и коме су намењене, какву поруку носе и ко, зашто и на који начин у њима "ужива". Испијао је чашицу за чашицом неког жестоког опорог пића (где је била његова српска "шљивка"?), које је већ почео да обујмљује његово крхко тело, а онда је

кренуо ка ивици базена и успут нехотично закачио једног добро загрејаног госта. У тренутку, позамашни дебелко, у скупоценом вечерњем оделу, са лептир машном и затамњеним наочарима, изгубио је равнотежу и контролу над собом, зањихао се и, са парчетом колача у једној и чашицом пића у другој руци, одједном се нашао у прохладној води. У почетку је почео да запомаже, а онда је помало панично, али елегантно запливао и позвао остале госте да му се придруже. Није требало два пута да каже: за трен, један за другим, са послужењем у рукама, почели су поднапити Американци да скачу у базен у свечарским оделима, елегантним вечерњим одежама и скупоценим накитом, да се гурају, "тумбају", штапају и љубе у води, а неконтролисани смех је у изобилју заменио њихова до малочас озбиљна, скамењена лица.

Ову необичну, случајно изазвану сцену Мика је запањено посматрао, а онда наискап испразнио још једну чашу (овога пута, вискија) и стропоштао се у прву столицу на ивици базена, уз подивљали смех који никако није могао да заустави и сакрије. Грохотом се смејао Србин у срцу Лос Анђелеса, јер је у тренутку схватио колико је, несвесно, велику ствар направио тек кад су "освежени" гости почели мокри да излазе из базена и да му захваљују на изванредној идеји да се додатно разоноде, опусте и "окрепе".

Тако је Мика, сасвим случајно, ни крив ни дужан, приволео Американце да се додатно забављају, нађу тренутну радост у најобичнијим баналним стварима и навео их на размишљање да и од Србина може нешто да се научи. Наравно, све то је било пропраћено најновијим америчким хитовима популарне поп музике. Мика је после тога, за време свог краткотрајног боравка у Америци, био чест гост

сличних журки, као "организатор" додатних забава гостију, али незаборавна сцена са његовог првог таквог "снобовског" дружења није могла никад више да се заборави и – понови.

ДОЧЕК – СА "ЛИСИЦАМА"

Као непревазиђени вагабундо, волео је Мика много га путује. Никада није имао довољно новца за дуга и скупа путовања, али се, преко другара, сналазио како је знао и умео и често знао да "одлута" из Зајечара у непознатом правцу. Било је битно да се путује, да се упознају друге државе и нови крајеви, прошире стара и стекну нова познанства, осети менталитет других народа... Ишао је Мика и "преко баре" – у Америку, илегално прелазео границе, државе и континенте, а, када се враћао, дочек су му обавезно "организовали" надлежни државни органи – са отвореним лисицама.

Према прибелешци новинара и публицисте, Зајечарца Владимира Станковића, једном приликом, негде 1953. године, Микин немирни, авантуристички дух повео га је, заједно са другарима из једне од претходних прича – Браном Фусом и Мирком Виденовићем Вилијем, на "запад", и то, наравно, опет илегално, јер се другачије у то време и није могло. Но, не лези враже, Вили се, вероватно, помало уплашен, пред сам прелазак аустријске границе, предомислио и вратио назад. Не базирајући се на његову изненадну, неочекивану одлуку, Мика и Брана су храбро даље наставили пут, успели да некако (како – само су они знали!) пређу у Аустрију, а касније и у Италију и Француску. Имали су, после, среће да се врате до Трста, али је њихова несвакидашња авантура ту доживела крај, јер су их ухватили "карабињери" и, без имало милости, депортовали их у Југославију. Ово занимљиво,

трагикомично путоштво је их је скупо коштало, пошто су, по повратку, због своје "глади" за туђим просторима, морали да одлеже по неколико месеци у зајечарској "ћузи". Но, то им није тешко пало, јер су, препуни доживљаја и интересантних сусрета, имали после годинама шта да препричавају и чега да се сећају.

А једном другом приликом, после десетак година од претходног догађаја, Мика и боксер Тимока (у тешкој категорији) Драгомир Међа Младеновић, блиски сарадници у

ДИТ-у (Друштво инжењера и техничара), су *Драгомир Међа Младеновић*

одлучили да једног викенда оду у Видин у Бугарској и тамо се проведу. Но, одлазак из кафане у кафану је допринео да су убрзо ухватили дебелу "мају" и почели да праве (мање и веће) глупости, уплићући у повремено неконтролисано понашање и политику, и економску ситуацију, и понека (тада забрањена) имена. Шта су друго могли бугарски државни органи реда и мира него да их приведу на "информативни" разговор и заплене им кола. Но, како нису могли да иду пешке, јер су им ноге у међувремену отказале послушност, дали су им на коришћење мотор, али са озбиљним упозорењем да престану да пију. А на "пакленој машини" је уследио нови "шоу" Мике и Међе. Са очито "прекинутим филмом" у глави, јер је веровао да се и даље вози у колима, а не на мотору, Мика је са задњег седишта, држећи се око паса за свог другара, успаничено довикнуо Међи:

– Еј, отвори хитно прозор! Мука ми је!!!

Бесмисао ових речи, јер откуд на мотору прозори, схватили су тек после напорног трежњења по повратку кући.

А до повратка назад и преласка границе, њихове теревенке, и поред упозорења бугарских органа власти, по видинским кафанама су настављене, а глупости су се гомилале и смењивале једна другу, тако да локална полиција, једноставно, није знала шта да ради са њима, а да не изазове међународни инцидент. На крају, да не би био изазван сукоб већих националних размера, одлучили су да их "под хитно" врате у Југославију, само да би их се отарасили и скинули "беду са врата". Угурали су их некако у кола, наредили шоферу да их истовари на граници на Вршкој чуки и суморно им добацили:

– Одлазите у ваш Зајечар и да вас наше очи више не виде! Ево, ако треба, и мотор ћемо да вам дамо приде, само немојте више да нам долазите у госте! Сити смо таквих!!!

Епилог и коментар остављамо вама, драги читаоци!

ДР ПЕТАР ПАУНОВИЋ

ШАРБАНОВАЦ, сокобањски

У село стижемо преко Мужинца, дуго заобилазећи сокобањску котлину северозападним ободом. Пут се благо пење ка огранцима Ртња, који се спуштају ка сокобањској котлини. На падинама тих обронака су села сокобањске жупе, која, када се приближисмо Шарбановцу, остадоше за нама као ниска шарених украса на огрлицы. Леп је то крај у који први пут долазим. Пред улазак у село остависмо на једном узвишењу, с леве стране пута, гробље, по свему судећи, шарбановачко.

Улазимо у село путем који се ускоро претвара у главну улицу. После смо сазнали да та улица пролази кроз цело село и наставља се дале у пут, којим се може, као и овим којим смо дошли, стићи у Сокобању. Куће промичу с једне и друге стране пута окружене великим плачевима. Плачеви су до пута ограђени оградама од комбинације ниског зида, при тлу, од бетана, на који је намонтирана жичана ограда или плотом од летви. Има ту покоја воћка, али се плачеви углавном користе за баште у којима се може произвести поврће за целу породицу за једну годину. Касније смо сазнали да они који имају више поврћа продају га на пијаци у Сокобањи. Главна улица је асфалтирана, а сеоски сокаци који воде, једни узбрдо од главне улице, а други низбрдо, нису асфалтирани. Уз понеку зграду – вињаге, што само по себи говори да у селу успева винова лоза. Има домаћинстава која гаје по 10-15 ари винове лозе и производе вино и ракију за своје потребе.

С леве стране пута, на тераси једне зграде која подсећа на стамбену, а није– свиње. Објаснили су нам да није реч о стамбеној, већ о економској згради и да је тераса на којој смо видели свиње само део обора. Домаћин зна зашто је

тако истурио део обора за свиње на улицу. Ускоро смо стигли код школе, где нас је сачекало неколико сељака – представника села. Преко пута школе су просторије месне заједнице, где смо засели да се договоримо о раду за тај дан.

О селу

Село се налази испод брда Врновнице и Гладника. У селу има око 140 кућа. Куће су зидане на каменитој подлози. Понегде између кућа штрче стене, у делу села изнад главне улице. Сељаци се углавном баве сточарством и пољопривредом. Двадесетак мештана ради у иностранству. Све мање је запослених у сокобањским предузећима. Куће гастарбајтера и оних који раде, или су радили новије су, од тврдог материјала, на две воде, уређене као куће у граду. Имају воду и енглески клозет у кући, али се он најчешће не користи. У селу постоји водовод, али се не контролише здравствена исправност воде из водовода. Користе се клозети који су прилепљени уз стају и ђубриште. Поред нових, модерних кућа на два спрата са терасама и кровом на две воде, постоје и куће на „Г“, зидане после Другог светског рата, као и старе куће, зидане између два рата и раније. У већини домаћинстава економско двориште је одвојено од оног у коме је кућа за становање. У економском дворишту су стаје, обори за овце, свињци и кокошарници. У неким двориштима виде се стогови сена, који сами по себи говоре да сточарство преовлађује као занимање. Понегде, на мотки у средишту стогова, натакнута је тракторска гума, која спречава да јак ветар растури сено.

Село има богомољу у центру села, где се с леве стране врата налази камени споменик у облику крста и велики крст који показују о каквом се месту ради. Мушкарци мање од жена верују у бога. Оне су задужене за послове око

покојника, да иду на гробље, пале свеће у цркви, око слава и верских празника, као и обичаја и традиције.

У школи постоји спомен-чесма палим борцима из Другог светског рата са око тридесетак имена погинулих и страдалих. Простор око спомен-чесме је уређен. У центру села је и подавница, у којој се може купити све оно што је потребно сељацима. Дневно се довози хлеб, пошто су ретка домаћинства у којима домаћице месе хлеб.

Уз продавницу налази се сабиралиште за млеко. Млеко откупљује неколико фирми, али то не утиче на побољшање економског стања сточара, јер свака фирма која откупљује млеко настоји да куповну цену смањи и добије на разлици између те и продајне цене. С друге стране, сељаци немају могућност да утичу на цену млека, осим да се труде да стално побољшавају његов квалитет, пре свега, хигијенском мужом. Међутим, у неколико домаћинстава приметио сам да се канте у које се сакупља млеко после муже, после прања суше на огради у близини стаја, или су окачене на плоту, или на кукама на отвореном простору око кућа и стаја, тако де је могуће њихово прљање прашином и загађење бактеријама које наносе муве.

О школи

Чим смо ступили у школске просторије, запазили смо да је „школа у изградњи“, како рекоше, радило се на уређењу простора за нову учионицу. На тим пословима радили су мештани који се разумеју у грађевинске радове.

Нашу пажњу је привукла етно-збирка у холу. Било је ту више старих предмета из домаћинства, како оних који нису у употреби тако и оних који се још увек користе. Нарочиту пажњу ми је привукла царска круна од теста. Поред тога видео сам сору и треношке око ње, стари фењер, земљане крчаге и

грнчарију, плетене корпе и друге предмете.

После смо ушли у учионицу и упознали се са учитељицом, која је на мене оставила добар утисак. Хтела је да покаже да она примењује савремене методе у раду. У учионици је било 11 ђака у сва четири разреда. Случај је хтео да су медији за тај дан најавили помрачење сунца, па сам припремио предавање о томе, са посебним нагласком на то како посматрати сунце за време помрачења, а да не дође до оштећења вида. Међутим, наше очекивање да се сунце замрачи није се догодило, па су упутства из мог предавања о помрачењу сунца остала да буду употребљена неком другом приликом.

О радиоактивности

Током боравка у Шарбановцу сокобањском искористио сам прилику да измерим природни фон радиоактивности помоћу једног апарата који је коришћен за мерење радиоактивности после бомбардовања на Косову бомбама са осиромашеним уранијумом, током последњег рата. Док сам мерио радиоактивност на подручју Шарбановца и записивао број откуцаја Гајгеровог бројача у бележницу, сељаци су ме радознано посматрали. Као да је радиоактивност нека тајанствена, невидљива опасност, о њој присутни нису знали много. После извршених мерења показало се да се радиоактивност на овом простору креће од 10 до 29 откуцаја у минути, просечно око 17, што је на нивоу природног фона.

О новом извору прихода

Непосредна окруженост села природом је прилика да сељаци искористе и друге могућности ван пољопривреде и сточарства за стицање прихода, као што

су сакупљање лековитог биља и печурака.

Када је реч о печуркама, њих нема сваке године. Сакупљају се после киша током пролећа, лета и јесени. Тржиште тражи лисичарку и вргањ. Од продаје печурака може се зарадити од 30.000 до 60.000 хиљада динара за једну сезону.

Уносно може бити и сакупљање, гајење и продаја лековитог биља. Да бисмо се боље обавестили о томе, посетили смо домаћинство Милета Димитријевића. Рекао нам је да од продаје лековитог биља може да заради и 1.000 евра годишње, али је тај посао сложен и рекло би се стручан. За сакупљаче лековитог биља, фирме које откупљују лековито биље, организују курсеве. Лековито биље се мора брати у одређеном времену развоја, затим сушити, паковати у вреће и тек она продавати.

Миле Димитријевић и његова супруга доста времена потроше на те активности. Биље сакупљају у близини села, и даље на обронцима Ртња. Места која су богата лековитим биљем су: Равниште, Јавор, Леденичка стена и Лисац . Нека од тих места богатија су једном врстом лековитог биља. Тако, рецимо, на Јавору има највише мајчине душице, подубице, иве траве и црвеног здравца, а у буковим шумама – добричице. Поред поменутог, од лековитог биља сакупљају: хајдучку траву, пиревину, црвени здравец и ртањски чај.

После разговора са брачним паром Димитријевић интересовало ме је како поступају са убраним лековитим биљем, где га суше и чувају до испоруке. Пењемо се у поткровље недовршене куће, стубом, уз велику пажњу и напор да до краја стигнемо до циља, пазећи добро да не паднемо. Најзад смо у једном простору без прозора који по свему личи на таван. Има нешто лековитог биља на гомилицама, у прашини, неусловно смештено. Када дође купац, све ће то да

прође. Када смо некако сишли са тавана на безбедније место испред куће, однекуда је стигла, привучена нашом екипом и снимањем и Биљана Богдановић. И она сакупља лековито биље, али хоће да постигне и више: посејаће и гајити босиљак на десетак ари. И он је тражен и добро пролази на тржишту. Гајење босиљка је под контролом и берба је извеснија. У Шарбановцу таквих услова има на великим плачевима око кућа, на, како кажу, „градинском земљишту“.

Овчари

Сточарство је овде главно занимање, па су нам прво испричали о томе, посебно како су организовани.

У Сокобањи постоји Удружење овчара и козара. Топлица Јефтић, председник месне заједнице је и пп тог удружења. Води нас да видимо његово стадо. На крају села, у гају изнад стаје, чува стотинак оваца. Углавном производи "месо". Испоручује по 1000 килограма јагањаца два, три, пута годишње. Био је нервозан што је био заузет нашом посетом, а требало је да отера јагањце код откупљивача у Сокобању. Тешко се продаје јагњад, осим ако постоји неко од откупљивача са којим стално сарађује, што је сада био случај.

Да би се побољшао положај овчара, прошле године је организовано сокобањско удружење овчара и козара. Али задаци које оно треба да обавља тек треба да се остваре. Поред продаје јагњади, Топлица прави сир, али га не продаје, већ га користи за личну употребу или га поклања пријатељима и познаницима с времена на време.

Овце које гаји су мелези, познате сорте витемберг и сврљишке овце. Добије од неких оваца, за две године три јагњета. али не чини ништа да би произвео, на вештачки начин полни жар код оваца и ванредно оплођење. Вуна се продаје по ниској цени, тако да од ње нема велике користи. Велики напор да се овце ошишају када почне летња жега, не исплати се.

Прича ми о свом животу и овчарству. Нема баш пуно земље: обрађује четири хектара али мора да докупи храну. Има поред стаје бункер за силажу. Улагања су велика и скоро ништа му не остане. Срећа је да му син ради као возач у Сокобањи. Чини му се да је то срећна околност, јер да је стално поред њега, сваког дана тражио би му новац, овако...

Сточари су раније били богатији него у време наше посете. „Пре сам имао новца колико сам хтео“ – каже. „Сада идем са 200 динара у џепу у Сокобању и кријем се од људи да их не сретнем, јер немам чиме да их позовем у кафану“. Као и у многим другим домаћинствима на селу, млади не виде никаву животну шансу у гајењу оваца. Син му каже да се окани гајења оваца, јер „нема ништа од тога“. Док су млади рационалнији и бирају посао којим би се бавили, старији споро мењају своја схватања и понашање и чврсто се држе традиције и навика. Зато је Топлица пркосан и одговара сину да му то што има вреди, и да ће, ако дође у лошу ситуацију, сваког дана да прода једну овцу и новац попије у кафани. „А када дође последња на ред, онда је крај.“ Нисам схватио шта би то значило и о каквом се крају ради.

Топлица је неко време, два месеца, радио у фабици кристала у Сокобањи, али се вратио у село и специјализовао за гајење оваца. Каже да његови у кући не знају да раде са овцама. „Ако бих ја отишао од куће, могли би да отворе капију и да овце пусте да иду,“ каже Топлица да покаже колико је он значајан и незаменљив за гајење оваца у своме домаћинству.

Интересовало ме је да ли постоје нека веровања у вези са гајењем оваца. Имао је нешто да исприча, али не као своје искуство, јер наводно њему „његови нису ништа оставили и казали“. Али, десило му се да, када је дошао откупљивач јагњаци, он прво узме црно и убаци у камион. Откупљивач га

заустави и није хтео да купи јагњад, јер је веровао да ако купи прво - црно јагње, посао му неће ићи добро.

После смо започели још један сличан разговор. Идући тако до његове појате ка центру села, упитих да ли јелкице или четинари посађени по авлијама представљају саднице које су кићене за Нову годину, а онда посађене у дворишту. Потврдно ми одговори на то питање и рече да је он имао јелкицу коју је посадио када му је син имао годину дана, али ју је исекао, јер постоји веровање да када бор или јелкица достигну висину куће и прерасту је, неко ће из куће умрети. Односно у кући нема напретка, ако је четинар посађен уз кућу. То је потврдио и његов „колега“ Ратомир Станојевић. Али се он побуни на то „колега“, јер сматра да је Топлица млађи и да му не може бити колега.

Разговор је спонтано настављен на његовој капији пред стадом оваца у дворишту, које су све потрчале ка Топлици када су га угледале. Овце су се час тисколе уз капију, што је било од користи сниматељима, а затим бежале даље, чак иза куће. Стадо је пратио мали црни пас, мађарски кулин, који наводно сам брине о стаду. И заиста, то куче је ишло околно стада и с времена на време, по неку овцу која се издвајала у страну, грицнуло би за реп или ногу приморављујући је да остане у стаду. Нису овце биле равнодушне према тој намети. У једном тренутку, једна крупна, куражна овца се окрете и добро га пригњечи уз гомилу камења. Кулин болно заскочи и одмаче се накратко од стада, а затим ревносно настави свој кучећи посао.

Ратомир је сматрао да је сврљишка овца боља од витемберга. Више је траже угоститељи јер „има ситнију кост и више меса“. Он је почео овчарством да се бави пре тридесете године. Жена му помаже. Лети истерује овце на појату и у планину. Има у селу осморо- деветоро овчара који тако живе, двоструким

начином живота: лети на појати, зими у селу. Други, чије су куће у селу ближе паши, истерују овце на пашу ујутру и врате их кући увече.

Говедари

Неколико домаћинстава у селу имају стаје са кравама.Посетили смо домаћинство Зорана Симића. Он је зет у кући, али се понаша као прави газда. Зарадио ј новац у иностранству и инвестирао у говедарство. Колико је зарадио најбоље се види по томе како му је уређено двориште и шта има у њему: велика кућа, велика стаја, бетонирано двориште и у њему пољопривредне машине. Поред крупне стоке, Симић гаји и овце.

Стаја за краве је модерна и дводелна. Свака крава има довољно простора, свој део јасала и појилицу, а на зиду изнад преграде у којој је крава постављена је табла на којој стоји име краве и основни подаци о њој, читко исписани штампаним словима.

Углавном има краве полусименталске расе. Интересовало ме је како се краве зову, мада то више није толико важно, јер све краве су циповане и имају на ушној шкољци плочицу са бројем. Имена крава су:

Шарка

Рушка

Милка

Весна

Дуда

Тина

Рада

Лола

Поред крава, има у стаји и неколико јунади.

Док је екипа снимала стају са стоком и водила разговор са домаћином, искористио сам прилику да поразговарам о здрављу са Ранком Димтријевић (82). Она је, наслоњена на два штапа,стајала испред куће и посматрала шта радимо. Када је реч о здрављу, каже да се „оно не купује,лако

се растури, а стиче тешко“. Здравље је у другом плану у животу сељака. „Воле само да имају“ и зато раде напорно и често губе здравље. Жене у селу ретко иду код гинеколога, осим трудница и продиља, као и када треба да побацие.

После обављеног посла напуштамо домаћинство Симића. Када смо изашли из дворишта на сеоски сокак, набасасмо на Буду Николића, који се враћао са неког посла. По његовом ходу и изгледу лица рекло би се да је прилично уморан. Користимо прилику да нам и он каже, онако успут, како се живи у Шарбановцу. „Живи се тешко“, кратко одговара, на наше питање, нерасположен за дужи интервју.

У старој воденици

У центру села, преко потока од цркве – стара поточара. Велики точак са лопатицама окреће се равномерно, а вода која се са њих слива у млазевима и капљицама блеска се на јаком мартовском сунцу. До старе воденице се силази стазом до чесме. На њој, стаклена чаша са дршком као дапозива да се напијемо хладном водом са Ртња. Поред стазе посађене су младице јасена. Воденица је на два спрата. У доњем, сада нема ништа. Ту је воденично постројење и велики точак са лопатицама, а на горњем два камена, од којих је један управо млео кукуруз. У том простору се осећао карактеристичан мирис свеже самлевеног кукурузног брашна.

Од улазних врата лево је једна собица различите намене. Разговарамо са Вулетом Савићем, воденичарем. Смирен, интеллигентан сељак, за ову прилику – обријан и дотеран. Каже да сељаци имају још увек потребу за мљењем брашна. Више преко зиме и увреме када нема пољских послова и довољно воде у потоку. Због тога, лети, воденица мање ради.

Квалитет брашна зависи од камена и квалитета кукуруза. Од великог је

значаја да воденичар буде стално присутан у воденици, док траје мељава како би подешавао кош да брашно неби било синтније него што треба. Међутим, како му је кућа "петнаестак минута одатле" он често одлази кући. Понекад закасни да подеси кош. У том случају, поново меље да би задовољио муштерију.

За воденице су везане приче о вампирима и ђаволима. И њему су говорили да не иде ноћу у воденицу, али он не верује у те приче. Често се догађало да дође ноћу, али никада ништа није ни видео ни чуо. Било је случајева да у воденицу сврати нека сељанка, али то су тајне које се чувају и не препричавају. Пошто се у врећу испод коша накупило прилично брашна, за време док су се сниматељи намештали и за време снимања, понудио је да нам поклони брашно да понесемо кући. Прихватили смо. У најлон кесе брашно је подељено и послужиће да се од њега направи проја и качамак.

У посети Небојши Милосављевићу

Обилазим о последње домаћинство. Небојша Милосављевић, прво га сретох у школи „како сређује“ стару учионицу у склопу оправки школске зграде, води нас у своју кућу. Успут ми прича о проблемима са дететом које је пало са степеништа и повредило главу, било је лечено на неурохируршкој клиници у Нишу од излива крви у мозак и излечено је. Сада је добро. Платио је за то 1.500 евра, али не жали. Срећа је што је нашао доброг лекара коме ће бити захвалан целог живота, јер му је дете сада добро. У оваквом забаченом селу, увек се нађе неко да потражи савет лекар, тако да сам мало попричао са њима трудећи се да му отклоним бриге око детета.

Улазимо у велико двориште и пролазимо испод стаје да бисмо дошли до нове, неомалтерисане куће. Прича

нам да му је пре неколико година та стаја горела. Остали су само зидови. Успео је све то да поправи. Као и остали у селу, бави се пољопривредом и чува стоку. Али, бави се и грађевинарством. Специјализовао сеза израду некаквих плафона по зградама, што је научио док је био неко време на раду у Немачкој. Испред куће, у бетонску плочу уграђена је пумпа заводу, коју је набавио у иностранству. Објашњава нам да користи и водоводску воду. На прагу, испед улазних врата, неколико пари гумених пиротских патика. Због итисона и других топлих подова у просторијама за становање, сељаци се обавезно изувају када улазе у кућу. Од гостију то не траже. Веома радо користе гумене пиротске опанке, јер их лако ослободе блата и прљавштине прањем у потоку или на чесми у дворишту.

Улазимо у кућу, а затим у дневну собу. Препуна је тешког намештаја. Ту је и телевизор у оквиру једног ормана и пећ на дрва. Свуда, по фотељама и на каучима разбацане, без икаквог реда, дечје ствари: играчке и одећа. Има ту и слика у јефтиним рамовима. Деца нису у кући већ у комшилуку. Одлази да их позове да би их сликали за телевизију. Мајка доводи две девојчице, мрзоволне и неразговорне. Старија, која је имала тешку повреду главе, грли мању. У једном тренутку долази и комшиница са још једном девојчицом, која је ставила у косу дијадему од сјајног метала да се и она слика за телевизију. Она је живахнија, чвршћа, али намргођена, дрско се понаша, неће да позира, крије се иза своје баке. Затим деца одлазе.

Позивају и нас у комшилук – на славу. Неко од комшија који је доживео удес и остао жив, сада слави тај дан као што се слави светац. То је за њега срећан дан који му је спасао живот. Слави се као свака слава, уз мешање славског колача и све друге церемоније које се на слави упражњавају. Позивају се гости–

рођаци и комшије, спрема се и послужује свечани, славски ручак.

Изалазимо из куће спремни да се више не задржавамо у овом занимљивом селу. Око нашег аутомобила окупило се још неколико сељака. Позивају нас да још мало останемо и нуде нам да попијемо нешто. Поздрављамо се. Траже од нас да, где год ишли, где год станемо и седнемо, причамо да смо били у најлепшем селу, да смо задовољни и да смо се добро провели, а ако нисмо да о томе не говоримо никоме. А затим се шале са нама. Кажу да ако нас нису увредили, учиниће то кад дођемо поново.

Препоручили су нам да се вратимо истим путем, преко Мужинца, одакле смо и дошли, а не пречицом, која излази на источном крају села, јер је тај пут лош и није безбедан за путовање

ДР ДЕЈАН КРСТИЋ

МИТОЛОШКИ МОТИВИ НА ТРАДИЦИОНАЛНОЈ ГРНЧАРИЈИ ИСТОЧНОГ БАЛКАНА И РУМУНИЈЕ

Резиме

Традиционалну грнчарију источног Балкана и Румуније карактеришу коришћење ножног кола и карактеристично украшавање шарањем, бојењем, глазирањем и пластичним украсима. Ова врста грнчарије, која има више грнчарских центара у Бугарској, Србији, Македонији, Румунији, Грчкој и Албанији, директна је наследница византијске грнчарије.

Једна од карактеристика ове врсте грнчарије јесте и честа појава митолошких мотива: разне врсте кружних мотива (спирала, розета, круг, зракасти мотиви), петао, Пегаз, Дрво, змија, риба. У овом раду представљају се ови мотиви, са циљем да се нагласи и ова димензија традиционалне грнчарије, која, осим у њеним културолошком поимању, може да буде искоришћена и у њеним музеолошким и туристичком представљањима. Митолошки мотиви на грнчарији имају недвосмислен соларни карактер или, пак, симболишу елементе опште космичке реалности у којој, уз присуство хтонског и људског, доминира соларно небеско.

Кључне речи: грнчарство, грнчарија, митолошки мотиви, соларни симболи, хтонски симболи

На Балкану, заједно са суседним пределима, постоје, може се рећи, три грнчарске традиције:

I. Најархаичнија грнчарска традиција, за коју се верује да потиче још из неолита, јесте грнчарија без грнчарског кола. У централним и источним деловима Балканског полуострва жене су без грнчарског кола за потребе својих домаћинстава правиле црепуље, а понегде и вршнике и *тонке* – глинене подметаче за црепуље. Ту и тамо, на овом подручју израда црепуља без грнчарског кола јавља се и као мушки допунски занат уз пољопривреду. (Филиповић 1951; Томић 1965: 39-40; Томић 1982: 13-15 и фотографије у прилогу; Томић 1983: 18-23, 239-241; Ђорђевић 2011: 4-8; Рогановић 2002: 103; Кличкова 1967: 9; Кличкова 1973: 16; Крстић 2014: 103; Крстић 2015: 21)¹

II. На западном делу Балканског полуострва, у такозваним динарским крајевима – од западне Србије до Словеније, била је као аутохтона заступљена грнчарија израђена *на ручном колу*, коју су, такође у оквиру допунског заната уз пољопривреду, израђивали мушкарци. Њу карактеришу посебан материјал, посебан поступак израде, посебне врсте, искључиво отворених, судова (који се користе искључиво за припрему хране), посебне геометријске шаре (добијене урезивањем), недостатак украшавања бојама и глазуrom. Израђивана је у појединим грнчарским центрима, на пример, у западној Србији то су ужички, новопазарски, пријепољски и коренитски (Срби), на Косову Ђаковички центар (Албанци), а у источној Херцеговини баљивачки (Срби). Сматра се да ова грнчарија има старословенско порекло. (Томић 1965: 40-42; Томић 1982: 15-19 и фотографије у прилогу; Томић 1983: 24-33, 242-251;

¹Ова врста грнчарије заступљена је и у источној Србији, тако да се са њом срећем и на терену, а њени примерци налазе се и у збирци покућства у Етнолошкој збирци Народног музеја у Зајечару, коју као кустос водим од 2001. године.

Тоскић 2010; Владић Крстић 1999: 58-59; Ђорђевић 2011: 8-11; Крстић 2014: 104; Крстић 2015: 21)²

III. У централним и источним деловима Балканског полуострва, тачније у Бугарској, Македонији, Грчкој, Албанији и источној, централној и јужној Србији, као и северно од Дунава – у Румунији, заступљен је као аутохтон посебан тип грнчаријена *ножном колу*, којом се такође баве мушкарци, или као професионалне занатлије или у виду допунског занимања уз пољопривреду³. Као професионалне занатлије-печалбари, они су овај тип грнчариједонели и у оне делове Балкана и суседних области где он није аутохтон (динарски крајеви, Војводина, Славонија). Елементи ове грнчарске традиције појављују се и у суседним грнчарским традицијама ножног кола – оријенталној (у западној Турској), средњеевропској (у Мађарској) и источноевропској (у Украјини и Русији). Ова грнчарија, за коју се сматра да има византијско порекло, у односу на друге две поменуте грнчарске традиције на Балкану (без грнчарског кола и на ручном колу), много је вишег домета. Њу карактеришу посебни материјали, посебан начин израде, посебни облици, али и стална

²Са овом врстом грнчарије сретао сам се више пута приликом посета западној Србији, приликом увида у поједине музејске колекције музеја централне и западне Србије, а највише на вашарима у Србији, укључујући и вашар у мом родном граду Зајечару, где је продају препродавци из западне Србије и где се она користи и за припрему јела у вашарским кафанама.

³Ножно коло је заступљено на много ширем евроазијском простору, али овде говоримо о једном типу грнчарије, који условно можемо назвати балканским.

отвореност за нове облике; карактерише је изузетно велики број производа; у њој се, уз отворене судовеза припремање и чување хране, јављају и затворени судовиза чување и конзумирање пића; карактерише је и керамопластика – пластични украси на затвореним судовима, а и целе фигуре, изведени из калупа или из руке; карактерише је, такође, и украшавање посебним шарама, а једна од основних карактеристика је украшавање и бојама и глазуром (мада не увек). И ова врста грнчарије имамање или веће грнчарске центре – у Србији је највећи пиротско-белопаланачки, а појављују се и гркињски (у области Запаље), врањско-кумановски и косовско-новопазарски. У Бугарској је велики тројански, а мањи бусински. У Македонији се, уз врањско-кумановски, појављују и струшки, ресенски, дебарски, вранештички (код Кичева), велешки, драчевски (код Скопља), бачки (у Пологу), беровски и габровски (у радовишком крају). На Косову, уз косовско-новопазарски, појављује се и гњилански. У Румунији има више грнчарских центара, а, на пример, у јужном делу ове земље, у области Олтенија то су: градић Хорезу и три села око њега у округу Влча, село Терпезица у округу Долж, село Галешоаја у округу Горж, село Ноапта Шишешти и друга у округу Мехединци, село Обога и још неколико села у округу Олт, а у области Мунтенија: село Костешти у округу Ардеш, село Трговиште у области Дамбовица, село Чолпани-Писк у округу Илфов, сам Букурешт и околина. Више грнчарских центара има и у другим областима Румуније (у областима Трансилванија, Банат, Молдавија...). У Грчкој такође има више грнчарских центара, на пример: у Епиру Јањина и Арта, у области Македонија Флорина, Кожани и Солун, у Тракији Метакедес, Суфли и Ксанти, у Тесалији Волос, Фанари, Кардица, Тирнавос и Аина, област

Атике, Јонска острва Закинтос и Крф, као и други центри на егејским и средоземним острвима. Поред тога што се Албанци баве овом врстом грнчарије у Струги и Дебру, у Македонији, у Албанији је као грнчарски центар познат град Корча. Производи сваког од ових центара, без обзира на велике сличности са производима других центара, имају своје особености у облицима и декорацијама. (Томић 1965: 42-45; Томић 1982: 19-29 и фотографије у прилогу; Томић 1983: 34-53, 252-334; Ђорђевић 2011: 10-16; Велкова 2012; Лаковић 1992; Николов 2007: прилози 32-38; Сљичевски 1977а; Сљичевски 1977б; Тотевски 2012: 30-46, 52-71, 77-92, 120-145, 150-166, 169-172, 176-190, 197-206; Троян 2004: 21-24, 36-38, 51-54; Крстева 1996: 266; Рогановић 2002; Кличкова 1967; Кличкова 1973; Cocoşul de Huarez 2013; Revista turistică Horezu 2013: 22-31, 48-51, 54-57; Catalog Galeria; Крстић 2014: 104-105; Крстић 2015: 22-24; www.ceramopoolis.com)⁴

⁴Ова врста грнчарије већ дуго година је у жижи мог интересовања, тако да сам на њу обраћао пажњу на теренима источне Србије и у другим крајевима Балкана и суседних области, такође и приликом посета разним музејима Србије, Бугарске, Македоније и Румуније и увида у њихове збирке, а и приликом увида у разне приватне збирке у овим земљама. Посебна сазнања о овој грнчарији стекао сам захваљујући вишегодишњој блиској сарадњи са зајечарским грнчаром Велимиром Ђорђевићем, већ пола века најистакнутијим мајстором-грнчаром у Србији (видети: Крстић 2014 и Крстић 2015), а такође и приликом обилазака, углавном заједно са Велимиром Ђорђевићем, мајстора-грнчара и њихових радионица у разним крајевима Србије, Бугарске и Македоније и обилазака сајмова традиционалних заната у Бугарској и Румунији.

Традиционална грнчарија источног Балкана и Румуније до сада није интегрално сагледавана као један посебан тип грнчарије – аутори су се углавном задржавали на једном грнчарском центру, а и када су обухватили више центара (као, на пример: Томић 1965; Томић 1982; Томић 1983; Крстева 1996: 266; Рогановић 2002; Кличкова, В. 1973; Ђорђевић, 2011), нису излазили из граница сопствених држава. Овај рад, између осталог, има за циљ и да обрати пажњу на јединство овог типа грнчарије, које је, без обзира на специфичности појединих грнчарских школа, очигледно и недвосмислено.

Ова врста грнчарије има широк спектар украса, који се изводе бојењем целих предмета или њихових делова, шарањем бојама, урезивањем (зграфито техником), извођењем пластичних украса у калупу из руке, као и глазирањем. Међу овим украсима има и оних за којеса великом сигурношћу можемо рећи да имају митолошки карактер. То значи да ова грнчарија путем појединих украса преноси и одређену митолошку поруку. Ову прилику користим да укажем на неке од ових митолошких мотива и на поруку коју они носе.

Комбинације: спирале – кругови – зракасти мотиви

Један од мотива који можемо сматрати карактеристиком грнчарије источног Балкана и Румуније јесу цртани или урезивани (зграфито) украси комбиновани од спирала, кругова и зракастих мотива. Они се јављају на боковима

Поседујем и богату приватну збирку овог типа грнчарије, у којој је највећи број предмета из источне Србије, које су израдили пиротски мајстори, а има и примерака из Бугарске, Македоније, Румуније и Турске.

затворених судова за ракију– *бардак* и *пљоска*(*шуле*, *павур*), као и на дну отворених судова*ђувеч*, *чинија*(*паница*) и *тањир*, а ту и тамо јављају се и на другим предметима. На поменутих затворених судовима за ракију и на отворених судовима израђених у грнчарским радионицама у Србији и Бугарској они су веома чести, на неким судовима мајстора пиротског грнчарског центра (*бардак* и *шуле*) скоро су обавезни, можемо рећи – типска карактеристика. (Томић 1983: 6, 35, 74-75, 227, 229, 233, 254, 256-258, 267, 273, 276-277, 285, 287, 321; Томић 1982: 2, 70, 71; Велкова 2012: предња корица, 5, 9-14; Лаковић 1992: 229, 234; Рогановић 2002: 110; Кличкова 1967: 29, 31, 37, 39; Кличкова 1973: 36, 48; Сљичевски 1977а: 8, 10, 12, 14, 17, 19, 23, 27, 28, 30, 44; Сљичевски 1977б: 14, 17, 22; Керамиката в Троянско: 5, 10; Тотевски 2012: 180-181, 184-185, 186-187, 199-200, 203, 204; Троян 2004: 21, 52; Цанов: 7; Паметници на културата: 6; Етнографски музеј Берковица: 10; Боровић-Димић, Димић 2002: 54-59, 63, 66; Боровић-Димић 2006: 17, 19; Антић, Живић, Погарчић 2015: 20, 23, 32, 53, 55; Ђорђевић 2011: 19, 21; Николов 2007: 19, 47, 69, 70; Николов: 6; Мијовић 1991: 10; Погарчић 2011: 38, 39, 40, 54, 56; Сотировић 2013: 8; Крстић 2017: 3, 4, 5; Catalog Galeria: 2, 12, 13, 14, 18, 28, 29, 32, 35, 36, 40, 43, 44, 46; Revista turistică Horezu 2012: 24, 26, 28, 29, 31, 48, 57; Cosoşul de Hurez 2013: 2, 4, 6, 7, 10, 14, 16, 19, 25-26, 27-28, 31; Staţiunea turistică Horezu: 1, 3; Horezu şi împrejurimi România: 2, 6; www.ceramopoolis.com)

Ове украсе налазимо и на средњовековној византијској керамици⁵, као и на другим

⁵ На пример, више комада са овим мотивима видео сам у сталној поставци Музеја византијске културе у Солуну, а примера ради, на археолошком налазишту Ромулијана код Зајечара нађен је један уломак из

средњовековним грнчаријама под утицајем византијске⁶. Уз све то, и кружне облике целих тањира са њиховим украшеним ободима, као и *пљоски* (*павура*) и *буклија*, можемо сматрати кружним мотивима.

Сл. 1 – Спирале, кругови и зракасти мотиви на пиротској грнчарији.

Спирала и круг стари су универзални, можемо рећи и архетипски, мотиви, који се јављају још од праисторије и који се могу тумачити на различите начине (Videman 2004: 182-184, 366-368; Миловановић, Гаврић 1994: 260-261, 445-446; Chevalier, Gheerbrant 1983: 320-324; Trebješanin 2008: 233-234; Kuper 1986: 79-80, 154; Mali rečnik 1999: 68-69, 128-129; Славјанска мифологија 2002: 265-267; Българска митологија 1994: 182), међутим начин на који су комбиновани на овом типу грнчарије, заједно са зракастим мотивима, несумњиво

византијског периода са овим мотивом (Антић, Живић, Погарчић 2015: 52), који се налази у сталној поставци Народног музеја у Зајечару.

⁶ На пример, на средњовековној керамици у Србији (Милошевић 1971: 55, 104; Берић и др. 2004: 16/), а неколико комада видео видео и у сталној поставци Народног музеја у Крушевцу. За фотографије средњовековне керамике из збирке Народног музеја у Крушевцу, на којој има и ових мотива, најсрдачније захваљујем кустосу овог музеја, археологу, Марину Бугару.

указује на њихов соларни карактер. Несумњиво је реч о представама Сунца.

Комбинације: розете – кружни мотиви – зракасти мотиви

За грнчарију источног Балкана и Румуније карактеристични су, као што је већ речено, и пластични украси, а један од њих, који се јавља на производима разних грнчарских центара и може такође да се сматра и типском карактеристиком ове врсте грнчарије, јесте комбинација розета (које понекад прелазе у пластичне цветасте мотиве) са другим мањим пластичним кружним и зракастим мотивима. Најчешће се налазе на затвореним судовима за ракију – *бардак* и *ипљоска* (*шуле*, *навур*), бокалима и канама (полузатвореним бокалима) за вино и ракију, на затвореним судовима за воду – *тестија*, *крчаг*, *стомна*, а и на другим судовима (Томић 1982: 63, 65, 67, 68, 69, 83; Томић 1983: 73, 270, 272, 276, 281, 282, 283, 286, 307, 309, 310, 322, 323; Велкова 2012: 3, 9-16; Лаковић 1992: 235; Рогановић 2002: 105; Кличкова 1967: 19, 29, 35, 47; Кличкова 1973: 32, 44; Сђичевски 1977а: 10, 20, 22; Сђичевски 1977б: 5, 6, 7, 11, 25; Тотевски 2012: 176-178, 181, 183, 186, 187, 188, 197, 199, 204; Троян 2004: предња корица, 37; *Керамиката в Троянско*: 5, 8; Цанов: 4, 5; Боровић-Димић, Димић 2002: 26, 63; Антић, Живић, Погарчић 2015: 19, 53, 56; www.cerampoolis.com). Они се јављају као израз мајсторије добрих мајстора, када мајстори излазе из клишеа серијске производње и желе да направе нешто посебно (то су прилике када уопште посежу за прављењем пластичних украса из руке). Неколико мајстора који су се из сфере занатства уздигли и у сферу уметничкосте их користе као декоративне мотиве на уметничким предметима (Мијовић 1991: 1, 3, 12, 13; Мијовић 1992: 6, 9, 14; Погарчић 2011: 19, 38, 39, 41, 42; Сотировић 2013:

5, 7; Антић, Живић, Погарчић 2015: 57; Боровић-Димић 2006: 8, 10, 13, 20; Ђорђевић 2011: 2, 19; Крстић 2017: 1, 3, 4; Крстић 2016: 1, 2, 3). Розете са пластичним кружним и зракастим мотивима јављају се и на византијским и другим средњовековним керамичким и металним судовима⁷.

Сл. 2 – Розете, кругови и зракасти мотиви на уметничкој пиротској грнчарији.

Сл. 3 – Спирале, розете, кругови и зракасти мотиви на уметничкој пиротској грнчарији.

С обзиром на то да се розете са пластичним круговима и зракастим мотивима јављају углавном на истим врстама судова и на истим местима на судовима на којима се јавља и спирала са урезаним или исписаним круговима и зракастим мотивима, можемо бити сигурни да ове две комбинације

⁷ На пример, у средњовековној Србији (Милошевић 1971: 52, 56, 102, 105, 106).

мотивасимболички представљају исто – представу Сунца, соларни симбол.

Петао

На многим посудама грнчарије источног Балкана и Румуније чешће него други мотиви јављају се представе петла, тако учесталога и њих можемо сматрати типском карактеристиком. Петао јепредстављан и шарањем и пластично. Цела представа петла бојењем јавља се као један од заступљенијих мотива, чак и као једна од карактеристика, на декоративним тањирима затвореним судовима грнчарског центра Хорезу у Румунији⁸ (Revista turistică Horezu 2012: 22-23, 24, 27, 28, 29, 48; CatalogGaleria:8, 47; Cocoşul de Hurez 2013: 19, 32; Staţiunea turistică Horezu: 3; Horezu şi împrejurimi: 1, 2, 6)⁹. Она се, спорадично, ту и тамо, јавља и на појединим примерцима декоративних тањира тројанских и пиротских мајстора (Томић1982: 80; Томић 1983: 256)¹⁰. Мајстори из Хореза и околине израђивали су и представу целог петла као фигуру (Catalog Galeria: 34), а такође и тројански мајстори у калулу (Съйчевски 1977а: 40). Тројански мајстори правили су и судове за ракију, на којима је цевчица сиска

⁸ Овај мотив је толико карактеристичан за хорезу грнчарију, да и сајам грнчарије који се у овом градићу одржава сваке године носи назив *Петао из Хореза (Cocoşul de Hurez)*.

⁹Више оваквих примерака видео сам на Сајму грнчарије у Хорезу 3-4. јуна 2017, а и у Музеју грнчарије у Хорезу 4. јуна 2017. Један тањир са петлом, производ мајстора из Хореза, налази се и у мојој приватној збирци.

¹⁰Један тањир са представом петла у зграфито техници, који је израдио познати тројански мајстор Николај Јовков, имам у својој колекцији.

стилизована као цела фигура петла (Съйчевски 1977а: 40; Керамиката в Троянско: 10). Неки скопски мајстори фигурицу петла стављали су поред отвора суда за ракију (Кличкова 1967: 35). Грнчари из грнчарског центра Олт у Румунији израђују декоративну посуду за течност у облику петла, тако да је сисак представљен у оквиру петлове главе, сама посуда је тело, а дршка је петлов реп (Revista turistică Horezu 2012: 57)¹¹. По истом принципу велешки мајстори су израђивали декоративну посуду за вино (Кличкова 1967: 35). Велимир Ђорђевић, пиротски грнчар из Зајечара, често на својим уметничким креацијама, које су, у ствари, стилизоване посуде за течност, такође целу посуду за течност представи у облику петла, или, чешће, само сисак суда представи у виду петлове главе, из чега се подразумева да цела посуда симболично представља петла(Мијовић1991: 7, 812, 23;Мијовић 1992: 6-9; Погарчић: 19, 40, 42,43, 54; Крстић 2017: 3; Миловановић, Влатковић 2003: 3; Сотировић 2013: 7, 9)¹². Иако су његови судови уникатне уметничке креације, он овај мотив црпи из традиције.

Међутим, да петао није спорадични случајни већ суштински мотив поруке коју нам ова грнчарија преноси, показује то што су тројански мајстори скоро као правило и типску

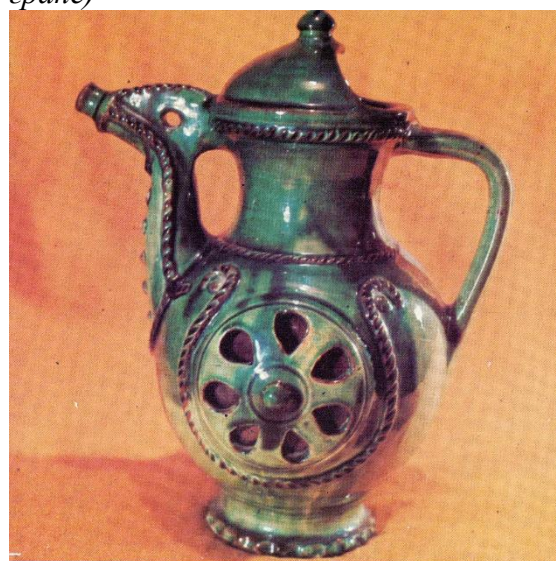
¹¹Овакав суд видео сам код грнчара из Олта на Сајму грнчарије у Хорезу 3-4. јуна 2017, такође и у поставци Музеја грнчарије у Хорезу 4. јуна 2017, а може се видети и на интернету:www.youtube.com, филм Targulnaţional de ceramică „Cucuteni 5000”, ParculSoroii, iunie 2015, минут филма: 0.36).

¹² Неколико оваквих примерака Велимир Ђорђевић чува у својој збирци коју не отуђује и повремено их излаже на изложбама, а ту и тамо се могу наћи и у његовој продајној галерији.

карактеристику своје тројанске грнчарије (Съйчевски 1977а: 11, 14, 30, 39; Съйчевски 1977б: 5, 6, 7, 9, 13, 15, 17, 18, 21, 25, 31, 36-38; Тотевски 2012: 188, 201-206; Троян 2004: предња корица, 37; Керамиката в Троянско: 8-9; Цанов: 5), такође и дебарски и беровски мајстори (Томић 1965: 44; Рогановић 2002: 104, 106; Кличкова 1967: 23; Кличкова 1973: 34)¹³, а спорадично и пиротски (Томић 1982: 65, 67; Томић 1983: 223, 269, 270, 278, 280, 282, 283; Боровић-Димић 2006: 13, 20), врањско-кумановски (Томић 1983: 307, 308, 309), скопски (Кличкова 1967: 19, 21; Кличкова 1973: 32), призренски (Томић 1983: 321) и бусински мајстори (Томић 1983: 219), део који спаја сисак и грлић суда за ракију (*бардак*, *барде*) стилизовали на специфичан начин, тако да заједно са сиском подсећа на главу петла. У термнологији тројанске грнчарије за овај мотив и налазимо назив *петлето* (Тотевски 2012: 123, 138, 141, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164). Интересантно је да се сисак у виду петлове главе јавља још у рановизантијском периоду¹⁴.

Сл. 4 – Петао на тројанској, пиротској, дебарској и хорезо грнчарији (уз мотиве спирале са зрацима, круга и гране)

Сл. 5 – Петао и розета и кругови на тројанској грнчарији.

Сл. 6 – Петао и спирала са круговима и зракастим мотивима на уметничкој пиротској грнчарији.

¹³ Један овакав примерак дебрске грнчарије налази се и у мојој збирци, а примерци овог грнчарског центра са овим мотивом могу се видети и на www.ceramopolis.com.

¹⁴ Овакви сискови, као уломци, пронађени су, на пример, на локалитету Ромулијана код Зајечара (Антић, Живић, Погарчић 2015: 10).

У митолошком мишљењу петао се кат-кад представља и као хтонски,

али он је у основисоларни симбол. Он извештава о наступању новог дана, то јест сунчевог рађања. Са оглашавањем петлова, ноћне хтонске силе губе своју моћ. Он изражава мушки принцип и оплођујућу моћ – симбол је потенције. Петао је у овом смислу у балканској традицији имао улогу у свадбеним обичајима, у магији, жртвован је приликом сетве, жетве или вршидбе, за Светог Илију, и у источној Бугарској за посебан празник Петловден. (Българска митологија 1994: 263-264, 265; Кулишић, Петровић, Пантелић 1998: 348-350; Раденковић 1996: 115-120; Бандић 1991: 40-44; Енциклопедия 1999: 308, 309; Viderman 2004: 302-303; Миловановић, Гаврић 1994: 368, Курер 1986: 130; Mali геџник 1999: 109). Да на керамици петао представља соларни симбол доказ је и то што на судовима на којима се јавља постоје врло често и поменуте спирале и розете са кружним и зракастим мотивима (Revista turistică Horezu 2012: 24; 28, 48; CatalogGaleria:8, 34, 47; Cosoşul de Hurez 2013: 19, 32; Horezu și împrejurimi: 1, 2, 6; Сџйчевски 1977а:20, 30, 39; Сџйчевски 1977б: 5, 6, 7, 13, 17, 25, 31; Тотевски 2012: 202, 203-204, 205; Троян 2004: предња корица; Керамиката в Троянско: 5, 8; Цанов: 4, 5; Рогановић 2002: 106; Томић 1982: 65, 67, 80; Томић 1983: 256, 270, 282, 283, 307, 309; Мијовић 1991: 7, 12, 23; Мијовић 1992: 6-9; Погарчић: 19, 41-43, 54; Крстић 2017: 3; Миловановић, Влатковић 2003: 3; Сотировић 2013: 7; Боровић-Димић 2006: 13, 20).

Пегаз

Један од митолошких мотива на грнчарији источног Балкана и Румуније јесте и крилати коњ – Пегаз. Реч је о стилизованим *кондирима* (*крчазима*) за ракију, чији су врхови израђени у облику коња са крилима. Они су раније као свадбени кондири, а касније, укључујући и данашње време, као

уметнички предмети, израђивани у неким истакнутијим грнчарским радионицама. Ове судове, према мојим досадашњим сазнањима, израђивали су мајсториу Чанаккалеу у Турској (www.ceramopolis.com), у Велесу у Македонији (Рогановић 2002: 105, 108, 110), у граду Курта де Арџеш у области Мунтенија у Румунији¹⁵, у Таковици на Косову (Томић 1983: 197, 323), а израђивали су их пиротски мајстори у Србији – и стари мајстори из Пирота (Томић 1983: 135, 284) и чувени пиротски мајстори-уметници који су радили своје уметничке креације Пегаза, у Врњачкој бањи Милован Стојановић Мис (Боровић-Димић 2006: 16) и у Зајечару Велимир Ђорђевић (Мијовић 1991: 1; Мијовић 1992: 15; Миловановић, Влатковић 2003: предња корица; Погарчић 2011: предња корица, 52; Сотировић 2013: предња корица; Крстић 2016: 1, 3; Крстић 2017: 1).

Сл. 7 – Пегаз са розетама, круговима и гранама на уметничкој пиротској грнчарији.

У грчкој митологији крилати коњ – Пегаз, син је хтонских божанстава Посејдона и Медузе, који је одмах по рођењу напустио земљу и отишао на небо да живи на Зевсовом двору и да му носи муње и громове. Само је једном смртнику – Белерофонту – успело да, уз помоћ Атене, заузда Пегаза. Уз помоћ њега је остварио

¹⁵ Примерак Пегаза из овог града видео сам 4. јуна 2017. године у Музеју грнчарије у Хорезу у Румунији.

велике победе. Пегаз га је служио све док Белерофонт није пожелео да са њим оде до неба. Онда га је Пегаз са себе збацио и поново се вратио Зевсу на Олимп. За време боравка на земљи Пегаз је ударцем копита отворио многе изворе. Најстарије представе Пегаза јављају се на протокоринтским вазама. Јавља се и на коринтском новцу. Приказиван је и на храмовима у Старој Грчкој и у римској епохи. (Срејовић, Цермановић Кузмановић 1987: 78, 324-325).

Пегаз је, према грчкој митологији, дакле, божанско биће које има хтонско – земаљско и водено – порекло, али његова крила дају му могућност преласка на небо и улогу помагача врховном богу громовнику, чиме добија изразито соларни карактер. Можемо га упоредити и са змајему балканским традицијама, који, према веровањима, настаје тако што хтонска, земаљска и водена, животиња змија (понегде риба) добија крила и одлази на небо, добијајући и огњене атрибуте. Да Пегаз преко грнчарије шаље соларну поруку, показује и то што се на њему понекад јављају и други соларни мотиви: јављају се поменуте розете са кружним и зракастим мотивима, и то на примерцима из Чанаккалеа (www.ceramopolis.com), примерку из Призрена (Томић 1983: 323), из града Курта де Арџеш¹⁶ и на неким примерцима пиротског грнчара Велимира Ђорђевића из Зајечара (Мијовић 1991: 1; Сотировић 2013: предња корица; Крстић 2016: 1, 3, Крстић 2017: 1), а јављају се и представе орла на примерцима из

¹⁶Примерак изожен у сталној поставци Музеја грнчарије у Хорезу у Румунији (видео сам га 4. јуна 2017. године).

Чанаккалеа (www.ceramopolis.com) и на примерку из града Курта де Арџеш¹⁷.

Иначе, крилати коњи јављају се у многим бајкама Старог света (Biderman 2004: 297). У српској епској поезији, у чувеној песми *Женидба краља Вукашина*, јавља се *Јабучило*, крилати коњ војводе Момчила, који сваког дана у зору пушта крила до копита, а приликом бојева, носећи свог власника, лети (Караџић 1969: 69-70, 71, 72, 73), баш као и Пегаз са Белерофонтом. Варијанта ове песме јавља се и у бугарској народној поезији, а у њој Момчило има *коња шестокрила, што се бие с мъгли и с облаци* (Арнаудов 1996: 515).

Дрво

На тањирима грнчара центра Хорезо у Румунији често се среће и мотив дрвета, који је, можемо рећи, као и петао, једна од типских карактеристика ове грнчарије. Он се јавља или самостално (Cosoşul de Hurez 2013: 17, 27, 32)¹⁸ или у различитим комбинацијама са спиралом са круговима и зракастим мотивима, петлом, змијом и рибом (Revista turistică Horezu 2012: 24, 28, 31; Horezu şi împrejurimi: 6)¹⁹. Мотив нешто

¹⁷Примерак изожен у сталној поставци Музеја грнчарије у Хорезу у Румунији (видео сам га 4. јуна 2017. године).

¹⁸Више примерака тањира хорезо грнчарије само са овим мотивом видео сам на Сајму грнчарства у Хорезу „Петао из Хореза“ 3-4. јуна 2017. године, а и у Музеју грнчарије у Хорезу 4. јуна 2017. године. Један овакав тањир налази се и у мојој збирци.

¹⁹Више примерака тањира хорезо грнчарије са овим комбинацијама видео сам на Сајму грнчарства у Хорезу „Петао из Хореза“ 3. и 4. јуна 2017. године, а и у Музеју грнчарије у Хорезу 4. јуна 2017. године.

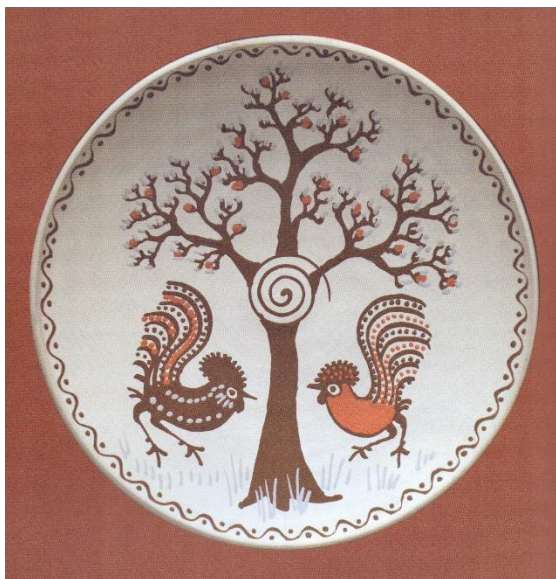
стилизованијег дрвета среће се и на производима других грнчарских центара у румунској подунавској области Олтенија (CatalogGaleria:2, 26, 27, 36, 38)²⁰. Он се ту и тамо јавља на грнчарији читавог евроазијског простора.

Мотив дрвета се, међутим, тако експлицитно не јавља на производима других грнчарских центара источнобалканског грнчарства (јужно од Дунава), али се на тањирима, чинијама, бокалима, канама и затвореним судовима за ракију (*бардацима*) и за воду (*стомнама*) јављају гранчице и флорални мотиви, насликани или пластични, у којима можемо видети својеврсне стилизоване прежитке мотива дрвета (Съйчевски 1977а: 11, 24, 26, 31, 34, 37, 38, 39, 40; Съйчевски 1977б: 6, 8-11, 13, 15, 20, 26, 29-33, 35-37; Тотевски 2012: предња корица, 183, 198, 200, 201, 205; Троян 2004: предња корица, 21, 37, 52; Керамиката в Троянско: 9, 10, 11, 12, 15, 16; Цанов: 3, 6; Рогановиќ 2002: 104, 109-110; Кличкова 1967: 27, 33, 35; Кличкова 1973: 34, 38, 39; Томић 1982: 56, 59, 80, 92, 95; Томић 1983: предња корица, 253, 254, 256, 260, 265, 266, 268, 271, 273, 274, 277, 278, 279, 281, 302, 322, 323; Велкова 2012: 11, 12, 15, 17; Лаковић 1992: 232, 236; Антић, Живић, Погарчић 2015: 32, 53; Мијовић 1991: 1, 3, 11; Погарчић: 42, 55; Крстић 2017: 3, 4; www.ceramopolis.com). Овакви мотиви јављају се још на средњевековној керамици²¹, а налазимо их и на судовима разних других грнчарских традиција евроазијског простора. Додатни аргумент да представе гранчица и

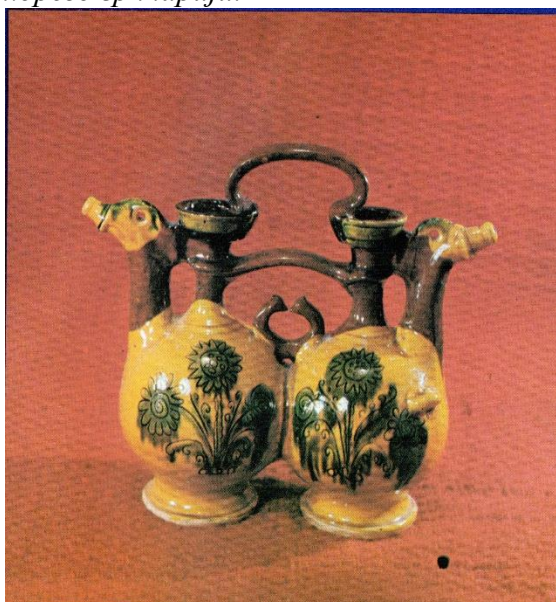
других флоралних мотива можемо сматрати дрветом као митолошким мотивом јесте то што сеони углавном јављају и са другим митолошким мотивима. Јављају се често са кружним и зракастим мотивима, рачунајући и то што се цели тањириса својим ободима, а и *пљоске (павури)*, због свог кружног облика могу сматрати представама Сунца (Съйчевски 1977а: 26, 31, 37, 38; Съйчевски 1977б: 13, 20, 26, 30, 32, 35, 37; Тотевски 2012: 183, 198, 200; Троян 2004: предња корица, 21, 37, 52; Керамиката в Троянско: 9, 11, 12, 15; Цанов: 3, 6; Кличкова 1973: 36, Томић 1982: 56, 80; Томић 1983: 253, 254, 256, 268, 273, 277, 323; Велкова 2012: 12, 15; Антић, Живић, Погарчић 2015: 53; Мијовић 1991: 3; Погарчић: 42). Јављају се доста често и са петлом, поготово ако сваки кондир схватимо као представу петла, јер је, као што смо видели, сасвим стилизована петлова глава (Съйчевски 1977а: 11, 24, 34, 39, 40; Съйчевски 1977б: 9, 10, 13, 15, 30, 31, 36, 37; Тотевски 2012: предња корица, 201, 205; Керамиката в Троянско: 10; Рогановиќ 2002: 104; Кличкова 1973: 32, 34; Томић 1982: 80, 92; Томић 1983: 256, 277, 278, 279, 281; Погарчић: 42, 55; Крстић 2017: 4). Гране се јављају и на судовима стилизованим као Пегаз, и то на примерку из Призрена (Томић 1983: 323) и на уметничким примерцима Велимира Ђорђевића (Мијовић 1991: 1).

²⁰Више примерака такође сам видео у Музеју грнчарије у Хорезу 4. јуна 2017. године.

²¹Један бокал са овако стилизованим дрветом нађен је на средњевековном српском локалитету Ново брдо (Томић 1982: 46).

Сл. 8 – Дрво, спирала и петлови на хорезо грнчарији.

Сл. 9 – Петао, гране и спирале, кругови и зракасти мотиви на тројанској грнчарији.

Дрво у народној култури може, из анимистичке перспективе виђења света, да представља објекат који има душу или, пак, место у којем је нека душа настањена (Кулишић, Петровић, Пантелић 1998: 154; Бандић 1991: 52-57; Раденковић 1996: 195-196; Енциклопедија 1999: 115-117), међутим, дрво као симбол често представља такозвано Космичко дрво, Светско дрво, Велико дрво или Дрво живота, које је један од најраспрострањенијих симбола организовања космичког

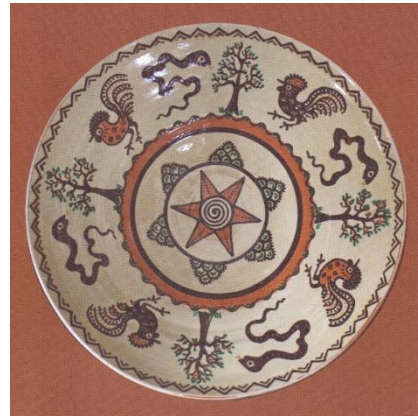
пространства. Представља идеју троделне поделе света на вертикалном плану: круна је горњи небески божански свет, стабло средњи људски свет, а корени доњи подземни свет хтонских сила. Реч је о архаичној представи вертикалне повезаности и могућности преласка граница ових светова. Дрво спаја три света и омогућује општење међу њима, а уз то даје приступ соларној моћи. (Българска митологија 1994: 321-322; Раденковић 1996: 196-197; Славјанска мифологија 2002: 133, 299-300; Требјеџанин 2008: 219-220; Biderman 2004: 302-303; Миловановић, Гаврић 1994: 368; Курер 1986: 36-38; Mali геџник 1999: 32-34). У народној култури дрво је са овим смислом веома заступљено у најразличитијим обичајима и веровањима, и то не увек као цело, већ често и само као грана. Да је на грнчарији представљено управо Космичко дрво, а не оно са анимистичком конотацијом, показује то што су често заједно са њим представљени Сунце и животиње које симболизују неки од три нивоа света, што је једна од општих карактеристика овог митолошког мотива (Требјеџанин 2008: 219; Раденковић 1996: 85; Стојнев и др. 1994: 321). Порука коју он шаље преко грнчарије је, дакле, као и порука представе Пегаса, комплементарност хтонског и небеског уз присуство соларне моћи.

Змија

На тањирима Хорезо грнчарије, такође као једна од карактеристика овог грнчарског центра, јавља се доста често и мотив змије. Представља се самостално, као једини мотив на карактеристичној белој подлози тањира (Revista turistică Horezu 2012: 24, 26; Cocoșul de Hurez 2013: 26)²², а и у

²² Овакве тањире у већем броју сам видео на Сајму грнчарије у Хорезу 3-4. јуна 2017. године,

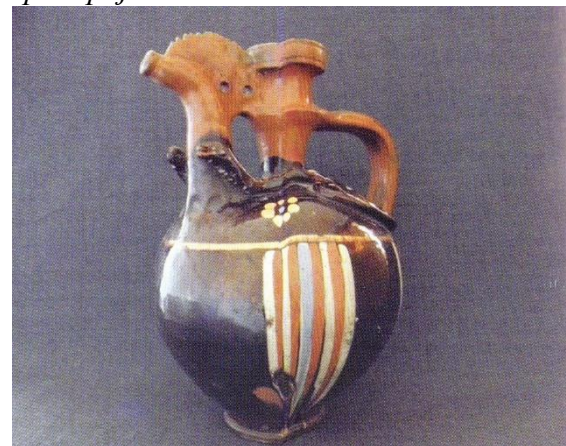
различитим комбинацијама са другим мотивима – са спиралама и кружним и зракастим мотивима, са антропоморфном представом Сунца, са петлом, дрветом, рибом (Revista turistică Horezu 2012: 24; Horezu și împrejurimi: 6)²³. Мотив змије јавља се, додуше ретко, и у другим грнчарским центрима. На пример, на једном примерку посуде за воду из грнчарског центра Олт у Румунији пластично су представљене две змије које су око посуде увијене као грлићу, а на њему су и пластично изведенепредстава жабе и насликана гранчица (Catalog Galeria:37)²⁴. Грнчар Иван Пенчев Касабов из околине Тројана израдио је суд за ракију према чијем врху сиска са тела суда такође иду пластично изведене две змије, по једна са сваке стране сиска. На овом суду је врх сиска стилизован као петлова глава мотивом *петлето*, а на боку суда је нацртан соларно-зракасто-цветаста мотив (Тотевски 2012: 158, 202). Грнчар Велимир Ђорђевић, Пироћанац који живи и ради у Зајечару, направио је, на пример, тањир са представом човека који свира фрулу, а са обе његове стране се уздигла по једна змија.²⁵

Сл. 10 – Спирала, круг, зракасти мотиви, петлао, дрво и змија на хорезо грнчарији

Сл. 11 – Змија, жаба и грана на олт грнчарији

Сл. 12 – Петлао и змије на тројанској грнчарији

а такође и у поставци Музеја грнчарије у Хорезу. Један примерак из Хореза налази се и у мојој збирци грнчарије.

²³И овакве тањире у већем броју сам видео на Сајму грнчарије у Хорезу 3-4. јуна 2017. године.

²⁴Ову посуду сам и сам видео у Музеју грнчарије у Хорезу 4. јуна 2017. године.

²⁵Овај примерак је део изложбе овог грнчара *Од земље и огња позлатице* (стручни консултант и организатор Дејан Крстић) приказане у Битољу 31. октобра – 14. новембра 2016, у Зајечару 11. јула – 30. августа 2017, у Књажевцу 31. августа – 19. септембра 2017, у Врњачкој Бањи 26. септембра – 27. октобра 2017. и у

Александровцу 7. новембра – 31. децембра 2017. године.

Змија је веома заступљен светски, архетипски, мотиви у традицији има више значења, али је у основи она симбол хтонског, подземног, света(Кулишић, Петровић, Пантелић 1998: 203-207;Бандић 1991: 30-34; Българска митологија 1994: 150-152; Раденковић 1996: 153-159; Енциклопедија 1999: 152-153; Славјанска мифологија 2002: 187-189; Trebješanin 2008: 468-472;Chevalier, Gheerbrant 1983: 796-805;Biderman 2004: 454-457; Курег 1986: 193-198; Mali rečnik 1999: 161-164).Ако узмемо да и сам диск таџира и његов нашарани обод могу да се тумаче као представа Сунца, онда се змија на грнчарији никад не јавља сама, већ увек са другим симболима: соларним (Сунце, петао), другим хтонским (риба, жаба), а и са мотивом дрвета, то јест Космичког дрвета, које ове елементе обједињује у један систем. Из тога се може закључити да змија на грнчарији има улогу представника хтонског света у покушају представе свеукупног космичког поретка.

Риба

Поред петла, дрвета и змије, на таџирима из грнчарског центра Хорезу у Румунијикао мотив јављасе и риба, и то заједно са другим мотивима: кружним и зракастим мотивима, антропоморфном представом Сунца, дрветом и граном, петлом, змијом и жабом(CatalogGaleria:42, 47; Horezu și împrejurimi: 6) ²⁶. И она се може сматрати једним од карактеристичних мотива за овај грнчарски центар, мада се јавља и на таџирима других грнчарских центара области Олтенија у

²⁶Више примерака видео сам на Сајму грнчарије у Хорезу 3-4. јуна 2017. године и у Музеју грнчарије у Хорезу 4. јуна 2017.

Румунији (CatalogGaleria:27)²⁷. Риба се, иако не често, јавља и у радовима пиротских грнчара, на пример као затворени суд у облику рибе (Томић 1983: 293), а посебно се јавља у уметничким радовима грнчара Велимира Ђорђевића из Зајечара, и то насликана на таџиру (Сотировић 2013: 3), као затворени суд у облику рибе (Погарчић 2011: 54), као скулптура у облику рибе (Томић 1982: 78; Томић 1983: 292), понекад са пластичним додацима – малим људским фигурама на леђима рибе (Мијовић 1991: 15; Мијовић 1992: 16; Крстић 2017: 49)²⁸. Овај грнчар потврђује да није сам увео мотив рибе у пиротско грнчарство, већ да су га користили и други пиротски мајстори.

Сл. 13 – Риба на уметничкој пиротској грнчарији

Риба се у светској традицији тумачи на веома различите начине(Trebješanin 2008: 352-355; Chevalier, Gheerbrant 1983: 557-559;Biderman 2004: 326-328; Миловановић, Гаврић 1994: 411-413; Курег 1986: 143-144; Mali rečnik 1999: 119-120), а у балканској традицији је, као и змија, у симболичком смислу

²⁷ Неколико примерака такође сам видео у поставци Музеја грнчарије у Хорезу 4. јуна 2017. године.

²⁸Више грнчарских предмета у облику рибе и сâм сам више пута видео у продајној галерији и на изложбама Велимира Ђорђевића.

представник хтонског света (Раденковић 1996: 85; Българска митологија 1994: 298; Енциклопедија 1999: 355-356; Славјанска мифологија 2002: 417-419). Већ је констатовано да се као таква, заједно са другим симболима, јавља у доњем делу представа Космичког дрвета (Раденковић 1996: 85). Дакле, риба на грнчарији, као и змија и жаба, представља хтонски свет у покушају приказа свеукупног космичког поретка.

Пошто мотив рибе, ипак, не можемо везати уопште за грнчарију источног Балкана и Румуније, можда узрок његове појаве треба тражити у регионалној подунавској традицији (Хорезу се налази у потпланинском карпатском залеђу Дунава). На жалост, није ми доступна румунска литература, али на основу података из српске литературе знамо да се на овом простору, поред самог Дунава, јавља праисторијска култура Лепенског вира (око 6.000 година пре нове ере), чија су једна од основних карактеристика оригиналне риболике скулптуре (Mihailović 2017: 26, 31-34), а у фолклорној грађи источносрпског и северозападнобугарског Подунавља налазимо, поред осталих, и такве податке као што су веровање да змај настаје од рибе шаран (Българска митологија 1994: 298; Енциклопедија 1999: 355; Кулишић, Петровић, Пантелић 1998: 381; Славјанска мифологија 2002: 418) (а не од змије, како се верује у другим крајевима Балкана) и да се по један примерак ове врсте рибе убацује у обредни хлеб колач, који се припрема за обичај слава на празник Свети Никола (Караџић 1972: 203). На могући вишемиленијумски култ рибе на овим просторима већ је у литератури указано (Тодоровић 1997).

Закључак

На грнчарији источног Балкана и Румуније доминирају соларни митолошки мотиви, симболи небеског соларног принципа – спирале, розете, кругови и зракасти мотиви који представљају само Сунце, као и петао који је гласник Сунца и преласка из хтонског времена у време доминације небеских божанстава. У балканској народној религији је и уопште, у оквиру многих обичаја, доминантно слављење небеског соларног принципа у циљу општег напретка и плодности. Човек Балкана и у профано време, а посебно у свето време – приликом верских празника и кућних светковина, не само да се конзумирајући храну и пиће крсти, кроз благосиљања и молитве вербално обраћа небеском Божанству и суд са пићем подиже ка њему, већ на своју усмереност ка небеском и соларном упућује и самим соларним симболима на посудама у којима се та храна и пиће налазе. Тако и кроз симболе на грнчарији обезбеђује присуство овог Божанства у тренутку трпезе или ритуала.

У нешто мањој мери на грнчарији се представља и цео Космос, тако што су заједно са соларним присутни и хтонски подземни мотиви – змија и риба (ретко и жаба), тако што је представљено Космичко дрво које обједињује хтонски, људски и небески свет, или, пак, тако што је представљен Пегаз, који по својој суштини обједињује хтонско и небеско, а ако се сетимо његовог митског јахача – и људско. Међутим, приметно је да је и приликом представљања целог Космоса соларно доминантније над хтонским. Као да су хтонски мотиви ту само да подсети на постојање подземне митолошке реалности и потенцијалну опасност коју она носи и да употпуне митолошку космичку свеукупност у

којој неприкосновено влада небески соларни принцип.

Ако изузмемо представу Великог дрвета, које, како знамо, само по себи представља три нивоа – хтонски, људски и небески, а и Пегаса који заједно са својим митским јахачем (који, додуше, није приказан) такође представља сва три космичка нивоа, остале представе, као да нам нуде хтонско-небески дуализам, без реалног људског света. Међутим, то је само привид, јер је људски принцип овог света заступљен кроз самог конзумента, човека који керамику користи приликом извођења обичаја и приликом конзумирања хране и пића. Конзумент, обављајући обичаје, трпезу, а и користећи грнчарију, и сам постаје део светог првотног космичког времена и поретка.

Свест и сазнања о митолошким мотивима на грнчарији и поруци коју они носе, односно о њеној улози преносиоца митолошке поруке, веома су важни у културолошком смислу, и треба их имати у виду приликом културолошког сагледавања и поимања балканске цивилизације. Међутим, осим из културолошких разлога, они су важни и за музеолошко и туристичко представљање грнчарије и уопште традиције Балкана и суседних области, јер је, како из праксе знамо, „добра прича“ често кључна у овој врсти презентовања културног наслеђа.

Литература

Антић, Сузана, Живић, Маја, Погарчић, Нина. 2015. *Дарови земље : керамика у животу људи од праисторије до данас из збирке Народног музеја Зајечар*. Зајечар.

Арнаудов, Михаил. 1996. *Очерци по бугарски фолклор*, том 1. Софија.

Бандић, Душан. 1991. *Народна религија Срба у 100 појмова*. Београд.

Берић, Никола, Чађеновић, Гордана, Рашковић, Душан, Бугар,

Марин, Миладиновић, Наташа. 2004. *Резултати досадашњих археолошких истраживања комплекса Лазаревог града 1961-2002*. Крушевац.

Боровић-Димић, Јелена., Димић Благоје. 2002. *Лепота печене земље : Легат Споменке Милошевић*. Врњачка Бања.

Боровић-Димић, Јелена. 2006. *Чаролија грнчарског витла : Милован Стојановић Мис*. Врњачка Бања.

Бугарска митологија 1994. Съст. Анани Стојнев. Софија.

Велкова, Сашка. 2012. *Наздрави : Пљоске из збирке Музеја Понишавља Пирот*. Пирот.

Владић Крстић, Братислава. 1999. *Народни живот и култура Срба у источној Херцеговини*. Београд.

Ђорђевић, Биљана. 2011. *Традиционална керамика у Србији*. Београд, Зајечар.

Енциклопедија Бугарска народна медицина 1999. Съст. Минчо Георгиев. Софија.

Караџић, С. Вук. 1969. *Српске народне пјесме*. Књ. II. Београд.

Караџић, С. Вук. 1972. *Етнографски списи*. Београд.

Керамиката в Троянско. Музей на занаятите Троян.

Кличкова, Вера. 1967. *Грнчарството во Македонија*. Скопје.

Кличкова, Вера. 1973. *Грнчарството во Македонија*. Скопје.

Крстева, Ангелина. 1996. *Народна декоративна уметност*. – У: Етнологија на Македонците, Скопје.

Крстић, Дејан. 2014. *Велимир Ђорђевић из Зајечара : Бард пиротског грнчарства (Зајечар)*. – У: Занатлија у пограничју. Ур. Дејан. Крстић, Драгољуб Б. Ђорђевић, Сузана. Марковић-Крстић. Ниш, Нови Сад.

Крстић, Дејан. 2015. *Велимир Ђорђевић из Зајечара : Најпознатији пиротски грнчар*. – У: Народните занаяти : минало, настояще, и будуће,

том X. Съст. Ангел Гоев. Габрово, София.

Крстиќ, Дејан. 2016. *Од земја и оган позлатена: Занаетчиска и уметничка грнчарија на Велимир Ѓорѓевиќ*. Битола, Зајечар

Крстиќ, Дејан. 2017. *Од земље и огња позлатице : Занатска и уметничка грнчарија Велимира Ѓорѓевиќа*. Зајечар.

Кулишиќ, Шпиро, Петровиќ, Петар, Пантелиќ, Никола. 1998. *Српски митолошки речник*. Београд.

Лаковиќ, Ива. 1992. *Грнчарски занат у Врању*. – У: *Врањски гласник*, XXIV-XXV, 219-238.

Мијовиќ, Томислав. 1991. *Велимир Ѓорѓевиќ : Керамика*. Неготин.

Мијовиќ, Томислав. 1992. *Велимир Ѓорѓевиќ : Керамика*. Пирот.

Миловановиќ, Лепосава., Влатковиќ, Радмила. 2003. *Велимир Ѓорѓевиќ : Керамика*. Зајечар, Пирот.

Миловановиќ, Крсто, Гавриќ, Томислав. 1994. *Речник симбола*. Београд.

Милошевиќ, Десанка. 1971. *Моравска Србија – људи и дела*. Крушевац.

Николов, Весна. *Завичајна музејска збирка Димитровград – Местна музејна сбирка Димитровград – Town Museum Collection Dimitrovgrad*. Димитровград.

Николов, Весна. 2007. *Музејска збирка у Димитровграду – Музејна сбирка в Димитровград*. Димитровград.

Паметници на културата в Берковица. Берковица.

Погарчиќ, Нина. 2011. *Живот глине : Грнчарија Велимира Ѓорѓевиќа из збирке Народног музеја „Зајечар“*. Зајечар.

Раденковиќ, Љубинко. 1996. *Симболика света у народној магији јужних Словена*. Ниш, Београд.

Рогановиќ, Трпа. 2002. *Ликовните и естетските особености*

кај македонската народна керамика. – У: *Етнологија*, бр. 2, Скопје.

Славјанска мифологија 2002. Ур. Светлана. М. Толстая. Москва.

Сотировиќ Дејан. 2013. *Земља, вода, Веља, ватра : Велимир Ѓорѓевиќ : Пегаз и даље лети : изложба керамике XXI века*. Зајечар.

Срејовиќ, Драгослав., Цермановиќ-Кузмановиќ, Александрина. 1987. *Речник грчке и римске митологије*. Београд.

Съйчевски, Петко. 1977а. *Троянска керамика*. София.

Съйчевски, Петко. 1977б. *Съвремени троянски майстори*. София.

Тодоровиќ, Ивица. 1997. *Риба у обичајима и веровањима источне Србије*. – У: *Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области*. Књ. III. Сврљиг.

Томиќ, Персида. 1982. *Грнчарство у Србији*. – У: *Грнчарство у Србији*. Београд.

Томиќ, Персида. 1983. *Грнчарство у Србији*. Београд.

Тоскиќ, Јелена. 2010. *Грнчарски занат*. – У: *Живи сеоски занати у ужичком крају и њихова заштита на примеру грнчарског, качарског и ковачког заната*. Сирогојно

Тотевски, Тотю. 2012. *Троянската сливова ракија*. кн. II, Ракиените съдове. Велико Търново.

Троян : културно-исторически пътеводител. 2004. Троян.

Филиповиќ, Миленко. 1951. *Женска керамика код балканских народа*. Београд.

Цанов, Ганко. *Петър Цанков*. Троян.

Biderman, Hans. 2004. *Rečnik simbola*. Beograd.

Catalog Galeria de artă populară contemporană Horezu. Horezu

Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain. 1983. *Rječnik simbola*. Zagreb.

Cocoșul de Huarez : Festivalul anual : Horezu – unde pământul la formă... 2013. Horezu.

Horezu și împrejurimi România.
Horezu

Kuper, Džin Kembel. 1986.
Ilustrovana enciklopedija tradicionalnih simbola. Beograd.

Mali rečnik tradicionalnih simbola
1999. Pr. Mario Lampić. Beograd.

Mihailović, Bojana. 2017.
Lepenski vir – arheologija. – U: *Lepenski vir.* Ur. V. Nojković. Boljetin.

Revista turistică Horezu 2012. Nr. 1/2012. Horezu.

Stațiunea turistică Horezu: Reduta identității românești. Horezu.

Trebješanin, Žarko. 2008. *Rečnik Jungovih pojmova i simbola.* Beograd.

Tomić, Persida. 1965. *Narodna keramika u Jugoslaviji.* – У: *Etnološki pregled*, br. 6-7. Beograd.

Интернет извори

www.ceramopolis.com

(прегледано 15. јуна 2017. године)

www.youtube.com, филм Targul național de ceramică „Cucuteni 5000”,

ВЕДРАН МЛАДЕНОВИЋ

ТРАГОМ „СТВАРАЛАЧКИХ ДАНА“ У ШАРКАМЕНУ

Крајем 20. века, 1990. године, у маленом селу Шаркамен испод Дели Јована, близу Неготина, покренута је културна манифестација „Стваралачки дани“, која је окупила најистакнутија имена српске културе и уметности. Стара кућа у центру села, у којој се деценијама одвијао друштвени и привредни живот села, постала је стециште уметничких стваралаца, средиште културних збивања Неготинске и Тимочке Крајине. У њој су смештене слике, скулптуре, књиге, рукописи, цртежи, записи који су настали за време боравка уметника у овом селу. Такође, простор су испуњавали етно-експонати, који говоре о старини овог села. Ту су се одржавале књижевне вечери, изложбе, разговори о стваралаштву. Уједно, ту је смештено и Уметничко удружење „Музеј црне крајине“.

У почетку се манифестација одржавала за време заветине или сеоске славе, од 2. до 4. августа, на Светог Илију који је првог дана. Простори стварања били су поред Врелске и Поповичке реке, у двориштима сељана, по брдима шаркаменским. Манифестацију су подржавали Месна заједница и мештани села. Један део програма одржавао се и у Основној школи „Хајдук Вељко“. Овде је, у оквиру стваралачких дана, одржана и зајечарска манифестација „Млади мај“ (сусрет младих песника Југославије), последњи пут југословенског карактера, јер су у програму учествовали и писци из других република.

Међу првим учесницима ове културно-уметничке колоније били су писци Власта Младеновић, домаћин и покретач манифестације, Адам Пуслојић (по чијој књизи је названа

галерија и удружење), Драгољуб Фируловић, писац и сликар, Милисав Савић, Јанко Вујиновић, Мома Димић, Миодраг Ђукић, драмски писац и у то време министар културе, Иван Растегорац, Томислав Мијовић, Зоран Цвијетићанин, Живко Аврамовић, Живко Николић, Сергије Лајковић, Зоран Вучић, Русомир Арсић, Момчило Милошевић, Бранислав Вељковић, Горан Траиловић, Александар Секулић и други, затим сликари Слободан Јеремић Јеремија, Милић од Мачве, Радислав Тркуља, скулптор Милан Станисављевић, Слободан Миљковић, Радица Дамјановић, Јасмина Стојановић, Драган Стокић Рајачки, Драгољуб Стајковић, Милоје Димиресковић, Драгиша Ћосић, Љубомир Ћосић, Драгиша Катић, Раша Стојиљковић и други, уметнички фотографи Драгослав Илић, Душан Стефановић, Славко Цакић.

Међутим, већ средином последње деценије двадесетог века, долази до грађанског рата у бившој Југославији, економске санкције наметнуте од стране западних држава и друге неповољне околности довеле су до тога да се смањује ентузијазам. Мештани су све мање заинтересовани, ствараоци све мање имају могућности да долазе на манифестацију. Па ипак, један број стваралаца остаје упоран и „Стваралачки дани“ се одржавају, с тим што су сведени на два дана, а један се одржавао у Неготину (изложбени и

промотивни део програма). У међувремену, 1996. годинена локалитету „Врело-Шаркамен“откривен је златни накит из доба тетрархије (владавина четворице царева), један од најважнијих догађаја за српску археологију и археологију уопште. Маузолеј у коме је пронађен златни сет саградио је од 295. до 310. Године Максимин Даја, император који је рођен у овом селу, а ту је сахрањена његова мајка чије је тело том приликом спаљено и „апотеозом“ уздигнута у ранг божанства. То је привукло велики број новинара, знатижељника, туриста и омогућило да село поново оживи. На „Стваралачким данима“ учествују и археолози, који својим излагањем дају ширу димензију овој манифестацији, а посета локалитету и стварање на том историјском месту постају редовни.

Посебно треба истаћи издавачку делатност Завичајне галерије „Музеј црне крајине“. Најзначајнији подухват свакако је објављивање књига „Разговори на Нилу“ Гордане Николић (интервју са египатским нобеловцем Нагибом Махфузом), као и Антологија српског песништа на арапском (Каиро, Раванко, 1996), коју су приредили Власта Младеновић и Гордана Николић. Поводом „Стваралачких дана“ и изложбе фотографија, објављене су и две књиге, у којима су фотографије и поезија. „Шаркамен“ (фотографије Драгослава Илића и песме Власте Младеновића) и „Исус Христос син-опсис (фотослике Душана Стефановића и поезија Власте Младеновића). Такође, објављене су књиге „Ако Христос није Бог“ (Ивице Митровића)и „У једном даху“ (Гордане Николић)и друге.

Самосталне изложбе слика приредили су Слободан Јеремић Јеремија, Слободан Миљковић, Радица Дамјановић, Јасмина Стојановић, Југослав Јончић, Гордана Којић, Мирко Петковић и Андреј Коптил. На „Стваралачким данима“ негована је уметничка фотографија и самосталне изложбе имали су Драгослав Илић и Душан Стефановић.Највише се стваралачки задржао Андреј Коптил Ади, који је овде започео да се бави сликарством, а данас је један од познатих румунских сликара и вајара.

Упоредо са тешким стањем у култури, после две хиљаде године, и манифестација се одржавала нередовно. Зграда је све више пропадала, кров се урушио (експонати су пренети у школу). Углавном су ствараоци свраћали у Шаркамен појединачно, кад могу, тако да су се „Стваралачки дани“ одржавали током године. Свако од стваралаца остављао је свој траг. Долазили су и Евгениј Вовк из Русије, Алексеј Борут Иванович из Украјине. Наступали су и појци Светлана Стевић и Љуба Манасијевић. Своје списатељске трагове оставили су и Добрица Ерић, Радован Калабић, Миљурко Вукадиновић, Оља Николић, Зденка Голубовић, Сузана Михајловић и други.

„Стваралачки дани“ неодвојиво су повезани са неготинском књижаром и галеријом „Астафир“, Уметничким удружењем Крајински круг и Уметничким удружењем Завичајна

галерија „Музеј црне крајине“. Поред других активности, овде је одржан програм „Књига солидарности“ Радио Београда. У програму су учествовали Радомир Андрић, Милисав Кнежевић и Драгомир Брајковић. Том приликом поклоњено је око 1000 књига.

Данас је на месту старе зграде, ново модерно стање, у истом архитектонском стилу, али ствараоци ретко долазе. Више се своди на посету локалитету „Врело-Шаркамен“. Па ипак, остављају се трагови, уз веру да ће доћи боље време за културу.

ТРАЈАЊА И ПОДСЕЋАЊА

Предраг Перишић, БРЕЗЕ, акрил на платну

Драго Симић, САПИС ИЗ ГАМЗИГРАДСКЕ БАЊЕ, уље на платну

ЈЕЛИЦА ИЛИЋ

(историчар виши кустос

Народни музеј Зајечар)

ТИМОЧАНИ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ²⁹

(III ДЕО)

Офанзива у Срему

Савезници су од српске Врховне команде тражили да што пре предузме офанзиву у Срему како би олакшали своју ситуацију на руском фронту. Захтев је био у супротности са реалним могућностима српске војске, нарочито због њене оскудице у мостовном материјалу и артиљеријској муницији, без чега није могло да се замисли форсирање великих водених препрека као што су Сава и Дрина. Па ипак, српска влада и Врховна команда биле су принуђене да га делимично прихвате. Општа замисао заснивала се на плану да део снага оријентисан према Аустро – Угарској пређе у офанзиву, а главне снаге привремено остану у одбрани на Дрини.³⁰

Пошто није располагала подацима о Сави као воденој препреци, специјална комисија I армије извидела је око 40. км. речног тока, од села Ушћа до реке Добраве. Водостај је био низак и налазио се у опадању а као најпогоднији за прелаз процењен је реон Купинског кута, између Новог Села и Дубоке Мале: ту је река правила „дубок лакат“, који се са српске стране

²⁹У самом почетку дефинисан је наслов серијала текстова као „Тимочани у Првом светском рату“, подразумевајући да се читав циклус односи на кретање Тимочких дивизија. Конкретно за овај део приче много правилније било би рећи Крајинци, уместо Тимочани, јер су управо они поднели највећи део страдања у Легетској катастрофи.

³⁰Саво Скоко, Петар Опачић, Војвода Степа Степановић, Београд 1981, 363.

могао ставити под унакрсну артиљеријску и пешадијску ватру, док је непријатељу са друге стране онемогућавао да групише јаче снаге. Командант I армије прихватио је предлог комисије, па је Врховна команда наредила да се припреме за прелазак изврше у највећој тајности и већ сутрадан, 4. септембра, доставила јединицама директиву бр. 2501, којом је прецизиран задатак I армије у Срему.³¹

Даље кретање I армије одвијало се без проблема: 6. септембра успешно је форсирана Сава, створен мостобран на линији Прогар – Ашања – Обреж – Витојевци и српска војска чврстоје стала на тло Срема. Међутим, тада је настао проблем: нису располагали подацима о непријатељу на основу којих би могли усмерити своја даља дејства. Аустро - Угарске снаге у почетку изненађене продором српских снага, наредних дана искористиле су слабости њених јединица, успеле да се приберу, повежу и припреме за организовану одбрану.³²

Слабост српских јединица била је, заправо, права катастрофа Тимочке дивизије I позива. О томе како се све одиграло није на одмет испричати детаљно и овом приликом.³³

Легетска катастрофа

³¹ Митар Ђуришић, Бој код Чевртије, Знамените битке и бојеви српске и црногорске војске, Београд 1998, 297.

³²Исто, 300 - 301.

³³ Дуго година занемаривана Легетска катастрофа током последње две деценије добила је у српској историографији место које јој припада. Са тим у вези треба, између осталог, споменути књиге Радована Срдња, Битка на Легету, Сремска Митровица 1994. и Бране Филиповић, Стравична ноћ Тимочке дивизије, Бор 2000. Такође, Музеј Срема поводом 100 година од почетка Првог светског рата организовао је велику изложбу посвећену Легетској битци.

Мада је још 31. августа одлучено да једна дивизија II армије форсира Саву, у реону Митровице, припреме нису отпочеле правовремено. Врховна команда је тек 2. септембра наредила да се мостовни трен II армије прикупи код Белотића и Богатића, а да „за остало“ накнадно уследи наређење. Истог дана командант II армије наредио је команданту трена мајору Војиславу Ковачевићу да, до 5. септембра, пребаци трен из Коцељева у рејон Белотића. Врховна команда је претходно, 3. септембра, без знања команданта II армије, узела 21 метални понтон, са свим прибором и понтонирима, и дала их I армији. Тимочка дивизија I позива, којој је био намењен задатак форсирања Саве, налазила се у реону Дуваниште – Липолист, а командант дивизије о свему није био обавештен, вероватно да би се сам прелазак сачувао у тајности. По наређењу команданта II армије, 4. септембра, командант Митровачког одреда пуковник Мишковић, командант мостовног трена и генералштабни мајор Петар Косић, помоћник начелника штаба армије, упућени су да извиде Саву од ушћа Дрине до Дреновца и изаберу место за прелазак Тимочке дивизије I позива. Одлучили су се за Чеврнтију где је Сава била широка 380. m а водостај низак, што је омогућавало форсирање на широком фронту, уз потребну количину пловних средстава. Армијски мостовни трен располагао је са свега 30 исправних и добрих металних понтона, заплењених од Турака, остали су били веома стари, дрвени, делимично већ расходовани. Део понтона је, у миру, коришћени за мостове на Морави, али извађени из воде, расушени на сунцу и ветру, натрули, тешко су могли да се употребе без већих оправки, за које није било времена. Осим тога, претходно је једна количина понтона упућена I армији, а од преосталих се према прописаним нормама могао изградити мост у

дужини од свега 325. m, практично 55. m. мањи од ширине Саве. Командант мостовног трена је, ујутро 5. септембра, упознао команданта армије и команданта дивизије да нема довољно материјала да се постави мост, међутим ниједан од команданата није обратио нарочиту пажњу на овај извештај.³⁴

Пола сата после пријема директиве Врховне команде о предузимању офанзиве у Срем, 4. септембра у 23 часа, командант II армије Степа Степановић позвао је телефоном команданта Тимочке дивизије I позива генерала Владимира Кондића и наредио му да се дивизија до сванућа 5. септембра спреми за покрет, а да он до 7 часова дође у штаб армије ради пријема наређења. У 5 часова ујутру све јединице дивизије биле су спремне за покрет, а сам Кондић стигао је у Богатић и јавио се пола часа пре одређеног рока. „Око 6.30 часова пре подне јавио ми се командант Тимочке дивизије I позива“ – пише војвода Степановић – „и ја сам му најпре дао да проучи тачку 2. наређења Врховне команде бр. 2501, честитајући му на тако лепом задатку, а потом сам му предао диспозицију бр. 784 с препоруком да је проучи и да ми јави ако су му потребна каква објашњења... Пошто је проучио диспозицију, командант ми се јавио и известио ме да му нису потребна никаква објашњења и да се решио да врши прелаз код Јасенове греде (стражаре Чеврнтије), па је додао да је наредио трупам да кувају ручак. Мада нисам очекивао да ће наређивати кување ручка и тиме одлагати покрет дивизије, ипак сам веровао да је он добро прорачунао да може стићи да изврши прелаз у одређено му време, па му нисам чинио примедбе, већ сам га оставио да ради по свом плану, и он је отишао да изврши задатак.“ Заповешћу било је предвиђено

³⁴Митар Ђуришић, нав. дело, 301 - 302.

да прелаз Тимочке дивизије I позива отпочне у поноћ, 5. на 6. септембар, дивизија је ојачана са три коњичка ескадрона (два II и један III позива) а Митровачки одред, хаубичка и тврђавска артиљерија требали су да помажу њено дејство. По пријему армијске заповести генерал Кондић вратио се у Липолист око 9.30 часова и наредио покрет јединица ка рејону Глушци – Ноћај. Покрет је отпочео око 11 часова, сам по себи веома напоран и слабо организован, праћен укрштањем колона и застојима. Заморене јединице пристигле су у Глушце, тек око 22.50 часова, а командант је војводи Степановићу упутио следећа депешу: „*Част ми је известити да сам учинио све припреме у циљу преласка Саве. Са главном колоном јачине: три пешадијска пука, пет батерија и пионирски полубатаљон – намеран сам извршити главни прелаз код Јасенове греде. Лева колона јачине: један пешадијски пук и једна (пољска) батерија – предузеће снажну демонстрацију према Сремској Митровици*“. Заправо, у том тренутку, припреме су биле у пуном јеку и до њиховог завршетка требало је да прође још 5 – 6 часова. У току ноћи колоне су из Глушаца кренуле ка местима прелаза, али поновоје дошло до нагомилавања и укрштања колона, самим тим и до успоравања покрета. Трупe десне, главне колоне (13. и 15. пук) стигле су до Чеврнтије тек у 2.30 часова. Због спорог кретања запрега, које су вукли волови болесни од шапа, мостовни трен стигао је на место прелаза тек 6. септембра ујутро, а први понтон спуштен у Саву у 5.15 часова. Будући да је непријатељ одмах реаговао јаком пушчаном и артиљеријском ватром, требало је да прођу пуна два сата док се први талас пребацио на супротну обалу. Пребацивање је после тога текло нормално. Око 8 часова стигао је на Чеврнтију војвода Степановић, где је готово два и по сата

посматрао форсирање реке. О томе је записао: „Мене је јако изненадио извештај да дивизија није отпочела прелаз у одређено време него је тако доцкан стигла на место прелаза и касно отпочела превозење. Али, пошто је операција текла врло повољно, ја нисам у вези с тим ништа предузимао да не бих збуњивао команданта у његовом раду и даљим одлукама, него сам оставио да он доцније правда ово задоцњење... Превозење на понтонима вршено је журно. Већи део 13. пука био је превезен на леву обалу Саве и гонио противничка одељења ка селу Јарку, која су пружала слаб отпор. Подизање моста још није било почело...“ Степа даље истиче да је наредио да се бокови мостобрана ојачају са по једном пешадијском четом, па наставља: „За све време мог боравка (од 8 до 10.20 часова) превозење је вршено непрекидно, али подизање моста још није било почело. На моје запиткивање када ће почети подизање моста – одговарано је: - Сада, док се превезе једна батерија“. Уверен да, упркос закашњењу, све ипак тече нормално, вратио се у штаб армије и о томе обавестио Врховну команду. Ово његово оптимистичко уверење учврстило се још више када је у 13.20 часова добио од генерала Кондића депешу: „Изградња понтонског моста отпочела у 12.40 часова. Јача борба води се према Јарку. Непријатељ увео у борбу и два топа. Од наших снага ангажована два пешадијска батаљона са митраљезима и са две пољске батерије, од којих једна дејствује анфиладно³⁵ са десне обале Саве. До сада превезено на леву обалу Саве: два пешадијска пука, једна батерија и пионирски полубатаљон.“ Међутим, у то време на леву обалу нису била превезена два пука, већ само шест батаљона (13. пук без једне чете и два батаљона 15. пука)

³⁵Анфиладно – тучење топовима уздуж, по дужини.

и једна пољска батерија од три топа. То не би била велика несрећа да управо у том тренутку командант дивизије – уверен да у Срему нема јачих непријатељских снага – није наредио да се обустави превоз и да се отпочне са подизањем моста, за чију је изградњу недостајало око 55. т материјала. Тада су почеле невоље превезених трупа јер је непријатељ у нешто ширем појасу од обале, наспрам српских шест батаљона имао снаге од 30 пешадијских батаљона, 5 коњичких ескадрона и 12 батерија. Командант аустроугарске XXIX дивизије, генерал Краус, одлучио је да ангажује целу своју дивизију и енергичним нападом на оба бока на брзину импровизованог мостобрана, да одсече и уништи пребачене делове. Трупe 13. пука, које су прве прешле на леву обалу Саве и предузеле наступање према Јарку, Митровици и Шашинцима, наилазиле су на све већи отпор, због чега су ангажована и два батаљона 15. пука, који су у почетку били задржани у резерви. Командант 13. пука, потпуковник Драгутин Ристић, затражио је да се убрза превоз осталих трупа 15. пука и да се његов пук ојача артиљеријом. Превожење је, међутим, сасвим обустављено а изградња моста споро одмицала, док је трупама 13. пука понестајало муниције. Први извештај који је наговештавао да ситуација постаје све озбиљнија Степа је примио у 15 часова где се, између осталог, каже: „Борба која је вођена западно од Јарка пренета је северније и од један сат по подне води се на западној ивици Шашинаца, добијајући све изразитије вид озбиљнијег окршаја. Непријатељ је појачао трупе на том делу и борба се још води без резултата. Наше трупе се држе изврсно. Мост је готов за половину дужине. О резултатима даљег тока борбе накнадно ћемо вас известити“. Још пре пријема овог извештаја упућен је, на Чевртију, начелник штаба II армије пуковник Војислав Живановић, ради пружања

непосредне помоћи команди Тимочке дивизије I позива. Међутим, ни од њега, ни од команде дивизије није стигао никакав извештај од 15 до 20 часова.³⁶ Око 18 часова непријатељ је предузео снажан напад на развучене и већ заморене српске трупе на левој обали Саве. Снаге аустроугарске LVIII бригаде надирале су од Шашинаца, обухватајући са једним пуком српско лево крило док је LVII бригада предузела енергичан напад из рејона Јарка у десни бок српских трупа на мостобрану. Под притиском знатно надмоћнијих непријатељских снага, код српских јединица почело је колебање и попуштање готово на целом фронту. Центар и лево крило 13. пука повукли су се у неред, а паника је нарочито захватила 2. батаљон, који је без икаквог реда јурио према Сави. Уз то, пребачена пољска батерија појурила је у галопу ка недовршеном мосту, дижући за собом облаке прашине. Мислећи да је аустро-угарска коњица командант 3. батаљона 13. пука дао је трубом знак: „Коњица с бока!“ што је још више повећало панику и изазвало страховиту гужву на обали, где се налазио и велики број рањеника који су очекивали да буду евакуисани на супротну страну. Лакши рањеници одмах су појурили најближем понтону, напунили га и изврнули се у воду заједно са њим. Запомагање дављеника утицало је и на здраве војнике: почели су да напуштају стрељачки строј и јуре ка недовршеном мосту, хватајући се за постављене ногаре и моснице, које су се под великим оптерећењем заједно са њима сурвавале у воду. Покушаји официра да успоставе ред били су узалудни, уплахирана маса „ништа друго није чула ни видела сем запомагања дављеника у Сави и на још недовршеном понтонском мосту“. Неки војници пливали су према мосту не

³⁶Пуковник Живановић се задржао на Чевртији до 18 часова.

обазирuћи се на заповести официра, док су се други хватали за даске или греде да би помоћу њих прешли реку. Нажалост, већина није знала да плива, па су се масовно давили у матици реке. Тек око 19.30 часова старешинама је пошло за руком да крајњим напорима успоставе ред и од преосталих војника формирају батаљон, распоредивши га на 600. m од обале, ради непосредне заштите моста. Иако је катастрофа била на помолу, командант Тимочке дивизије I позива јавиојетелефоном, око 20 часова, помоћнику начелника штаба II армије да је око 10 часова непријатељ извршио снажан напад на његове трупе са леве обале Саве, да је наступила паника, али је „у овом моменту све доведено у ред“. Међутим, готово у исто време војвода Степановић сазнао је праву истину о ономе што се догађа код Чеврнтије од новинара Ђуре Генчића, који је са групом дописника страних листова у то време стигао у Богатић. Он га је обавестио да је покушај форсирања Саве пропао, да се пребачене трупе налазе у хаотичном стању и панично беже ка мосту, који је покварен и да на левој обали уз саму реку рањеници кукају и запомажу, „али се ништа не предузима да се превезу ни они нити остали делови јер се командант дивизије сасвим изгубио“. Степа је одмах покушао да ступи у телефонску везу са командантом Тимочке дивизије I позива а када му то није пошло за руком, упутио је аутомобилом начелника штаба II армије на Чеврнтију са задатком да се на лицу места упозна са ситуацијом и пружи помоћ у успостављању и одржавању реда, као и у „организовању најодсудније одбране“. Али, никакве мере команданта армије нису више могле спречити катастрофу која је била на помолу. Око 21 час непријатељ је предузео енергичан напад на оба бока већ поколебаних српских трупа. На десном крилу мостобрана 4. батаљон 13. пука пружао је очајнички отпор

снагама аустроугарске LVII бригаде и нанео им тешке губитке, али на крају, када му је понестало муниције, разбијен је и готово потпуно уништен. Тиме је десни бок сасвим оголићен. Убрзо је пустило и лево крило под притиском трупа LVIII бригаде. Код десеткованих српских трупа наступила је паника. „Маса војника поново је, као бујица јурила ка Сави да на мосту тражи спас“ – пише пуковник Митар Ђуришић у својој студији *Битка на Дрини 1914*. „Две веће групе су успеле да се дочепалу моста и да појуре ка десној обали. За њима су следиле нове, све веће групе, под чијим теретом су пустили и срушили се ногари моста. Понтони, избушени мецима непријатељеве пешадије која је већ пристизала на обалу, почели су да се пуне водом и мост је убрзо постао неупотребљив. Од људства које је и даље јурило к њему само су се нарочито вешти пливачи спасили. Све остало нашло је смрт у реци или на обали, или је пак у току ноћи и сутрадан било заробљено. Ватра која је отворена с десне обале углавном је пребацивала непријатеља и била је без ефекта. Делови 1. и 3. батаљона и делови 14. пука предали су се непријатељу 7. септембра изјутра, пошто су се, потпуно опкољени и без муниције, нашли у безизлазној ситуацији. Тиме је покушај преласка Тимочке дивизије I позива катастрофално пропао. Том приликом погинуло је и нестало: 84 официра и 6.282 подофицира и војника, а рањено: 7 официра и 29 подофицира и војника.“ У тим драматичним тренуцима генерал Кондић је, потресен великом трагедијом, по казивању очевидаца заиста био „изгубио главу“. Тек 7. септембра, око 2 часа, обавестио је војводу Степановића да форсирање није успело и да се „делови на левој обали Саве налазе у критичној ситуацији“. Два сата доцније пуковник Живановић, који је дошао да помогне, назвао је телефоном свог помоћника

пуковника Миловановића и наредио му да обавести војводу Степановића да „стање трупа на левој обали Саве изгледа безнадежно.“ Чим је примио ове извештаје, Степа је издао наређење да се Тимочкој дивизији I позива упути један пешадијски пук и коњички дивизион из Тимочке дивизије II позива, као и брзометна батерија из Митровачког одреда, ради организације одбране на десној обали Саве – од Дреновца до Митровице. На крају наређења, које је око 4 часа ујутро по свом ордонансу доставио Кондићу, Степа је посебно нагласио: „Препоручујемо хладнокрвност и велику пажњу да се трупе уреду, утврде и оспособе за одбрану, као и да се добро испита ситуација на оној страни Саве, како се не би десила забуна – да се без нужде напушта мостобран.“ Као што се из цитираног може видети, гајио је зрачак наде да се трупе на левој обали реке могу одржати. Међутим, из потпунијег извештаја, који је од комаде Тимочке дивизије I позива добио истог дана увече, сазнао је да су све јединице које су прешле на леву обалу уништене или заробљене. Сутрадан је овај извештај, на захтев војводе Путника, проследио Врховној команди, пребацујући сву одговорност на генерала Кондића. Истога дана упутио је Врховној команди још једну депешу: „Из моје депеше број 891 видеће се у коликој је мери командант Тимочке дивизије ђенерал Кондић био спор, скоро нехатан, и у коликој је мери био (неспособан и) збуњен да се снађе у тешкој ситуацији и умањи несрећу своје дивизије. Због тога ја сматрам за дужност да Врховној команди предложим његово смењивање са дужности команданта дивизије. На његово место предлагем пуковника Живановића... За начелника штаба Тимочке дивизије предлагем ђенералштабног мајора Петра Косића.“ Врховна команда усвојила је овај

предлог и примопредаја дужности извршена је 9. септембра 1914.³⁷

* * *

У операцијском дневнику 13. пешадијског пука I позива, о читавом догађају стоји следеће:

„24. АВГУСТ, Време лепо, Чеврнтија.³⁸

Бројно стање и састав XIII пешад. пук I поз. официра 64, чиновника 2, подофицира 223, каплара и редова 4.662, коња 487, кола 57, волова 4, митраљеза 4, пушака 3.897.

1. Материјална спрема – непотпуна
2. Исхрана добра
3. Морално и здравствено стање добро
4. Пук је стигао код „Чеврнтије“ у 1.30 пре подне са челом а са зачељем у 2.30 и постројио се у дубоки смакнути поредак с.з. од пута којим се кретао, а на 50 – 100 мет. од друма Дреновац – Митровица.

На лицу места примљена усмена заповест, да ће XIII пук имати први да пређе, у почетку сам, а затим и са једном батеријом да образује мостовну заштиту чим стигну понтони. Затим по прелазу имаће задатак да омогући прелаз дивизије. У првом тренутку да дође и заузме друм Митровица – Јарак с тим, да се крила повију ка Сави. Заповест издана командантима батаљона са назначењем који одсек коме батаљону припада. Чете у пуку извршиле су деобу на одељења по понтонима и свако одељење стало је иза свога понтона.

Први понтон спуштен је у 5.15 пре под. и при његовом спуштању погине у

³⁷Саво Скоко, Петар Опачић, нав. дело, 364 – 374.

³⁸Преносимо у потпуности аутентичну верзију дневника тако да су датуми по старом календару.

понтону 1 војник и 10 се ране. Ово спуштање понтона и укрцавање пешадије спречила је непријатељска пешадија у јачини од 100 војника, чија су одељења од по 2-3 војника била размештена и укопана на 10-20 х дуж целе обале.

Пешадијска ватра чете према окопима и чете која је била лево од карауле, као и неколико избачених шрапнелских зрна са дејством митраљ. одељена овог пука, олакшали су укрцавање и прелажење; непријатељско десно крило почело је у 7.8 пре под. да напушта положај и првих осам понтона прешло је у 7.20 пре, друга партија у 7.45; у 9.23 пренета је застава и у 9.50 цео је пук био већ пребачен.

При пребацивању одбранбена линија пред мостом се постепено ширила.

Команданту 3. батаљ. који се кретао правцем ка Јарку, према извештају команданта дивизије О. бр. 483. од 24/VIII писано је у 7.7 пре, примљено у 7.20 а послан у 7.30 пре, стављено је до знања, да према извештају команданта Коњичког пука према Јарку, у Јарку има 1 батаљон и 1 батерија.

Пошто је одређена одбрамбена линија доста велика и да се са њеном величином слаби отпорна моћ на фронту, то је команданту 2. батаљона наређено да му удалење од тачке прелаза не прелази 4 км, а својим левим крилом да се наслони на Саву, утврди се и чека даље наређење (у 9.30 пре).

Командант 2. батаљона у то време (10.30 пре) извештава, да је близу лакта Саве, а 4-ом четом и ½ друге има фронт ка Митровици, остатак батаљона је у десно и на путу према смер Шашинцима налази се 3-ћи батаљон, а делом 4-ти према Јарку.

Борба која се развила на десном крилу, свршила се успехом пошто је

непријатељ бачен ка Јарку. Борба је трајала 1 ½ сат. Четвртом батаљону како су пристизали делови, тако су и развијани да појачају борбу 4-ог батаљона према с. Јарку.

Пошто је 3. батаљон дугом борбом био истрошен, а и да би се постигло извршење наређења, да се држи пут који доправља служиће као мостобран, то сам за резерву тог одсека као појачање послао у 1.55 по подне 2 чете XV пука. О овоме известио сам команданта десне колоне са додатком, да је непријатељ пред Јарком јак два батаљона, нешто коњице и два топа (према извештају војника 3).

Борба се са све већом жестином развијала према селу Шашинцима, а нарочито артилеријска ватра била је јака. Да би се парирала арт. непр. ватра према Јарку, дејствовао је један топ који је пребачен на леву обалу у 11 пре, а према Шашинцима мало доцније 2 топа јер је у њему била и артилерија од једне батерије.

Артилеријска ватра имала је успеха. Око 12.50 ватра се мало утишала, али у 12.55 осећа се њено појачање, како по интензивности, тако и по заузимању већег фронта. У овој неравној артилериској борби осетило се да је 3 топа недовољно да се бори са непријатељском артилеријом, а тако исто, да је фронт велики за пук, а да 5 чета XV пука које су биле пребачене до 12 часова, недовољне су биле као појачање две линије, са чега је учињен представак команданту десне колоне, да се појача овај пук артилеријом, да је пребацивање трупа потпуно престало тако да по 1, 2 или 3 понтона врше прелаз, те да прелаз не би био компромитован, да се трупе енергично превозе и мост што пре постави.

У 12.38 примљено је наређење команданта десне колоне, да се упуту једна чета ка Митровици ради насилног

рекогносцирања. Затим да се нападне и заузме Јарак и ту се задржи, ни у нападу на Јарак да се не удаљава далеко од прелаза. У 12.55 примљен је извештај да се непријатељ на одсеку према 1. батаљону појачава са 1 батаљоном и 1 батеријом. Да би се 1. батаљон упорније држао послана је 1. чета 3 бат. XV пука за појачање као резерва тога одсека а команданту је наређено: „Где сте останите ни стопу не одступајте“.

Пошто је на томе делу фронта према 1. батаљону непријатељ у јачини преко два батаљона, а тражи се појачање, то сам му послао 3 чету, 4 батаљ XV пука те је на томе делу фронта (према Шашинцима) било свега 6 чета а 1. и 3. батаљону послато је по 20 сандука муниције.

У 1.20 по подне примљен је извештај команданта 2. батаљона, да му је фронт широк а стрељачки строј редак и моли да му се пошаље појачање чим је пребачена 4. чета 4. батаљ. XV пука послата му је за појачање у 1.45 по под.

У 1.37 послат је поново извештај команданту десне колоне: „Нити пешадија прелази, нити се мост поставља молим да се појачамо у артилерији...“

У 1.30 наређено је да мајор Милорад Белотрепић прими команду над 3. батаљоном, пошто је командант мајор Рад. Старчевић рањен, и да помогне 1-ом батаљону, но ниједан ордонанс није га могао наћи нити је његов командант батаљ. знао где се налази.

Свима у I линији наређено је, да ни по коју цену не смеју напуштати положаје.

Пошто је услед јаке борбе код 1, 3. и 4. батаљона муниција утрошена, тражена попуна, јер је шаржа која је следовала пуку била скоро утрошена, те да пук не би остао без муниције, тражена је муниција од XV па и од XIV

пука. Пошто је муниција почела да нестаје, а тражена муниција није добијена, то је тражено од команданта десне колоне да пошаље 200 сандука муниције с напоменом, да се може десити, да ватра престане на целом фронту. Ово природно, да би довело катастрофи.

У 2.15 видело се, а добијен је извештај и од команданта 1. батаљона, да је непријатељ одбијен и да је сада на 1.000 – 1.500 м одстојања, да се војници добро држе и поред 6 извршених непријатељских јуриша и да су сви у висини насипа. О овоме извештен је командант десне колоне с тим, да ескадрон коњице из Јарка чешће напада на десно крило пешадије, али сви напади одбијени су пешад. ватром.

Око 2.30 по подне добијено је 65 сандука муниције од XV пука. Око 2.55 примљен је извештај да се између чете према Митровици и осталих на путу створио већи расцеп, са чега тражи, да се тај расцеп попуни. За појачање послата му је једна чета XV пука.

У 3.10 по под. извештава ме командант 4 батаљона да према његовом левом крилу непријатељ јаче пристиже, изјављује да је слаб и да има доста губитака. Појачање му се није могло послати, јер га није било, напоменуто му је да на положају има да остане до даљњег наређења. Услед великог броја рањеника видело се да је број болничких патрола недовољан, због чега је учињена представка команданту одреда, да му упути једног лекара са водом болничара и носилима који се нису никако јавили.

У 3.08 по подне, добио сам наређење да заузмем село Шашинце и да се зауставим позади села, утврдим се и предузмем активно извиђање непријатеља. О овоме наређењу извештен је командант 1 батаљ. но

стим, да извести може ли да заузме и Шашинце.

У 5.2 по подне послат је извештај команданту десне колоне да се борба на фронту према Шашинцима води са променљивом срећом, да према томе одсеку има 4 - 6 батаљона пешадије, 2 - 3 батерије и да јаком ватром засипа стрелачки строј и тражено појачање у артилерији.

У 5.15 командант 2. батаљона извештава; да је недовољно јако појачање које му је послато (две чете XV пука), да је скренуо у кукуруз и у њему остао; и да му је недовољно муниције. Командант 4. батаљ. XV пука изјављује исто, да је слаб и тражи појачање.

Муниција послата и ордонанс да четама које су седеле у кукурузу покаже где им је место.

У 5.45 извештава командант колоне, да код записа близу Митровице нападају 1 – 2 ескадрона и возом непријатељ добија појачање, чија се величина не може одредити.

У 5.55 видело се неко комешање на фронту према Шашинцима, ватра је била веома јака а митраљеска тако исто. За тим почели су поједини делови да се колебају и да напуштају насип и повукли се за 1 км. назад. Попуштање се осетило и код левог крила.

У 6.05 један непријатељски аероплан од Митровице извршио осматрање, после чега се осетио јак напад на целом фронту. У 6.25 по под. под јачим притиском непријатељским почео је и центар да се повлачи. Овоме попуштању следовале су без разлога и две чете XV пука које су биле као резерва центра.

Поводом овога у 6.30 по подне извештен је командант одреда: „Центар

и лево крило попустили су, тражена помоћ и мост што пре да се стави.“

За тим кад је следовао јачи коњички напад на леви бок код војника се створила забуна а код рањеника, који су гледали недовршен понтонски мост, паника. Лако рањени потрче понтону, неки успеју да уђу, и напуне га толико да се узврне.

Кад почеше да се даве, наста запомагање, које је још више поколебало морал код осталих лако рањених и војника који су напустили стрелачки строј и пристизали ка мосту, створи се на мах један метеж, да сви присутни официри са револвером у руци нису били у стању да метеж отклоне и ред и мир поврате, јер то је била једна маса која ништа није чула ни видела. Ова паника трајала је читав сат, док се није поново створио мир и уверење да ће понтонски мост бити ускоро готов.

Коњица која је извршила испад на крајње лево крило одбијена је ватром и трупе су се уредиле, али немање муниције, која се није могла добити (јер су понтони били заузети око прављења моста), учинило је да је морал код трупа које се боре био поколебан.

Чим су војници умирени, формиране су чете и батаљон и такав батаљон под командом подпуковника Милана Миљковића, постављен је на 600 м. од моста за одбрану моста. Команданту је наређено да изврши лако и брзо укопавање и тиме се створи мостобран за неопходну одбрану моста.

Ради упорније одбране под надзором капет. П к Милана Јелића и рез. инжињера поручника Боривоја Стефановића почели су на брзу руку рад на уређењу одбране и утврђењу.

Око 7 часова организовао сам стражу за заштиту приласку мосту, како би без сметње могли понтонирати да

заврше мост. Код мене се у то време створило уверење, да од моста неће бити ништа, те сам с тога сматрао за дужност да спасим заставу и затражим ко уме добро да плива. Јавили су се сан. мајор др Миливоје Петровић и Јаков Нелих редов, који су пливањем спасили заставу.

На фронту је одједном престала ватра и за дуго мир настао. За тим се одједном у 10.30 осетио јак напад пешад. ватром на бокове. У том тренутку била је јасна ситуација да ће трупе на левој обали Саве бити оцепљене од моста, да мост неће моћи нико да искористи пошто није готов, близина непријатеља почела се осећати све јаче у ватреном дејству, а узбуђеност је била све већа, док најпосле није маса као бујица појурила мосту, да тражи спаса. У том времену непријатељ је био извршио јуриш на остатке 4-ог батаљона.

Мост је под притиском масе попустио и моснице се сломише. Маса је падала у Саву а неки су почели да прелазе мост, који је непријатељ тукао јаком пешад. ватром.

Никаква средства ни сила употребљени нису били у стању да ову бујицу људи задржи да се не подави а о каквој употреби за одбрану није се могло ни помишљати.

Оваква паника и катастрофа пука морале су наступити из ових разлога.

1. Наређење команданта колоне гласило је, да се пук што пре дохвати насипа а за тим да се заузме Јарак и Шашинци а према Митровици да се рекогносцира са четом.

Овим наређењем пук је морао да има велику периферију круга рада пред мостом а у исто време

да пук има танак фронт без резерве. Резерве које су могле бити образоване од батаљона XV пука и које су послане позади појединих батаљона утрошене су брзо услед великог растурања – губитака на батаљонима.

2. Било је утрошено прописана шаржа коју пук носи собом, муниција није континуално доношена – пребацавањем понтонима иако је преко телефона и службеним писмом тражена, те стога у најкритичнијем моменту кад су војници требали да даду отпор на насипу који је био доправљен за мостобран, сва уста су говорила: „Муниције, муниције“.

3. Четврти батаљон овог пука који је био на десном крилу и до Саве због одсуства својих старешина у најкритичнијем моменту предао се јер није имао старешина и муниције и тиме учинио да тај део мостобрана буде потпуно отворен – десни бок за напад на мост.

Командант батаљона мајор Јован Оцоколић свој батаљон напустио је пре но што је извршен јачи напад на његов батаљон и отишао на десно крило код обале у заклон а кад су му војници заробљени, он је дошао мирном савешћу, да ме извести, да му је батаљон заробљен и разбеснео се. Ово ме је натерало да лично са ађутантом потпуковником Миланом Миљковићем, мајором Николом Лазаревићем и осталим, од људи који су били ту, брзо образујем заштиту с те

стране и да се на брзу руку утврдим.

Ово је распоређивао мој ађутант капет II кл. Милан Јелић са рез. инжињер поручником Боривојем Стефановићем и још два официра чија имена не знам, и командовао над тим батаљоном који је ископао мостобран на брзу руку.

Командир 1. чете 4. батаљона капет I кл. Бранислав Валента и командир 3 чете 4. батаљона мајор Милорад Белотрепић нису остали на својим местима до последњег тренутка, него су своје чете напустили раније, око 6.20 по подне, а за мајора Белотрепића командант је послао извештај да га нема нигде, те не може да му саопшти да има да замени рањеног мајора Старчевића.

Сем тога сматрали су за своју дужност да учине и последњи напор, да даду и последњи отпор заједно са командантом пука и неколико официра који су били ту на ново – створеном мостобрану, но су нашли две даске патоњаче, сели на њих и чим се смркло око 7 ч пребацили се на нашу страну. Последњи отпор дат је у 10.30 а њихова потпора у командовању није била за одбацивање.

4. Немање довољно артилерије – свега је било три оруђе са недовољно муниције; муниције је било толико мало да је било велике штедње у њеном трошењу.
5. Немање никаквог појачања батљонима са наше обале.
6. Немање сталне везе са позадином, него је та веза

одржавана споро са понтонима а око подне са свим је и престала.

7. Није било лица које би руководило са подизањем мостобрана и одређивањем места. Од полу батаљона инжињерског прешла је свега једна чета, од које сам два вода, одредио, да са пешадијом удесе насип као прву линију мостобрана а остали су остали командире чете за његову сврху.

Непријатеља је било око 10 батаљона са 3 - 4 батерије и 2 – 3 ескадрона коњице.

Заробљено је пре подне 20 војника из 28. пука а после подне било је заробљено 55 војника из 54. и 93. пешад. пука са једним митраљезом.

Мртвих и рањених непријатељских војника било је пред овом линијом одбране преко 1.500.

И поред тога што је пук не његовом вољом, снашла несрећа, да после читавог дана храбре борбе буде среће да нема муниције, те тиме да не буде у могућности дати и последњи отпор, сматрам за дужност, да неколицину, који су до последњег тренутка истрајали на својој дужности, предложим за одликовање и унапређење. Списак под % прилаже се

За осуду су напред побројани официри

Мајор Јован Оцоколић

- Милорад Белотрепић
кап. I кл. Бранислав Валента

У овој борби пук је изгубио официра 46 од којих је рањених пренето 3.

подофицира 159

Каплара и редова 3.611

свега 3.816

Листа губитака за официре послана је а за војнике послаће се накнадно.

Муниције је утрошено 1.028.000 метака и 389 бомби.

Оружје, оружана и логорна спрема која је била на војницима остала је сњима.

Сем тога остало је на левој обали Саве 12 митраљеза наших и два аустријска од којих је један био тога дана заробљен и три пољска топа са запрегом и четири пољска телефона.

Предлажем да се одликују по приложеном списку

санитет мајор др Миливоје Петровић

пешад. Никола Лаздевић

кап. II кл. Милан Јелић

рез. пеш. поруч. Сава Милановић

наред. Јован Бугариновић

наредник Милан Арсић

каплар Милан Сандуловић

редов Јаков Нерлих

Командант

Пуковник Драгутин Ј. Ристић³⁹

О тренуцима док је 14. пешадијски пук преживљавао праву катастрофу, у хроници 20 пука записано је следеће:

„5. септембра у 5 часова пук је требао да крене на марш, како је то било авизирано, али како наређење није било добивено, то је се остало у очекивању. У 5.40 часова добијено је наређење да војници буду вољно, али да се не растурају. У 10.40 часова добијено је наређење да се пук у 11 часова крене на марш форсирано за Глушце, где по доласку да чека наређење и да извиђа пут у правцу Митровице. У 11.20 часова пук је се кренуо и у 17 часова стигао у Глушце. У 21.15 часова пук је добио наређење у Глушцима, којим је 20. пешадиски пук са једном батеријом и водом коњаника одређен у леву колону, а са задатком да демонстрира према Сремској Митровици снажном пешачком и артилериском ватром, а да Саву не прелази. По овом наређењу пук је кренуо у 22 часа, примивши код Глушачке механе и одрешену батерију. У 0.10 часова пук стигне у Ноћај, одакле одма продужује марш за Ночајски салаш. На путу пук наилази на једног каплара из групе градске артилерије, који је био послат да сачека пољску батерију из ове колоне и да је одведе на положај, пошто је она била придата наређењем Команданта Митровачког Одрета команданту групе градске артилерије, те тако је батерија изашла из колоне, а пук је се прикупио, док су позадњи батаљони подилазили челном, Командант пука нашао је Команданта Митровачког Одрета пуковника г. С. Мишковића, под чијом је командом био и овај пук. Примивши наређење, пук је кренуо у правцу Митровице. У то време већ је отпочело дејство наше артилерије, а одмах затим

³⁹Војни архив, Операцијски дневник 13. пешадијског пука I позива, П9, ф.1, д1-1-4, л.34-46.

и непријатељске. Кретање пука продужено је прикривено и пук је заустављен на одређеном му положају: Друм Засавица – Шабац и то: 3. батаљон посео је источно од друма Ноћајски Салаш – Митровица; 2. батаљон западно од овог друма; 1. батаљон и митраљеско одељење лево од 2. батаљона, а 4. батаљон у резерви позади средине. Бојна комора код цркве, а превијалиште код кафане. Целокупан овај распоред изведен је до 3 часа 6. септембра. На дејство наше артилерије одговарала је непријатељска, дејствујући на мерзерску батерију, а чим је осетила кретање наше пешадије она је отворила ватру против ње и то противу левокрилног батаљона, који је био у покрету око поседања положаја и нанела му незнатне губитке. И са наше и са непријатељске стране отварања је у току дана, привремено и пешадијска ватра. Исто тако и артилериско дејство било је повремено. Могло се је утврдити да је непријатељ имао једну батерију и то два топа са источне и два топа са западне стране Сремске Митровице. Од подне па и следећег дана непријатељ није никако отварао артилериску ватру и према свима знацима, који су запажени били, у Сремској Митровици, вероватно је, да је ова батерија била премештена са овог положаја и упућена да дејствује према десној нашој колони. Непријатељ је поседао ивицу вароши, коју је врло добро утврдио и још боље маскирао. Сем тога поседао је и поједине зграде, на крововима имао је поједине стрелце и митраљезе. Група наше градске артилерије тукла је зграде са успехом. У 14.30 часова добијено је наређење, да се два батаљона упуте десној колони, што је одмах и учињено и упућени су 1. и 4. батаљон под командом мајора г. Мунџића. Ноћ је проведена у миру у истом распореду са бојним предстражама. У току овога дана пук је имао два мртва и 13 рањених војника. 7.

септембра до 7 часова било је све у миру, када је са наше стране отворена пешачка ватра против извесних непријатељских делова, који су се кретали левом обалом Саве низводно. Овом нашом ватром ти су делови нагнани да се зауставе и поседну дотле не поседнуте ровове на левој обали Саве и да и сами отворе ватру. Ова је ватра трајала до 10 часова, а доцније је одржавана слаба ватра преко целог дана. Око 13.30 часова стигла је једна пољска батерија из II позива, која је пласирана до 18 часова позади 3. батаљона. У току овог дана батерија је извршила само реперисање терена. У први сумрак примећено је, да је и непријатељ довео једну батерију од 3 топа и пласирао на источној ивици вароши. У току ноћи није ничег значајног било.⁴⁰

* * *

Званичан акт о читавом догађају упутила је Врховна команда влади у Нишу, где се каже: „При неуспешном демонстративном прелазу код Митровице, из Тимочке дивизије I позива, нису успели да се повуку на нашу обалу испред јаког непријатељског потиска: 13. пешад(ијски) пук, 2 батаљона (без једне чете), из 15. пешад(ијског) пука, једна брзометна батерија од 3 топа, 12 митраљеза и 1 пионирска чета“.

У каснијим војним анализама наведено је 27 разлога овог трагичног неуспеха српске војске. Командант Тимочке дивизије I позива генерал Владимир Кондић, након смењивања предат је Војном суду и осуђен, децембра 1914. на годину дана затвора. У обновљеном тајном процесу, 13 година касније, ослобођен је оптужбе. Постоје и мишљења да генерал Кондић не сноси сву кривицу за

⁴⁰Историја 20 пешадиског пука 1914 – 1920, Зајечар 1931, 12 – 14.

катастрофу. Поуздано се зна да је командант II армије војвода Степа Степановић са места прелаза послао два извештаја. Први гласи: „Лева обала Саве наспрам Чеврнтије/7 km источно од Митровице/ у нашим је рукама. До 8.10 пребачено је 2 чете и 4 митраљеза. Прелажење се врши форсирано. Непријатељ је пред овом колоном слаб и журно одступа“ а други послат нешто касније: „Пребацивање Тимочке дивизије I позива иде неспречено. Слабија оделења код Јарка пушкараца су се. До 10 и 30 пре подне пребачен је цео 13. пешад(ијски) пук, једна батерија и пионирски полубатаљон. Изгледа ми да код Митровице неће бити јак отпор, те се надам да ће се Митровица моћи заузети данас“. Након смењивања Кондића команду над Тимочком дивизијом I позива преузео је генералштабни пуковник Војислав М. Живановић. 13. пешадијски пук „Хајдук Вељко“ попуњавао је лагано своје крајње проређене редове. Његов командант потпуковник Драгутин Ристић, који је за време битке цео дан провео на левој обали Саве штитећи мостобран и на крају спасао се пливањем, предложио је 1. децембра 1914. команданту Тимочке дивизије да се од четири постојећа ослабљена пука првог батаљона оформе три са већим бројем бораца и јачим старешинским кадром.⁴¹

Подаци о томе колико је војника погинуло, удавило се или било заробљено разликују се, и до данас није направљен поуздан списак страдалих на Легету. Непријатељски извори наводе податке по којима је било заробљено 5.000 Срба а погинуло око 4.000. Историчари Саво Скоко и Петар Опачић кажу да је том приликом погинуло и нестало: 84 официра и 6.282 подофицира и војника, а рањено 7

⁴¹Бора Димитријевић, Књига наредби рововске батерије Тимочке дивизије 1916 – 1918, Зајечар 2004, 18 – 20.

официра и 29 подофицира и војника. Митар Ђуришић тврди да „од официра 13. пука само четворица су успела да пређу на десну обалу Саве. Међу њима је био командант овог пука потпуковник Драгутин Ристић, док је командант 15. пука потпуковник Василије Стојановић погинуо на десној обали“.

Што се самих Зајечараца тиче погинуо је потпоручник Илија Стаменковић и петорица редова: Миљивоје Д. Данковић, Виден Ђерговић, Драгомир С. Лиљић, Драгољуб Марковић и Лука Ј. Радуловић.⁴²

Пораз Тимочке дивизије I позива имао је одјека и међу страним новинарима. Тако су мађарски војни извештачи, између осталог, писали⁴³: „Српска команда је са потпуно одморном Тимочком дивизијом покушала да изведе Сремску офанзиву. Ова дивизија је представљала елиту српске војске. У периоду између два балканска рата о овој дивизији су кружиле приче које су допринеле да њен назив – Тимок – постане синоним непобедивости и безграничне храбрости. Ова дивизија је била она која је у Балканском рату ушла у Санџак и освојила га; она је марширала према мору чак до Драча. У време балканских ратова Тимочком дивизијом командовао је генерал Јанковић; сада је на њено чело постављен генерал Степановић.⁴⁴ За време мира она се састојала од 13, 14, 15. и 20. пешадијског пука, али је након

⁴²Споменица поводом откривања и освећења споменика палим борцима Тимочке крајине у ратовима за ослобођење и уједињење, Зајечар 1929.

⁴³A világháború képes krónikája, II, изашао је у Будимпешти почетком 1915. године. Део је ратне пропаганде Аустро – угарске монархије.

⁴⁴Грешка мађарских извештача, генерал Степановић командовао је Тимочком дивизијом I позива и у балканским ратовима.

избијања рата она ојачана са још три хиљаде војника из резервног састава, као и добровољаца. Наравно, у њен састав је укључена и коњица и одговарајућа артиљерија. Само један део дивизије, око дванаест хиљада људи учествовао је у упаду у Митровицу.⁴⁵

О јунаштву Тимочана Драгутин Милутиновић, командант Тимочке дивизије II позива у балканским ратовима, написао је писмо где између осталог каже: „Па и у почетку Светског рата у 1914. години код Чеврнтије, Тимочка дивизија I позива привукла је на себе XXIX аустро – угарску дивизију генерала Крауса и тиме олакшала даљи рад наше I армије у њеном преласку преко Саве код Дебрца и Новог Села. То је била једна од највећих жртава, које је наш народ поднео за свој опстанак и своје моћне савезнике и ту су жртву поднели баш Вељкови Тимочани. Као и на Криволаку, они су и сада налазили славну и јуначку смрт од непријатељске ватре и таласа реке Саве. Некако је судбина Тимочана била да увек буду на судбоносним и истакнутим положајима и правцима и да ту и истрају. Чудна судбина и случајност која је код њих од увек била везана са триумфом. Па и после Чеврнтије, кроз наредне три године тешког и крвавог рата, Тимочани су издржали и опстали, да би најзад дочекали да уђу са триумфом у своју поробљену отаџбину као ослободиоци земље од непријатељске инвазије.“⁴⁶

Прво обележје погинулима на Легету подигле су аустро-угарске власти 1917. године. На крсту је, са северне стране, писало на немачком језику: У спомен палим јунацима у

битки на Легету 6. IX 1914. Са јужне стране крста, према реци ћирилицом је написан текст: Овде почива 800 непријатељских јунака из битке на Легету, 6. IX 1914. Митровица 1917.

Спомен - обележје које и данас постоји откривено је 23. септембар 1923. Подигли су га Митровчани својим добровољним прилозима на иницијативу Љубомира Стајића, члана „Соколског друштва“. Споменик је висок 8 метара, налази се близу реке где је још пет гробница, а на њему на северној страни пише: „У спомен и славу војника Тимочке дивизије I позива погинулим на овом пољу дана 6. септембра 1914. г. У борби за част Србије, а за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца. Соколско друштво, Сремска Митровица 23. IX 1923.“

На источној страни стоји натпис:

„Чува вас овде бесмртни синци

И тим се дичи село Шашинци.“

На западној страни написано је:

„Овај камен тек је трошан знамен

да се смртник бесмртности диви

а слобода и јединство рода

жртви вашој споменик се живи.

(Илија Бајић)⁴⁷

⁴⁵Оливера Делић, Битка на Легету: 100 година од почетка великог рата; каталог изложбе са прилозима, Сремска Митровица 2014, 23.

⁴⁶ Миодраг Јанковић/Дарко Лучић, Генерал Драгутин Милутиновић – два писма о Тимочанима као ратницима, Баштиник бр. 14, Неготин 2011, 121.

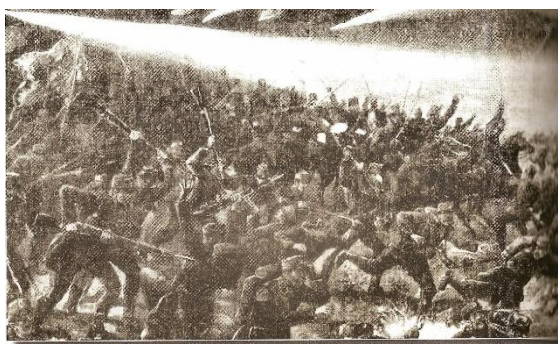
⁴⁷Оливера Делић, нав. дело, 21.

Прелазак преко Саве

Аустроугарска разгледница о бици на Легету

Битка на Легету, цртеж мађарског ратног сликара (преузето из: Битка на Легету, каталог изложбе, Музеј Срема, Сремска Митровица 2014, 44.)

Откривање споменика палим јунацима Тимочке дивизије I позива, 1923. године (преузето из: Битка на Легету, каталог изложбе, Музеј Срема, Сремска Митровица 2014, 54.)

Прво обележје погинулим Тимочанима на Легету, 1917. године (приватна збирка Стево Лапчевић, Сремска Митровица)

Споменик на Легету

ЖИВОЈИН Р. АДРЕЈИЋ

(Центар за митолошке студије Србије
Рача – Крагујевац)

СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ЗЕМЉЕ НИШЕВСКА И ВРАНА И ЊИХОВЕ ЖУПЕ

Апстракт: *У раду се уочава да су доласком на Балкан, 610. године, српска племена формирала своје архонтије – кнежевине: Србију, Захумље, Травунију, Конавље, Паганију, Дукљу и Мораву. Још од стварања епископија под патронатом Источне цркве и одређивања њихове територијалне јурисдикције на овим просторима, 732. године, уобличен је појам „земља“. На простору кнежевине Мораве, VII-XI век, формиране су епископије: Сирмијум, за земљу Срем; Београд, за земљу Кучево; Браничево, за земљу Браничево; Нишевска, за истоимену земљу; Липљан, за истоимену земљу и Призрен, за Подримје. Кнежевине Морави припадају земље: Моравице са жупом Моравом, Источна земља /Топлица, Расина, Ибар/ и Дендра /Тимок/. Антиципира се да је од јужног дела Нишевске земље, који је дат византијском војсковођи Николи Врани и његовим потомцима, настала земља Вране.*

Кључне речи: Византија, Србија, архонтија
Морава, Нишевска земља, Нишка
епископија, земља Врана, жупе

У *Спису о церемонијама*, Константин VII Порфирогенит /911-959/ наводи адресе писама које цареви Константин и Роман шаљу страним владарима. Наводе се и архонти јужнословенских племена и земаља: Хрватске, Србије, Захумљана, Конавља, Травуњана, Дукље и Моравије. (Византијски извори II, 1959, 78) И арапски писац Ал Масуди, 940-950. године, описује и набраја јужнословенска племена: „За Србима иде племе Морава, за овим племе Хрвати...“. Давно је примећено да се

архонт Моравије не може једначити са кнезом Велике Моравске, северно од средњег тока Дунава, која у Порфирогенитово време више није ни постојала као самостална држава. (Јакобсон, 1960, 483-484) Претпоставља се да је најстарији помен балканских Мораваца и архонтије Мораве сачуван у анонимном спису Баварског географа, 817. У земљи „оних које називају Мерехане“ има чак 30 градова, док код Бугара „чија је област огромна и народ бројан“ постоје само 5 града. Број градова Мораве је проблематичан „и превелик за неку нашу представу о балканским Моравцима“. (Пириватрић, 1997 б, 198-199) Али, ако је податак о градовима приближно тачан он је и даље велики и може да говори о величини и снази Мораваца и српске Моравије.

На устројство српских територијалних целина могао је утицати и унутрашњи византијски територијални поредак. Још у време критичних година аваро-словенских напада и досељавања на Балкан почела је реорганизација византијског војног и управног поретка. У то време је почела изградња византијског тематског система. Теме представљају управне јединице војног карактера и на њиховом челу стоје стратежи. У новоствореним темама насељавају се теме /војни одреди/ а стратегима и војницима се додељују земљишни поседи. Изграђивање тематског система у првој етапи се ипак ограничило на Малу Азију а на Балкану је уведено знатно касније. (Острогорски, 1998, 112-114) Теме су обухватале по неколико српских земаља, ако не и читаву архонтију. Али, до данас није јасно које земље чине тему Морава, потоњу тему Србију?

Термин земља у српским изворима тумачи се у смислу „историјске области са тачно одређеним границама и одређен степен политичке

самосталности“. Реч је о старим српским областима које су Срби „населити после досељавања на Балкан“ а то су „српске земље“, „све српске земље“, „свих рашких земаља и приморских“, „свих рашких земаља и Диоклитије и Далмације и Травуније и Захумља“. Земљама управљају „силни“ који могу држати и више земаља под својом влашћу. (Мишић, 1999, 34, 146) Територија земље одговара духовном подручју једне епископије, по свему још од примања хришћанства. Земља се састоји од већег броја жупа.

На црквеном сабору у Цариграду, 879-880. године, међу епископима се помиње и Агатон, епископ Мораве за кога се претпоставља да столује у граду Морава за који се сматра да је на месту некадашњег римског муниципиума Маргум, на ушћу Велике Мораве у Дунав. Моравски епископ се помиње на једанестом месту у списку балканских епископа у XI веку. Зна се у то време и за Београдског епископа Сергија који је Словен. (Јиречек, 1978, 103) На простору некадашње архонтије Мораве, некадашње теме Морава, а у његово време теме Србије, јесу епископије: Ниш, Браничево - Морава, Београд, Сирмијум, Призрен и Липљан. (Новаковић, 1908, 42-44) Нишка епископија обухвата истоимену земљу али са Топлицом, Браничевска – Моравска захвата земљу Браничево са Велико-поморављем, Сирмијумска обухвата потоњу земљу Онострани Срем – Мачву, Призренска земљу Хвосно са Подримљем, Липљанска земљу Липљан /Косово/, а Београдска захвата простор јужно од Београда.

Стварањем епископија под патронатом Источне – Цариградске цркве, од 732. године, успостављани су оквири за уобличавање појма „земља“. То устројство је задржано у време Првог Бугарског царства, Самуилове царевине и потврђено повељама

византијског цара Василија II, 1020. године, а није поремећено ни у Барској архиепископијом, од 1089. до 1127. године. У сваком случају, епископије Српске православне аутокефалне цркве, од 1220. године, не означавају једине српске „земље“ већ само оне које су биле под патронатом владара династије Немањина колена.

*

О архонтији Морава и Моравцима ништа детаљније не каже Константин Порфирогенит. Не каже где се простире нити помиње њене градове и жупе. По свему, земље српске архонтије Мораве, односно византијске теме Морава и потоње теме Србија, јесу: Срем – Мачва, Кучево, Браничево, Моравица, Источна земља - Топлица, Нишевска, Врана, Липљан - Косово и Хвосно. Порфирогенит не каже да овом архонтијом влада архонт Срба. Дукљанин помиње Босну, Срем и Рашку, које су очигледно под врховном влашћу Србије кнеза Часлава у првој половини X века. Осим кнеза Часлава помињу се: неименовани жупан Рашке, дрински и рашки жупан Тихомир и кнез Будислав, али се не помиње име његове земље. Имајући у виду где су српске земље којима влада Часлав /Дукља, Захумље, Травунија, Конавли/, потом Срем и Рашка јасно је да кнез Будислав влада неком земљом источно од ових земаља. Тамо, у тој кнежевини се родио и живео и будући рашки жупан Техомил.⁴⁸ Из Дукљаниновог сведочења се види и да у ратним догађајима између кнежевине Србије и

⁴⁸Пре него што је отишао кнезу Чаславу, Техомил је „чувао стада оваца код некаког кнеза коме је било име Будислав“. Овај кнез „Будислав свагда је ишао са њим у лов. Једном у лову Тихомиљ нехотице удари штапом једну кучку по имену Палузија, и она цркне. И обузет страхом, јер ју је кнез веома волео, утекне и дође Чаславу, који га одмах прими.“ (Е. Perčić, 1999, 56-57.) Према Срећковићу, угарским трупама које су поразиле кнеза Часлава у Срему (Мачва) је командовао кнез Удислав – Будислав. (Срећковић, 1882, 2, 31, 40-41)

Угара не учествује кнез Будислав. Очигледно је да Будислав и Моравци /Бодрићи-Браничевци, Кучани/ и Тимочани нису на страни Угара али ни на страни Србије кнеза Часлава. Произилази да је кнез Будислав онај независни архонт Морав/и/е. (Андрејић, 2011 б, 35-36)

*Солунска легенда*много касније помиње међу бугарским архонтима и „Десимира моравског“. (Иванов, 1906, 64) Овај податак о бугарским архонтима говори о томе да је у X–XI веку земља Морава у власти Бугара а са тим временом су у вези и топоними Бугар Морава и Бугарска шума. Имајући у виду Масудијеве помен Мораваца, Мораве и Млаве, М. Ћоровић сматра да је око половине X века архонтија – држава Морава доиста постојала. На крају, М. Ћоровић закључује да је балканска Морава самоуправна, самостална већ почетком IX века, да је осамдесетих година IX века вероватно у саставу Бугарске, да је епископ Мораве у саставу засебне византијске архиепископије и да је Морава од средине X века поново самоуправна. „Североисточна Србија очигледно има своје традиције које се манифестују и раније и касније у разним видовима“. (Ћоровић-Љубинковић, 1978, 21-22) Најстарији епиграфски споменици нађени на простору балканске Мораве: ћирилски *Темнићки натпис* и глагољски на опеки из Песаче. (Радојичић, 1975, 7-17; Минић, Ковачевић, 1969, 189, сл. I-XXI) И Владислав Поповић је закључио да до појаве првих „симптома“ осамостаљивања српског Поморавља пада већ у доба владавине бугарског цара Петра /945-959. године/ и да Порфирогенитов податак не противуречи онима о борбом са Угарима у Мачви и Срему које води кнез Часлав а не Бугари. (Поповић, 1978, 37)

*

Трајна и врло изражена особеност рељефа западног и централног Балканског полуострва јесте разуђеност на речне, жупске долине док је ова особина мање карактеристична за источни део полуострва, изузимајући Родопски простор. (Цвијић, 1922, 32-33) Заштићене висинским рељефом по ободима имале су повољне климатске услове и стога су добро насељене. Границе жупа нису довољно чврсте јер су их представљале планине, побрђа или шуме. Средиште жупе био је град – утврђење које су становници били дужни да одржавају. Жупама су заповедали жупани који су првобитно били старешине локалних великих родова, а поред њих су постојале и скупштине свих слободних људи – жупљана. (Исто, стр. 4-5) Давно је примећено да је жупа најмања територијална административно-друштвена јединица као и да је већина жупских имена истоветна с називима река, нешто мање са именом краја или са именом свог главног града. Жупе су понекад биле територијално врло мале јер су такве биле долине река или котлине. (Јиречек, Радоњић, 1978, стр. 4) Врло уочљива појава у анализи хидронима и топонимана српском простору, односно жупа, јесте да се имена река и жупа дословно поклапају са једним од места које се налази, или се налазило некада, крај њих. Далеко ређе су реке у чијем сливу данас нема истоименог места а што не значи да их није било у прошлости. (Андрејић, 2012, стр. 106-108)

Жупан је, као старешина жупски, одређивао „закон“ за земљораднике. У Законику цара Душана не постоје посебни чланови који правно регулишу статус жупе. Међутим, жупе се помињу у 19 чланова: 58, 60, 68, 75, 94, 108, 117, 127, 134, 144, 145, 149, 155, 157, 158, 168, 176, 190 и 191. Када цар путује да буде превожен од стране града и жупе, становништво једне жупе не сме да

напаса стоку на територији друге, поправљање градова да врше његови грађани и жупа (жупљани) „што је област тога града“, велики властелини у жупи да плаћају приселицу, делови жупе су могли припадати разним господарима, жупљани држе стражу на пустим брдима која су између жупама, златари не смеју да бораве у жупи већ у трговима које је одредио цар за ковање новца, у жупи у којој рађа жир половина је царева а половина властелину „чија је држава“, жупљанин парницу против грађанина мора подићи код градског управитеља и црквеним клиром. Већ је примећено да Законик указује на жупу као целину у вези кривичног јемства. Жупу су чинила њена села – васи а насупрот њих је у опозицији било жупско утврђење. (***) Речник II, 1962, 414)

Турци старе средњовековне жупе претварају у нахије, углавном, под истим именом и са истим седиштем, али се само у појединим случајевима територија мењала. Постоје и примери промене имена жупских средишта а тиме и административних области. Извршили су детаљне пописе неких земаља и пре и непосредно после пада српске државе тако да они бележе доста верно стање из времена пре 1440. године.

НИШЕВСКА ЗЕМЉА

Ниш су порушили Хуни, 447-448. године, а код њега је била граница између Византије и Хуна. Словени су у великим масама прешли реку Дунав и стигли у околину Ниша у доба цара Јустина, 550-551. године. Јустинијан обнавља оштећене зидове града Ниша и Медијану, 530-552. Авари-Словени освајају и руше Ниш и читаву област, око 618. (Византијски извори I, 1955, 12-13, 45, 57, 196)

После пропасти Самуилове државе створена је тема Србија -

Сирмијум на северу и Бугарска на југу са седиштем у Скопљу. Бугарска тема је обухватила на северу Ниш и Сердику. У време Василија II формирана је Нишка епископија, која обухвата област Ниш, Мокро, Компло, Топлицу и Сврљиг. (Новаковић, 1908,33-36, 56; Калић, 1984, 8) У то време пиротско Понишавље са Суковом припада Средачкој епископији. (Новаковић, 1908, 31-32) Компло није убицирано а постоји претпоставка да је у области Лесковца. (Исто, 33-35) Од 1220. године из нишевске земље се издваја Топлица и формира истоимена епископија и земља којој припадају и жупе: Загрлата, Ушка са Поморављем, Реке, Дубочица и Ибар. То су све оне жупе које је млади жупан Стефан Немања добио 1127. године на управу. (Богдановић, 1968, 68; Андрејић, 2011 а, стр. 31-33; Исти,2009, 29-31)

Када је Петар Одељан подигао устанак, 1040. године, кренуо је од градова Београд и Морава, а потом је заузео Ниш и Скопље. Печењези и Кумани су у великим масама прешли Дунав, 1048. године, а потом их је намесник Бугарске, Василије Монах, населио по равницама Сердике, Ниша и Овчег Поља. Константин Бодин заузима Сирмијум са Сремом, подунавске градове све до Видина, Ниш и Скопље, 1072. Печенези поново пустоше области око Ниша и 1080. године. Цар Алексије распоређује војску у Браничеву, Нишу и теми Ниш ради одбране од Кумана. (Византијски извори III, 1966, 127, 142-143, 162-164, 183-184, 237-238, 243-244, 392) Када су крсташи Петра Пустинића у великим масама кренули ка Нишу, 1096. године, дукс Никита је окупио одреде Печенеге, Кумана и угарских коњаника и сви су их заједно напали. (Калић, 1984, 8-14)

Угарска и српска војска су заузеле Браничево и Ниш, 1127-1129. Андроник Комнин се појављује као дукс Ниша и Браничева, 1153. године, а

то би значило да је још раније успостављена тема Ниш. На челу византијске управе у Нишу, 1147. године, налазио се војсковођа Михаило Врана. У то време цар Манојло одваја од нишевске области Дубочицу и даје је жупану Стефану Немањи. У рату против Срба, 1150. године, византијска војска се окупила код Ниша а велику улогу има нишки војсковођа Михајло Врана. Цар Манојло Комнен је за дукса Ниша и Браничева поставио свог сродника Алексија, потоњег цара. (Исто, 15-18) Манојло заузима Земун и обнавља Београд и Браничево, а Ниш окружује зидовима, 1165. Цар Манојло Комнен преноси из Сирмијума у нишку цркву руку Св. мученика Пантелејмона. (Византијски извори IV, 1971, 117, 47-48, 74, 137)

Стефан Немања је својој држави прикључио, 1186. године, „област нишевску до краја, Липљан и Мораву, и звано Врање. (Стефан Првовенчани, 1988, 72) Дакле, Нишевска земља са градом Нишом је на југу обухватала Липљан, Мораву /Бинч/ и Врање. После заузимања Ниша, Сврљига, Равне и Кожеља - „нишевске стране“ Немања је подигао /обновио/ цркву „светог и великог мученика Пантелејмона у Нишу“ која је епископална црква. Имајући у виду да је Немања после освајања Сврљига освојио и разорио градове Равно и Кожељ да се претпоставити да су они били на граници Нишевске земље и да се дотле простирала област Сврљига.

У Нишу су се срели српски жупан Немања и цар Фридрих I Барбароса, 1189. После пораза на Морави, 1190. године, Срби су привремено изгубили Ниш. Иза тога, Ниш се помиње тек 1279. године у запису на *Јеванђељу* писаном у Сврлигу за нишевског епископа Никодима, а у време бугарског цара Ивана. Под српску власт је дошао тек после битке код Велбужда, 1330. Ниш

је све време у власти Стефана Душана, 1331-1355. На основу записа са надгробног камена пронађеног у цркви Св. Николе у Куршумлији дознајемо да се у граду Нишу, у Нишави удавио Вратко Чихорић, син истоименог жупана из познате породице хумске власти, 5. јула 1349. (Калић, 1983, 23-29)

Жупа Моравица

У сливу реке Моравице која се улива у Јужну Мораву код Алексинца свакако је била истоимена жупа. У Моравицу се са севера улива река Јошаница на којој се налази и истоимено село. Данашњи Алексинац се под тим именом помиње 1718. године. (Пантелић, 1948, Tafell b) Над клисуром реке Моравице налазила се српска средњовековна тврђава Болван, а у горњем току Соколац (Јовановић, 1924, 19) – Соко-Град. Соколац /Соко/ је држао војвода Хамза који се, 1412. године, побунио против султана Мусе. Муса је заузео Соколц и заробио Хамзу, затим послао у Једрене где је погубљен, а „зељу ту прегазивши насели /народ/ у свом селу, године 6921 /1413/... дође у пределе српске и заузео Болван... заузео и Липовац...“. (Филозоф, 1989, 115)

После турског освајања јужних делова Српске деспотовине, 1455. године, некадашња жупа, односно власт града Болвана, устројена је као нахија у оквиру Крушевачког санцака. (Пантелић, 1948, Tafellb) Нахија Бован је обухватала простор у доњем току, а нахија Бања сокобањску котлину и горњи ток Моравице. Бања⁴⁹ је била нахијско средиште у оквиру Видинског санцака. До Бање се налазе села Бели Поток и Трговиште (Јовановић, 1924, 87-89) у коме је морао бити трг у средњем веку. Бања се као жупско средиште, вероватно, звала Моравица.

⁴⁹Данашња Соко Бања се звала само Бања до 1859. године (Јовановић, 1924, 65).

Према турском попису, 1444-1446. године, Бовану припадају села: Катун /у Алексиначком Поморављу/, Суботица /данас Суботинац/, Килабовица /непознато/, Маличка /непознато/ и Доњи Дреновац. (Зиројевић, Ерен, 1968, 384, 401, 403-404) Нахија Бања, према турском попису, 1454-1455, 1466 и 1478-81. године, имала је села: Дорижница, Поланица, Стричевце, Зуборовце, Луково, Милушница, Борил, Дуго Поље, Крушево, Г. Чачуне, Чучуње, Ср. Врмжа, Зарвинце, Куминце, Брест, Драгомиловце, Мужинац, Ресник, Углешница, Поружница, Д. и Г. Владан, Ораховица, Деверац, Поружница, Диверац, Трбушница, Гујбуце и Церовница. (Бојанић, 1973, 17-70, 117-177)

Жупа Нишава

Антички и староримски Наисус – Наис на истоминој реки је пословењени Ниш и Нишава. У сливу ове реке је у време кнежевине Мораве настала жупа Нишава. Са повратком Византије на ове просторе у време Василија II, 1020. године, успостављено је Нишка епархија. Нишка епархија је имала 40 клирика и 40 парика у Нишу, Мокром, Комплу и Топлици. (Новаковић, 1908, 36-44) Град Ниш је седиште катапаната. (Византијски извори IV, 1971, 47) Из XI века је црква у Горњем Матејевцу (Ракоција, 1991, 22-23) која доминира над нишавском долином. Када је српски велики жупан Стефан Немања припојио ове крајеве Србији он је то учинио и са Нишавом до Клисуре, источно од Мокрог – Извора, али је и он разорио град Ниш. (Стефан Првовенчани, 1988, 72) У Нишу се налазила чувена црква Св. Пантелејмона коју је обнови од темеља жупан Немања.

На простору северно од ушћа Нишаве у Јужну Мораву налази се слив реке Топонице са истоименим местом. Сматра се да је ова мала жупа

припадала Нишави. На простору јужно од Нишаве налази се жупски предео Заплање, око реке Кутинске. Нишавској жупи припада и део Поморавља и део тзв. Лесковачког поља.

Са доласком Турака успостављена је Нишка нахија у саставу Смедеревског санџака. Према попису из 1498. године овој нахији припадају села: Медошевац, Трупале, Тополница, Поповац, Милкофче, Јасеновик, Бреница, Плачевци, Веље Поље, Кнез-Село, Врела, Гркиња, Г. и Д. Бубањ, Г. и Д. Барбеш, Г. и Д. Душник, Бербатово, Драшкова Кутина, Г. и Д. Драговље, Г. и Д. Матејевац, Курвин Град, Г. Вртоп, Дехан, Бадивац, Г. и Д. Крчимир, Црквине, Грнчар, Банцарево, Д. и Г. Међурево, Семче, Чечине, Ступница, Бојинци, Д. и Г. Студена, Студена, Берчинац, Д. и Г. Комрен, Ефлактар, Сичаница, Извор, Јелашница, Ћелије, Д. Кравица, Бошинци, Чагровац, Малошиште, Грајевце, Д. и Г. Малча, Средња, Г. и Д. Кнежица, Русна, Селчаница, Лешинци, Чаплина, Брз Брод, Трнава, Бања Кутина, Копривница, Пруговац, Средња, Г. Кутина, Блатница, Кравје, Хум, Стрелци, Крушевица, Бонинци, Каменица, Д. Дусник, Палина, Ђуринце – Грчиште, Радињинци, Присјан, Г. Крупац, Париграс, Вртиште, Бања, Пурсик, Милославци, Д. Врежина, Чупланик, Опшеница, Пунуш, Кукавица, Ђурековци, Дуга Пољана, Куновица, Сопотница, Јагличе, Краставче и Д. Вртоп. (Васић, Зиројевић, Стојановски, 1992, стр. 99-147.) У нахији су пописана 18. манастира, 159 воденица, 23 ваљарице и 2 самокова. На основу пописа попова у селима долази се до закључка да постоји и 41 црква. Имајући у виду да је попис сачињен само пола века после пада српске деспотовине и да Турци нису дозвољавали изградњу нових цркава и манастира ово је илустрација и претходног стања, стања Нишке жупе.

Жупа Сврљиг

У повељи Василија II, 1020. године, област са местом Сврљиг припада епархији Ниш. (Новаковић, 1908, 33, 35-36) Град Сврљиг је Стефан Немања освојио, 1186-1190. године, као и градове Равно и Кожељ, које је разорио. (Стефан Првовенчани, 1988, 72) Имајући у виду Немањин продор до Равна и Кожеља да се претпоставити да је Сврљигу припадао део Тимока до ових градова па се, самим тим, дотле простирала и Нишевска земља. У запису на листовима *Сврљишког Јеванђеља* се тврди да га је, 1279. године, Константин чтец, звани Војсил граматик, писао у граду Сврљигу при нишком епископу Никодиму за презвитера Георгија „званом поп Радослав“. (Стојановић, 1982, 12) Град Сврљиг је на стени која надвисује жупу око Горњег – Сврљишког Тимока. Стефан Немања је разорио град Сврљиг. (Стефан Првовенчани, 1988, 72) нмСврљиг и Соколац /Соко/ је држао војвода Хамза који се, 1412. године, побунио против султана Мусе. Муса је заузео Соколц и заробио Хамзу а затим послао у Једрене где је погубљен. (Филозоф, 1989, 115)

У нахији Срљиг, 1455-1478/81. године, пописани су: тврђава Срљиг, Сврљиг, Црниловце, Тиховце, Береница, Луково, Добријовце, Цуринце, Кали Баба /Галибабинац/, Периш, Боравица, Грбавче, Белоиње, Аланинце - Веље Поље, Полузина, Нишевце, Копај Кошара, Позвизда, Поград – Срљиг, Ђурци, Гулихан – Гулиан, Давидовце, Лозана - Лозан, Крента, Рсовац, Брекуново, Рашаница, манастир Св. Архангел, Околиште, Бучачин, Округлица, Уланичиште, Белковце, Бели Поток, Орал, Чуберниче, Радмировце, Рашаница, Драјинце, Радивојевце, Раденковац, Црквиште – Долјани, Извор, Цуцинце, Штитар, Сливик, Јовиште, Беласовац,

Зидне, Лалинце, Врањан, Бурдун, Гујсавце. (Бојанић, 1973, 17-70, 117-177)

Жупа Мокро – Извор

Жупа у долини реке Нишаве источно од Сићевачке клисуре до Клисуре.

У римском периоду, на месту данашње Беле Паланке,⁵⁰ налазио се аутономни град Ремисијана који је био епископско средиште са својом регијом. Регија Ремисијане се простирала од Сићевачке клисуре до извора реке Нишаве. У области и епископији Ремисијана обновљено је, у време Јустинијана I, тридесет места (Византијски извори I, 1955, 63-64) са претежно трибало-трачким именима. Словени су разорили Ремисијану када и Ниш, око 618. Касније су обновили тврђаву под именом Мокро - Извор и претворили у своје жупско средиште, али жупе која није имала обим некадашње ремисијанске регије. У повељи Васиља II Нишкој епархији припада и Мокро са црквом и манастиром Св. Димитрија. Мокро је истоимено село код некадашње Ремисијане – Беле Паланке, на ушћу речице Врела у Нишаву. (Новаковић, 1908, 33; Калић-Мијушковић, 1983, 85)

У граду Извору је српски краљ Стефан Дечански, после победе у битци код Велбужда примио бугарске посланике који су тражили склапање мира, 28. 8. 1330. године.⁵¹ Француски изасланик Бертрандон де ла Брокијер, 1433. године, помиње град Извор. (Brokijer, 1950, 126-127)

⁵⁰ Постоје мишљења која се базирају на српском житију Св. Никите, који је рођен у Ремисијани око 338. и умро 420. године, да је то данашњи Пирот. (Николај, 1991, 480)

⁵¹ М. Јевтић тврди да је у питању Извор, данашња Бела Паланка. (Јоцић, Крстић, 1998, 32-33, нап. 11) К. Јиречек је сматрао да је у питању Извор код Радомира у Бугарској. (Јиречек, 1978, 207.)

Жупе Реке

Ову жупу чини област око река Пусте и Јабланице. У основи овог хидронима је прасловенски и балтословенски облик који Скок карактерише као „један од настаријих топономастичких топонима“ као и да је у питању вода уз коју расту јаблани. (Skok, 1971-1973, под: jablan) Жупу Реке је на управу добио жупан Немања, 1127. године. (Богдановић 1968, 68) У првом турском попису 1444-1446. године села жупе Реке су пописана у нахији Дубочица. У Јабланици су села: Бучумет /код Лебана у Јабланици/, Царичин /Штулац код Лебана у Јабланици/, Орјанова /код Лебана у Јабланици/, Лозане /у Јабланици/, Пуковац, Драшковац /код Лесковца, оба у Јабланици/, Боровци /код Лебана у Јабланици/, Маховица /код Лебана?/ и Јелашница /код Лесковца у Јабланици/. (Зиројевић, Ерен, 1968, 384, 388-389, 391, 393, 395, 398, 403, 405) Чини се да је жупа Река, много пре, прикључена Дубочици.

Жупа Дубочица

Познато је да се данашња река Ветерница, лева притока Јужне Мораве, у раније време звала Дубочица. (Павловић, 1994, 38) Дуриданов је приметио да корито реке Ветернице је дубоко усечено у клисуру и зато је на појединим местима дубоко и до 300 метара и испуњено великом количином воде. На тај начин постаје јасно и њено старије име Дубочица. (Дуриданов, 1963, 190) У области Дубочице – Ветернице жупског карактера је предео Пољаница у горњем току реке, а у том смислу иде и народно називање „жупа“. На Градишту у Клисурси је постојала тврђава, као и на Умци, а и у Дреновцу, у Пољаници. У Дубочици постоје и остаци три манастира – манастиришта у: Големом Селу, Градњи /Св. Петка/ и Дреновцу /Св. Ђорђе/. (Николић, 1905, 4, 7, 87-88)

Византијски цар Манојло Комнен је одликовао царским достојанством кнеза Стефана Немању, око 1149. године, и одвојивши од своје нишевске земље дао му Дубочицу. (Богдановић, 1968, 68) Постоје доказане тврдње да се Лесковац у овом раном периоду звао Дубочица, да је једног тренутка страдао и да је много касније добио име по планини која се налази западно од њега. (Милићевић, 1884, 113; Новаковић, 1877, 186; Трајковић, 1961, 43-44) То би значило да је могао бити и жупско средиште.

Монахиња Јевгенија, кнегиња Милица, са својин синовима Стефаном и Вуком, 1395. године, приложила је манастиру Св. Пантелејмона на Атосу села „у Глбочици“ - Дубочици: Мирошевац с метохом, Товрљанци са метохом, Вина са метохом, људе у Лесковцу, а Југа приложи у „Глбочици“ села Горино и Седларци. (Новаковић, 1912, 518-519) Топлица и Дубочица су дате у мираз султаниси Мари Бранковић. Турци су заузели Лесковац 1439. а са осталим градовима вратили га деспоту Ђурђу, 1444. (Спремић, 1994, 297) Султаниса Мара се после смрти мужа султана Мурата II, 1451. године, вратила у Сбију и од Мехмеда II добила на уживање Топлицу и Дубочицу. (Михајловић, 1986, 115; Новаковић, 1966, 187-188) После коначног пада под турску власт Лесковац је пописан 1516. као знатно место са недељним пазаром и годишњим панађуром. (Зиројевић, 1969, 165)

Када су Турци кренули на Србију, 1454. године, једна је војска кренула из Дубочице на челу са војводом Николом Скобаљићем, који се по народном предању родио у селу Вини, и код села Бање /Врањске/ их разбила. „Скобалић уби Турке у Бание“. (Вукићевић, 1894, 86) Међутим, Скобаљић је потом поражен код Кислине и планине Трепање /у Бинч Морави/, ухваћен и набијен на колац са

својим стрицем. (Михајловић, 1986, 121) За утврђење изнад села Вучја се сматра да је град Николе Скобаљића. Вучје има и много старије археолошке слојеве и да је могао бити жупско средиште. (Јанковић, 1991, 39-42)

У првом турском попису 1444-1446. године Дубочици припадају села: Богојевац /код Лесковца/, Болариште, Норбач /непознато/, Манојловце /код Лесковца/, Лухина /непознато/ и Спориштица /Пороштица у Ветерници/. (Зиројевић, Ерен, 1968, 384, 388-389, 391, 393, 395, 398, 405) У Дубочици – Ветерници се помиње село Шарце (јужно од Лебана), Врановце /јужно од Лебана/, Влах /код Лесковца у Ветерници/, Жабље Баре /јужно од Лесковца у Ветерници/, Брза /у Ветерници/ и Злокућане /код Лесковца/. (Исто, 382, 388, 390-391, 394, 399, 403, 405)

Жупа Темска

Око реке Темске /и њене притоке Темштице/, десне притоке Нишаве, налазила се истоимена жупа. У клисури реке налазио се жупски град Темац. У време деспота Стефана и борби око турског престола, после Ангорске битке, 1409-1413. године, султан Сулејман заузима тврђаву „Темско“ гонећи неког непослушног Новака који је стално нападао. Новак је био „од пресветлих из давнине“ а беше покоран деспоту Стефану. Деспот није хтео да прогони Новака. (Филозоф, 1989, 105) Задњи помен тврђаве Темац је из 1692. године. (Павловић, 1966, 5)

У близини тврђаве Темца налази се и место Темска са истоименим манастиром и триконхалном црквом Св. Ђорђа. Манастир се на основу времена живописања датира у време игумана Захарија, 1576. године. Припрата је дозидана 1654. (Исто, 26)

Жупа Јерма

У долини реке Јерме,⁵² леве притоке Нишаве, морала је бити истоимена жупа. Међутим, жупа под овим именом, као ни жупско средиште, нису документовани у изворима. Име реке Јерме ће бити у вези са фитонимом *јермен* који означава зељасту биљку познату и под именом бушина – бусина чије врсте садрже мирисну смолу а због лепих цветова су и украсно биље. (Речник VIII, 1973, 738; Исто, II, 1962, 336) Имајући у виду име села Поганова, које опомиње на Печењеге и Кумане, име реке се може повезати и са воденим вилама, митолошко-паганским навама, које се у многим крајевима Балкана зову и јерменке. Јерменкама се назива зао дух, демон у лику жене која граби децу. (Исто, 73) Имајући у виду место где је саграђена црква Св. Јована Богослова може се претпоставити да је ту било и жупско средиште – место Јерма.

Недалеко од села Поганова налази се триконхална црква Св. Јована Богослова из XIV века. На основу урезаних записа на западној фасади и колонетама бочних апсида, који помињу „господина Константина“ и „госпођу Јелену“, дошло се до сазнања да су ктитори Константин Дејановић и његова супруга Тамара Асен, титуларног имена Јелена, и да је црква саграђена између 1365. и 1375. године. (Андрејић, 1996, 185) И у манастирском поменику из XVI века су записана имена господина Константина, као „благочастиви цар Константин“ и

⁵² Лома сматра да хидроним Јерма припада грчком слоју хришћанске лексике а потиче од облика *er(i)ma* који означава испосништво у пустињама, повученог - одаљеног од света. (Лома, 1990, 6) Георгијев је тврдио да у питању је трачки супстрат. Уколико је ово тачно, значи да је река променила своје примарно трачко, а потом и словенско име. Имајући у виду да су имена словенских хидронимима најчешће фитонимска најпре ће бити да име реке Јерме потиче од јермен траве кроз чија поља је протицала. (***) *Riječnik JAZU*, IV, 1882-1897, 601)

госпођа Јелена. (Радојчић, 1927, 301) Појава Константина Драгаша као цара не чуди јер је он претендовао на то звање као члан династије Немањића, чак је ковао и новац са звањем цар. (Димитријевић, 1979, 131-147)

У Поганову се налазила двојна икона Богородице Катафиги и Јована Богослова коју је даривала василија Јелена у XIV веку. (Бабић, 1987, 57) Сачуван је живопис настао 1499. године. Испод овог живописа уочени су остаци старијег слоја. (Андерјић, 1996, 186) О ктитору погановског манастира се може расправљати и на други начин, могуће је и прави. Са манастиром Поганово се повезују „Правила Јована Златоустог“, из XV века, коју је манастиру Св. Јована Теолога приложио „господин Константин, син господина Константина и унук великог војводе Десимира“. (Радојчић, 1927, 303) Господин Константин није истоветан са Константином Дејановићем. У питању је унук великог војводе Десимира Немањића /помен 1281-1285/, сина српског краља Владислава I и његове друге супруге, бугарске принцезе Белославе. Војвода Десимир – Деса је био ожењен Севином /Радостином/ и са њом је имао сина Константина. Овај Константин је имао три сина: Радослава, Константина /Страцимира/ и Димитрија. Константин – Страцимир је био деспот, ожењен Кера Петрицом, сестром видинског деспота и бугарског цара Михајла III Шишмана. Деспот Константин – Страцимир и Кера Петрица су имали синове: Александра, Јована, Михајла, Драгушина и кћери Александру и Теодору. Александар ће постати бугарски цар, 1331. године, а Александра ће удајом за Душана постати српска царица. (Андрејић, 1996, 191; Андрејић, 2011 ц, 83, 97, 108) Јасно је да су господин Константин и госпођа Јелена, ктитори Св. Јована у Поганову, деспот Константин – Страцимир и

његова супруга деспотица Кера Петрица, титуларног имена Јелена. Постаје јасно и ко је василиса (деспотица) Јелена која је даривала двојну икону Поганову.

Жупа Сукова

У доњем току Јерме налази се село Суково. Место Суково са црквом се помиње у повељи Василија II, 1020. године као део епархије Средац. Новаковић је сматрао да под Суково припада „данашње средиште Пирот“. (Новаковић, 1908, 31-32) Јерма се назива и Суковска река. Можемо претпоставити да топоним Суково опомиње на постојање некадашњег хидронима Суково и истоименог жупског топонима. Дакле, река Сукова је променила име и добила новије Јерма.

Претпоставља се да се у античко време Пирот звао Турес. Међу обновљеним градовима у време Јустинијана I помиње се у области Акве и Турибус – Турибас. Међутим, ово место је идентификовано са Пољском Ржаном, југоисточно од Пирота. (Византијски извори I, 1955, 65) Први пут се Пирот помиње у XIV веку. Град Пирот су заузели Турци, 1386. године. Деспот Стефан је храбро бранио овај град, 1412-1413. Султан Мурат је заузео Пирот и Ниш, 1428. године. (Калић, 1983, 15) Поново је пао у руке Турака, 1439. године. Ослобођен је од стране удружене војске угарског краља Владислава, Јанка Хуњадија и деспота Ђурђа, 1443. године. Ова војска је потукла Турке на планини Куновици, између Пирота и Ниша, 1444. (Јиречек, 1978, 366)

У селу Станичењу код Пирота се налази гробна црква Св. Николе која је према киторском натпису саграђена и живописана у време бугарског цара Јована Александра и његовог брата господина Бела Уроша /Белаура/, 1331-

1332. године. Ктитори цркве су монаси Арсеније, његова супруга Јефимија и, вероватно, њихов син велики војвода Константин са супругом. (Љубинковић, 1984, 76) Као покојни су насликани: њихова ћерка и три сина. Војвода константин би могао бити господар ове области.

Жупа Лужница

Имајући у виду данашњу реку Власину⁵³ да се претпоставити постојање истоимене жупе чије средиште је, највероватније, било место Власотинце. По свему судећи да је река у доњем току променила име. Притока Власине је данас Лужница⁵⁴ и, по свему судећи, и у доњем току се Власина некада тако звала па тако и српска средњовековна жупа. Река се и у доњем току звала Лужница па се тако звала и средњовековна жупа. По свему судећи, и старо име Власотинца је Лужница.⁵⁵ Данашња Власина и Крајиште захватају долину реке Власине, средишњи и највиши део планинског комплекса који чини огранак Осоговских планина. Крајиште обухвата јужни део ове планинске области искључно са котлином Ћустендила. (Николић, 1912, 5) У оквиру своје земље господари ове области били су браћа Јован и Константин Драгаши, од 1356. до 1394. У Дечанској повељи се помиње село Крива Веја, између села Куманова и Средњег Дела. (Исто, 155) Други помен ове области односи се на планину Чемерник из 1412. године у вези похода султана Мусе на Врање и Ново Брдо. (Филозоф, 1989, 98)

⁵³За овај хидроним се претпоставља да је мотивисан речју која припада групи етника, а да топоним Власина означава крај у коме живе Власи. (Јовановић, 2011, 321)

⁵⁴Име потиче од придева *лужан*, у значењу шумовит, од прасловенског корена. Реч је о реки која је протичала „кроз шумовит предео“. (Skok, 1971-1973, под: lug)

⁵⁵У изворима нема помена о жупи Лужници а ни Власине.

Значајна стара селау Власини (Николић, 1912, 281-327) јесу: Банишор /изнад Ждрела су Мало и Големо Градиште/, Божица /једно од најстарих села у коме је био манастир/, Босилеград /Градиште, био манастир Св. Петра и Павла; предање да је господарио „краљ Бус/ил“ заједно са „краљем Бранковским“ - Бранковићем/; Брод /око реке Власине/; Власина, Грацка, Косово, Крива Веја /црква Св. Петра и Павла и тврђава Табориште/.⁵⁶

ЗЕМЉА ВРАНА

У Скопској епархији, 1020. године, помињу се места Скопље, Бинеч, Преморон, Лукобан и Принипон. За Бинеч се сматра да је у питању место Бинч у Горњој Морави. За Преморон се мисли да је Премор у Моравици. За Принипон се мисли да је у пределу Пчиње. (Новаковић, 1908, 46-47)

У новоствореним темама насељавају се трупе а стратезима и војницима се додељују земљишни поседи. Истакнутом византијском војном племству, крајем X и почетком XI века, припада и породица Врана из Андријанопоља - Једрена. Хеленизовани родови Врана и Глава из Једрена су словенског порекла. Први познати Врана је Маријан, потом следи Никола, војсковођа у време Алексија I Комнина, 1081-1118. (Крсмановић, 2001, 118-119) Византијски војни заповедник у Нишу и његовој области је Михајло Врана, 1147. године. (Византијски извори IV, 1971, 19) У борбама против Угара у Срему истичу се Георгије Врана и његов брат Димитрије, 1167. (Исто, 97) Следећи војни заповедник Ниша Алексије Врана, победник над Норманима, прогласио се у Једрену за цара а против Исака II Анђела. Узурпатор је погинуо у борбама пред Цариградом у лето

⁵⁶Веја у средњем веку означава „суву грану“, али је и хипокористик за вештицу. (Речник САНУ, II, 1962, 474.)

1186. и цар Исак је са војском ушао у Бугарску. (Острогорски, 1993, 377-379)

Пошто се Вране помиње у време напада српског жупана Вукана 1093. може се претпоставити да је део Нишевске земље добио војсковођа Никола Врана и по њему је ова земља добила име Врана. Никола Врана би могао бити и први ктитор цркве Св. Николе у Врању. Потом земљу Вране држе заповедници Ниша Михајло и Алексије. После побуне и погибије Алексија цар Исак је породицу разбаштинио и лишио свих права на поседе тако и области Вране.

Године 1190. Стефан Немања „придодаде земљи отачества свога... и звано Врање“. (Стефан Првовенчани, 1988, 72) У време цара Душана Враном господаре Балдовин и жупан Маљушат, а потом севастократор Вратко Паскач, до 1371. Потом је господар Вране Константин Драгаш. Између 1402. и 1423. године српски ћесар Угљеша, син севастократора Влатка, влада као очевом баштином коју чине жупе: Врање, Иногошт и Прешево. (Филозоф, 1989, 98) Чини се да је у питању земља коју чине у то време ове три жупе. Врање је пребивалиште ћесара Угљеше, 1412. године, када га напада султан Муса. (Филозоф, 1936, 100-101, 103) Жупе Врање, Иногошт, Изморник, Горња Морава и Прешево су пале под турску власт већ 1427-1428. године. (Благојевић, 1995, 36) Потом Турци успостављају нахију Врање. Врањском кадилуку припадају нахије: Иногоште, Врање, Прешево, Моравица, Морава и Пчиња. (Stojanovski, 1985, 15)

Област Врања преставља „крајиште“ Србије, 1343-1345. године (Новаковић, 1912, 415); њоме влада Угљеша Влатковић /Врање, Иногошт и Прешево/, 1402-1423. године, а после пада под Турке ова област представља кадилук са шест поменутих нахија.

Нема сумње реч је о земљи. Ова земља је до XII века припадала Нишкој теми.

Жупа Вране

Жупа Вране⁵⁷ захвата врањску котлину која се формирала око горњег тока Јужне Мораве. Град Врање⁵⁸ и жупа се помињу врло рано. Византинци је у XI веку зову „Вранеа“.

Жупска тврђава Врање је данас позната под именом Марково кале. (Максимовић, Поламаревић, 1987, 141-154) Српски велики жупан Вукан је извршио продор на јужне просторе некадашње кнежевине Мораве и при томе опљачкао подручје око Врања, 1093. године. (Византијски извори III, 1966, 388) Велики жупан Стефан Немања је, 1185-1190. године, поред низа области, својој држави прикључио и област „нишевску до конца, Мораву и Врање“. (Првовенчани, 1988, 72) Почетком XIV века се у околини Врања помиње казнац Мирослав, а потом је Врање на управу примио тепчија Кузма. (Новаковић, 1912, 605) Жупа Врање и његова села се помињу и касније у многим повељама и изворима. (Новаковић, 1912, 413-414, 457, 696; Динић, 1957, 39, 42, 43, 45, 49-50, 73-75, 78-80, 82-84, 89) Краљ Душан потврђује прилоге цркве Св. Николе у Врању са селима: Горње и Доње Врање, Собина, Псодерци, Јагледница, Широки Брод и забел Лестаницу. (Новаковић, 1912, 413-416) Цар Душан прилаже својој цркви Св. Арханђела код Призрена у

⁵⁷ Постоји могућност да је римско Веланис и раниовизантијско Веланис пословено Вране – Врање. (Томовић, 1994, 46-47.)

⁵⁸ Занимљиво је да се ова жупа зове према граду Врање иако кроз њу протиче река Јужна Морава што упућује да је њено примарно име промењено. Постоји легенда да се некада Врање звало Голубиње, по имену неког војводе Голубића а да се његова жена звала Врана. Тврди се да је војвода Голубић погинуо на Косову са кнезом Лазаром. (Андрејић, 1996, 124) Једини из извора познати Голубићису ћесар Гргур и његов брат кнез Иван, 1347-1365. (Шујица, 1995, 163-172)

Врани: „цркву Преображења... више Хотулиа“. (Исто, 695)

У време Стефана Дечанског нека села и властелинство Св. Николе у Врању припадају кнезу Балдовину који је вероватно био нови ктитор ове цркве јер је у њој сахрањен са супругом Аном и унуком Николом. (Ђорђевић, 1994, 25-44) У време цара Душана, 1343-1345. године, појављује се жупан Маљушат. (Соловјев, 1927, 107-115) По свему је Маљушат жупан Врања. Жупан Маљушат је наследио цркву Св. Николе од кнеза Балдовина на основу блиске родбинске линије. Константин Драгаш је у Врању, 1380. године, приложио Хиландару села Раков и Лапардинци. (Новаковић, 1912, 457) Господар Врања, Иногошта и Прешева, ћесар Угљеша је приложио Хиландару села: Врање са црквом Св. Николе, цркву Св. Николу у Лучанех и село Трновац у Прешеву. (Исто, 460-461)

У књизи дубровачког трговца Михајла Лукаревића, у трећој деценији XV века, пописана су села у Врању: Псодерци, Дубница, Брезница, Клиновац, Бунушевце, Балиновац, Честелин, Божињевац, Катун, Грахојевци, Хладни Дол и Војнеговци. (Динић, 1978, 119) Крајем XV века се у попису војнука помињу села: Братуш, В. и М. Буштрање, Лагаторче, Лијан, Лисац – Лешница, Муховац – Чемеринци, Плавчевце и Сува Морава. (Stojanovski, 1985, 129-174)

Имајући у виду да се у изворима Врање, Прешево и Иногошт никада не наводе као жупе Гордана Томовић сматра да оне то и нису биле иако је раширено мишљење да јесу. (Томовић, 1994, 57) Уколико би Томовић била у праву Врање је било средиште жупе Морава. Тиме би се разрешила противуречност да се жупа именује према граду чије име се разликује од имена реке у чијем сливу је успостављена.

Жупа Виногошта - Иногошт

У сливу реке Врле⁵⁹ је морала постојати истоимена жупа. Међутим, у Масуричкој котлини кроз коју протиче Власина постоји традиција да је у старо време у њој лежало градско насеље које се звало Иногоште, а по некима Виногош и Виногоште. (Васиљевић, 1896, 288) Ово насеље је уништено после доласка Турака а налазило се на месту данашње Сурдулице. У месту Иногошту се налазио манастир који је у данашњем, суседном, селу Романовце а на брду Градиште било је и жупско утврђење. (Трифуноски, 1954, 35)

Иногошт се појављује у изворима тек почетком XV века и по свему се раније ова жупа другачије звала. Жупа Иногошт се налази у долини Масуричке котлине и сливу реке Врле. У клисури реке Врле постојало је дербенцијско село Врла Река. (Новаковић, 1908, 114-118, 138) Међутим, седиште жупе Иногошт је град Иногошт или Виногошт. (Трифуноски, 1954, 31-40) Мишић напомиње да на југоисточном делу Сурдулице постоје остаци утврђења али не тврди да је у питању град Иногошт. (Мишић, 2002, 21, нап. 15) Стојановски сматра да је Иногошт, данашње насеље у оквиру Сурдулице, средњовековни жупски центар коме су припадали утврђење и манастир Св. Роман. (Stojanovski, 1985, 136, нап. 136; Трифуноски, Врањска котлина, II, 1963, 137, 224) Док се на основу турских пописа више не појављује место Иногошт, на неки начин се назире да је средиште предеоне целине у XVI веку била Власина, једно од највећих села у Врањском кадилуку. (Stojanovski, 1985, 17) У турским пописима нахија Иногошт захвата читав простор од Пољанице на западу до Знепља и од Грделичке клисуре на

⁵⁹Хидроним Врла означава реку која је брзог, хитрог тока. (Речник III, 1965, 62)

северу до изнад Врања на југу. (Исто) Дакле, река Врла се у средњем веку звала Виногошта и по њој је жупа и добила име. До промене имена реке и појаве села Власина могло је доћи после досељавања Печењега и Кумана у ове крајеве.

Између 1402. и 1423. године српски ћесар Угљеша, син севастократора Влатка, влада као очевом баштином коју чине жупе: Врање, Иногост и Прешево. (Филозоф, 1989, 98) Крајем XV века, у попису војнука у нахији Иногост помињу се села: Белановце, Белишево, Бојин Дел, Бујковац, Бучковце – Станци, Власина, Влахиња – Рђавица, Гајинце, Голановце, Гумериште, Девотин, Г. и Д. Дубница, Дуги Део, Житорађа, Калиманце, Калуђерица, Каталенац, Кацапун, Келава Граница, Кијево, Г. и Д. Козница, Кржлинце – Чешлинце, Кукавица – Братин Кладенац, Летовиште, Липовик, Мазараћ, Мачкатица, Мечковац, Панавље, Првонек – Зла Бања, Прибој, Ранутово, Репинце, Репиште, Г. и Д. Сена, Стајковце, Сувојница, Сурдулица, Тиховац, Хумјан, В. и М. Церовац и Црни Врх. (Stojanovski, 1985, 129-174)

Бинч Морава

Жупа Морава се налази у сливу Биничке Мораве са Гњиланом, Жегром, Малишевом а, вероватно, и Косовском Каменицом. Горња Морава и Изморник⁶⁰ су између Скопске Црне Горе, планине Жеговца и области Криве Реке. (Урошевић, 1935, 5-6) Пошто је река Морава у горњем току протицала крај овог града прозвана је Биничка Морава. Касније ће, у турско време, Бинч Морава и Изморник, у сливу Криве реке, бити засебне нахије.

⁶⁰Постоји претпоставка да је име области Изморник старије од имена Горња Морава. (Урошевић, 1935, 6-7)

Једно од најстаријих насеља у Југоисточној Србији је Бинч који се помиње у повељи византијског цара Василија II, 1020. године. (Новаковић, 1908, 46) Село се помиње поново у повељи Константина Теха као Бинеч, 1258. године. (Пурковић, 1940, 73, 134) Повељом Грачанице село Жегра у жупи Морава је укључено у властелинство задужбине краља Милутина, 1321. године. а потом и у време Стефана Дечанског. (Ивановић, 1961, 261) У повељи кнегиње Милице и синова, 1394-1402, помињу се на Бинч Морави село Ливочиа, као и села Пасиан, Церница, Будрези, Жегра и Гнилиани /Гњилане/. (Новаковић, 1912, 489-490) У нахији Морава, према турском попису 1455. године, налазе се села и из жупе Липљан. Укупно 123 села са 64 цркве и манастиром Св. Архангела. (Hadžibegić, Handžić, Kovačević, 1972, 32-42, 119-183, 245-246)

Премор(ава) - Прешево

У склопу слива реке Моравице, десне притоке Јужне Мораве, налазила се истоимена жупа. У повељи Василија II се у Скопској епархији помиње област /или место/ Преморон – Премор,,у долини Моравице“. (Новаковић, 1908, 46) Као да је у питању транскрипција словенског топонима Преморава.

Жупа Прешево је око истоименог града и котлине у горњем току реке Моравице. Мишић сматра да је ова жупа у XII веку била само област у оквиру неке од већих жупа, Врања или Мораве. (Мишић, 2002, 21) Ово је могуће али се та област морала звати Моравица, а вероватно се и Прешево звало другачије. У сваком случају, око реке Моравице је морала постојати жупа Моравица. У време турске власти постоји нахија Прешево али и нахија Моравица која је била на простору Прешева и жупе Изморник. (Stojanovski, 1986 16)

Код Прешева је царски деспот Дејан „у својој баштини, у земљи Жеглиговској, а у месту рекомем Архилевица“ саградио цркву Св. Богородице и даривао села. (Новаковић, 1912, 738-740) Дејанова удовица, Евдокија са сином Константином Драгашем, 1379-1381. године, прилаже Богородицу у Архилевици са многим селима манастиру Хиландару: Архилевица, Волицко, Руђинци, Извор, Подлешане, Бела Додица, Литијаница, Мокра Пољана, Глажна, Домановци, Злокућане, Денковци, Крупници, Скрлиница, Тудорци и Другушевци. Такође, прилажу цркву у Велбужду са Господиновим Пољем, Реком, Козницом и Строиком, затим цркву другу у Архилевици, Св. Николе у Норчи са свим виноградима, њивама, млином и ливадам у Прешеву. (Исто, 447) Између 1402. и 1423. године српски ћесар Угљеша влада и Прешевом. (Филозоф, 1989, 98)

Према попису из 1444-1446. године у Изморнику се помиње село Велекинце. (Зиројевић, Ерен, 1968, 398) Нахија Прешево се у турском попису из 1570. наводи узгред а села се наводе у нахији Моравица „што значи да су оне на неки начин синоними“. (Stojanovski, 1986, 157-158, 170) Крајем XV века се у попису војнука у Моравици помињу села: Божењевац, Боровац, Бунушевце, Ваљево, Врбан, Градиште, Грамада, Катун, Лапрдинце, Миливојце, рајинце, Г. и Д. Самољица, Собина, Станчић и Тропошница. (Stojanovski, 1985, 129-174) Нахија Моравица, 1519. године, има села: Д. Билџача, Божењевац, Боровац, Д. Брезница, Бујановац, Бунушевце, Ваљево, Вача, Врбан, Гари, Гиново, Градиште, Дубиле, Дурјатица, Катун, Лапрдинце, Лебовац, Миливојце, Миратовац, Незочна, Нерадовце, Рајинце, Рупањ, Г. и Д. Самољица, Свети Петри, Собина, Стајковце, Станчић, Татинци, Тресеник и Тропошница. (Исти, 35-44)

Пшиња

У горњем сливи данашње реке Пчиње⁶¹ била је жупа и потоња нахија Пшиња. Пшиња је одлуком краља Милутина дата манастиру Св. Ђорђа код Скопља, 1300. године. Краљ Милутин је саградио цркву Св. Прохора у Пчињи, 1307-1309. године, а затим је живописана, око 1315. (Тодић, 1998, 318-319) У каснијим пописима се бележи као „манастир Светог Оца, друго име Пчиња“. (Стојановић, 1982, 112-113) Недалеко од Трговишта, у клисури реке Пчиње налази се Богородичина црква која је на основу особености архитектуре и сликарства датована у период 1350-1380. године. (Ракоција, 1987, 81-108) Кроз Пшињу пролази „друм царев“. (Мошин, Ђирковић, Синдик, 2011, 323, 327) У *Пчињском поменику* се наводе села Горња и Доња Пшиња. У турским пописима из XV-XVI века постоје села Горња и Доња Пчиња у горњем току реке Пчиње која су касније нестала али то „озбиљно наговештава да је и ова област у средњем веку имала свој истоимени центар“. (Stojanovski, 1985, 16, 41, 163) По свему, касније се одвојила жупа Жеглигово која се простирала у области Куманова, у доњем току реке Пчиње. У XVI веку се зове Нагоричка нахија.

Резиме

Доласком на Балкан, 610. године, српска племена су формирала своје архонтије – кнежевине: Србију, Захумље, Травунију, Конавље, Паганију, Дукљу и

⁶¹Хидроними Пчиња и Треска су потпуно словенски, при чему П. Скок сматра да је име реке Пчиње, познато и као Пшиња и Пциња, адјективна изведеница од „пас“ и да по себи значи „пасја река“, односно зато „што поплављује земље“ (Скок, 1936, 102.).

Хидроним Треска је истоврсно топонимима на Трескаец и Трескавакојима се означавају висови и планински врхови познати по ударима грома – треска. Треска уопштено значи „бука“ тако да овај назив означава реку „која се пробила кроз горске теснаце“ (Исто).

Мораву. Само су архонтије Србија и Морава имале више земаља. Још од стварања епископија под патронатом Источне цркве и одређивања њихове територијалне јурисдикције на овим просторима, 732. године, уобличен је појам „земља“. Србија је највећа и њу чине многобројне земље: Захумље, Паганија, Травунија, Конавли, Подгорје, Дукља, Западне стране, Доњи краји, Босна, Усора и Соли, Дрина, Дабар, Лим и Рашка.

На простору кнежевине Мораве, VII-XI век, формиране су епископије: Сирмијум, за земљу Срем; Београд, за земљу Кучево; Браничево, за земљу Браничево; Нишевска, за истоимену земљу; Лишњан, за истоимену земљу и Призрен, за Подримје. Кнежевини Морави припадају земље: Моравице са жупом Моравом, Источна земља и Дендра (Тимок). Све ове земље ће ући у састав Србије до почетка XIV века.

У XI веку је византијски цар дао јужни део Нишевске земље у промију свом војсковођи Николи Врани, заповеднику Ниша. По њему и његовим наследницима је и земља добила име Врана. У Нишевској земљи су жупе: Моравица, Ниш, Сврљиг, Мокро - Извор, Темска, Сукова, Јерма, Лужница и Дубочица. У земљи Врана су жупе: Вране - Врање, Виногошта – Иногошт, Прешево, Бинч Морава, Преморава – Моравица и Пшиња.

Видински санџак - нахије: Видин, Београд, Сврљиг и Бања и посед Султанија, 1454-1455. године

Средњовековне земље Ниш и Врана и њихове жупе

Литература:

- *** *Византијски извори за историју народа Југославије* I. (1955). Београд.
- *** *Византијски извори за историју народа Југославије* II. (1959). Београд.
- *** *Византијски извори за историју народа Југославије* III. (1966). Београд.
- *** *Византијски извори за историју народа Југославије* IV. (1971). Београд.
- *** *Riječnik JAZU, IV.* (1882-1897). Zagreb.
- *** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* II. (1962). Београд.
- *** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* III. (1965). Београд.

- *** Речник српскохрватског књижевног и народног језика VIII. (1973). Београд.
- Андрејић Ж. (1996). *Велућа Драгаша*, Београд
- Рача.
- Андрејић Ж. (2003). Српски средњовековни династи и црквене прилике у Источној Србији и Северозападној Бугарској у XII-XV веку. У: *Баштиник* 6, Неготин.
- Андрејић Ж. (2009). Средњовековна Топлица, баштина жупана Марка и његових потомака, великих жупана Стефана Вукана и Стефана Немање. У: *Митолошки зборник* 20, Рача.
- Андрејић Ж. (2010). *Црква Светог Николе у Рамаћи*, Рача.
- Андрејић Ж. (2011 а). О пореклу великог жупана Стефана Немање. У: *Братство* XIV, Београд.
- Андрејић Ж. (2011 ц). *Света српска лоза*, Рача.
- Андрејић Ж. (2012). Српске средњовековне жупе у сливу Млаве У: *Митолошки зборник* 26, Рача
- Андрејић Ж. (2013). Српске средњовековне жупе земље Кучево и Кучевског Загорја. У: *Митолошки зборник* 28, Рача.
- Бабић Г. (1987). О икони из Поганова и о василиси Јелени. У: *Уметност Солуна и балканских држава и токова духовних струјања у XIV веку*, Београд.
- Благојевић М. (1995). Источна граница деспотовине од 1438. до 1439. године. У: *Историјски гласник* 1-2, Београд.
- Благојевић М. (2011). *Српска државност у средњем веку*, Београд.
- Богдановић Д. (1968). *Старе српске биографије*, Београд.
- Бојанић Д. (1973). Фрагменти збирног пописа видинског санцака из 1466. године. У: *Мешовита грађа* II, Београд.
- Brokijer de B. (1950). *Ритованје преко тора*, Београд.
- Васиљевић Ј. Х. (1896). Ка историји града Врања и његове околине. У: *Годишњица Н. Чућића* XVI, Београд.
- Васић М., Зиројевић О., Стојановски А. (1992). Попис Нишког кадилука из 1498. године. У: *Споменик СХХХI* (7), Београд.
- Вукићевић М. (1894). Никола Скобаљић. У: *Дело* IV, Београд.
- Гранић Б. (1926). Оснивање архиепископије у граду Justiniana Prima 535 године после Хр. У: *Гласник Скопског научног друштва* 1 / 2, Скопље.
- Димитријевић С. (1979). Динар цара Константина Дејановића. У: *Нумизматичар* 2, Београд.
- Динић М. (1957). *Из Дубровачких архива* I, Београд.
- Динић М. (1967). *Хумско-требињска властела*, Београд.
- Дуриданов И. (1963). Јужнословјанските речни названија и тјахното значење за славјанскија топонимичен атлас. У: *Славјанска филологија* IV, Софија.
- Ђорђевић И. (1994). О средњовековној цркви Св. Николе у Врању. У: *Врањски гласник* 26-27, Врање.
- Живковић Т. (2004). *Црквена организација у српским земљама (рани средњи век)*, Београд.
- Зиројевић О. (1969). Лесковац у XV и XVI веку. У: *Лесковачки зборник* IX, Лесковац.
- Зиројевић О., Ерен И. (1968). Попис области Крушевца, Топлице и Дубочице у време прве владавине Мехмеда II (1444-1446). У: *Врањски гласник* IV, Врање.
- Иванов И. (1906). *Сјаверна Македонија*, Софија.
- Ивановић Р. (1961). Земљишни поседи грачаничког властелинства. У: *Историјски часопис* XI, Београд.
- Јакобсон Р. (1960). Великаја Моравија или великаја над Моравои?. У: *Езиковедско-етнографски изследванија в памет на академик Стојан Романски*, Софија.
- Јанковић Ђ. (1991). Улога и значај града Николе Скобаљића у средњем веку. У: *Лесковачки зборник* XXXI, Лесковац.
- Јиречек К. (1978). *Историја Срба* I, Београд.
- Јиречек К., Радоњић Н. (1978). *Историја Срба* II - *Културна историја*, Београд.
- Јовановић А. (1924). *Бања*, Београд.
- Јовановић Ј. (2011). Етимолошка и творбено-семантичка анализа неких хидронима из области Поморавља. У: *Катија Поморавља*, Варварин.
- Јоцић Ж., Крстић С. (1998). *Никета из Ремисијане* I, Ниш.
- Калић-Мијушковић Ј. (1983). Деспот Стефан Лазаревић и Турци (1421-1427). У: *Историјски часопис* 29-30, Београд.
- Калић Ј. (1984). Ниш у средњем веку. У: *Историјски часопис* XXXI, Београд.
- Кашић Љ. (2004). *Историја Српске цркве са народном историјом*, Београд.
- Крсмановић Б. (2001). *Успон војног племства у Византији XI века*, Београд.
- Лома А. (1990). Рани слојеви хришћанских топонима на старосрпском тлу. У: *Ономатолошки прилози* XI, Београд.
- Љубинковић Р. (1984). Црква Светог Николе у Станичењу. У: *Зограф* 15, Београд.
- Максимовић Д., Поламаревић Д. (1987). Марково кале код Врања. У: *Врањски гласник* XX, Врање.
- Милићевић Ђ. М. (1884). *Кнежевина Србија*, Београд.
- Минић Д., Ковачевић М. (1969). *Песача, некропола, средњи век*. У: *Старе културе у Бердану*, Београд.

- Мирковић Л., Башић М. (1988). *Стара српска књижевност* 3, Београд.
- Михајловић К. (1986). *Ланичарове успомене или турска хроника*, Ђ. Живановић, Београд.
- Мишић С. (1999). Земља у држави Немањина. У: *Годишњак за друштвене студије* IV, 2-3, Београд.
- Мишић С. (2002). *Југоисточна Србија средњег века*, Врање.
- Мишић С. (2014). *Историјска географија српских земаља*, Београд.
- Мошин В., Ђирковић С., Синдик Д. (2011). *Зборник средњовековних ћириличних повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, I, Београд.
- Мргић-Радојчић Ј. (2002). *Доњи Краји. Крајина средњовековне Босне*, Београд.
- Николај. (1991). *Охридски пролог*, Ваљево.
- Николић Р. (1905). *Пољаница и Клисуре*, Београд.
- Николић Р. (1912). *Крајиште и Власина*, Београд.
- Новаковић С. (1877). Земљиште радње Немањине. У: *Годишњица Н. Чупића* I, Београд.
- Новаковић С. (1908). Охридска архиепископија у почетку XI века. У: *Глас* 76, Београд.
- Новаковић С. (1966). *Из српске историје*, Нови Сад – Београд.
- Олеснички А. (1934). Турски извори о Косовском боју. У: *Гласник Скопског научног друштва* XIV, Скопље.
- Острогорски Г. (1998). *Историја Византије*, Београд.
- Павловић З. (1994). Хидронимски систем слива Јужне Мораве. У: *Библиотека јужнословенског филолога*, књ. 10, Београд.
- Павловић Ј. (1966). *Манастир Темска*, Смедерево.
- Пантелић Д. (1948). Попис пограничних нахија Србије после Пожаревачког мира. У: *Споменик* ХСI, Београд.
- Пириватрић С. (1997 а). *Самуилова држава*, Београд.
- Пириватрић С. (1997 б). Византијска тема Морава и „Моравије“ Константина VII Порфирогенита. У: *Зборник радова Византолошког института* XXXVI, Београд.
- Поповић В. (1978). Епископска седишта у Србији од IX до XI века. У: *Годишњак музеја града Београда* XXV, Београд.
- Пурковић М. (1940). Попис села у средњовековној Србији. У: *Годишњак Скопског филолошког факултета* IV, Скопље.
- Радојчић Н. (1960). *Законик цара Стефана Душана*, Београд.
- Радојчић Ђ. Сп. (1927). Манастир Поганово. У: *Богословље* II-1, Београд.
- Радојчић С. (1975). *Темнићки натпис*. У: *Узори и дела старих српских уметника*, Београд.
- Ракоција М. (1987). Црква Свете Богородице на Вражјем камену. У: *Саопштења* XIX, Београд.
- Ракоција М. (1991). Црква у Горњем Матејевцу код Ниша. У: *Саопштења* XXII-XXIII, Београд.
- Скок П. (1936). Из топономастике Јужне Србије. У: *Гласник Скопског научног друштва* XV-XVI, Скопље.
- Skok P. (1971-1973). *Etimologijski riječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, Zagreb.
- Соловјев А. (1927). Повеља краља Душана о манастиру Св. Николе у Врањи. У: *Прилози за КЛФ* 7, Београд.
- Соловјев А. (1939). *Предавања из историје словенских права*, Београд.
- Спремић М. (1994). *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд.
- Срећковић П. (1882). *Чеслав*, Београд.
- Стефан Првовенчани. (1988). *Сабрани списи*, Љ. Георгијевски-Јухас, Београд.
- Стојановић Љ. (1927). *Стари српски родослови и летописи*, Београд-Ср. Карловци.
- Стојановић Љ. (1982). *Стари српски записи и натписи*, I, Београд.
- Stojanovski A. (1985). *Vranjski kadiluk u XVI veku*, Vranje.
- Тодић Б. (1998). *Српско сликарство у доба краља Милутина*, Београд.
- Томовић Г. (1994). Врање и околина у средњем веку. У: *Девет векова Врања*, Врање.
- Трајковић Д. (1961). *Немањина Дубочица*, Београд.
- Трифуновски Ф. Ј. (1954). Средњовековна жупа Иногоста. У: *Годишен зборник* 7, Скопје.
- Трифуновски Ф. Ј. (1963). *Врањска котлина*, II, Скопје.
- Ђоровић-Љубинковић М. (1978). Ка проблему словенизације Београда и Северне Србије. У: *Годишњак града Београда* XXV, Београд.
- Урошевић А. (1935). *Горња Морава и Изморник*, Београд.
- Филозоф К. (1989). *Житије деспота Стефана Лазаревића*, Београд.
- Цвијић Ј. (1922). *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд.
- Шафарик Ј. (1878). Хрисовуља цара Душана. У: *Гласник СУД* 15, Београд.
- Шујица М. (1995). О кесару Гргуру. У: *Зборник радова Византолошког института* 34, Београд.

ПРОФ. ДР СЛОБОДАН БРАНКОВИЋ

ЕВРОПСКА СРБИЈА И СВЕТ

*Од вазалства до независности
(1875-1878)*

Велика источна криза представљала је највећи изазов по светски мир у деветнаестом веку. Од Устанка у Херцеговини и Босни 1875. немир се ширио преко Србије и Црне Горе 1876, до рата два велика царства – Руског и Османског 1877-1878. У средишту кризе, рата и мира било је Источно питање. Његово решење дуго је одлагано. Оно што велики неће, мали морају. Ето, откуд борба неравноправних!

Како преуредити простор растућих немира у оквирима Османског царства? Интереси великих сила у том погледу били су супротстављени, а покрети и борбе народа имали су егзистенцијални смисао.

Моћ троконтиненталног Османског царства је опадала, стање се изнутра погоршавало, што је имало и спољнополитичке реперкусије. Дугови су оптеретили цариградску касу, претило банкротство, стрепели су и европски позајмљивачи! Намирење дугова повећавањем пореза раји подстакло је још веће масовно незадовољство. У лето 1875, избио је устанак у Херцеговини, који се, уместо смирења, проширио и на Босну. Био је то велики изазов, не само за учеснике, него и за све заинтересоване за судбину „Европске Турске“.

Велике силе су политички подржале Порту да што пре успостави мир „на ужареном комадићу Европе“. Процењивало се да би из бунта могао да се појави и *пламен револуцијена узбурканом европском небу*, као и да би се лако проширио на дворове империја које су владале светом.

Провладини листови су најављивали брзи крај *устаничке авантуре*. Гласила одважних редакција упознавала су светско јавно мњење са снагом побуњених у „Европској забити“. Интервенција османских чувара реда и мира имала је супротан ефекат. Није било јасно како далеко надмоћнија царска војска није могла да сломи „заклете на слободу“.

Херцеговачкобосански устанак, у лето 1875, уз помоћ добровољаца из Црне Горе и Србије, као и из других земаља, задобијајући симпатије у светској јавности, представљао је нови модел борбе за ослобођење, уједињење народа и стварање државе. У духу већ виђених великих постигнућа Италије и Немачке.

То је имало непосредне рефлексije на политику великих сила. Владе су приступиле двострукој политици. Званично (1) за умирење устаника, не искључујући (2) форме хуманистичке солидарности: добровољце, материјалну и јавну организовану подршку одважног цивилизованог света.

Дипломатска иницијатива, с циљем елиминисања конфликта, почев од мисије конзула па до посредничких предлога европских сила, није успела. Немир се ширио и изван граница херцеговачкобосанског „жаришта“, преко Балкана, до средишта Османског царства. Никада раније покрет подјармљених није потресао југоисток Европе као у време Велике источне кризе.

На бугарском тлу, у пролеће 1876, устанак је угушен с незамисливом свирепостију и масовним затирањем становништва. Злочини османских силника изазвали су реакције у круговима опозиција и протесте у центрима модерног света.

Када су европске владе *спустиле главу* пред османским насиљем, Србија и Црна Гора су склопиле савез и, почетком лета 1876, устале у одбрану затираних.

У Декларацији Србије, на којој је радио Матија Бан (некадашњи Дубровчанин из фрањевачког реда), коју је изговорио кнез Милан, с Делиграда, „Српског Термопила“, „Бедема Европе“, био је изражен библијски осећај помоћи ближњима(браћи) у невољи.

У рат из части, за културу и просвету, био је позив народима на чијем се тлу зачала цивилизација у античко време, као јединствен поклич у кризним временима!

Дизраели, први владајући човек с британског острва, није прихватио мировни Берлински меморандум, нити чињеницу да су за њега биле силе Тројецарског савеза-Немачка, Аустроугарска и Русија, као и Француска и Италија! Порука из Лондона је гласила: *“Треба пустити крв“!*

У „хладовини борбе народа“ у различитим облицима против једне од највећих сила света, троконтиненталног Османског царства, за опстанак и слободу, одвијало се надметање великих сила, које су се формално определиле за *status quo*, а тајно калкулисале како би у варијантама њеног исхода оствариле сопствене интересе, испреpletене и супротстављене у све сложенијим међународним односима.

У Рајхштатском замку (Закупију - на чешком) тајно је постигнут руско-аустроугарски споразум о подели сфера утицаја, при чему су обе стране имале различите записнике о будућим територијалним добитима у завршници

ратовања и очекиваним мировним преговорима.

Војска Србије у рату против далеко надмоћније османске силе објективно није имала изгледа, поготово не у смислу нереалних амбиција да се „Дивљи Азијат“, после више векова, коначно протера из Европе. После почетне офанзиве на фронтима на рекама (Морави, Дрини, Тимоку и Ибру), прешла је у одбрану.

У стратегијским проценама, очекивала се ратна солидарност балканских народа, као и скори улазак Русије у рат, како је најављивао Черњајев, руски добровољац, славни „Лав од Ташкента“, „Словенски Гарибалди и Словенски Вашингтон“, који је примио српско држављанство и постао главнокомандујући на најважнијем-Моравском фронту.

Руски конзул у Београду, Н. Карцов је преносио уверење славенофила и Игњатијева о томе како ће чим крену српски самоослободиоци за њима одмах и велика војска царске Русије.

То није било реално, јер је Русија од Париског мира (1856) била у међународној изолацији, те да је био неопходан неки догађај, као важан међународни разлог њене интервенције, који би јој омогућио да се ослободи ограничења. Руска влада се држала строго правила међународних односа, тако да је водила двоструку политику, као и друге велике силе. Цар Александар Други је прецизирао славенофилским предводницима „Радите што хоћете, само у то немојте службено мешати владу Русије“!

У другој половини 1876. била је спонтана масовна подршка, помоћ и одлазак добровољаца, преко 4.000 људи у Србију. Но, не и војске Русије, како се очекивало у Србији.

Насупрот руском цару, кругови око царице Марије и Александра Трећег, младог царевића, били су ватрени панслависти, без зазора од привиђења „Пан Србиен“. Престолонаследник Александар је руским добровољцима наговестио да ће за свако српско одличје, добити и руско. Уз Таковски, и Георгијевски крст!

Надмоћнија османска сила оријентисала се на главни продор долином Јужне Мораве, с крајњим циљем овладавања Београдом! За регуларним трупама, низамом, башибозуци и Черкези су пљачкали, палили, масакрирали становништво у освајаним срединама, нарочито у тимочким и моравским крајевима.

Одбрана Шуматовца, поврх Алексинца, представљала је највећи успех српске војске.

Османски штаб, с Керимом на челу, у чијем саставу је био и британски генерал Кембел, пренео је тежиште напада на леву обале Јужне Мораве. Најкрвавија битка водила се, у јесен 1876, на Кревету.

У сенци рата, све више се заоштравала политичка, дипломатска и пропагандна борба, не само сукобљених, него и великих сила. Јавно мњење се показало новим феноменом. Извештаји одважних страних новинара с балканског попришта имали су вишеструко значајан утицај на цивилизовани свет.

Искристалисала су се два кључна чиниоца. 1) Идеали самоослободилачке борбе османских поданика на југоистоку Европе и 2) османска злочинства, која нису виђена од времена Џингис-кана, како је приметио британски посматрач, а која су заокупила светску јавност.

Светска гласила су извештавала о догађајима који су узбудили читаоце у Европи и Америци. Срби и Србија

никада раније нису изазвали светску пажњу као у време Велике источне кризе, како је писао лондонски Тајмс, доајен светског јавног мњења.

Аналитичари су обелоданили шта су тражили хришћански самоослободиоци у свом романтичном подухвату! Смисао српске политике изражавао се у крајњој консеквенци у две речи: праведна одлука!

Но, моћни, који одлучују, не руководе се начелима праведности, него интересима.

Слободољубив свет је, насупрот владајућим моћницима, стао на страну праведног а слабијег у најзначајнијем догађају у деветнаестом веку, *веку идеја*.

Било је више диференцијација и подела међу владајућим и међу онима којима се влада. На једној страни – владе великих сила, с калкулантским политикама, на другој – јавно мњење одважних.

Политика енглеске владе, с Дизраелијем на челу, подржаваним од његове пријатељице краљице Викторије, царице Индије, била је туркофилска, не без русофобије. Османска империја је подржавана из стратешких разлога, пре свега, као чувар британске сфере утицаја и брана излазу Русије на топла мора, што се сматрало предусловом *овладавања светом* од стране *источног колоса*.

Уследила је критика од стране енглеске елите, Гледстона и других *апостола либерализма*: како је могуће британско подржавање декадентног османлијског режима који пустоши запоседнути део хришћанске Европе?

Порта је, од Париског мира (1856.), подржавана од великих сила, уместо провођења најављиваних реформи, проузроковала све горе и горе стање у

оквирима несношљивих услова за живот!

Критичари туркофилске политике су позивали британске грађане на протесте у сваком месту! Полемика се из енглеског парламента, као неке врсте *компаса Европе*, пренела на тргове највећих градова. Подршка *пробуђеном Истоку* била је спонтана, искрена и масовна на јавним скуповима.

У Русији није било никад раније веће одушевљење народа за српске борце за слободу него у време Велике источне кризе. ...

У Аустроугарској се становништво, махом словенског порекла, спонтано солидарисало с устаницима, чији отпор силницима није утихнуо вековима. С Апенина је стигла порука: „Срце Италије је с вама!“

У поруци Одбора из Болоње активисти су, задивљени Српкињама у самоослободилачкој мисији, истакли веру у подизање човечанства успоном жена!

Процене Черњајева и српских официра о исходу неравноправног сукоба разликовале су се, нарочито после успешне српске одбране на Шуматовцу, и то по питању примирја или продужетка рата. „Словенски Гарибалди“ је рачунао на улазак Русије у рат након непојмљивих османлијских злочинстава, али се у политици интересних сфера великих сила ситуација тумачила на различите начине.

Након *ђуниског епилога*, цареви из Петрограда и Беча су затражили од Порте да заустави силу и да се приступи преговорима.

Рат је у Србији 1876. тако стао а да није био завршен!

Одређена је међународна арбитражна комисија, која је имала тежак задатак, због спорења око сваке стопе територије.

У Цариграду је одржана међународна конференција на нивоу амбасадора великих сила од 11. децембра 1876. до 20. јануара наредне године. Био је то нови дипломатски тест супротстављених интереса моћника од чије воље је зависила судбина малих народа.

Русија се јавила као заступница народа животно заинтересованих за праведно решење Источног питања, настојећи да пробије међународну изолацију по основама Париског мира из 1856. године.

Велика Британија је словила као заштитница троконтиненталног Османског царства, а у ствари чувара сопствених сфера утицаја, и то од стратешког значаја.

Игњатијев је, с руске стране, од раније у погоршаним односима с Елиотом, туркофилским британским амбасадором у Цариграду, тежио афирмативном повратку колоса са Истока на међународну сцену. Не само да се добро држао у односима са Солзберијем, кога је Дизраели упутио из Лонодона на конференцију у очекивању одржања *status quo*, него се доцније и спријатељио с британским високим званичником.

Представници великих сила имали су нацрте и рачунице о могућем расплету Велике источне кризе. О томе је до Цариграда стигло око 80 мишљења из дипломатских центара. Тешко је било у тој шуми идеја пронаћи пут ка решењу кризе који би задовољио све стране. Догодило се да ниједна није одговарала, па је конференција пропала.

У разговорима и расправама отворио се пут ка рату, као и увек кад политика

затаји. Није била пронађена формула за прихватљиву поделу сферу утицаја. Порта је, да би избегла „черупање свог троконтиненталног поседа“, први пут у својој историји донела устав. Тиме је требало да се сачува целина царевине. Говорило се како не би требало да се противречи султану као светој личности!

Цариград је одбио захтеве великих сила, ма како били образлагани као оправдани. Учесници конференције напустили су скуп 20. јануара. Мидхад-паша је био непопустљив. Окуражио се чињеницом да Русија још није била спремна за рат. Султан га је потом сменио.

Црна Гора је очекивала територијално проширење, свакако добијање Никшића, тако да формално није ни прекидала рат с Османским царством. Србија је постигла частан мир. Био је то дипломатски успех. Повратила је војнички изгубљену територију по споразуму с Портом, као равноправни међународни субјект. Умећем Јована Ристића потписан је уговор, који је представљао први међународни акт Србије и пре него је међународно правно била призната за независну државу.

Руски врх је осмислио политику како да заштити обесправљене на Балкану, не прежући и да зарати с Османским царством и оствари стратешке позиције на међународној сцени, особито у подели интересних сфера.

Прво је постигнут руско-аустроугарски споразум, што је требало да представља знак добрих односа у Тројецарском савезу. Преговори су крунисани Будумпештанским конвенцијама, војна 15. јануара и политичка 17. марта 1877. године.

Било је то у духу предходног рајхштатског споразума, „нагодба о

подели туђег колача“, и то у маниру „ја теби, ти мени“. Русија је добила потврду о неутралности Аустроугарске у будућем рату с Османским царством, а заузврат јој препустила Босну и Херцеговину као интересну сферу, јер је оценила да ће као победница васкрснути Бугарску као сопствену сферу утицаја.

Игњатијев је обишао престонице европских сила и у Лондону постигао сагласност и с домаћинима, тако да је руски предлог представљао полазну основу лондонског Протокола, понуђен Порти. Цариград је одговорио да је пре за рат, но за испуњење захтева великих сила.

Русија није устукнула. Рат два највећа царства на планети потресао је свет 1877-1878.

Порта је рачунала на војну помоћ Велике Британије као свог сталног пријатеља, али је Дизраели одговорио у духу Палмерстонове мисли да она у политици има само сталне интересе, а не и пријатеље.

Руски цар Александар Други је образложио своје ратно опредељење: „...постоје тренуци када човек мора да заборави на све сем на одбрану своје части“.

Непомирљиви су убрзали припреме за рат.

Конкурентске силе су подешавале своје концепте у складу с варијацијама могућег расплета кризе.

Бизмарк није одвраћао Русију од рата, процењујући да ће тако бити слободнији да на исти начин реагује против Француске.

Дизраели није могао да одступи од енглеске креације захтева Порти, које су све силе прихватиле; то не само из спољних, него и из унутрашњих

разлога. Предстојала је дипломатска борба да се очекивана руска офанзива ограничи на бугарско Подунавље и одврати од евентуалних похода на мореузе Босфор и Дарданеле и Цариград. Тако се бранио руски излаз на топла мора и слободан британски пут за Индију. У игри су били интерконтинентални улози! Дизраели је у писму леди Честерфилд написао како би волео да су и Руси и Турци на дну Црног мора!

Андраши је наступ руске војске могао да види најдаље до Тимока, настојећи да јој предупреди подршку западног Балкана од стране словенске браће.

Порта је покушала да привуче Румунију на своју страну, али преовладало је руско обећање о подршци њеној независности.

Црна Гора је прокламацијом књаза Николе само наставила рат.

Србија се нашла у деликатном положају. Русија је очекивала њено савезништво, Порта подаништво, велике силе мировање.

Како, упркос Протокола о миру, потписаног пре само два месеца, не одговорити на апеле за помоћ неослобођеном становништву у Старој Србији?

Руски званичници су после неуспеха при заузимању Плевне понављали захтеве за садејство војске Србије. Порта је покренула акцију за организовање преврата у Србији; преко плаћеника у Бечу настојала је да доведе на српски престо Петра Карађорђевића!

Јован Ристић је подсетио да је Србија сама издржала у рату 1876., и то удар главнине османске силе, упркос најавама да ће и „Русија у хришћански рат!“. У том погледу није имала обавезу ни према коме.

Одлучивало се са становишта интереса Србије, што је значило према животним потребама народа. Одлука је донета два дана пре него је и руски цар Александар у захтеву назначио, али је ратни проглас одложен за недељу дана због Тополске побуне. Уместо 13(25) новембра, 1(13) децембра 1877. Отуда критике с „руског Истока“, али и с британске стране из сасвим супротних разлога: зашто је уопште Србија улазила у рат!

Руска војска на дунавском фронту, под вођством великог кнеза Николаја, после четири и по месеца борбе(142 дана), освојила је Плевну, чиме је отворила пут ка Цариграду. Дизраели је запретио да ће одговорити силом. Викторија је прекорила свог председника владе речима: *да сам мушко, ишла би да ратујем! Не ради се само о решењу Источног питања, него ко ће овладати светом: Словени или Британци?*

У Немачкој су на исти начин размишљали, само што су сматрали да се за светски трон надмећу Германи и Словени.

Бизмарк није подржао продор руске војске у Цариград, као ни Андраши. Руска војска није прешла Рубикон, након негативног искуства из Кримског рата(1854), када се Русија нашла сама у рату с европским силама и била поражена.

Порта је затражила примирје, што је руска страна прихватила, уверена да ће као победница диктирати услове мировног споразума.

Тако свет није заратио у XIX веку. Био је то тријумф политике и дипломатије, уз све њихове слабости.

Српска војска је током ратовања у децембру 1877. и јануару 1878., постигла велики успех под вођством војног министра Саве Грујића.

Након управо завршене војне реорганизације, усвајања ратног плана и концентрације, шестонедељне борбе 5 српских корпуса и Тимочко-зајечарске војске резултирале су ослобађањем великог дела српске територије на југу Балкана, која је била под вишевековном османском влашћу. Српска офанзива је заустављена вешћу о примирју.

Идеја српског вођства била је да се прогласи независност Србије на Косову, у средишту некадашњег Душановог царства. Мото Врховне команде Србије био је: *Ко за отаџбину мре, тај вечито живи!*

Ослобођени су Ниш, Бела(Ак) Паланка, Пирот, Лесковац, Куршумлија, Прокупље, Врање, а српске јединице су избиле на Сливницу, Ситницу, Грачаницу, надирући и према Куманову и Скопљу...Спонтано су им приступали добровољци, становништво је поздрављало своје ослободиоце, изражаване су жеље за присаједењење *Мајци Србији*.

Влада Србије је послала две варијанте територијалних захтева (максималистичку и алтернативну), мемоар с картама у Петроград. Прва се односила на повратак територија изгубљених још 1371. и 1389. у случају османлијског напуштања Европе, док је друга, умеренија, обухватала српске територије по историјском праву, на којима је живело махом српско становништво.

Игњатијев, који је радио на санстефанском мировном споразуму, одбацио је и сам појам *Старе Србије*. „Велика Бугарска“ је била у средишту његових пројекција, преко које, као своје будуће сфере утицаја, Русија би остварила свој вековни сан о изласку на топла мора.

Српски представници су одбацивали и помисао да српска војска одступи с

ослобођених територија које су руски пројектанти уоквирили унутар „Велике Бугарске“, то и по цену да зарате с братском руском војском. Кнез Милан је руском конзулу Карцову рекао пред Ћеле-кулом, како је Стеван Сремац забележио: „Ево, екселенцијо! Када Руси начине још једну овакву Ћеле-кулу од српских глава, и ову моју поврх њих метну, тада ће тек Бугари добити Ниш.“

Независно од реакција на најаве руско-османског споразума, руски Царски савет је одобрио Игњатијевљев предлог мировног плана, у чијем средишту је била „Велика Бугарска“. Тај диктат се убрзо нашао пред Сафетом, султановим изаслаником, који није имао избора, већ га је прихватио, јер би у супротном руска војска продрла у Цариград. Потпис на Уговору о миру у Сан Стефану, 3. марта 1878., остао је мртво слово на папиру, јер никад није био ратификован.

У Лондону и Бечу су одбили Санстефански уговор, по цену рата с Русијом, уз могућност одржавања међународног скупа о разрешењу Велике источне кризе. Размена гледишта међу великим силама представљала је увод у одлучивање на будућем конгресу у Берлину. Два и по месеца су усаглашавани ставови међу великим силама, али и склапани тајни споразуми о могућим предлозима за будућа решења спорних питања.

Одбијање „Санстефанске неправде“ од стране Србије је претпостављало осмишљавање политике за испуњење раније постављених ратних циљева. Јован Ристић је разумео руске саветодавце да пут српске дипломатије води преко Беча у Берлин. Преокрет није значио и раскид с Русијом, већ само потрагу за подршком српским праведним захтевима.

У Бечу је српски министар спољних дела с Андрашијем разматрао питања од интереса за Србију која би се нашла на дневном реду Берлинског конгреса, као и могућности њиховог решавања и очекиване аустроугарске подршке ако би српска страна прихватила обавезе које из тога проистичу.

Представник прекодринских устаника на Берлинском конгресу, Васо Видовић је Андрашију пренео жељу за припајање Босне Србији. Није се освртао на раније упозорење да о томе у Бечу неће ни да чују, јер је настојао да се заувек зна коме је Босна хтела!

Конгрес у Берлину је сазван да би се ревидирао Санстефански мировни уговор. Трајао је читав јун 1878. године. Свет је с великом пажњом пратио његов рад кроз извештаје новинара, не без пристрасности.

На дневном реду се нашао велики број питања за чије решавање су животно били заинтересовани мали народи. Но, о њима су одлучивали представници великих сила, посматрајући их кроз призму сопствених интереса. То се подразумевало, јер је равнотежа утицаја могла да се успостави и одржава на основу хијерархизованих структура моћи.

Председавао је Бизмарк, који је себе представљао објективним посредником, а у себи мислио: конгрес – то сам ја! Исто тако су размишљала и друга два старца: Дизраели и Горчаков. Глас Андрашија је имао посебну тежину, јер је иза њега скривено стајао Бизмарк. Представници Османског царства, као и Француске и Италије, учествовали су у расправама сходно позицијама својих држава на хијерархијској лествици моћи.

Без обзира на претконгресна разматрања најављиваних тема, страсти дискуссионата се нису стишавале. Неки су

претили да ће напустити скуп! Представници малих народа су настојали да из другог плана изнуде очекиване праведне одлуке. Солзбери је приметно да се није знало ко је досаднији, они или комарци!

Спорења око граница изазивала су највише жара у полемикама. У једном моменту, Бизмарк се питао: не зависи ли светски мир од српских граница? Прекинуо је надмудривања око Грделице, напомињући да му је тешко да и саму ту реч изговори.

У суштини, одвијала се трампа територија, и то туђих, у маниру трговаца.

Бугарско питање је решено смањењем „Санстефанске Велике Бугарске“, што су представници конкурентских сила тражили а руска страна морала да прихвати. Удаљавање Русије од западног Балкана надокнађено јој је давањем територија на другој страни. Бизмарк је сматрао да је Берлински конгрес донео свету частан мир (64 члана мировног уговора), а Дизраели да је свако имао користи и да нико није поражен.

Српско питање се везивало, пре свега, за Србију. Јован Ристић је предао *Мемоар осрпском питању* председавајућем Бизмарку. Дуготрајна ослободилачка борба српског народа, као ниједног у Европи, претпостављала је праведну одлуку, а не ускраћивање права на уједињење и државу.

Србији је на Берлинском конгресу призната независност. Тако је потврђено гледиште о њој као о најмлађој чланици европске заједнице изложено у Пејтоновој књизи *Србија* („Serbia, the youngest member of the European family“), објављеној у Лондону још средином XIX века. У „Њујорк тајмсу“ („The new York Times“), писано је, у марту 1876., о Србији и њеном

доприносу Европи под насловом „Најмлађа европска држава“ („The youngest european state“).

Највећа неправда у нововековној европској историји је учињена према Босни и Херцеговини 1878., чији су устаници и отпочели борбу за ослобођење и уједињење са Србијом и Црном Гором, а одлучено је да, уместо османског, добију аустроугарског господара!

Да ли је случајно варница на том истом простору, 39 година касније, запалила свет? После Првог светског рата, не за дуго следио је и Други светски рат, мир и рат - све до наших дана!

Србија је у Берлину 1878. постигла највише што је било могуће, и то тријумфом неформалне дипломатије, захваљујући, пре свега Јовану Ристићу, српском ђаку из Хајделберга, Берлина и са Сорбоне, кога је амерички професор Дејвид Мекензи означио као изузетног европског државника. Леополд Ранке, чувени историк, честитао је свом некадашњем ученику на великом успеху, који је одговорио у свом стилу: *оно што је за човека слобода, то је за државу независност!*

Ристићево дипломатско умеће, али и удео Лазе Костића, Јована Драгашевића и других чланова српског тима у Берлину, дошли су до изражаја у брзом и тачном оповргавању

оспоравања права Србији на независност и територије које јој припадају од када постоји. Решење о слободи вероисповести, нарочито изједначавање права Јевреја са свим другим грађанима у Србији, сматрано је одликом демократског уређења и истицано за пример Русији и Истоку.

Новинари су се посебно интересовали за то како је српска влада за веома мали број протестаната подигла храм у

Београду и финансирала пастора о државном трошку, као и рабина.

За муслимане на пропутовању кроз српску престоницу из истог извора је издржавана џамија, док су православни верници сами финансирали своје свештенике. За грађење католичке цркве било је обезбеђено од стране владе одговарајуће место.

Петиције становништва из великог броја места унутар „Европске Турске“ о присаједињењу Србији биле су предате Конгресу, али нису разматране!

Први човек Албанске (Призренске) лиге, Абдул-бег Фрашери, на челу албанске делегације у Берлину, захтевао је од Бизмарка аутономију, па га је председавајући иронично питао: „Ко су Шиптари?“ Фрашери је одговорио: „То је мува која може да замути стомак Европе!“

Помпа учесника скупа краткотрајним блеском надвисила је одсуство правде. Знаменита је мисао Јована Ристића о Берлинском конгресу као *европском ареонагу*, на коме су велики задовољени, а мали истиснути оданде одакле би могли да им сметају.

Срби су на таквом положају да сметају великима. А понекад им је и потребно то српско сметање. То се зове рат и мир.

Било је то време када су мали били довољно велики да се уздигну, али не и да опстану без помоћи великих, који су то чинили из интереса.

Истраживање Велике источне кризе, с интердисциплинарним приступом и поређењем с предходним и потоњим раздобљима, резултирало је новим сазнањима о једној од великих прекретница у савременој светској историји. Иновација у концепцији огледа се у структурирању садржаја књиге. Излагање материје је

распоређено хронолошко-проблемски у седам делова.

Осми део су прилози, у коме су презентирани резултати различитих наука и научних дисциплина (о историји, политици, геополитици, психологији, међународним односима, дипломатији, рату и миру, пропаганди, медијима, књижевности), уметности, културе, који говоре о одјецима догађаја и процеса, њиховој незавршености, учинцима и последицама у временима, која, бар у нечему, као да долазе из будућности.

Девети део чине селективно изабрани извори (факсимили оригинала), на више од 20 језика, међу којима су и они који се први пут презентирају.

На крају књиге је опсежна библиографија на основу које се може проверити сваки редак, проширити, али и променити гледиште о неком питању, што читаоца инспирише на домишљање приче о нама који, пре или касније, постајемо оно што јесмо.

Поетика није само одлика пишчевог стила него извире и из тематске разуђености и склада речи и слике у напору да се сагледају сусретања култура и трептаји судара и стваралачког мешања цивилизација на једном од најнеуралгичнијих планетарних простора. Илустрације носе чар збивања који се не види нигде другде као у њиховим оквирима. То је нека врста сталне изложбене поставке унутар корица ове луксузно опремљене књиге.

Критички идентификовани догађаји су покренули или убрзали процесе, особито европеизацију, разменом вредности различитих култура и цивилизација на простору миленијумских смена рата и мира. На српском тлу се догодила цивилизацијска промена,

самоослобођењем Србије и њеним међународним признањем за независну државу, чији је повратак поздрављен у европској породици нација и држава и похваљен допринос Европи.

У претконгресним искушењима, спонтано и поносно је изражавано одржање корена српског идентитета из богатог културног наслеђа и после пет векова под насилном денационализацијом, посебно исламизацијом; у молбама становника из неослобођених крајева истицано је како је сачувано „све и свја српско“ и да је зато њихова полумиленијумска тежња искрена да се врате у своју кућу - Србију.

Тако велика прекретница је проучавана, не само у домаћим, него и у страним срединама, од стране истраживача, аналитичара, теоретичара, као што су били Ристов, Дормесон, па све до оних у нашим данима, као што је био Мекензи... Вештину српских устаника Бизмарк је видео у смелој примени стратегије у стилу јежа.

Српско самоослобођење је означено и као модел борбе за највише циљеве: ослобођење, уједињење и стварање државе слободних народа. Српски борци су постављали правила ратовања, посебно хуманим односом, и то и према злочинцима! Илустрација и прилог „*Лилистрасиона*“ сведоче о паликући у питомој долини Мораве који је прво медицински обрађен, па доведен пред истражног српског официра, а овај одлучно одбио стране добровољце да му узврате масакром, упутивши га суду у Београд.

Србија је била прва земља која је носила комплетан женевски знак међународне организације Црвеног крста. На илустрацији се види како је тај знак бомбардован на српској амбуланти с османске стране, а рука, с повеском Црвеног крста, секретара поткомитета, Алексинчанина Луке

Петровића на ситне делове исечена! У Србију је стигло преко 100 лекара и болничког особља из света. Фотоси сведоче и о томе како су чувени хирурзи гурали кола с рањеним неписменим српским сељацима на завојишта крај фронта!

У полумиленијумском периоду само-ослободиоци су почињали борбу с поменом Косова као тропара (химна-на грчком) свих устаника, коју су прихватили добровољци из света. Еп о Косову, коме се дивео међу другима и Гете, убраја се у светска дела ове врсте, попут *Епа о Нибелунзима*, *Бесном Роланду*, *Лачпелесису*...

Страни новинари су открили Србију као земљу у коју човек, кад крочи и као роб, постане слободан. И то у ситуацији када је бриселски лист упућивао све који путују на Балкан да купе резервну главу због главосеча!

Ђузепе Барбанти, опчињен лепотом Србије, писао је како добровољац постане туриста, пре него ратник!

Хрватски „Обзор“ је послао поруку у свет: „Нек бог благослови Србији све праведне стечевине и нека је ријеша мука, на које ју је дивљи Азијат разапео. Ово је молитва свакога Хрвата, свакога Славена, свакога човјекољуба.“

Представа о карактеролошким цртама српског народа, о одликама менталитета је измењена након сусрета са свакодневним људима. Европска гласила су објавила фотографију како су Срби заиграли коло на вест о примирју!

Сцене српских обичаја су мотивисале Вилијема Стилмана да остави удобну америчку конзулску столицу ради описивања врлина горштака с херцеговачког и црногорског крша, журећи да их прикаже свету, бојећи се да их у међувремену „не раствори цивилизација“! Приче о Пеку

Павловићу – „Словенском одисеју“, легендарном јунаку Пецији...дуго су препричаване међу новинарима и испуњавале њихове бележнице и под куршумима.

У селима, варошима и градовима нису уочене велике разлике између богатих и сиромашних, Максимов је приказао благодатну Србију као егалитарну заједницу, Калај да јој нема равне по клими и плодности земљишта, Лазаро - ни по жељи за просвећивањем... Радовање становника животу посебно је фасцинирало приказиваче, међу којима и Јапанца на Морави, у алексиначком крају, „ на раскршћу светова“.

Отмени свет се дивео српским сензацијама које су стизале издалека, где је, понекад, стварност надвисила и машту фантаста. Идеалисти из света међу Србима прогласили су *независно краљевство на Морави*, политичко по форми, лирско по духу, и подигли тријумфалну капију у Делиграду, српском Термопилу, од храста и пољског цвећа, на месту на коме су то исто чинили Римљани, само од камена.

Свако је био узвишен под својом заставом, а сви заједно под једном, боје амаранта, јужноамеричке биљке, чији цветови и кад увену задрже боју, симболизујући бесмртност!

Људске судбине су закупљале пажњу радозналих који су пратили написе с југоистока Европе, не без одјека и подршке.

Jeanne (Jeni, Johanna) Markus (Merkus), *Христов следбеник* у Србији, постала је „српска Јованка Орлеанка“, како ју је опевао Ђура Јакшић.

Стана Ковачевић се прерушила у мушкарца, јер жени нису дозвољавали да се бори на фронту они који су по храбрости далеко заостајали за њом. На Дрини и на Морави, као добровољац, била је најхрабрија, па је командант

Черњајев скинуо медаљу са својих груди и даривао је хероини Стани!

Макивер (Henri Ronald Maciver), амерички Шкот, борећи се под 14 застава, на свим континентима, стигао као добровољац на Мораву, постао челник коњице и славни српски мисионар!

Браћа Штурм, Paul и Eugen, елитни немачки официри, посрбили се, постали неустрашиви Јуришићи, бранили Србију и од *својих* у први пут зарађеном свету.

Петар Велимировић, мајор, неоправдано прекорен и ражалован пред штаблијама и пролазницима на улици од Черњајева, утопио се у Морави због поруге војничке части, написавши писмо брату, капетану Јеврему Велимировићу: „Када ти ово будеш читао, ја више нећу бити међу живима“. Сазнавши то Петров ађутант, Кристофер Стефановић узео је одсуство, отишао у Београд и тамо се убио! Било је то, по мишљењу Јована Драгашевића, *читаво колено српских официра којима је част била изнад живота!*

Николај Н. Рајевски, с дедином сабљом из Бородинске битке у рукама, јуначки се борио и пао погођен залуталим зрном на *малој али заувек узвишеној адровачкој висоравни*, као и сећање изнад смрти.

Збивања током Велике источне кризе инспирисала су светске великане да стваралачки овековече дух времена, људе и догађаје у својим делима.

Лав Толстој, аутор једног од најчитанијих љубавних романа „Ана Карењина“, у коме је руски добровољац у Србији пуковник Николај Н. Рајевски, можда, прототип Вронског, огласио се једноставним позивом : *Ваља помоћи Србима!*

Виктор Иго, не само као славни писац, него и као председник Светског конгреса пријатеља мира, загрмео је у тексту „За Србију“ („Pour La Serbie“): „Један народ убијају. Има ли сведока? Само један. Цео свет.“

Фјодор М. Достојевски: Срби, народ тако благог срца, воле своју кућу...а не рат.

„ Нека је проклета цивилизација, ако је потребно да се дере кожа с људи пред детињим очима!“

Артур Еванс, археолог светског гласа, у извештају о страдалништву на српској земљи написао: *То људске очи ницу виделе!*

Чарлс Дарвин је писао свом српском пријатељу о универзалним симпатијама енглеског народа према Србима.

Петар Иљич Чајковски инспирисан догађајима и српским мелодијама, компоновао је „*Сербско-руски марш*“ и помишљао на још једно дело, „*Српску фантазију*“.

Андрејс Пумпурс, „*Летонски Његош*“, добровољац у Србији, инспирисан и српском епиком, написао је *Лачплесис*, спев светске славе, преведен или препеван на 45 језика.

ЈОВАН С. МИТРОВИЋ

СРЕЂИВАЊЕ ДНЕВНИКА III

ЗАШТО?

(Поводом 20. годишњице бомбардовања Србије – да се не заборави)

(ИЗ НЕОБЈАВЉЕНОГ РУКОПИСА)

Немогуће је бити хроничар свога времена и свога краја, а не осврнути се на највеће догађаје и људе из наше ближе прошлости

Философи кажу да је свако људско биће непоновљиво и сваки догађај је непоновљив.

Размишљање о томе је смисао човековог постојања...

Ја сам покушао да овако, словима, оставим трагове размишљања о догађајима унашем времену!...

Зато ће ова књига бити само наставак већ објављених књига са овом тематиком, трајних белега, али сада, о бомбардовању Србије пре 20 година.....

То моје размишљање о животу у доба и после бомбардовања, остало је трајно забележено познатим словима, која ће те Ви разумети читајући ДневникIII.

Ова премиса ме је опседала пуних 20 година; куд год сам се кретао и што год радио, увек ме је ова тема пратила...

Једино сам овом књигом могао да је се отарасим и ето, како сам то видео и доживео сведоче ова наређана слова, која можете протумачити... као мој, али и Ваш, односно наш „сан,, из прошлости!...

Праћењем неких догађаја у минулих 20 година кроз овај рукопис имате прилику

да проверите ваше памћење, или уочите пишчеву, богату имагинацију, оорганизовању, људске заједнице у доба патње, после бомбардовања; али сетићете се и других животних ваших догађаја као људску потребу опасанка једног народа, који вечито тражи одговор на питање: ЗАШТО??

Шта се то страшно са овим народом сваких 50 година дешава?!

Ако сте и мало поверовали у све ово што стоји у књизи значи да је то почетак истине која ће трајати и после нашег памћења, миленијумима...

Овде нема оцена, пропитивања, или нисам научио лекцију, нисам био на часу, овде се рад срца и мозга преноси словима бележи се свака мисао да не буде заборављена.

Ми смо ту да истину тумачимо баш тако како у њу верујемо.

Неки нови, будући, тумачи нашег времена, можда ће само наставити тамо где смо ми стали; а све са циљем, да поново не будемо Горња мезија римске империје, или како се сада назива? Зато и пишем овако да будући тумачи не лутају врлетима прошлости или да се истина не скамени, па да им неко други тумачи нашу прошлост!

Ја сам, чак, покушао да на боо страна потражим одговор у роману „ПОВРАТАК У ЗАВИЧАЈ – ГОВЕДАР ПА ЦАР“, али сам, тек сада, уочио да сам могао још хиљаду страна да испишем, и да останем без одговора, а одговор се може наћи само у неколико реченица:

„Били смо и бићемо опседнути златом, због кога се ратовало и воде ратови и ратови; и све ми се чини да се ништа није, променило; били смо и остали Горња Мезија! А може вам се учинити да Ви имате други одговор, и да су

некадашњи дечји снови сада и ваша реалност, да су некадашње приче о лепом животу од јуче, и данас ваше приче; или ваше деце и унука, а сутра?!

БЕЛЕЗИ ЗА СЕЋАЊЕ

Већ 20 година свакодневно пролазим поред сколишта 99, никада нисам, нити сам пожелео поново да уђем.

Свакодневно сусрећем комшије и пријатеље, о томе ни реч да прозборимо.

Белег којим је било означено склониште S 99 одавно је избрисан, прекречен...

Садашњи клинци се играју поред зграде не знајући шта је ту пре 20 година било. Сусрећем људе, моје тадашње јунаке из Дневника и никада ни реч да о томе проговоримо, већ су остарели и сада их друге муке брину, о томе сада нећу ни слово да забележим... Бацим поглед на остатке бомбардованих објеката; и испред очију букне неки огањ. Планирам да започнем разговор са комшијама, пријатељима, другарима и сведоцима догађаја од пре 20 година о овом мом писанију, па заћутим, почнемо разговор, уз кафу и коју чашицу цујке, о свакодневним бригама и проблемима...

Листам старе сачуване новине, оставим их на сто непрочитане, а затекнем згужване и спремне за у корпу за отпатке, опет заћутим, жени ни реч да кажем...

Листам неке моје белешке да се присетим шта све нисам записао, а знам како је било, па опет заћутим. Жена ћути, али знам шта ми све поручује и шта све треба да запишем; оно што смо заједно преживели, и ево сви смо ту дао Бог живи и здрави!

Премотавам траке са *Ухера*, и тражим застареле снимке, од пре 20 година, а

знам да су скоро неупотребљиви, не смем ником да се пожалим, то је из моје професије обавеза чувања тракамој немар према прошлости- одговарам себи, љутито.

Тражим слике, и још неке аутентичне ситнице, белеге; а све, као да чујем некакво шуштање, осећам мирис барута и паљевине, и опет ћутим, као да и даље сањам.

Знам у кој прегради новчаника се налази амајлија, коју ми је дала мајка, пре двадесет година, када сам у току бомбардовања полазио на посао. Каже, - ево и теби, да те Бог пази и чува, и ти си на удару стално. Средњег, сина, на фронту, ето благи Бог добро чува, стално ми се јавља, а за оног старијег Француза немам секирацију, он је далеко од швапске бомбе! Прошло је 20 година ја никако да то из новчаника извадим, нити да опипам и видим како изгледа та Богова амајлија...

И све ми то није довољно, да прекинем ово лудило од сна и започнем овај Дневник, не да оцењујем и бележим датуме, него да забележим значајне догађаје, да се не забораве, ради будућности, да слике не изгледе.

Онда заћутим, и оставим да мој унутрашњи компјутер сам настави писаније које је почело још пре 20 година, и кроз два издања Дневника 1997. и 1999. године. оставило трагове минулог времена, и ево сада, ове 2019. године га настављам.

Да се не заборави

Пре 20 година (24. марта 1999.) НАТО је започео бомбардовање тадашње Југославије! Стално, скоро 20 година, стижу неки абери да су: “За бомбардовање Србије 1999. године одговорани тадашњи министар одбране Немачке јер је лажно представио побуњенике Ослободилачке војске Косова (ОВК) као цивилне жртве. Лагао

је и бивши министар одбране САД, рекао је члан мисије ОЕБС-а Хенинг Хенш. Има још пуно, аутентичних снимака, слика, филмова и лажних-абера појединаца, и поред таквих изјаве не фали им ни длака са главе. О томе данас, званично, нико ни реч да каже, ни да бекне, а камо ли да коментарише, као да се ништа није догодило пре 20 година на овим нашим српским просторима. Једини сведоци су гробови жртва, спомен обележја, порушени објекти и вечита наша туга и жалост!!!!

ЗАТО, ДАНАС, ИЗГЛЕДА, КАО ДА ЈЕ СВЕ ТО МОЈ ВЕЛИКИ САН, КОГА БЕЛЕЖИМ СЛОВИМА!!!

Двадесет година касније

Двадесет година касније и да нећу морам да прихватим истину, моја прва Домовина, којој сам се заклео као пионир и војник више не постоји. Сада их имам шест. У једној сам рођен и по њој сам добио обележје које је овде већ помињано као „лоши момци“ У другој сам студирао и тамо ме остављали да радим за велику новинску агенцију ЈУТЕЛ, кажу имаш све манире, новинарског господства, који нам требају. У трећој ишао на море, тамо ми је газда остављао кључеве од својих двори, возио ме својим бродом, као да сам му род рођени. Остављао ме да му гост будем колико год хоћу, а канио се да и он у Србију дође. У четвртој ишао у туристичке проводе, да стекнем навику запада. У петој током једне ноћи ишао на јутарњу кафу код другара, а друге се враћао јутарњим возом, који ме је поздрављао, речима: “Ние сме брака, те чекаме за вас следне недеље”. У шестој сам, увек свраћао кад год сам кроз све ове моје садашње домовине пролазио да се лепо одморим код пријатеља и насладим улмашицма госпође Хидаете и пробам најновији модел нанула мајстора Емира. И где год сам уздуж и попречно колима путовао, безбрижно сам заустављао свој

аутомобил, одмарао и спавао поред пута, са целом мојом четворочланом породицом, или свраћао прво на коначиште, а онда на кафу, у неко суседно двориште, као да сам код своје куће и својих најрођенијих. И ма где да сам био бесан и љут због неког проблема, псовао сам и мајку, бога свог и свачијег и терао све по списку, не бојећи се да ћу неког увредити и наљутити. Када сам молио, молио сам све анђеле и блажене Марије и свете деве, и свете Петку и Богородицу, крсну славу светог Николу, призивао Алаха и Светог оца, само да ми се нађу у невољи... И сада какав год филм да буде и како народ каже: ”голе жене да падају са неба” која год политичка беседа да се чује, ја, засигурно нећу променити свој став. И тада и сада све сам их волео, али не знам шта за крај да кажем на оно школско питање: А сада нам ти реци како се зове твоја Домовина... Уместо одговора видим Белог Ангела како лагано скида своја крила са зида манастира Милешева и нестаје у мом сузном погледу. Чујем, како у празно небо ударају речи Светог Владике Николаја Велимировића: “Гледање Белог Анђела је равно молитви” и када је било бомбардовање гледајући у небо ја сам чуо ове реч, молећи се за све људи и моје најмилије, наравно, и за све моје јунаке из Дневика. И ево уз помоћ нашег Ангела пођосмо у склониште 99, да спасимо наше невинне овоземаљске душе.

ПРИЧЕ ИЗ СКЛОНИШТА 99

(Где су и шта раде житељи склоништа 99 и моји јунаци из Дневника)

И КАДА ЈЕ ПОЧЕЛО БОМБАРДОВАЊЕ 24.3.1999. ГОДИНЕ У 20:05 ЧАСОВА, ЉУДСКИ РАЗУМ ЈЕ КОМАНДОВАО: ЗАШТИТИ ПРВО НАЈМЛАЂЕ ЧЛАНОВЕ ПОРОДИЦЕ! НЕ САМО ЈА, ТО СУ УРАДИЛЕ СВЕ

КОМШИЈЕ. ДЕЦА У НАРУЧЈЕ И ПРАВАЦ СКЛОНИШТЕ 99; ДА ИХ ЗАШТИТИМО ОД „МИЛОСРДНОГ АНЂЕЛА,,

Моја унука Даница, коју сам крио од „Милосрдног анђела,, те 1999. године, 24. марта, имала је само 2 месеца, ни данас са 20 година, никада ме није питала зашто сам је ужурбано носио у склониште 99.

ДАНИЦА САДА ИМА 20 ГОДИНА. ЈЕДАН ЈЕ ОД НАЈМЛАЂИХ СВЕДОКА НАТО АГРЕСИЈЕ НА СРБИЈУ. ДАНАС ЈЕ СТУДЕНТ, ДЕО НАЈРАНИЈЕГ ДЕТИЊСТВА ПРОВЕЛА ЈЕ У СКЛОНИШТУ ЗГРАДЕ 99 У УЛИЦИ 3. ОКТОБАР 99 У БОРУ.

ЈЕДАН ЈЕ ОД МОЈИХ ЈУНАКА У ДНЕВНИКУ „ДА ЈЕ ПЛАТОН ЖИВ,, КОЈИ ЈЕ ДОПРЕО ЧАК И У АМЕРИКУ, ДА СВЕДОЧИ НЕ-ДЕЛА „МИЛОСРДНОГ АНЂЕЛА”

Даница је наше породично огледало прошлости и будућности, каже бака Надежда. Има све особине које смо ми од наших предака сачували и она је то наследила.

Као највећу драгоценост носили смо је пре двадесет година у склоништу 99 сачували је и ево сада зрачи, расте испред нас у једну јаку, упорну и истрајну девојку, која има јасне своје циљеве у животу. Као да је то склониште 99 очеличило да таква буде, да зрачи својом добротом, лепотом и разумом... Завршила је основно и средње образовање као Вуковац, у Нишу; учествовала на многим Републичким такмичењима. Посебно се истицала у ваннаставним активностима и акцијама везаних за школу и ван ње. Велики је родољуб, највеће задовољство јој је да организује и учествује у хуман-

итарним акцијама. Једна од најачих особина јој је да помаже другима, када им је помоћ потребна. Зато је омиљена међу својим вршњацима. Њено савесно освајање знања у многим наукама, узор је својој сестри Наталији и брату Константину – Кољи.

Сада је студент Саобраћајног факултета у Београду, али, није заборавила свој родни град. Када год има времена позове телефоном, исприча ми на широко о себи, студентским бригама, а наш разговор се завршава реченицом, бако:

„Поздрави ми Бор мој родни град!“

Ђорђе Андрејић, командант борског општинског штаба цивилне заштите, заиста ми никада није рекао како се осећа, али као да га сада чујем: „ Нећу ти рећи како се осећам, глава ме боли, а срце убрзано куца. Знам, да Борани не смеју остати без хране!,- говорио ми је приликом свакодневног извештаја за јавност. И нису гладовали Борани у току бомбардовања! Снабдевање града је било добро, резерве хране су увек допуњаване. Басен Бор и сва јавна предузећа су радила редовно, једино деца су на паузи, поштеђена су због бомбардовања, али ће наставу започети када агресија престане.

Само, после неколико година након бомбардовања Ђорђе је умро у Књажевцу!

О функционисању живота у града нису бринули само општински органи и функционери. Скоро сви грађани у својим радним и животним секторима су безусловно испуњавали своје обавезе. О функционисању у области образовања, сведочи Надежда, наставник, физике и хемије:

Треба нешто рећи о „живљењу школа,, за време бомбардовања.. Моја школа у

којој сам радила као и све друге школе нису имале наставу у току бомбардовања, биле су празне. Како су учионице аветно изгледале празне без ђака, то само знају наставници и школско особље, које је свакодневно дежурало. Дежурни су имали сталне извештаје о стању у школи, а задатке које треба да обаве у случају да почне бомбардовање знали су напамет као научену лекцију. Дежурали смо по групама и верно чували наше кабинете, лабораторије, физкултурне сале, наставна средства и све што је унутар школе. Оваквим начином дежурства, сви смо желели исто: да сачувамо сву нашу имовину и због наших ђака и осталих корисника у школи. Срећа моја, кад год сам дежурала, нису падале авионске бомбе на град. На дежурствима разговарало се о нашој деци-ученицима, где су, шта раде, зашто никога не виђамо и не срећемо. Око школе ни живе душе, мук и тишина.

Ја сам највише бринула за моју малу унуку Даницу која је често била у склоништу 99. Из страха да не понесемо храну за бебицу, у својој торби увек сам носила флашицу са цуцлом и млеком, беби храну, неколико парчета хлеба и флашицу воде. Брига је била и за супруга који је свакодневно радио у радио станици, јер су медији били на мети НАТО бомбардера. Ћерка Ивана је често путовала за Београд, јер је студирала. Бриге на све стране, нема мира ни спокоја у души. Страх се усадио у сваку пору мога бића..

Ето тако један хемичар памти бомбардовање Србије, али још само ово да запишем: „после двадесетак дана од бомбардовања, пале су и прве жртве у Бору. Страх је за вољенима био све већи. Ниси више био сигуран ни на којем парчету земље.

Ипак, некако је најсигурније било боравити у селу. Кренули смо 20. 5. 1999. на дан Св. Јована Богослова, Маја, мала Даница и ја да ћерку и Даницу оставимо у селу Стогазовцу код Књажевца код прабаке Горице. Небо је било немирно и бучно, од летова авиона и хеликоптера, а мени се чинило да је небо као узбуркано море, кроз које лете авиони и осе. Све време путовања говорила сам себи и молила се свевишњем „ само да нас не погоди нека граната, а све остало ће бити лако!” И тако је било – оставили смо децу. Муж и ја се враћамо за Бор на посао и дежурства. Дани су били све страшнији по живот становништва. Највећи стрес смо доживели када је бомбардована трафо станица 3 и резервоари за гориво. Страва и ужас од детонације бомби и ватре која се дигла високо у небо. Слика бомбардовања РТВ је и данас пред очима, тога дана и мој муж је био дежуран у својој радио станици. Свака друга реч у разговору са колегама била је: „ЗАШТО?” Шта смо ми скривили свету да нам се све ово догађа Одговор, наравно, никада нисмо добили, и нити ћемо га добити. И након бомбардовања вратили смо се у школе, стигли су наши ђаци и највећа срећа је била када смо сазнали да нико није страдао.

Одговор на сва ова догађања је био и остао „Хвала Богу што је све ово прошло и не поновило се!” О нашим траумама, тек ће бити касније речи. Ето ја већ 20 година на сваку годишњицу пребирам сећања да не изгледе, можда сам нешто заборавила, године су за све криве, а ја нисам. Срећна сам што се за 20 година од бомбардовања наша породица увећала и што пензионерске дане проводим уз њих!”

Девојчица која је мајци из склоништа телефоном рекла: „Ако убију све, нека убију и мене и немој више да ме због тога зовеш, ја из Србије не идем!„ И не слутивши значење поруке коју је упутила мајци, неке невидљиве силе су то дочуле и умало је нису стигле и то на прагу теткине куће у Подгорцу када је бомбардована фарма оваца... Завршила је студије у Београду, и специјализацију у Грчкој, а потом је, ипак, отишла у Канаду код своје мајке.!

Девојчица која је преносила са бугарске границе војничке поздраве, забринуту мајци у Бору, путем телефона, сада је одрасла особа има своју децу, која су се у игри упознала са војниковом децом и сада су велики другари!

Малишани који су се испред „Шрифа“ играли рата... данас су већ озбиљни млади људи, често ме у пролазу поздраве и све ми се смешкају да ми покажу сву радост живота, потврђујући тако да су избрисали ратну стазу живота коју су играли испред Шрифа, усред бомбардовања. То је била моја највећа срећа док сам их гледао како су сада безбрижни.

Порука упућена њима пре 20 година, важи и данас: „Дишите, децо, дишите због будућности. Преселите се из наших очију, у вашу будућност. Да обришем сузе. Или, да вам се придружим. Стаза живота вас тек очекује!“ И сада шапућем своје питање и одговор да нико не чује!

Часлав Голубовић, пуковник полиције у време рата, неколико пута на конференцији за новинаре говорио је о хапшењу ратних профитера, у округу.

После рата о томе никада није говорио новинарима, као да је и за њега био то само велики сан. Данас је у пензији на борском језеру.

Моја кћер Ивана, која ми се често жалила да јој најтеже пада када заспи у кревету, па се пробуди у склоништу и не зна шта је истина, а шта сан. Ивана је завршила студије чисте филозофије, живи у Београду, ни после 20 година не ради као професор, а изгледа да и нема шансе за ову професију у нашој земљи Зато, данас своје филозофске и теоријске мисли реализује на свом порталу „ПУТ У АРТ“ који је изузетно читан и углавном испуњен садржајима из области књижевности, туризма, образовања, филозофије, позоришта и сликарства.

И Марјана, старија кћер, имала је велику бригу, да збрине и заштити Даницу, којој се није још до краја израдовала, јер је са два месеца морала да склања у склониште 99. У исто време, никада, нотним системом, није могла да дочара звук бомби и јаук унесрећених људи. Марјана је данас композитор и професор Средње музичке школе у Нишу.

Од свих мојих које сам у Дневнику набројао да су ратовали, деде Сибина, солунца, оца Светислава у Другом светском рату, једино од средњег брата Миломира имам аутентично сведочење, писмо са фронта: Које завршава - не бојте се, овде се стално пуца, ја сам жив и здрав. Када се вратио, а ни данас, после 20 година о томе никада ни реч није изговорио, као да није тамо ни био, него му се све то предочило у сан. Писмо мајци не уме да говори, него само сведочи писану истину његовог војевања; амајлију коју му је мајка дала приликом поласка на ратиште, никада није поменуо!

Данас је мој Мика у пензији и живи у Бору.

Ракић, мој колега са телевизије, извештавао је о бомбардовању Алексинца и посети борске делегације која је носила животне намирнице за

рањено рударско срце овог града Николе није рекао колико му је тешко, а сузе које је тамо пролио нико није видео. Код мене је плакао, као мало дете коме узимају нешто мило и драго, док је причао о тој трагедији. Ракић је написао једну збирку песама, и после неколико година умро.

У Дневнику „Да је Платон жив-записи из склоништа 99” остала су забележна имена многих песника, сликара, уметника и пријатеља које никада нисам видео ни упознао, али сам их осећао да су ту и они негде у ћошку склоништа. Знао сам њихова дела, и после 20 година, морам да их ослободим завета који су оставили. Многи су ме у току бомбардовања звали телефоном, а и касније, уз питање: Јесам ли жив и здрав, како сам, и хоћемо ли се ускоро видети?!

Тода Матић Медић, српска песникиња из Аустралије, док увелико траје бомбардовање Србије, путем радио таласа поручује „Поносна сам што сам Српкиња! Била је учесник октобарских сусрета писаца у Бору. И сада је стално чујем, како из далеке Аустралије, то исто поручује и шаље разгледнице.

Шифер је италијанско француски филозоф, али верујем му и сада кличе: „И ја сам Србин пуцајте у мене!

Владимир Волков, стидео се што је Француз, ову јавну изјаву је потврдио тиме што је рекао да жели да буде у овоме часу Србин! Сигуран сам да му се после 20 година жеља испунила.

Петер Хандке, аустријски писац који живи у Паризу, те 1999. године, тврдио је да се читава планета зове Југославија, сигуран сам да Петер данас то исто мисли, али сада чујем како каже: „Читава планета сада се зове Србија!

Слободан Ракитић, наш истакнути писац и дугогодишњи председник

Удружења књижевника Србије, са Трибине поручује: „Београд није праг Вашингтона!” Ова тада изречена порука чланова Удружења и данас остаје као трајни аманет писаца Србије.

Док бележим бомбардовање наших градова Београда, Новог Сада, Ниша Крагујевца, Куршумлије, Краљева, Ваљева, Аексинца, Враћа, Панчева, речи подршке и охрабрења слали су још Снежана из Шпаније, Андријан из Канаде, Мишел из Париза, Весна из Америке.

Мома Димић, мој велики пријатељ, где год да је био - скоро, свакодневно ми се јављао: Миријево, Београд, Теразије, Нови Сад, Удружење књижевника, Протесни митиг код коња; чак ми једном поручио да иде на аеродром да сачека сина Милета из Шведске, и све се боји да авион не буде митраљиран од старане НАТОа!

Само ми је једаном напоменуо да већ завршим тај роман о Галерију и заћутао, као да га је било жао што ми је у оваквом тренутку задао толики посао и бригу.

После ми је поручивао да бележим све оно што се око мене дешава и како се осећам. Само што није рекао - ма води дневник Јоване. Ја сам ту поруку из далека чуо и то сам радио. И стварно, истога дана сам почео да водим дневник, и на то моје писаније чујем како ми колеге добацују- ма ко ће то да ти чита када нећемо преживети! Тако је настао дневник „ДА ЈЕ ПЛАТОН ЖИВ”. Изгледа да је Платон био жив и то у склоништу 99, и практично применио своју филозофију живота у пећини - а ми смо то проверили у склоништу 99. У исто време, ја то нисам знао, али сам предосећао и Мома је водио дневник и после је из тога настала књига „Под бомбама,“ која садржи забележене догађаје у времену НАТО бомбардовања тадашње

Југославије од 24. марта до 9. јуна 1999. године.

Јеленко, Нишки, Лека, Челик, Хенри Стојановић Србин из Париза, са најдужим именом, један је од јунака у причи „Тајни живот Јеленка Стојановића Нишког,, коју сам објавио у првој књизи сређивање дневника”. Преко ТВ екрана машући српском заставом изговарао је „Држите се српска браћо! Ова порука боксера рођеног у Паризу може и после 20 година да буде, најбоља, трајна, парола, порука и поклич, за све недаће и невоље. У исто време, до Јеленка је, не знам како, стигла и књига „ДА ЈЕ ПЛАТОН ЖИВ”.

Телефоном ми узбуђено као наввијен прича: „Част ми је што сам ову књигу добио и препоручићу је нашим земљацима у Паризу, да виде како је то изгледао живот у једном склоништу а склониште је имала свака зграда, то значи цео град је живео у подрумима и склоништима. Значи, свако је дао свој допринос у одбрани земље, као што смо и ми марширајући улицама Париза носили паролу против бомбардовања Србије, заставе, и певали српске песме. Још једном, браћо Срби ја вам и дивим и поносим се на вас, Недајте се, поручује Лека, Челик, Хенри Нишки из Париза!”

Трафо станица РТБ-а 3, која је била и остала срце свих погона рудника, порушена је до темеља, али је убрзо изграђена нова. Најкраћи новинарски извештаји тада су били: „сви погони басена Бор раде без застоја-снабдевање електричном енергијом је редовно. Често се шапутало: „Добро је из димњака куља дим! Погони Басена, током бомбардовања, нису обуставили производњу!,, Само неколико година касније радник који је те вечери дежурао у Трафо станици 3 је умро, од прогутане радиоактивне прашине, са

порушене Нато бомбама, Трафо станице 3.

Поред СКЛАДИШТА ЈУГОПЕТРОЛА стално пролазим, махинално скренем поглед са жељом да не видим остатке рушевина - магацина за гориво. Али се ипак појави слика погођеног трактористе Драгослава Грујића који је ту вечито остао да оре, уместо у својим атарима на Џановом пољу, пролазећи трактором у тренутку бомбардовања ту је погинуо.

Данас су то неми сведоци прошлости... Цистерне за снабдевање горивом Тимочке Крајине су сада негде близу Дунава.

Бомбардовану Фарму оваца у Подгорцу, у општини Боњевац, само као професионали новинар, обиђем у току полагања венаца, информација је увек кратка, као фичер вест. На спомен обележју, није уписана бројка колико је оваца настрадало, али је ово место сваке године ходочашће Бољевчана, у знак сећања на дане бомбардовања. Нато бомбардери нису бирали циљеве, фарма оваца, није била војно стратегијски објекат, страдале су невинне животиње.

Ни атар Рудинка засеока Валакоње код Бољевца, није био војни објекат, а бомбе су прекинуле пољопривредне радове породице Степановић, и данас се на том делу имања више не обављају ти послови, али се сваке године обележи тај дан паљењем свеће и сечењем колача, кажу домаћини: „Славимо наш други рођендан!,, Због последица зрачења, највећи део године, домаћин ове породице проводи у Санаторијуму на Озрену.

Ни бомбе, ни звуци за узбуњивање нису омели свадбаре породице Пешић да у склоништу 99 припреме свадбено весеље. Данас после 20 година ова

породица има два унука, један од њих је уписао Полицијску академију.

Када је РТС бомбардован, радио таласи у Србији нису заћутали, само неколико минута после тога широм Србије чуло се: „Овде Удружене станице Србије, најновије вести.” У мојој радио-станици те ноћи ја сам био дежуран и ни данас не могу да протумачим слова која су са телепринтера скидана у вест. Али, зато ме је много касније, на тај стравичан тренутак подсетио мој комшија Миша, дежурни војник са југословенско-бугарске границе рекавши:

„Бато слушао сам када си читао ону вест о бомбардовању телевизије у Београду, мојим саборцима сам уз сузе рекао па ово је глас мога комшије Јове, а ти читаш ни да се саплетеш, а мени сузе лију, све ме страх да и бомбардери не пођу и на ваш радио!

У Датотеци „Шриф” РТВ - Бор, постоји посебна архива и цела једна документација, филмска и радијска о бомбардовању. Постоји и посебна забрана емитовања музичких цинглова који су употребљавани у току бомбардовања, и да више не набрајам, трауме, болештине, трагедије...

Данас, двадесет година после, све ми се чини да је то био само сан и о томе нећу ни реч да кажем, моје сведочење остало је трајно запечаћено у мом мозгу, али и у фонотеци Радио и ТВ станице Бор, и ево сада ова слова остају као неми сведоци тога.

Из украјинског града Хмељницки песник Бранислав Антонович Гришчук, „Словенским маршом” који је започео као учесник „Друге Свесрпске књижевне колоније у Злоту” 1995. завршава, своју поруку, стиховима; „Србија је песма словенска,, У радио програму, „Добро ти вече Србијо,, Гришчук говори уживо:

„Једна смо словенска душа и ма где да смо и ма ко нас буде напао нападнути смо сви. Ово је Словенски марш за све! Словенска се душа стално бори за опстанак!”

Какава је даља судбина Украјинског песника Бранислава Антоновича Гришчука не знам. Крајем минулог века био је начелник културе у обласној управи украјинског града Хмељницки. Данас после 20 година стихови из „Словенског марша,, постали су хит у Украјини, о аутору није било речи изјавила је делегација града Бора која је посетила Хмељницки.

ЗБОГОМ, ЗБОГОМ

Словенски марш

Србија је песма словенска

Звоне звона и ати ржу

Да штите од непријатеља отаџбину

словенска се скупља војска

Ја у бој крећем...

Збогом жено-лепото пречиста

Збогом небеса плава!

Збогом цркве златоврате!

Збогом кровље свето!

Паићу у седу ковиљ-траву

од стреле злотворске!

Нећу се вратити, вратити се нећу

из боја за слободу!

Лио Чаин Ђин је кинески песник, који је 1996, само три године пре бомбардовања Србије, био гост нашег града на Међународним октобарским сусретима писаца. Његова поезија најбоље је дочарала звуке и боје далеке Кине асоцирањем на пој птица, то је осетила и борска публика која га је поздравила дуготрајним аплаузом..

Такав громогласни аплауз Лио није заборавио. Само неколико недеља од почетка бомбардовања Србије 1999. године из далеке Кине стигло је његово писмо подршке, преко Моме. Димића, које сам једино могао да про тумачим кроз далеки цвркут птица које поручују, а то у преводу Радослава Пушића са кинеског значи:

Увек се нешто тражи.

Али прошло је време цветања

*Хоће ли се на хоризонту појавити онај
цветни ореол.*

*Пророчанство врачаре је већ у шуми
ишчезло.*

Све је бременито ћутњи.

*На крају свега, коначно ћеш наћи
нешто.*

Случајан сусрет, вечити растанак.

*Да ли треба задржати осмех или кап
суза.*

*Језик није биљка, не расте му зелено
лишће.*

*Пријатељи и дружење се не заборавља
и када су тешка времена, која су вас
сада задесила,*

*дижем свој глас против неправедног
бомбардовања Србије,*

*али доћи ће боље време када вас
очекујем у госте у мој Беиџинг.*

Овако поезијом из далеке Кине пише Лиу, песник и преводилац. Иначе, Лиу Чаин Ћин је рођен 1936. године у провинцији Луху, био је уредник најтиражнијег кинеског часописа *Поезија*. Данас, после 20 година, Лиа Чаина Ћина, кинеског песника нисам заборавио, каква је даља његова судбина не знам, писмо које сам му

упутио сигурно никада није примио. Али, никада се не зна...живот је велики сан. Ових дана у Бору се увелико прича о кинеском газдовању борским рудником злата.

Јон Кристифор, румунски песник, као учесник Свесрпске колоније 1995, осетио је немирне таласе који су се крајем прошлога века надвили над Србијом, и он се поезијом огласио. На Књижевној колонији у Злоту 1995. године написао је чувену поему:

ГОСПОД БОГ ВОЛИ СРБЕ

Господ Бог воли Србе.

*Откинуо им комад свога раја и дао га
Србима да га ору, да га посеју и да га
бране у његово име благословено.*

*И дао им је Господ диван језик да му
радује слух, када му се узвесе песме
похвалнице.*

*Исто је Господ Србима дао толико
душмана-бројне и ситне-да их одржи
будне, да их охрабре, да им увећају
понос и добар глас?!Као суседе и
пријатеље Господ је Србима дао
Румуне, благословивши им братство
једном реком.*

*Један од њих уписује се у ову књигу,
потписујући се с љубављу и
пријатељски.*

Управо ове речи биле су потврда те велике наше наде да имамо пријатеље и да их треба само добро препознати и упознати, они су ту око нас.

И пре, а и данас, о Србима понајвише говоре њихови непријатељи, језик им је најубитачније оружје. Ако ће га ико завезати и уништити то су песници пријатељи српски који су се ето у току бомбардовања Србије огласили.

Данас, после 20 година, о Јану Кристифору, румунском песник не знам ништа.. Остало је забележено да је

рођен 1952. године у Клужу, члан је Удружења књижевника Румуније и уредник часопис „Трибина”

Те 1999. године у Бору је изостао првомајски уранак, грађани су изашли на протестни првомајски уранак испред Дома културе. Ређали су се говорници, песници, свирачи играчи, певале су се традиционалне народне, патриотске и револуционарне песме, и када је дошао ред на мене, чујем како ми Љубица, директор Центра за културу каже: „Јоване, ти умеш са масама... знаш шта треба сада!” Али, у самом ходу, ка микрофону, пришао ми је колега Жика и рекао – молим те кажи и ово, тутнуо ми неко папирче, то сам мало час чуо од једне мајке... Ја сам већ био спремио ауторску песму, али сам одустао...Узео сам Жикино папирче, стао испред микрофона.. Почео да скандирам Србија! Србија! Да говорим песму Добрице Ерића:

... Ја Кћи божја Србија изјављујем драговољно, кроз ланце и жицу пред Силом, Муком и Неправдом да крива сам и признајем кривицу. Крива сам што сам неко и нешто, а не нико и ништа !

Али, овације, и аплаузи се не смањују. Онда наставим са паролом Ни Бор се не плаши! И док је маса скандирала и даље ја сам почео да читам.

Некадашња борска беба

данас капетан бојног брода.

Оборио је НАТО авион са нашег неба.

Поручујемо да ће таквих бити

Још хиљаду беба, ако треба !!!!

И данас ми овације и одушевљење Борана одзвањају са тог Првомајског уранка, испред Дома културе 1999.године. У току агресије НАТО алијансе у Бору је рођено 136 беба, то је знатно мање, него раније. Као уредник

дечје емисији „Мало појачај радио,, на почетку сваке школске године прва ми је информација била, колико је ђака пошло у први разред, засигурно знам да је било од 600 до 700. Већ тада сам знао да ће у Бору у наредном периоду, бити око 200 првака мање, то је последица агресије, знам, сигурно, али не умем да кажем, зато што садашњи ђаци мало уче о агресији НАТО алијансе.

Нисам заборавио ни други протестни митинг, 10. јуна, под називом,,Волимо те отаџбино наша,, у центру града, испред Дома културе.

Када се крајем шездестих година градило, самодоприносом, велелепно здање Дом културе, пролазећи поред градилишта, замишљао сам и чврсто желео да ту негде буде и моје радно место, и стварно после десетак и више година ту су биле и просторије РТВ, али никада нисам мислио да ћу на платоу испред тог великог и лепог здања, које је посвећено свим палим жртвама за ослобођење Бора у току II светског рата, говорити на протестном митингу .

На том протестном митингу испред Дома културе, позвао сам све песнике света који су били наши гости, да се и они огласе, као чувари људског духа и слободе, да Балкан буде буре поезије!!! „Бомбардују ону исту земљу која вам је била домаћин у многим приликама. Борска бакарна река је плавила ваше песничке душе на Балканским сусретима књижевника, Међународним октобарским сусретима, на књижевној и вајарској колонији.

Били сте нам гости, јер смо желели да традиционална радничка средина каква је борска, подели са вама сву лепоту живота ради бољег сутра. Тога сутра данас нема за српске и уметнике моје домовине. Зато вас молим да, у име онога што сте овде видели и доживели,

подигнете глас уместо бомбардера. Подсећам вас господине Дрито Аголи да сте онда рекли: „Балкан не треба да буде буре барута но буре поезије! Ако не кажете све то и тамо где сте сада, ваше поруке ће нестати заједно са нама. И поред тога, ми не признајемо такву силу. Ми признајемо само говор срца! И као да је свевишњи услишио све наше молитве. Те ноћи код Куманова у Македонији, потписан је уговор о војнотехничкој сарадњи. Између војске тадашње Југославије и Уједињених нација, а у Келну је Група осам, донела одлуку о престанку агресије, и прекиду бомбардовања наше земље.

Крај Дневничких записа „Да је Платон жив,, из 1999.године, био је посвећен породици Перишић из Бора

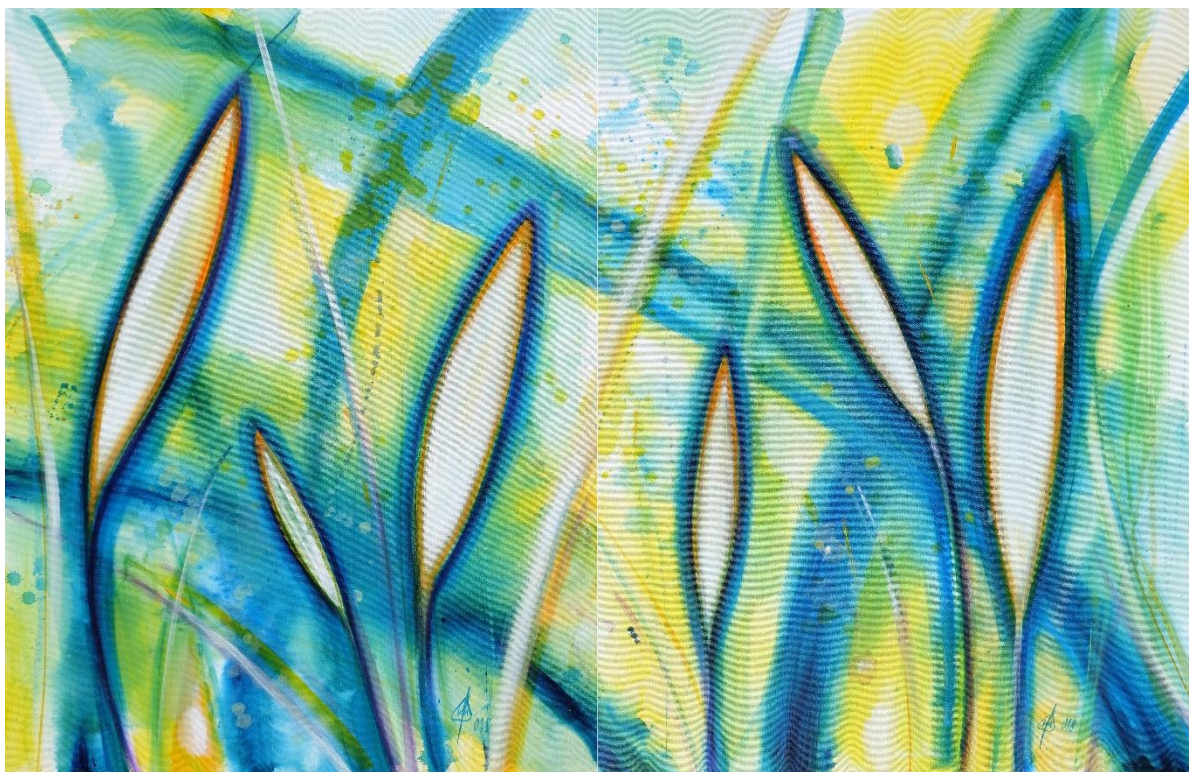
чији је син јединац Никола, пред сам крај НАТО агресије трагично настрадао као редовни војник. И то није крај трагедије породице Перишић пореклом из Топлице. Само неколико година, туга и жалост за јединим сином узела је и његовог оца Драгића . Сигурно су и сада опет заједно.

И има још, али и ово је довољно, као трајни белег о житељима из склоништа 99 пре 20 година

И то није крај, нити ће га бити и сада се бомбардовање наставља, али речима.

Бомбардовање је настављено, траје и данас, али не бомбардерима, него речима. Где год ослушнемо, падају тешке речи понижавајуће и увредљиве.

ВИДИЦИ

Ивана Маркез Филиповић, КЛИЦЕ I и II, акрил на платну

Рајко Сушић, ЖДРАЛ, метал

ВЛАСТА МЛАДЕНОВИЋ

ДРАИНАЦ И ДРУГЕ ПЕСМЕ

ДРАИНЧЕВИ ЦРНИ ДАНИ

Дошли су црни дани,
На једној страни четници,
На другој партизани,
И једни и други,
Прљави и зли,
Прогонитељи слободе мисли,
Склони безочној чистци;
Дани су дуги,
О црни Раде,
Као године гладне,
Као вечност,
И увек ће бити:
Песници и бандити

У Трбуњу, 2015.

(Родна кућа Радета Драинца)

О ЛАСТЕ, РОДЕ МОЈ

Ласте су мој једини род,
Једино оне долазе,
Нема ко други,
Обилазе стару кућу,
Поново гнездо свијају
И цвркућу, цвркућу.
Склонивши се у заветрину,
Чекају заветину,
Светога Илију.
Ја сам само гост
Коме причињавају радости

ТУЋИ, А МОЈИ ЗАВИЧАЈИ

Сад су Трешњевица и Појезна
И моји завичаји,
Будућност је језна,
Исти су нам очаји.

Напуштене куће,
Около дивљи пејзажи,
Тешко ми је свако свануће,
Видим свет пун лажи.

Нисам склон сонету,
Нити волим форме,
Па ипак, прилагођавам се свету,

Читам и пишем на интернету,
Придржавам се свакодневне норме,
Све је далеко, а као да је ту.

ЧЕКАЈУЋИ ДА СВАНЕ ИЛИ

О СРПСКОЈ ЛИТЕРАТУРИ НОЋАС

(Мирославу Б. Душанићу, уздарје)

Мрачно је доба,
Епоха стида,
Моја је соба
Без зида,
На души отворена рана,
Узалуд се рида,
Нико не чује плач славуја,
Чуда је тишина,
Боли, боли истина.
Чекајући да сване,
Анђеле бели,
Моји радни дане,
Трпим ноћ,
Као што су и моји трпели,

Чекам бол да умине,
Плач да прође,
Киша да престане.
Чекам да сване,
Чекам славне дане.

О ЗАВИДНИМА

(Ани Стјељи)

Види им се у очима
Да не маре ни за ког,
Мрак је у њима,
Не верују да постоји Бог.

У свом невиделу, недељу,
Лукавство крију испод ока,
А не знају, не знају
Да не могу лагати сведока.

ПЕСНИЧКА АВАНТУРА

(Милошу Јанковићу)

Песмујем усред сна,
Снове снујем,
Али нико не зна
Шта чиним, шта записујем.

Сам усред сна,
Опасна је моја авантура,
Никог нема,
А пуна је чаура.
Учаурен усред сна,
Ипак одолевам,
Нико ништа не зна,
А ја певам.

ЦЕНА, ЦЕНЗУРА

Говорио сам,
Говорио као и увек,
За ствар нашу,
Подизао чашу,
Буклију, бокал,
Уздизао морал.
Док сам говорио,
Утишала се олуја,
За трен затечена,
Ућугала је Србија
Слушајући славуја.
Видим, оставио сам дојам,
А онда су ме убили у појам.

ПОЕЗИЈА ИМА ЛИ СМИСЛА

Поезија има ли смисла,
Туга ме нека стисла,
А сав сам расут,
Тежак је песника пут.

Али идем, али певам,
Успут остављам траг,
Нек се нађе,
Можда се вратим натраг.

Можда опет,
За сваки случај,
Као верни пас
Седнем на кућни праг.

МИРОСЛАВ ТОДОРОВИЋ

ГРЧКА СВЕСКА, 4

(Треба да зажелиш да путовање буде дуго. Кавафи: *Итака*)

ПЛАВЕТ небеска
Јутарњи обриси планина
Сенке вечности боје
Као лист библијски
Мисао песме светлости значења
Све јаснија поНад
Слушам како
Реч се отвара

ПЛАВЕТ
Мора = Неба
Слика се у слици оГледа
Мотрим са стене пејзаж
Између два листа слушам
Пљускање таласа гледам
бруј светлости
О томе

Чујем из плаветнила шумор ИСТОрије
Онај што песак је речи
Види се у камену
Светлости све даље о чему
Поезија медитира

Слушам таласе
Гледам пучину
Све више плавет у којој
Вечности ехо мирује

РЕЧ = КЊИГА
Позна спознаја тишине
Мисао пучине
У ромору таласа
Универзум Речи
СвеИстине

С друге стране говора
Реч Истина талози се
Као што иза светлости
Ноћ књига
Томове листова пророчки слаже

Опис је изван
Слово што ће из свега нићи
И све у тачку о томе
После свега

Између две песме вечност
Ова бела линија овај лист
ОбЈава белине универзалне
Што језике све у себи чува
Палимпсестно

На обали мора
Са стене
Гледам плаветнило пучине
Белину свега како заклања

Талас сам што стену
На којој седим запљускује
Трен песме у плавети неба
Унедоглед речи
Видик
Мисао хоризонта онај Глас
И звезде понад у трену песме
Епика светлости
СвеВремени слик

ТАЛАС сам што на пучини
Луку тражи(м)

Мотрим
Светлост како се распрскава
Плаветнило планина са
Митским обрисима прича
Овај трен Дан Век
Само увод у стих
Луку коју тражим а знам да је нема
Чујем са пучине
Орфеј пева
Или је све ово привид
Склопљена књига
Стена коју таласи запљускују
Све моје талас песме

Радост очима
Овај дан талас
Без знака људског опис

Што стих је у томе
Слушам таласу пени

Светлости дневне свевремене
Светли небо и
Све(т) је слово
Истина поезије
О стени и таласу овом

Блиста пучина
Линија хоризонта
Маглина описа

Бескрај песма
У бескрај загледана

Исконска лирика мора
Савршенство светлости
ТаласИ стење
Израз који песма у
Мом погледу тражи

ПРОЧИТАНУ збирку песама
Остављам на стени
Да слуша таласе
Да гледа небо

Талас је однео књигу са стене
Пловећи преображава се у брод
Видим га у вечерњој светлости
На линији хоризонта
Удаљава се у
Погледу моме смањује
Тамо све већи
Појављује

Иза плаветне измаглице
Мисли о вечности ветар листа
Стена на којој оставих збирку
Овај дан сенка будућег списка

28. 08. 2017.

ВИДИК, ОСТРВО ВИДО

Плаветнило Неба и мора
Тамна мрља копна
Гледам у ту свету слику
Што све већа је
Што перо је што света песма
Виђена и очима неба

Неме речи из дубоке тишине
Безгласни крици судбине
Таласи што о томе роморе
Странице страшне истине
У неописивом мирису борова
А мирис борова на
Негда змијском острву
Из душа је страдалника
И видиш да све је овде свето
Стаза Дрвеће Небо
Она из прошлости звона
Песма којој не требају речи
Острво светоВИДО
Књига Икона

ТО НИЈЕ СТЕНА

*(И онај без куће Одисеј
Ј. Христић)*

ТО није стена броду налик коју гледаш
Зар не видиш да је то окамењен брод
Који Посејдон у гневу укле
Да и *без куће Одисеј* има дом

Одисеј сам што са стене стену гледам
Брод и морнаре и време што камен су
сада
Тема песничка атракција туристичка
Што на путовањима тражи оно чега
нема

Уклети песник чује из таласа све
прошло
Израња прича и сенка њена
Која се обистињује по вољи песме
Сплиће и расплиће странице
непостојеће

Склапам очи и видим како брод плови
Раздваја се маглена завеса а понад
песме

Виде се душе чују Богови оживеле
статуе
Све што је време заборавило на трен
укаже се

Не отварај очи гледај како хуче таласи
И гласове морнара са окамењеног брода
Што такав је због песме која нас траје
И зато не питај више шта је стварност
Коју разносе фотоапарати и језици
помешани
За певања ових одсјаје

МИТСКО СВЕТЛОСТ АХЕРОНА

Загњурио сам се у хладну воду Ахерона
Треба да се обистиним у песми о томе
Што приче о бесмртности чува
Жубору светлости што у води
Монограме древних стихова исписује
Из којих још митска прича чује
У сновидној светлости пејзажа
Све стаменија метафизика историје

Тај одсјај тај сјај пене
Осмех вечности из камена
Светлуца у жубору Ахерона
Чија тајна у миту поезију изасјава
Зна шта је поезија
Што из својих извора жубори.

Сећање које видик песми ствара
Да ли ћеш икада песника себе
У црном талогу тишине наћи
Да ли ће ти се икада одазвати
Реч што се у клупко тачку свила
Свила живота твога прича
У камен књигу претворила

Загњурио сам у хладну воду Ахерона
Са знањима које су књиге сачувале
И све се у сјају жубора на трен као
опис блесак
Отворило за стих ове песме што
митски жубори

Загњурио сам у хладну воду Ахерона
Што у светлом жубору хук прошлости
носи

О томе овај дан живе сенке прошлости
и
Хадска река што и небом тече
О томе на хоризонту записа
Жубор из којег кроз песму ову треба да
изроним

Бесмртна песма плаветнило отвара
Ал речи душа земаљских жубор односи
1.09. 2017.

СЛУШАМ таласе
Слушам језик мора
Читам песме Кавафијеве
Видим визије његове поезије
Слушам Божове како се у поезији гложе
Очекујем вече када ће
Све над пучином ноћни опис бити
Опис свега што ће с јутарњом
светлошћу
Из песме испловити

ТРАГАМ и себе чујем
Међу тим руинама
Чије остатке гледам
О томе песма казује
С вером да биће камен
Реч што у себи све окупља
На обали Јонског мора
За тај пламен
Спознају и списа овог
У камен преображен
Ћути Бог

Слушам таласе
Иза затворених очију
Видим како се
Векови таласи сугижу
И расипају у светлост пене
Коју хрид дочекује

Ово је та кућа лука
О томе Мирослав узаман
У пучину загледан
Вековима стих тражи

ЖИВКО АВРАМОВИЋ

*(Новки у спомен
зајесени у фрули
јер од музике
очи почињу да следе)*

ПЕСМЕ КОЈЕ СИ ВОЛЕЛА

ТРАЖЕЊА

1.

на обали сам срео
водопад у извирању
и пастирицу без стада
један цвет је био довољан
да насушну ватру убризга у тебе
да камену куполу отисне
из моје чеоне кости
и да осетим понирање
у плаветнило неба

љубити пупољак у рађању
и песму стварати од воде И сунца
значајно је колико и сазнање
да се пепео рађа у јауку сове
и открића да је цвет насушно леп

2.

морамо отићи али куда и када
отићи од стварности булевара
мој јаук је сада воћка млада
једна звезда на мом челу изгара

треба схватити птицу у јауку
тада понети део њених снова
из пепела поново разгорети ватру
и побећи са Песмом у изанђала слова

из безумља треба стварати јасику
помилувати булку када зове тебе
умирати са Песмом живети у језику
и оставити Запис да у амбару озебе

3.

да ли се то време утркује када долазе
ласте
у одсутности твојих грлица сазвежђа
горе
у нама куле светиљке (из срца палма
расте)
док се звезде у беспућу као пчеле роје

за јутрошњи одлазак са слапом
расцвале реке
знају све птице у праскозорје
(ишчитане књиге)
љубећи земљу младе травке и звери
предалеке
постајемо Слика у раму предалеке
сфинге

СОНЕТ

хаосом стишавам своје чело и груди
док тражим омчу спасоносног друга
ти моја љубави светло и ватрена дуга
наврати до мене и са мношћу заувек буди

ништа мудрије но кад хаос влада
у шуми у простору снова и предела
ништа светлије док рађава ме стрела
и док звезда ноћас на дланове пада

оцртане су муње у телу и души
моја светла рано што ме ти угуши
мој непреболе простором ме кради

моји су јелени још те тако млади
опевани кишом окупани водом
изникли из тебе отишли за сводом

* * *

због тебе истерах маглу
из шума мог детињства
зауоставих све реке
да поља завичајна
више не плаве
затворих фабрике
да чист ваздух удишеш
призвах море
име твоје
да ми изговара
поново отидох

у сурданову воденицу
брашно ражано да за
погачу врућу самељем

због тебе смрт истребих
из одаја мрачних
пчеле у кошнице
поново призвах
медом да нас сладе
слатким медом
сјајном месечином

због тебе у париз одох
у буково манасију
и богородицу љевишку
у гамзиград у гроб
који себи за живота
ископах
попех се на
ајфелову кулу
да видим све сликаре
света
како твој лик на
платнима изанђалим
вековече
а ти са бујном косом
и осмехом мона лизе
откриваш тајну
њеног настанка

пробах да зауставим рат
на блиском истоку
како би сенка твоја
поново заблистала
међу светим
ратницима

данас нећу читати
политику
јер се плашим да ћу
у њој читуљу своју
пронаћи
док немоћан и нејак
изговарам твоје име
које букти из поезије
жака превера
а ја
ја сам најсличнији
бранку миљковићу
због тебе на оба ока

ослепех
и само те гласом
из мркине
још дозивам
и додиром немира
Из давнине још
у ноћи милујем

МАРКО ПЕРИЋ

ЗА ЈЕДНУ КИКУ

Која је ушла у мој живот на трен
И додирнула као благи поветарац на
обали мора
Сада лежим
Бога молим да не сване
У сновима се појавити мора.

Склапам очи да видим њене
Да чаролија крене
И опет молим Бога да не сване
Јер све ће проћи без мене

А како је освојити
Пита се
Дани пролазе, све су дужи
Она ни руку да пружи.

По кишном дану
Пред њом стојим
У очи гледам
Спреман да предам
Мој даривани сан
За јаву њених склопљених крила
Да заједно молимо да
Не сване дан.

СЛАВИША САША ЦВЕТКОВИЋ

МОЛИТВА ЗА ПЕТРУШУ

Господе Боже, молим ти се, варди ми
моју Петрушу,

Да не пустеје, да не гасне, да се од чуму
отави,

На дом кров да си стегне, заветину да
си поштује,

Свети Ђорђу, Ранђела, Јована,

свети

Николу да си слави.

У Муђеницу петрушање пак да голема
лојза саде,

На Пујинће у пролет репљанће да
врзују,

Низ Дедају бистра вода у Клисуру да
тече,

Проз село, од кам Кадибогаз
белосветћи љуђе да друмују.
Чунгурће градине да се зеленеју,

Кључинћи сливаца да се сињеју,

Кокошарћи жита да се жлтеју,

Џонинћи лојза да рацају,

На Бугарчичи овчице да близне,

На Попаринци пчеле да се иљаде,

На Паламидичи кукурузи да нетравнеју,

На Ђуринци образи да не цвенеју.

И кад дојде заман да ме узнеш Господе,

Молим ти се, пушти ме понећи пут

Бату Нелија из Трновац на седењу да
окнем,

Дејана из Ошљане на шиљер да сврнем,

С бату Дане лопту у Пруд да ритамо,

С бату Микана комбај-Змај да возимо,

С буразера Бату кркуше на низу да
нижемо,

С Ђенерала дрте басме да си вревимо,

С Девлу по лед сас слинчуђе да се
вузамо,

С Рочка патоку код Влајка на казан да
цврцнемо,

С Миркета штигличичи у тикву да
вачамо,

С Пикаса на Ристу Бонинога бостан да
краднемо,

С Цајлеза кој знае чије црешње
рупавице да зобемо,

С исписника Казанцију бесне глисте да
изводимо,

С Мики Пашу из грман женштине да
гледамо,

С Цеку убаве распуштенице да
облатимо.

И да ми не браниш понећи пут Господе,

На Цер-кладанац водичку да се
напијем,

По бистар Ђереп нади воденицу да
чапам,

Низ ладну Голчу гол и бел да минем,

Проз урасал Ђисељак без стра да
проодим,

Од вр Орлов Камен орличи да пуштам,

На Равниште сас јагањци да пландујем,

У Бобук од најголем камен ласту да
рипнем,

Код Плочу сас глоговину осење да
истерујем,

Низ Тлчиколено кочиње да си тласкам,
По пуну Санчалију бели коњи да
јашим,
Нади Шљавур убаву душичину да
берем,
На Малу Реку голему вешаљу да
прајим,
У Смиловицу жлте лисичарће да
збирам,
Од Бели Брег убавило да си поглецујем,
Спрам Коњсћи Дел моју милос да си
најдем.

СОФИЈА ЈОВАНОВИЋ

ЗА ВРЕМЕ ПРЕДСТАВЕ

„Хвала Вам што ме пуштате ван
времена посете.“

„Ма иди, дете! Како да те не пустим?
Уђи, уђи, сад ће он да се пробуди.“

Дубоко удише и гура врата болничке
собе. Стрепи од онога што ће затећи. По
први пут у животу треба да види свог
оца болесног, и ова помисао мучи је већ
данима. Отвори очи и угледа га како
лежи, прекривен белим чаршавом, у
дубоком сну. На први поглед, изгледа
мирније него икада пре. Лаганим
корацима прилази кревету, мада ни
најјачи звук не може прекинути његов
сан, још под утицајем анестезије.

Стаје поред кревета и гледа очево
лице. Трагови болести су јасни. Кожа је
постала жућкаста и образи су му благо
упали. У његовој бради више нема ни
назнаке боје. Делује старије и слабије.
Изненада је спопада туга. Нема ни трага
од оне живахности која је из њега
исијавала последњи пут када га је
видела. Тада, на Монтреалском
аеродрому, предосетила је да ће се ово
догодити. Али није могла да верује. А и
како би! Како је могла да замисли да ће
се само годину дана касније њен отац
разболети. Ипак, када су се загрлили,
као да је да је осетила болест која се
развијала у његовим грудима.

Могло је да буде много горе, теши
се. Оправиће се. И све ово ће бити иза
њих, ускоро. И болница, и болест, и
страх и стрепња. Све ће заборавити за
неколико месеци. Живот ће бити
нормалан. Седеће у кафићима, возиће
се колима по уским путевима, свађати и
смејати.

Изненада, његови капци се отварају,
и њен поглед се сусреће са његовим
златкастим очима, мало влажним од
дугог сна, али подједнако продорним
као раније. Оне су једино што се није
променило.

„Ћао, тата.“ Једва изговара ово, покушавајући да задржи сузе. Осећа да ће јој глас пући, али подсећа себе на то да је сада све у реду.

„Софија? Да ли сам умро?“ Збуњеност на његовом лицу додатно је растужује. Очекивала је изненађење, али се надала да он подразумева да ће она бити ту кад се пробуди.

„Не. Слетела сам пре три сата.“

Лагано, као успорене анестезијом, његове усне се развлаче у осмех, и његова шака слабашно хвата њену. Коначно се опушта. Стигла је на време.

2

Мешавина боја и стилова одузима јој дах. Све се променило од како је била ту пре две године. Осећа очев поглед на себи и окреће се ка њему. Он сија од поноса.

„И шта кажеш?“

„Дивно је, тата.“ Никада пре није видела позлаћену икону поред кашмирског тепиха из Авганистана, али је управо схватила да би их стално требало стављати заједно. Њен отац је увек обједињавао противречности.

„Хоћеш ли да једеш нешто?“ Није ни ушла а већ је нуди храном. Понаша се као да се ништа није променило, али она са лакоћом види колико је килограма изгубио, мучен болешћу последњих неколико месеци. Ма колико се трудили да заобиђу ту тему, обоје знају зашто је дошла да га обиђе. Могу да се праве да је све у реду, али болест још увек није побеђена. Не зна да ли се он боји, она је престрављена. И пита се да ли је дошла због њега или због себе.

„Мораш да престанеш да мислиш на то,“ каже јој прекорно, као да јој чита мисли. Ма колико то желела, не успева. Његова болест је једино на шта мисли већ два месеца.

„Знала сам да је ту.“ Чим је то изговорила, покаја се. Није хтела то да каже. Глупост која сада ништа не значи. Тек је стигла и одмах је почела да лупа.

Баш му помаже. Отац је гледа збуњено. Сада мора да објасни.

„Као да сам је осетила, последњи пут кад сам те загрлила, пре него што си ме отерао са аеродрома.“

Обоје ћуте неко време.

„Ниси могла да знаш. Не пребацуј то себи. Нико није могао да зна. Нашли смо је. Сада је убијамо како знамо и умено.“ Изгледа тако уморно и измучено. Трбало је да га упозори раније. Могли су да избегну сав овај бол. Прилази и грли га. Опет осећа болест у њему.

„Победићемо је.“ Ово је више питање, али зна да она није ту да поставља питања, већ да пружи подршку у борби.

„Наравно да хоћемо. Све ће бити у реду, сада када си ти ту.“

„И не одлазим никуда док све не буде у реду.“

3

„Је л' сам ти рекао да је све ОК, и да не мораш да журиш?“

Колута очима уместо одговора. Једва је успела да га убеди да не узме њен велики кофер, и сада се рве да га убаци у гепек очевих кола. И даље је љута на себе што није дошла раније. Ипак, пресрећна је што му је довољно добро да дође по њу на аеродром.

„Ниси рекао да ће све бити у реду. Рекао си ми да ћу те пре ја убити него болест.“ Не може да верује да ће одмах почети да се свађају, али је та реченица још увек боли.

„И то је била истина. Видиш да сам сад добро.“ Он се само смеши. Очигледно је решен да избегне свађу по сваку цену. Уздише и улази у кола.

Мирис кола се није променио. Док излазе са паркинга схвата да све делује исто као пре, иако је потпуно другачије. Они су се променили. Болест их је преобликовала као пластелин.

Целог живота је мислила да уме да живи с очевом смртношћу. Сваки пут

кад би се поздрављали на аеродрому стрепила је да им је то последње виђење и мислила је да се одлично носи са идејом губитка оца. Целог живота, до тренутка када јој је рекао да је болестан. Тада је схватила да никада није била спремна.

Неко време се возе у тишини, свако заокупљен својим мислима. Не жели чак ни да му исприча како ју је неко дете током последњег лета нервирало. Пита се да ли ће икада поново моћи са оцем да прича о тривијалним стварима, или су обични разговори ствар прошлости. Хоће ли сада разговарати само о животу и смрти?

„Какав је био лет?“ Његово питање је одговор на њено. Очигледно неће.

„Ужасан. Било је неко дериште које се одушевљавало глупостима. Само је срећно крештало својим малим крештавим гласом.“

Смеју се заједно. Мржња према летењу је једна од ствари коју су увек делили. Уз локнасту косу, велики нос, усамљеничку нарав и оштар језик.

„Хоћеш да пустиш неку музику?“ Полако схвата да је њен отац одлучио да се све врати на старо. Прихвата то. Болест је иза њих. Није га убила, а ако га болест није убила, неће ни она својим глупим разговорима.

„Увек.“ Упркос изнурености, смеши се оцу и тражи њихову песму.

Сунце залази иза њих док излазе на аутопут, и Б. Б. Кинг пева „*Riding with the king*“.

4.

Аплауз још траје док се она пробија ка излазу из сале. Мислила је да је овде безбедна, ушушкана у позоришту, бавећи се туђим животима, али требало је на време да схвати да је то замка. Како је била толико глупа да не схвати о чему се ради у представи која има реч „реквијем“ у наслову? Пре две недеље таква грешка јој не би промакла, али тада је стварност била потпуно другачија. Није било црнине, сахране,

летења, чекања на пасош, свих испразних изјава саучешћа. Није било ове тупости изазване болом. И било је њеног оца, који би јој се смејао зато што није схватила о чему је представа.

Коначно излази у осветљен ходник. Дубоко дише, покушавајући да дође к себи. Жели да потрчи, и да трчи док не побегне далеко од овог позоришта, сећања, бола и губитка. Жели да побегне у неку другу стварност, било коју од оних о којима је размишљала мучена прелепом музиком представе. Изненада схвата да пред њом стоји познаница. Није успела да побегне на време. Девојка њених година се широко смеши и театарно јој се баца у загрљај. Нема снаге да се одупре иако то жели.

„Софија! Од када те нисам видела! Зашто си дошла?“

Боље је да одмах каже. И овако ће јој рећи пре или касније. Боље да одмах заврши са тим. Можда је остави на миру.

„Дошла сам да сахраним оца.“ Посматра како се девојчино лице мења, од усиљног осмеха, преко збуњености до потпуног шока. Није очекивала такав одговор.

„Жао ми је.“ Њене речи пролећу кроз ваздух, превише лагане да би ишта значиле. Речи се повлаче пред губитком, неспособне да се боре против бола.

„Хвала.“ Нада се да ће девојка сада отићи и оставити је на миру. Али она не одлази.

„Је л' си сада овде?“

Какаво глупо питање. Наравно да није овде. У некој другој реалности је, прича са својим оцем.

ЗДРАВЉЕ И НАУКА

Радован Мића Трнавац, ЧЕТКОМ И БОЈОМ ДО КОСМОСА, диптих, уље на платну

ДР ПЕТАР ПАУНОВИЋ

ЧЕТВРТ ВЕКА „ЕКОЛОШКЕ ИСТИНЕ“ ТИМОЧКЕ КРАЈИНЕ

Увод

Припремајући се за овај рад аутори су размишљали да ли је двадесет пет година непрекидног трајања „Еколошке истине“ довољно дуг период да би бацили поглед уназад и установили које је користи било од једног оваквог начног скупа међународне репутације, докле се стигло у развоју еколошке идеје и којим путем треба ићи даље. И, да ли је нешто тако уопште потребно урадити данас, када „Еколошка истина“ наставља свој пут даље, као и до сада.

Први пут је један такав поглед уназад учињен након десет таквих скупова. Било се нагомилало доста тога што је требало уредити: у вези дефиниције екологије и усаглашавања еколошких појмова, стручно-методшког и суштинског приступа екологији као науци и могућности њеног коришења у свакодневици.

Екологија је млада наука, са занимљивом историјом. Термин *екологија* први је употребио Ернст Хекел, следбеник великог Дарвина, дефинишући је односима према околини у које је убројио, у најширем смислу речи и све егзистенцијалне односе живих бића и околине. Шта је то него живот, односно, екологија је наука о животу, која пружа научне основе за заштиту природе.

Користи се и термин хумана екологија, најчешће када се ради о еколошким анализама и активностима које иду на руку водећим полтичким елитама и савременим економијама и њиховим институцијама, ради одржања производње која штети околини и када

се жели да одржи, по околинину штетан поредак - хомо техницуса.

Дефиницију екологије и функционисања екосистема налазимо и у „Оквиру живота“ нашег научника Синише Станковића, рођеног Зајечарца.

Хигијена – медицинска екологија

Шездесетих година прошлог века, у време када развој индустријализације узима мах, требало је у оквиру програма „обнове и развоја социјализма“ у Југославији, на подручју Тимочке Крајине изградити фабрике, обновити руднике, изградити електричне централе, железницу и путеве; обновити привреду у целини, и појачати производњу посебно у Бору и Мајднапеку. Овде ћемо убројити и утицаје на природу и живот и здравље становништва који су настали изградњом ХЕ Ђердап 1, где су интервенције на Дунаву и пиробаљу биле такве да су битно утицале на биљни и животињски свет и становништво на нашој и румунској страни. Тада се кројила еколошка судбина овог подручја.

У то време, формира се Хигијенски завод у Зајечару који има ингеренције да прати утицај околине на здравље људи, у прво време, у индустријским погонима, а касније и шире, котролише утицај ваздуха, буке, осветљења и температуре у фабричким погонима на здравље радника, а касније и квалитет отровних гасова и отпадних вода из индустријских постројења и других штетних утицаја на околинину. Лекари добијају специјализираје хигијене, медисинске науке са атрибутима медицинске екологије. Завод се опрема, запошљава технологе, хемичаре и токсикологе и даје прве резултате о стању животне околине на подручју Тимочке Крајине.

Борски рудник – највећи загађивач животне средине у Југославији

Резултати лабораторисјких истраживања квалитета ваздуха, водотока, земљишта јасно показују да су седмдесетих година Бор и његова околина били најзагађенији и најдевастиранији простор у Југославији. Тимок је постао колектор индустријских сплавина борског рудника у коме је престао да постоји сваки облик живота. Треба рећи да је Тимок истовремено био колектор и отпадних вода из индустрије и градова Књажевца, Зајечара и Бољевца. Приликом пролећних поплава Тимок је наносио отровни пирит и из године у годину трајно уништавао плодно земљиште у приобаљу од улива у њ Вражогрначке реке до његовог ушћа у Дунива. Сељаци из Брусника, Браћевца, Тамнича, Рајца, Рогљева и Ковилова остали су без више хиљада хектара плодног земљишта. Штете су претрпели и сељаци из бугарских села ниже од Брегова.

Када је реч о Борском руднику, у свим извештајима и анализама, којер су увек имале зачај политичке поруке, биле су увек само хвале. Нигде штетних утицаја по оклину нити предлог мера да се заустави даље деградирање природе и санирају последице. Слична је ситуација била у Мајданпеку. Земљи су били потребни бакар и злато.. Политичке и привредне елите у Југославији су биле задовољне.

Еколошки инциденти, буне и митинзи

Напретком индустрије и рударства на подручју Тимочке Крајине нису били задовољни задовољни сељаци, који су једним делом били и рудари у оближњим рудницима и фабрикама у градовима у близини.

После Првог светског рата развој рударства у на овим просторима проузроковао је и деградацију земљишта и велико незадовољство становништва због таквог уништавања природе и плодног земљишта. О томе говоре побуне сељака у околини Бора, испод Ртња и у околини Вине. Тако је „Гласник привредне коморе Моравске бановине“ у број 3, 1. јануара 1939. године објавио чланак следеће садржине: “Рудник угља Ртањ пушта из своје перioniце угља црну воду у реку Мировштицу, а ова даље у Црну реку. Од загађене воде угинуле су рибе и страда стока, нарочито лети и за време суше. По овом питању, наша комора запретила је Министарству шума, руднику и банској управи тражећи да се заштите интереси пољопривреде овог краја(7)“. Много гора ситуација је била у околини Бора и дуж Борске реке а и у околини других рударских и индустријских постројења између два рата. О побуну сељака из околине Бора у Летопису Борске Парохије и цркве записано је 7. маја 1935. године следеће: “Тог дана сељаци из Бора, Слатине, Кривеља, Оштреља, Брестовца, Бучја, Метовнице и Беле Реке, вештим концентрисањем и изненадним нападом обуставили су рад топионице бакра у борском руднику пошто су изударали неколицину особља у топионици и забранили рад. На ово су нагнати очајањем због разорног дејства отровног дима из топионице на њихове усеве, на земљу и стоку. Од тог дана па до 31. маја топионица није дејствовала па је било милина гледати растиње како се развија и поља која се покривају зеленилом. У одсуству отровног дима из топионице усеви сељака стали су да напредују па се појавише и птице којих дотле није било и својим цвркутањем даваху живот и радост природи. Али 1. јуна топионица је опет прорадила и дим из ње обилазећи све почео је да покрива бледилом смрти дрвеће, траву, њиве и поља, па и птице се под

његовим дејством растераше. – Ах! Кад ће једном да нестане отровно дејство овог дима! Кад ће да се испуни оправдана жеља сељака да му дим не пустоши земљу и стоку и здравље његово! (8).

После пуцања бране на језеру у које су сакупљане отпадне воде и пирит из руника у Мајднапеку, поплављено је село Дебели Луг и приобаље до ушћа Пека у Дунав. Поплављене су отрвним отпадним водама и пиритом станбене зграде, стаје и дворишта у Дебелом Луху, уништено обрадиво земљиште и угрожен живи свет у води Пека и Дунава.

Средином седамдесетих година XX века, комунална средина Зајечара била је оптерећена индустријским загађењем из стакларе, из парних локомотива на железничкој станици и индивидуалних ложишта. Јавност је нарочито узнемиравало загађење из индустријских постројења у стаклари.

Тих година, започело је и мерење аерозагађења у комуналној средини. Након три године мерења показало се да је ваздух загађен садржајем испарења из стакларе, па је наложено да се предузму мере да се загађење смањи. Било је предлога да се и железничка станица исели на другу локацију и тако смањи загађење ваздуха димом из парних локомотива. До тога није дошло

јер су оне ускоро замењене моторним возовима. У Бору је ситуација била још гора, јер је тамо интензитет загађења у комуналној средини индустријским гасовима, био сваког дана изнад максимално дозвољене концентрације.

Стање се није нарочито поправило, па је незадовољство становништва организовало еколошки митинг у центру Зајечара почетком 90-их година, на коме је присуствовало око 3.000 људи. Неколико дана и у Бору је организован еколошки митинг. Овакав поступак јаног мњења инспирисао је веће ангажовање стручних институција из Зајечара и Бора, у решавању еколошке кризе на подручју Тимочке Крајине и оснивање еколошке трибине „Еколошка истина“.

Конференција у Стокхолму 1992. и њен одјек у Тимочној Крајини

Са Конференције у Стокхолму 1992. године шире се злокобна, апокалиптична порука, да ако се са загађивањем и уништавањем природе настави истим темпом, нестаће живота на земљи у наредних 50 година! У жижи интересовања нашли су се „загађивачи“, у целом сливу Тимока, и преко брда, у Мајданпеку, које штити политика. Убрано се израђују катастрофе загађивача. Држава се, у прво време, задовољава да „загађивачи“ плаћају скупе еколошке таксе, због штете које наносе природи. Проблеми су врло сложени за решавање и скупи за интервенције на застарелим технологијама и чињења

подношљивијом њихова штетна деловања на природу. Томе треба придодати и проблеме који су настали повећањем свих градова и урбанизацијом подручја Тимочке Крајине. Осетила се потреба да се проблематика која је настала интензивном индустријализацијом Тимочке Крајине заузда стварањем институција и стратегијама заснованих на науци у домену заштите природе од индустрије и разуданих технологија.

Ехо еколошке конференције у Риу 1992. године – нови приступи екологији

Конференција у Риу, двадесет година након коинференције у Стокхолму скренула је пажњу на очувању природних вредности, посебно на биодиверзитет.

Завод за здравствену заштиту «Тимок» у Зајечару уноси нову филозофију у екологији на подручју Тимочке Крајине, која се одражава и на садржаје рада «Еколошке истине». У време када се у Србији још то није узимало у обзир, и када многи нису ни знали шта је биодиверзитет Завод је покренуо иницијативу и организовао научно-стручни скуп «Наша еколошка истина,

скрећући тако пажњу на нове приступе екологији. Заузет се став да је боље и целисходније заштити природне вредности у биодиверзитет, неголи водити рат са «загађивачима». Тако је и питање еколошког васпитања дошло на дневни ред, Резултати истраживања су недвосмислено указивали на ниску еколошку свест код становништва и недовољно развијену здравствену културу. Завод је просвети понуди Програм еколошког васпитања који се почео примењивати у неким средњим школама у Бору и Зајечару. Основна школа у Кривељу је више година организовала «Школу екологије» у Горњану, где су долазили ђаци основних школа из неколико радова из Србије и Војводине. О одјеку конференцију у Риу на нашем подручју говоре и реферати о еколошком васпитању на низу научно-стручних скупова «Еколошке истине»

Заједница за науку и «Еколошка истина»

Никола Шаиновић 1986. године покреће оснивање Заједнице за науку у Бору. Први научни пројект заштите човекове околине односио се на тзв «плавно подручје» настало после изгардње Хидроелектране «Ђердап II». Било је њим окупљено више институција и истраживача, под вођством Академика Војислава Петровића, професора биологије, рођеног Крајинца, некадашњег професора неготинске гимназије.

У великом тиму стручних људи пројекта, нашло се и неколико лекара са подручја Тимочке крајине који су желели да осете укусу вечног грала науке. Из Завода за заштиту из «Тимок» у Зајечару били су нагажовани микробиолог, токсиколог и лекар превентивне медицине. Заједно са Институтом за бакар у Бору и рударским факултетом и Завод се почео озбиљно бавити екологијом. Имали смо

законе, заједницу за науку, институције, али недостајало је још нешто: еколошки форум на ком би се могли износити резултати истраживања, еколошке идеје, истраживачки приступу, водити расправе, планирати истраживања и интервенције у оштећеној природи. И што је најважније нудити ефикасна стручна решења фабрикама и држави и олакшати примену еколошких закона.

Оно што је у почетку било занимљиво истраживачи су поћели свраћати пажњу на ризике и штете по здравље који су потицали из индустрије и технологија. И не само то, присуство и ангажовања Завода за здравствену заштиту «Тимок у Зајечару допринело је да заштита природе добија посебан вредносни значај: морални, институционални и научни.

Током учествовања у раду Заједнице за науку, Раде Којдић – Чича, директор Института за бакар, Др Петар Пауновић, директор Завода за заштиту здравља «Тимок» из Зајечара и Топлица Марјановић из Бора, покрећу иницијативу да се свако године одржи научно- стручни склуп «Наша еколошка истина», касније, данас «Еколошка истина» одржан је први пут 5. јуна 1993. године у Зајечару, на коме су узели учешће представници Министарства заштите животне средине, локалних самоуправа, привреде, невладиних организација, средстава информирања и лекари медицинских центара из градова на подручју Тимочке крајине. Радови са овог научног скупа објављени су у зајечарском часопису «Развитак».

ЛАЕП – локални акциони еколошки план

Мнобројне и разноврсне активности у домену заштите човекове околине, омогућиле су да се на почетку једног новог времена, 2000. године, направи ЛЕАП – локални акциони еколошки

план, како би се обезбедио континуитет заштите човекове околине. Највећи број општина на подручју Тимочке Крајине, урадио је по директивама државе еколошке планове, али они нису, због политичке и економске кризе заживели. «Еколошка истина» је упркос рату и поменутој кризи наставила да живи и даље.

ДР ИВАН ЧИКАРИЋ

ХОЋЕ ЛИ СЕ ВРАТИТИ РОДЕ?

Године 2017. у зајечарском породилишту родило се најмање беба у последњих 57 година. Да ствар буде гора, у тренутку док се ови редови пишу, средином новембра 2018, у зајечарском породилишту десило се само 273 порођаја.

Очито је да је пад броја новорођенчади у Зајечару део негативног тренда на нивоу целе Србије и Европе. Али оно што Тимочку Крајину и Зајечар карактерише јесу константност и брзина тог пада.

Довољно је напоменути да се број новорођене деце више него преполовио за само 14 година (2003. године – 708 , 2017–349).

Иако се по попису број становника на папиру смањило само за 15-ак хиљада од 1991. до 2011, приметно је померање у просечној старости становника. Наиме, на територији града Зајечара живи најстарије становништво у Србији са просеком старости од 46,7 година.

Ако на ове поражавајуће податке додамо чињеницу да на територији града умре око 1.100 становника годишње, долазимо до тога да у току једне године нестане више од 700 људи. Узевши у обзир то да је број будућих мајки, тј. жена у репродуктивном

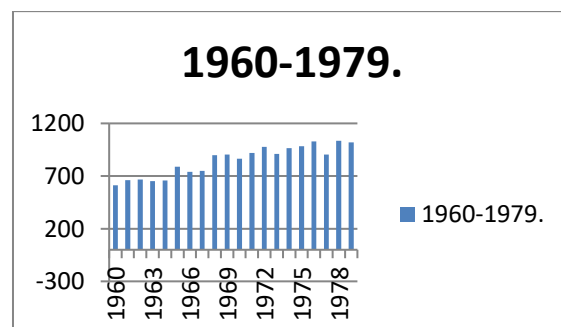
периоду мали (у 2017. години је на територији града Зајечара живело мање од 8.000 женских особа старости до 29 године), долазимо до чињенице да ће се број становника у Зајечару преполовити у наредних 20-ак година.

Али хајде да се вратимо мало унатраг и покушамо да утврдимо који су то фактори утицали на промену броја људи који живе у Зајечару и на територији града.

Након Другог светског рата долази до сеобе становништва из руралних крајева у нове индустријске центре, међу којима је и Зајечар.

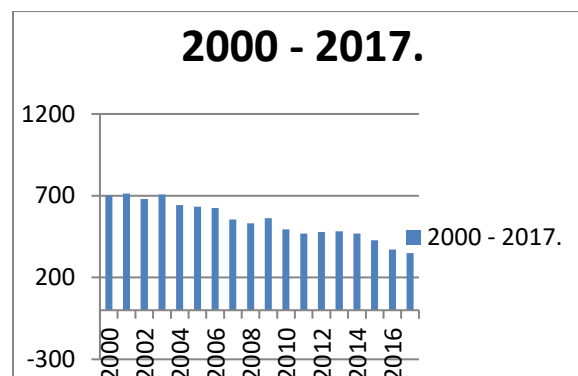
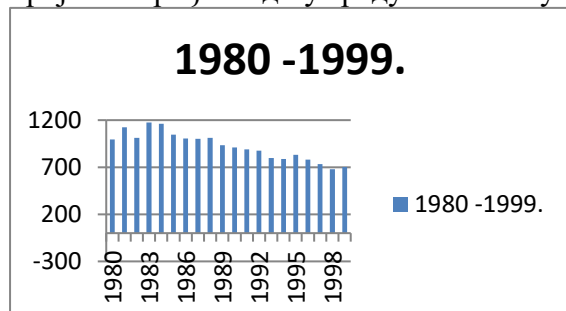
По попису из 1961, у граду Зајечару живело је 18.690 становника. Двадесет година касније Зајечар имао 36.958 становника.

Приметан је нагли пораст броја порођаја у периоду од 1960. до 1983, када се број живорођене деце скоро удвостручио. Зајечарске бабице су 1983. године имале рекордних 1.176 порођаја. Овај период заправо одговара наглом привредном расту Тимочке Крајине и Зајечара као индустријског и административног центра.

Крајем осамдесетих година прошлог века, са крајем једне ере и уласком у нестабилне деведесете, започиње пад

броја новорођенчади у граду на Тимоку.

Почетак ратова у бившој Југославији, санкције, непосредно ратно окружење, као и потоња транзиција из комунистичко-социјалистичког модела привреде у балканску верзију капитализма, доводи до брзог пропадања индустрије и затварања радних места. Нестанак материјалног ослонаца средњег слоја становништва, као и непостојање наде да ће се ишта променити набоље, доводи до тога да се преостало становништво теже одлучује за репродукцију. Због недостатка могућности за запошљавање велики број младих људи од 19 до 35 година старости одлучује се да напусти Зајечар.

Након демократских промена у Србији 2000. године пад броја порођаја се накратко зауставља, да би се наставио након 2003. године. С обзиром на то да је нада да боља времена долазе трајала до убиства премијера Владе Републике Србије, негативан тренд се убрзо наставио. Изгледа да ни финансијски моменат, иако непобитно важан, није пресудан у планирању проширења породице, већ је, по свему судећи, то осећај сигурности и наде.

Све ово је оставило последице како на Србију тако и на Зајечар. Мањи број деце у школским клупама је приметан из године у годину. Школе смањују број одељења, чиме се смањује и потреба за бројем наставника.

Даље, смањење броја становника директно утиче и на функционисање самог града. Инфраструктура града која подразумева улице, водовод, канализацију и топловод, пројектована је за град у коме живи око 40.000 људи. Мањи број становника логично значи и мања средства у градској каси. Већ сада имамо прилику да видимо како изгледају улице када град нема довољно новца за одржавање. Ствар је у томе да одржавање те мреже има константну цену која је иста без обзира на то колико људи је користи. Ако се овај тренд буде наставио, они који остану да живе у Зајечару моћи ће да очекују пораст цене воде и комуналија, који ће засигурно бити виши него ли у градовима где пад броја становника није толико изражен.

Чињеница је да је пражњење Зајечара и источне Србије државни проблем, који се може решити само уз активно укључивање државе. Најаве локалних и државних званичника да је налажење солуције за проблем негативног прираштаја један од приоритета, до овог тренутка нису имале ефекта. Да ли ће се у будућности нешто променити и да ли ће се у наш град вратити роде, остаје нам да видимо.

ДРАГОЉУБ С. ЈОВИЋ

КРЕТАЊЕ ТЕЛА У ПОЉУ ДЕЈСТВА ЗЕМЉИНЕ ТЕЖЕ

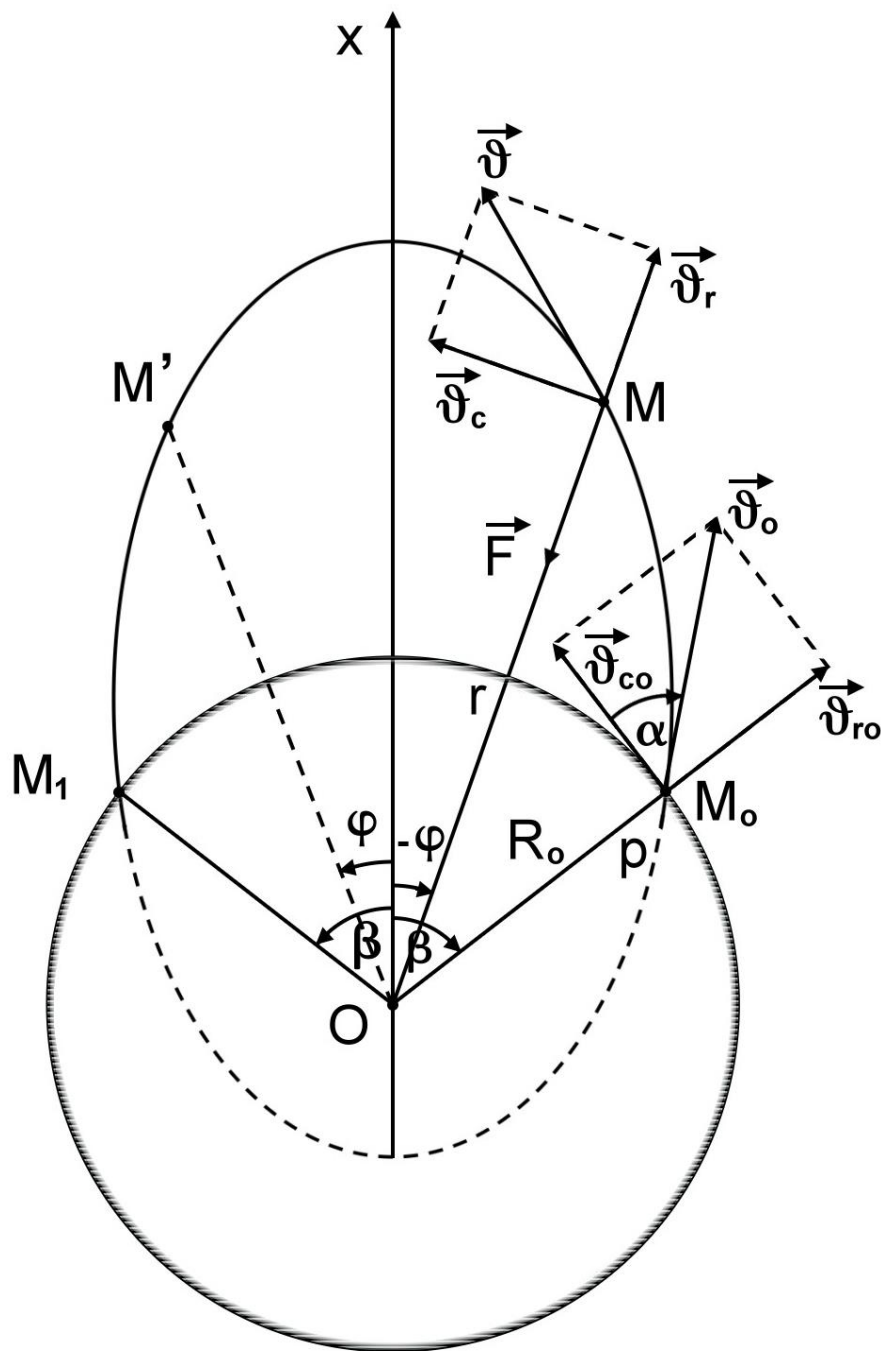
I

КРЕТАЊЕ МАТЕРИЈАЛНЕ ТАЧКЕ ИЗБАЧЕНЕ ПОД УГЛОМ ПРЕМА ХОРИЗОНТУ У ПОЉУ ДЕЈСТВА ЗЕМЉИНЕ ТЕЖЕ

Проблем кретања тела у пољу дејства земљине теже настаје при проучавању кретања ракета великог домета и вештачких земљиних сателита, а такође и при проучавању проблема међупланетарног саобраћаја. У свим овим случајевима висине пењања и домети су истога реда као и полупречник земље, па је стога при проучавању тих случајева потребно узети у обзир промену силе (којом земља привлачи тела ка свом центру) у функцији од растојања.

Размотримо, најпре, кретање тела избаченог под извесним углом према хоризонту у пољу дејства земљине теже. У том циљу учинићемо следећа ограничења:

- 1) покретно тело сматраћемо као материјалну тачку масе m ;
- 2) сматраћемо да је земља сферичног облика радијуса $R_0 = 6378 \text{ km}$;
- 3) сматраћемо да је земља непокретна, што нам даје за право, да за систем референције узмемо саму земљу и што уједно искључује утицај земљине ротације на промену убрзања земљине теже због центрифугалне силе која настаје при ротацији земље;
- 4) занемарићемо отпор ваздуха (што је за разматрање висине у првом приближењу потпуно допуштено).

Слика 1.

Нека се, сад, под свим напред наведеним ограничењима, материјална тачка масе m у почетном тренутку t_0 времена t налази на површини земље у положају M_0 и нека има почетну брзину \vec{v}_0 усмерену под углом α према хоризонту. Тада ће на посматрану материјалну тачку масе m дејствовати само гравитациона сила земље \vec{F} са смером ка центру земље, која се, према Newton-овом закону опште гравитације (*sir Isaac Newton*, Lincolnshire, [25. децембар 1642](#) – [London, 20. март 1726/7](#)), мења обрнуто пропорционално са квадратом растојања r од центра земље. Узмемо ли да се почетак система референције налази у средишту O земље и ако рачунања спроведемо у поларним координатама, $r = r(\varphi)$, (r је радијус, а φ фугао ротације) при чему ћемо правац

и смер поларне осе Ox одредити касније, онда се гравитациона сила земље \vec{F} мења по закону:

$$F = -k \cdot \frac{m}{r^2},$$

при чему знак минуспоказује да је гравитациона сила \vec{F} привлачна, а k фактор пропорционалности.

Да бисмо одредили фактор пропорционалности кпоћи ћемо од почетних услова:

$$r=R_0 \text{ и } F = -m \cdot g_0$$

где је $g_0=9,81 \text{ m/s}$ –убрзање земљиног привлачења када се тачка налази на површини земље.

Узимајући у обзир ове почетне вредности добија се да је

$$F = -k \cdot \frac{m}{r^2},$$

$$-m \cdot g_0 = -k \cdot \frac{m}{R_0^2}$$

$$k = g_0 \cdot R_0^2$$

Уврстимо ли ову вредност за фактор пропорционалности k у израз за силу F , имамо да је

$$F = -k \cdot \frac{m}{r^2}$$

$$F = -g_0 \cdot R_0^2 \cdot \frac{m}{r^2}$$

$$F = -m \cdot g_0 \cdot \frac{R_0^2}{r^2}.$$

Одредимо сад једначину трајекторије посматране тачке масе m .

Наиме, како је сила \vec{F} , под чијим се дејством креће посматрана тачка масе m , централна сила са центром у средишту O земље, то је њено кретање – централно кретање, па ће стога њена трајекторија бити равна крива, јер су сва централна кретања – равна кретања, при чему те равни пролазе кроз центар силе. Из тог разлога се за проучавање кретања и могу употребити поларне координате $r = \overline{OM}$ и угао φ , при чему ћемо координатан почетак (као што је већ напоменуто) ставити у средиште O земље, а правац и смер поларне осе Ox одредићемо касније.

Обзиром да посматрана материјална тачка масе m врши централно кретање, то ћемо једначину њене трајекторије добити применом Binet–ове формуле(*Jacques Philippe Marie Binet*; [02. фебруар 1786](#), [Rennes](#) – [12 мај 1856](#), [Paris](#)):

$$m \cdot c^2 \cdot U^2 \left(\frac{d^2 U}{d\varphi^2} + U \right) = -F, \quad (U=U(\varphi)),$$

где је:

$$U = \frac{1}{r}, \text{ а}$$

$$C = 2|\vec{\sigma}|, \text{ при чему је}$$

$$\vec{\sigma} = \frac{1}{2}(\vec{r} \times \vec{v}) \text{ – секторска брзина.}$$

Узимајући у обзир почетне услове $r=R_0$ и $\vec{v} = \vec{v}_0$, добија се да је:

$$|\vec{\sigma}| = \frac{1}{2} |\vec{r} \times \vec{v}| = \frac{1}{2} R_0 \cdot v_0 \cdot \sin(R_0, v_0) = \frac{1}{2} R_0 \cdot v_0 \cdot \sin\left(\frac{\pi}{2} + \alpha\right) = \frac{1}{2} R_0 \cdot v_0 \cdot \cos \alpha,$$

па је

$$C = 2|\vec{\sigma}| = R_0 \cdot v_0 \cdot \cos \alpha.$$

Међутим, како је $F = -m \cdot g_0 \cdot \frac{R^2}{r^2}$, то ако ове вредности за константу C и силу F уврстимо у Винет-ову формулу, добија се да је:

$$m \cdot C^2 \cdot U^2 \left(\frac{d^2 U}{d\varphi^2} + U \right) = -F$$

$$m(R_0 \cdot v_0 \cdot \cos \alpha)^2 \cdot \left(\frac{1}{r^2} \right)^2 \cdot \left(\frac{d^2 U}{d\varphi^2} + U \right) = -m \cdot g_0 \cdot \frac{R_0^2}{r^2}$$

$$m \cdot \frac{R_0^2}{r^2} \cdot v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha \left(\frac{d^2 U}{d\varphi^2} + U \right) = m \cdot \frac{R_0^2}{r^2} \cdot g_0 \quad | : m \cdot \frac{R_0^2}{r^2}$$

$$v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha \cdot \left(\frac{d^2 U}{d\varphi^2} + U \right) = g_0$$

$$\frac{d^2 U}{d\varphi^2} + U = \frac{g_0}{v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha} \dots \dots \dots (1)$$

Једнакост (1) представља нехомогену диференцијалну једначину другог реда са константним коефицијентима, чија је десна страна:

$$f(\varphi) = \frac{g}{v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha} = \text{const.} = \lambda.$$

Решавањем ове диференцијалне једначине, добија се да је:

1) Хомогено решење

a) Карактеристична једначина:

$$k^2 + 1 = 0,$$

$$k = \pm i \Rightarrow \alpha_1 = 0, \beta_1 = 1$$

b) Хомогено решење

$$U_h = e^{i\varphi} (C_1 \cdot \cos \beta \varphi + C_2 \cdot \sin \beta \varphi)$$

$$U_h = e^0(C_1 \cdot \cos \varphi + C_2 \cdot \sin \varphi)$$

$$U_h = C_1 \cdot \cos \varphi + C_2 \cdot \sin \varphi$$

2) Партикуларно решење

a) Десна страна једначине:

$$f(\varphi) = \text{const.} = \lambda \Rightarrow$$

$$U_p = A \cdot \varphi + B \quad (A=? , B=?) \Rightarrow U'_p = A, \quad U''_p = 0$$

a) Метод неодређених коефицијената

$$U''_p + U_p = \lambda$$

$$0 + (A \cdot \varphi + B) = \lambda$$

$$A \cdot \varphi + (B - \lambda) = 0 \Rightarrow A = 0,$$

$$B - \lambda = 0 \Rightarrow B = \lambda$$

c) Партикуларно решење

$$U_p = A \cdot \varphi + B \Rightarrow U_p = \lambda$$

3) Опште решење диференцијалне једначине (1):

$$U = U_h + U_p$$

$$U = C_1 \cdot \sin \varphi + C_2 \cdot \cos \varphi + \lambda$$

$$U = C_1 \cdot \sin \varphi + C_2 \cdot \cos \varphi + \frac{g_0}{v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha},$$

где су C_1 и C_2 — произвољне интеграционе константе.

Изаберимо, сада, правац и смер поларне осе Ox , од које ћемо рачунати угао φ , тако да буде испуњен следећи услов:

$$\frac{dU}{d\varphi} = 0, \text{ када је угао } \varphi = 0.$$

Тада, обзиром да је:

$$\frac{dU}{d\varphi} = \frac{d}{d\varphi} \left(C_1 \cdot \cos \varphi + C_2 \cdot \sin \varphi + \frac{g_0}{v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha} \right) = -C_1 \cdot \sin \varphi + C_2 \cdot \cos \varphi,$$

следи да је:

$$\left(\frac{dU}{d\varphi} \right)_{\varphi=0} = -C_1 \cdot \sin 0 + C_2 \cdot \cos 0 = 0, \text{ тј. } C_2 = 0.$$

Уведемо ли, сада, ознаке:

$$p = \frac{v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha}{g} \text{ и } e = p \cdot C_1$$

где је e —нова интеграциона константа, и ако са променљиве U пређемо на променљиву r , добија се једначина путање у облику:

$$U = C_1 \cdot \cos\varphi + C_2 \cdot \sin\varphi + \frac{g_0}{v_0^2 \cdot \cos^2\alpha}$$

$$\frac{1}{r} = -\frac{e}{p} \cos\varphi + 0 + \frac{1}{p} \left| \cdot pr \right.$$

$$p = r \cdot (1 - e \cdot \cos\varphi)$$

$$r = \frac{p}{1 - e \cdot \cos\varphi} \dots \dots \dots (2)$$

Једнакост (2), (као што је познато из аналитичке геоматрије), представља једначину конусног пресека (елипсу, параболу или хиперболу) са жижним параметром p ексцентрицитетом e , изражену у поларним координатама. Пол O налази се у једној од жижа, а поларна оса је усмерена по оси симетрије криве од темена, које је најближе жижи (овим се објашњава смисао услова, који је послужио за избор поларне осе).

Најзад, треба напоменути да ОБЛИК ПУТАЊЕ посматране тачке масе m зависи од величине интеграционе константе C , коју ћемо одредити из услова у тачки узлетања (пуштања пројектила) M_0 . У том циљу уведемо ознаку: $\angle M_0 O x = \beta$ при чему је за сада угао β непознат. Даље је:

$$\left. \begin{aligned} U &= \frac{1}{r} = \frac{1}{p} (1 - e \cdot \cos\varphi) \\ \frac{dU}{d\varphi} &= \frac{1}{p} e \cdot \sin\varphi \end{aligned} \right\} \dots \dots \dots (3)$$

А у тачки M_0 , као што се са *слике 1.* види, имамо да је: $t=0$, $\varphi = -\beta$ па је

$$\left(\frac{dU}{d\varphi} \right)_0 = \left[\frac{d}{d\varphi} \left(\frac{1}{r} \right) \right]_0 = \left(-\frac{1}{r^2} \cdot \frac{dr}{d\varphi} \right)_0 = \left(-\frac{1}{r} \cdot \frac{dr}{r d\varphi} \right)_0 = \left(-\frac{1}{r} \cdot \frac{\frac{dr}{dt}}{r \frac{d\varphi}{dt}} \right)_0 = \left(-\frac{1}{r} \cdot \frac{v_r}{v_c} \right)_0$$

$$= -\frac{1}{R_0} \cdot \frac{(v_r)_0}{(v_c)_0} = -\frac{1}{R} \operatorname{tg}\alpha$$

Уврстимо ли ове нађене почетне податке у релације (3) и ако истовремено заменимо p његовом вредношћу $p = \frac{v_0^2 \cdot \cos^2\alpha}{g_0}$, добија се да је:

$$\text{а) } U = \frac{1}{p} (1 - e \cos\varphi)$$

$$\frac{1}{R_0} = \frac{g_0}{v_0^2 \cdot \cos^2\alpha} (1 - e \cdot \cos\varphi)$$

$$1 - e \cdot \cos\varphi = \frac{1}{R_0} \cdot \frac{v_0^2 \cdot \cos^2\alpha}{g_0}$$

$$e \cdot \cos \beta = 1 - \frac{v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha}{g_0 \cdot R_0} \dots \dots \dots (4)$$

$$b) \frac{dU}{d\varphi} = \frac{1}{p} \cdot e \cdot \sin \varphi$$

$$-\frac{1}{R_0} \operatorname{tg} \alpha = \frac{g_0}{v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha} e \cdot \sin(-\beta)$$

$$e \cdot \sin \beta = \frac{1}{R_0} \operatorname{tg} \alpha \frac{v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha}{g_0}$$

$$e \cdot \sin \beta = \frac{1}{R_0} \cdot \frac{v_0^2 \cdot \sin \alpha \cdot \cos \alpha}{g}$$

$$e \cdot \sin \beta = \frac{v_0^2 \cdot \sin(2\alpha)}{2 \cdot g_0 \cdot R_0} \dots \dots \dots (5)$$

Непосредно из једнакости (4) и (5) произлази да је:

$$\operatorname{tg} \beta = \frac{e \cdot \sin \beta}{e \cdot \cos \beta} = \frac{v_0^2 \cdot \sin(2\alpha)}{2 \cdot g_0 \cdot R_0} : \left(1 - \frac{v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha}{g_0 \cdot R_0}\right) = \frac{v_0^2 \cdot \sin(2\alpha)}{2 \cdot g_0 \cdot R_0} \cdot \frac{g_0 \cdot R_0}{g_0 \cdot R_0 - v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha}, \text{ тј.}$$

$$\operatorname{tg} \beta = \frac{v_0^2 \cdot \sin(2\alpha)}{2(g_0 \cdot R_0 - v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha)} \dots \dots \dots (6)$$

Једнакост (6) одређује угао β , тј. Одређује положај осе симетрије путање у односу на тачку узлетања M_0 .

Сем тога, из једнакости (4) и (5), следи да је:

$$e^2 = e^2(\sin^2 \beta + \cos^2 \beta) = (e \cdot \sin \beta)^2 + (e \cdot \cos \beta)^2 = \left(\frac{v_0^2 \cdot \sin(2\alpha)}{2g_0 \cdot R_0}\right)^2 + \left(1 - \frac{v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha}{g_0 \cdot R_0}\right)^2$$

$$= \frac{4v_0^4 \cdot \sin^2 \alpha \cos^2 \alpha}{4g_0^2 \cdot R_0^2} + 1 - \frac{2v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha}{g_0 \cdot R_0} + \frac{v_0^4 \cdot \cos^4 \alpha}{g_0^2 \cdot R_0^2} =$$

$$= 1 + \frac{v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha}{g_0^2 \cdot R_0^2} (v_0^2 \cdot \sin^2 \alpha + v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha - 2 \cdot g_0 \cdot R_0), \text{ тј.}$$

$$C = \sqrt{1 + \frac{v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha}{g_0^2 \cdot R_0^2} (v_0^2 - 2 \cdot g_0 \cdot R_0)} \dots \dots \dots (7)$$

Једнакост (7) одређује величину ексцентрицитета путање. Како је $|\cos^2 \alpha| \leq 1$, то непосредно из ове једнакости (7) произлази да ће путања бити:

- a) елипса ($e < 1$) ако је $(v_0^2 - 2 \cdot g_0 \cdot R_0) < 1$, тј. ако је ;
- b) парабола ($e = 1$), ако је $v_0 = \sqrt{2 \cdot g_0 \cdot R_0}$;
- c) хипербола ($e > 1$) ако је $v_0 > \sqrt{2 \cdot g_0 \cdot R_0}$.

Брзина $v_0 = \sqrt{2 \cdot g_0 \cdot R_0}$ зове се ПАРАБОЛИЧНА БРЗИНА или БРЗИНА ОСЛОБАЂАЊА, јер се при овој брзини тачка ослобађа дејства земљине теже. Ако узмемо да је $R_0 = 6378 \text{ km}$, и да је $g_0 = 9,81 \frac{\text{m}}{\text{s}^2}$, добија се да је $v_0 \approx 11,2 \frac{\text{km}}{\text{s}}$.

Према томе, ако се тело са земљине површине избаци почетном брзином $v_0 \geq 11,2 \frac{\text{km}}{\text{s}}$ и под произвољним углом према хоризонту, оно ће се кретати по параболи или по хиперболи (при $\alpha = 90^\circ$ – по правој) и неограничено ће се удаљавати од земље. Постизање брзина овога реда потребно је за међупланетарни саобраћај. При брзинама, које су мање од брзине ослобађања, тело ће или поново пасти на земљу, или ће се претворити у вештачки земљин сателит.

Закон кретања тачке даје трајекторију тј. њен положај у произвољном тренутку времена може се одредити, ако се у једначини $r^2 \frac{d\varphi}{dt} = C$, r замени његовом вредношћу $r = \frac{p}{1 - e \cdot \cos\varphi}$, па се затим изврши интеграција тако добијене једначине.

II

ВЕШТАЧКИ ЗЕМЉИНИ САТЕЛИТИ

Под вештачким земљиним сателитима подразумевају се тела, која бачена са земље круже око ње на великој висини, као што кружи месец око земље, или као што кружи земља око сунца. Први вештачки сателит бачен је са земље у Совјетском Савезу 1957. године и он је кружио око земље на висини од 900 km, крећући се по својој путањи брзином од око 29000 $\frac{\text{km}}{\text{h}}$.

Одредимо, сад, услове под којима ће једно тело бачено са земље постати њен вештачки сателит. У том циљу претпоставимо да је тело избачено са земљине површине почетном брзином $v_0 < \sqrt{2 \cdot g_0 \cdot R_0}$. Према претходном, његова трајекторија је елипса. Да би то тело постало земљин вештачки сателит потребно је да његова трајекторија (елипса) не пролази кроз земљу. А то ће бити, ако за све тачке његове путање буде испуњен услов

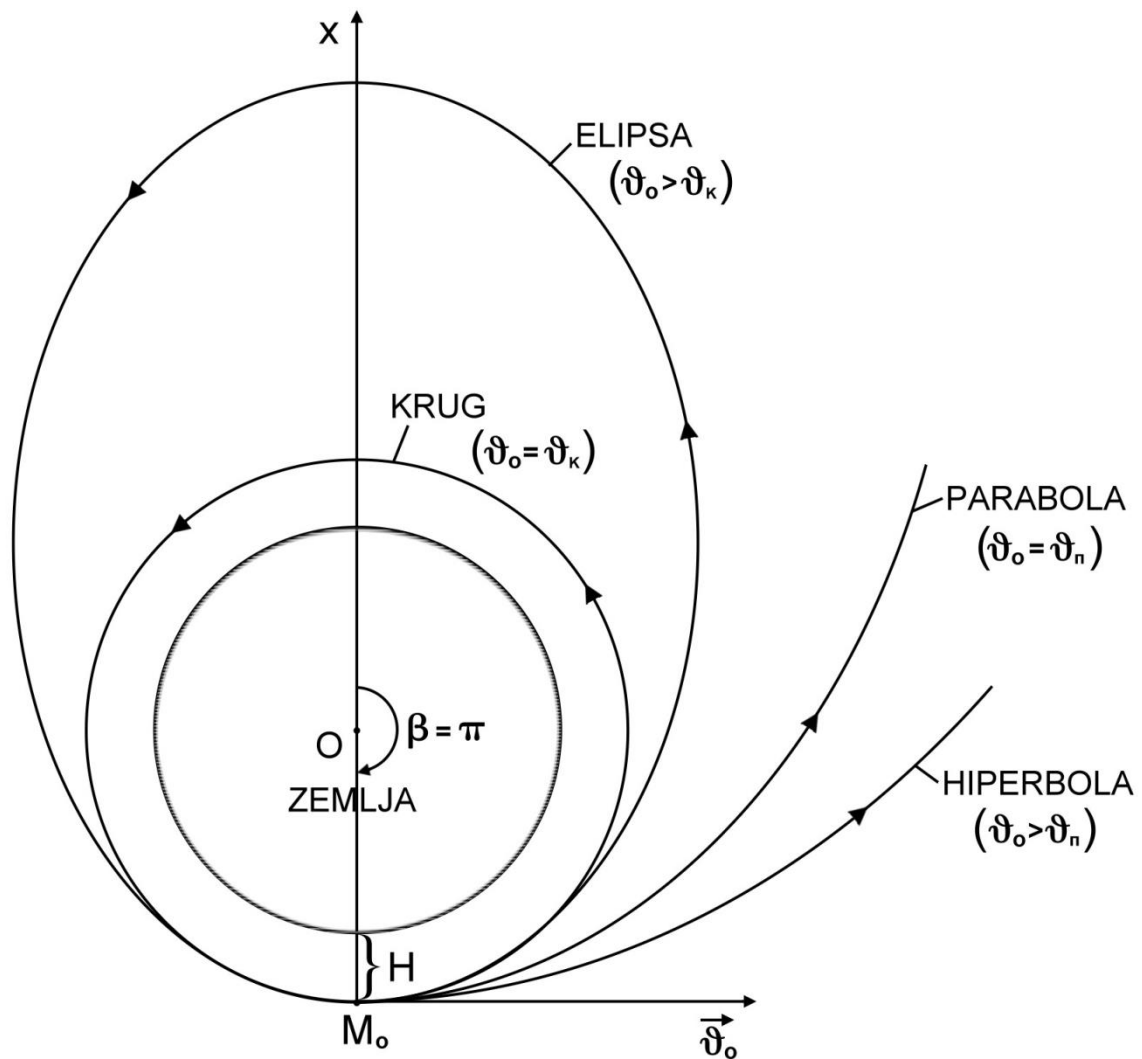
$$r \geq R_0, \text{ или } r_{\min} = R_0,$$

где је R_0 – полупречник земљиног екватора.

С друге стране, како је $r_{\min} = OP$ (види сл. 1), то ће услов $r_{\min} = R_0$ бити испуњен када тачка P буде лежала на површини земље, и када се, према томе, буде поклапала са тачком M_0 (види сл. 2), тј. када је угао $\beta = \pi$. Међутим, из једнакости (5)

$$e \cdot \sin\beta = \frac{v_0^2 \cdot \sin(2\alpha)}{2 \cdot g_0 \cdot R_0}$$

непосредно произлази да ће бити $\beta = \pi$ само тада када је $\alpha = 0$ (или $\alpha = \pi$) и $v_0^2 > g_0 \cdot R_0$, јер ексцентрицитет e не може бити негативан.

Слика 2.

Према томе, да би тело избачено са земљине површине почетном брзином \vec{v}_0 постало њен вештачки сателит, потребно је да буду испуњена следећа два услова:

$$\begin{cases} \alpha = 0 \\ \sqrt{g_0 \cdot R_0} \leq v_0 \leq \sqrt{2 \cdot g_0 \cdot R_0} \end{cases}$$

Ставимо ли у једнакостима(4) и (5):

$$\begin{cases} e \cdot \sin\beta = \frac{v_0^2 \cdot \sin(2\alpha)}{2 \cdot g_0 \cdot R_0} \\ e \cdot \cos\beta = 1 - \frac{v_0^2 \cdot \cos^2\alpha}{g_0 \cdot R_0} \end{cases}$$

да је $\alpha=0$ и $\beta=\pi$ добија се да је ексцентрицитет путање сателита

$$e \cdot \cos\pi = 1 - \frac{v_0^2 \cdot \cos^2 0}{g_0 \cdot R_0}$$

$$e = \frac{v_0^2}{g_0 \cdot R_0} - 1,$$

одакле, пак, непосредно произлази да ће бити $e=0$, ако је $\frac{v_0^2}{g_0 \cdot R_0} = 1$, тј. ако је $v_k = \sqrt{g_0 \cdot R_0}$.

То значи да ће се при брзини $v_k = \sqrt{g_0 \cdot R_0}$ сателит кретати по кружној путањи полупречника R_0 , јер је при овој брзини $e=0$, па се стога ова брзина назива ОРБИТНА БРЗИНА или КРУЖНА БРЗИНА. При избацавању са земљине површине, ако се узме да је $R_0=6378 \text{ km}$ и $g_0=9,81 \frac{\text{m}}{\text{s}^2}$, орбитна (кружна) брзина биће $v_k \approx 7910 \frac{\text{m}}{\text{s}}$.

Ако је $v_0 > v_k$, онда је трајекторија сателита елипса, чији је ексцентрицитет e утолико већи уколико је већа почетна брзина v_0 (види сл. 2).

Из услова (4) и (5) непосредно произилази да при било којој почетној брзини v_0 тело, избачено са земљине површине под углом $\alpha \neq 0$, не може постати њен вештачки сателит, па чак и под условом да се занемари отпор ваздуха. Према томе, практично је немогуће да се оствари земљин сателит избацавањем из неког оруђа са земљине површине. Да би се то постигло потребна је диригована ракета, која помоћу одговарајућих прибора може да подигне сателит на дату висину H и да у тачки M_0 (види сл. 2) преда сателиту потребну почетну брзину v_0 под углом $\alpha \approx 0$ према хоризонту. Тим путем су и били избачени совјетски сателити, први у свету.

Како се са повећавањем висине H тачке M_0 , изнад земљине површине отпор ваздуха и сила земљине теже смањују, то ће вештачки сателит бити дужег века, ако се избаци у орбиту око земље на већој висини H . Тада се истовремено може постићи кретање сателита и при угловима $\alpha \neq 0$.

Када смо при овоме, треба напоменути да се повећавањем висине H тачке M_0 изнад земљине површине смањује и орбитна (кружна) брзина v_k . И заиста, ако се пође од израза за силу земљине теже

$$F = -m \cdot g_0 \cdot \frac{R_0^2}{r^2},$$

стављајући да је $F = -m \cdot g$ на растојању r , добија се да је

$$-m \cdot g = -m \cdot g_0 \cdot \frac{R_0^2}{r^2}$$

$$g = g_0 \cdot \frac{R_0^2}{r^2}$$

Узмемо ли да се сателит избаци из тачке M_0 на висини H изнад земљине површине, онда је $r = R = R_0 + H$, па је

$$v_k = \sqrt{g \cdot R} = \sqrt{g_0 \cdot \frac{R_0^2}{r^2} \cdot r} = \sqrt{g_0 \cdot \frac{R_0^2}{r}} = \sqrt{g_0 \cdot R_0} \cdot \sqrt{\frac{R_0}{R_0 + H}}; \text{ дакле,}$$

$$v_k = \sqrt{g_0 \cdot R_0} \cdot \sqrt{\frac{R_0}{R_0 + H}};$$

Тако, на пример, када је $H=0$, онда је $v_k=7910 \frac{\text{m}}{\text{s}}$. А када је $H=500 \text{ km}$, онда је $v_k=7620 \frac{\text{m}}{\text{s}}$. Ако је, пак, $H=1000 \text{ km}$, онда је $v_k=7360 \frac{\text{m}}{\text{s}}$.

Међутим, укупна енергија, која се троши на избацивање сателита, расте са повећавањем висине H . Наиме, ако енергију, која се односи на јединицу масе ($m=1$), означимо са E , онда ће се за подизање сателита до тачке M_0 (без утицаја отпора ваздуха) утрошити енергија $\widetilde{E}_1 = \frac{1}{2} \cdot 1 \cdot v_{\text{пољ}}^2$ ($v_{\text{пољ}}$ – почетна брзина), а за постизање орбитне брзине – енергија $\widetilde{E}_2 = \frac{1}{2} \cdot 1 \cdot v_k^2$. Дакле, укупна енергија која се утроши на јединицу масе, износи

$$\widetilde{E} = \widetilde{E}_1 + \widetilde{E}_2 = \frac{1}{2} \cdot (v_{\text{пољ}}^2 + v_k^2).$$

Одредимо сад почетну брзину $v_{\text{пољ}}$, коју треба саопштити сателиту, да би се он избацио на висину H . У том циљу поћи ћемо од релације за прираштај кинетичке енергије.

$$E_{K_1} - E_{K_0} = \Delta E_k = \frac{1}{2} m \cdot v_1^2 - \frac{1}{2} m \cdot v_{\text{пољ}}^2 = A_{(M_0 M_1)},$$

где је $A_{(M_0 M_1)}$ рад, који се изврши на путу од тачке M_0 до тачке M_1 .

И сад, ако је

$$\vec{F} = \left\{ -m_0 \cdot g_0 \cdot \frac{R_0^2}{r^2}, 0, 0 \right\}, \text{ то је}$$

$$\begin{aligned} A_{(M_0 M_1)} &= \int_{(M_0)}^{(M_1)} X dx + Y dy + Z dz = \int_{(M_0)}^{(M_1)} \left(-m \cdot g_0 \cdot \frac{R_0^2}{x^2} \right) dx = -m \cdot g_0 \cdot R_0^2 \int_{(R_0)}^{(R_0+H)} \frac{dx}{x^2} = \\ &= -m \cdot g_0 \cdot R_0^2 \cdot \left(-\frac{1}{x} \right) \Big|_{R_0}^{R_0+H} = -m \cdot g_0 \cdot R_0^2 \left(\frac{1}{R_0} - \frac{1}{R_0+H} \right) = -m \cdot g_0 \cdot R_0^2 \cdot \frac{H}{R_0(R_0+H)} = \\ &= -m \cdot g_0 \cdot \frac{R_0 \cdot H}{R_0 + H}, \end{aligned}$$

па је

$$\Delta E_k = \frac{1}{2} m \cdot v_1^2 - \frac{1}{2} m \cdot v_{\text{пољ}}^2 = -m \cdot g_0 \cdot \frac{R_0 \cdot H}{R_0 + H}.$$

У тренутку када сателит (тело) доспе до свог највишег положаја, биће $v_l=0$, па је стога

$$-\frac{1}{2} m \cdot v_{\text{пољ}}^2 = -m \cdot g_0 \cdot \frac{R_0 \cdot H}{R_0 + H}$$

одакле, пак, следи да је

$$v_{\text{пољ}}^2 = 2 \cdot g_0 \cdot \frac{R_0 \cdot H}{R_0 + H}$$

Уврстимо ли ову вредност за почетну брзину $v_{\text{поч}}$ израз за енергију \tilde{E} , која се утроши на јединицу масе ($m=1$), обзиром да је $v_k = \sqrt{g_0 \cdot R_0} \cdot \sqrt{\frac{R_0}{R_0+H}}$, добија се коначно да је:

$$\tilde{E} = \tilde{E}_1 + \tilde{E}_2 = \frac{1}{2} \cdot (v_{\text{поч}}^2 + v_k^2) = \frac{1}{2} \left(\frac{2g_0 \cdot R_0 \cdot H}{R_0 + H} + \frac{g_0 \cdot R_0^2}{R_0 + H} \right) = \frac{1}{2} g_0 \cdot R_0 \frac{2H + R_0}{R_0 + H}$$

Према томе, укупна енергија која се утроши на јединицу масе за избацивање сателита на висину H , износи

$$\tilde{E} = \frac{1}{2} g_0 \cdot R_0 \frac{2H + R_0}{R_0 + H}$$

и биће утолико већа уколико је већа висина H , јер је $R_0+2H > R_0+H$.

III

ЕЛИПТИЧНЕ ПУТАЊЕ

Ако је $\alpha > 0$ и $v_0 < \sqrt{2g_0 \cdot R_0}$, онда ће тело избачено са земљине површине описати лук елипсе и пасти поново на земљу (види сл. 1). Такве елиптичне путање описују ракете великог домета, а посебно интерконтиненталне ракете. Одредимо карактеристике ових путања.

Како је оса Ox оса симетрије путање (види сл. 1), то ће тачка падања бити M_1 и домет D биће једнак луку $\widehat{M_0 M_1}$; тј. $D = \widehat{M_0 M_1} = R_0 \cdot 2\beta$; дакле,

$$D = 2 \cdot R_0 \cdot \beta$$

где је R_0 —средњи полупречник земље, а при чему је угао β одређен формулом:

$$\text{tg} \beta = \frac{v_0^2 \cdot \sin(2\alpha)}{2(g_0 \cdot R_0 - v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha)}$$

Највећа висина H до које тело доспе једнака је, очевидно,

$$H = (r)_{\varphi=0} - R_0 = \left(\frac{p}{1-e \cdot \cos \varphi} \right)_{\varphi=0} - R_0 = \frac{p}{1-e} - R_0 = \frac{\frac{v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha}{g_0}}{1} - R_0 = \frac{v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha}{(1-e)g_0} - R_0;$$

дакле,

$$H = \frac{v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha}{(1-e)g_0} - R_0 \dots \dots \dots (8)$$

при чему је величина e одређена формулом (7):

$$e = \sqrt{1 + \frac{v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha}{g_0^2 \cdot R_0^2} (v_0^2 - 2 \cdot g_0 \cdot R_0)}$$

Време кретања T одредићемо из једначине $r^2 \cdot \frac{d\varphi}{dt} = C = \text{const.}$, ако претходно у њој за r и C уврстимо вредности:

$$r = \frac{p}{1 - e \cdot \cos \varphi} = \frac{\frac{v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha}{g_0}}{1 - e \cdot \cos \varphi} = \frac{v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha}{g_0 (1 - e \cdot \cos \varphi)},$$

$$C = R_0 \cdot v_0 \cdot \cos \alpha.$$

Тако се добија да је:

$$r^2 \frac{d\varphi}{dt} = C = \text{const.}$$

$$\left(\frac{v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha}{g_0 (1 - e \cdot \cos \varphi)} \right)^2 \frac{d\varphi}{dt} = R_0 \cdot v_0 \cdot \cos \alpha | : v_0 \cdot \cos \alpha$$

$$\frac{v_0^3 \cdot \cos^3 \alpha}{g_0^2 (1 - e \cdot \cos \varphi)^2} \cdot d\varphi = R_0 dt$$

$$dt = \frac{v_0^3 \cdot \cos^3 \alpha}{g_0^2 R_0 (1 - e \cdot \cos \varphi)^2} \cdot d\varphi$$

$$\int_0^T dt = \int_{-\beta}^{\beta} \frac{v_0^3 \cdot \cos^3 \alpha}{g_0^2 R_0 (1 - e \cdot \cos \varphi)^2} \cdot d\varphi$$

$$T = \frac{v_0^3 \cdot \cos^3 \alpha}{g_0^2 R_0} \int_{-\beta}^{\beta} \frac{d\varphi}{(1 - e \cdot \cos \varphi)^2}$$

Елиптички интеграл на десној страни последње једнакости

$$I = \int \frac{d\varphi}{(1 - e \cdot \cos \varphi)^2}$$

израчунаћемо на следећи начин:

$$I = \int \frac{d\varphi}{(1 - e \cdot \cos \varphi)^2} = \int \frac{1}{(1 - e \cdot \cos \varphi)^2} d\varphi = \int \frac{\sin^2 \varphi + \cos^2 \varphi}{(1 - e \cdot \cos \varphi)^2} d\varphi = I_1 + I_2,$$

где је:

$$1) \quad I_1 = \int \frac{\sin^2 \varphi \cdot d\varphi}{(1 - e \cdot \cos \varphi)^2} = \int (\sin \varphi) \frac{\sin \varphi \cdot d\varphi}{(1 - e \cdot \cos \varphi)^2}$$

Парцијална интеграција

$$a) \quad U = \sin \varphi \Rightarrow dU = \cos \varphi \cdot d\varphi;$$

$$dv = \frac{\sin \varphi \cdot d\varphi}{(1 - e \cdot \cos \varphi)^2}$$

\Rightarrow

$$b) \quad v = \int \frac{\sin \varphi \cdot d\varphi}{(1 - e \cdot \cos \varphi)^2} = \frac{1}{e} \int \frac{d(1 - e \cdot \cos \varphi)}{(1 - e \cdot \cos \varphi)^2} = -\frac{1}{e} \cdot \frac{1}{1 - e \cdot \cos \varphi};$$

$$I_1 = u \cdot v - \int v \cdot du = u \cdot v + \frac{1}{e} \int \frac{\cos \varphi d\varphi}{(1 - e \cdot \cos \varphi)} \dots \dots \dots (9)$$

$$I_2 = \int \frac{\cos^2 \varphi \cdot d\varphi}{(1 - e \cdot \cos \varphi)^2} = \frac{1}{e^2} \int \frac{(1 - e^2 \cdot \cos^2 \varphi) - 1}{(1 - e \cdot \cos \varphi)^2} \cdot d\varphi =$$

$$= -\frac{1}{e^2} \left(\int \frac{1 + e \cdot \cos \varphi}{1 - e \cdot \cos \varphi} \cdot d\varphi - \int \frac{d\varphi}{(1 - e \cdot \cos \varphi)^2} \right) =$$

$$= -\frac{1}{e^2} \left(\int \frac{d\varphi}{1 - e \cdot \cos \varphi} + \int \frac{e \cdot \cos \varphi}{1 - e \cdot \cos \varphi} \cdot d\varphi - I \right) =$$

$$I_2 = -\frac{1}{e^2} \int \frac{d\varphi}{1 - e \cdot \cos \varphi} - \frac{1}{e} \int \frac{\cos \varphi \cdot d\varphi}{1 - e \cdot \cos \varphi} + \frac{1}{e^2} \cdot I \dots \dots \dots (10)$$

2) Сабирањем једнакости (9) и (10) произлази да је:

$$I_1 + I_2 = u \cdot v - \frac{1}{e^2} \int \frac{d\varphi}{1 - e \cdot \cos \varphi} + \frac{1}{e^2} \cdot I$$

$$I = u \cdot v - \frac{1}{e^2} \int \frac{d\varphi}{1 - e \cdot \cos \varphi} + \frac{1}{e^2} \cdot I$$

$$\left(1 - \frac{1}{e^2}\right) \cdot I = u \cdot v - \frac{1}{e^2} \cdot I_3 \dots \dots \dots (11),$$

где је:

$$I_3 = \int \frac{d\varphi}{1 - e \cdot \cos \varphi}$$

смена:

$$t = \operatorname{tg} \frac{\varphi}{2} \Rightarrow$$

$$a) \quad \varphi = 2 \operatorname{arctg} t \Rightarrow \frac{d\varphi}{1 + t^2} = \frac{2 dt}{1 + t^2}$$

$$b) \quad \cos \varphi = \frac{1 - t^2}{1 + t^2}$$

$$\begin{aligned}
I_3 &= \int \frac{d\varphi}{1 - e \cdot \cos \varphi} = \int \frac{\frac{2 dt}{1+t^2}}{1 - e \cdot \left(\frac{1-t^2}{1+t^2}\right)} = \int \frac{2 dt}{(1+t^2) - e \cdot (1-t^2)} = \\
\text{c) } &= \int \frac{2 dt}{(1-e) + (1+e)t^2} = \int \frac{2 dt}{(1+e) \cdot \left(\frac{1-e}{1+e} + t^2\right)} = \\
&= \frac{2}{1+e} \int \frac{dt}{\left(\frac{1-e}{1+e}\right) + t^2} = \frac{2}{1+e} \sqrt{\frac{1+e}{1-e}} \cdot \operatorname{arctg} \left(\sqrt{\frac{1+e}{1-e}} \cdot t \right), \text{ тј.} \\
I_3 &= \frac{2}{\sqrt{1-e^2}} \cdot \operatorname{arctg} \left(\sqrt{\frac{1+e}{1-e}} \cdot \operatorname{tg} \frac{\varphi}{2} \right) \dots \dots \dots (12)
\end{aligned}$$

Уврстимо ли ову вредност за I_3 у једнакост (11), она постаје:

$$\begin{aligned}
\left(1 - \frac{1}{e^2}\right) \cdot I &= u \cdot v - \frac{1}{e^2} \cdot I_3 \\
\frac{e^2 - 1}{e^2} \cdot I &= -\frac{1}{e} \cdot \frac{\sin \varphi}{1 - e \cdot \cos \varphi} - \frac{1}{e^2} \cdot \frac{2}{\sqrt{1-e^2}} \cdot \operatorname{arctg} \left(\sqrt{\frac{1+e}{1-e}} \cdot \operatorname{tg} \frac{\varphi}{2} \right), \text{ тј.} \\
I &= \frac{e^2}{e^2 - 1} \cdot \left(-\frac{1}{e}\right) \cdot \left[\frac{\sin \varphi}{1 - e \cdot \cos \varphi} + \frac{2}{e \cdot \sqrt{1-e^2}} \cdot \operatorname{arctg} \left(\sqrt{\frac{1+e}{1-e}} \cdot \operatorname{tg} \frac{\varphi}{2} \right) \right], \text{ тј.}
\end{aligned}$$

и коначно

$$I = \frac{e}{1-e^2} \cdot \left[\frac{\sin \varphi}{1 - e \cdot \cos \varphi} + \frac{2}{e \cdot \sqrt{1-e^2}} \cdot \operatorname{arctg} \left(\sqrt{\frac{1+e}{1-e}} \cdot \operatorname{tg} \frac{\varphi}{2} \right) \right].$$

Будући да се угао φ мења у границама од $(-\beta)$ до $(+\beta)$, то за одређени интеграл

$$I = \int_{-\beta}^{\beta} \frac{d\varphi}{(1 - e \cdot \cos \varphi)^2}$$

добиамо да је:

$$\begin{aligned}
I &= \frac{e}{1-e^2} \left[\frac{\sin \varphi}{1 - e \cdot \cos \varphi} \right]_{-\beta}^{\beta} + \frac{2}{\sqrt{(1-e^2)^3}} \left[\operatorname{arctg} \left(\sqrt{\frac{1+e}{1-e}} \cdot \operatorname{tg} \frac{\varphi}{2} \right) \right]_{-\beta}^{\beta}, \text{ тј.} \\
I &= \frac{2e}{1-e^2} \cdot \frac{\sin \beta}{1 - e \cdot \cos \beta} + \frac{4}{\sqrt{(1-e^2)^3}} \cdot \operatorname{arctg} \left(\sqrt{\frac{1+e}{1-e}} \cdot \operatorname{tg} \frac{\beta}{2} \right)
\end{aligned}$$

и коначно:

$$I = \frac{2}{1-e^2} \cdot \left[\frac{e \cdot \sin \beta}{1-e \cdot \cos \beta} + \frac{2}{\sqrt{1-e^2}} \cdot \arctg \left(\sqrt{\frac{1+e}{1-e}} \cdot \operatorname{tg} \frac{\beta}{2} \right) \right].$$

Уврстимо ли ову вредност за интеграл I у једнакост за време T , добијамо да је:

$$T = \frac{v_0^3 \cdot \cos^3 \alpha}{g_0^2 R_0} \cdot I, \text{ тј.}$$

$$T = \frac{2v_0^3 \cdot \cos^3 \alpha}{g_0^2 \cdot R_0 \cdot (1-e^2)} \cdot \left[\frac{e \cdot \sin \beta}{1-e \cdot \cos \beta} + \frac{2}{\sqrt{1-e^2}} \cdot \arctg \left(\sqrt{\frac{1+e}{1-e}} \cdot \operatorname{tg} \frac{\beta}{2} \right) \right] \dots \dots (13)$$

Према томе, ако знамо почетну брзину v_0 и угао избацивања α , онда из напред добијених формула, можемо одредити (израчунати):

- a) домет D ,
- b) највећу висину путање H и
- c) време летења T .

С практичне тачке гледишта важно је да се одреди минимална брзина $(v_0)_{min}$, и најпогоднији угао избацивања α_n , који допуштају (обезбеђују) да се постигне дати домет $D=2 \cdot R_0 \cdot \beta$.

У том циљу пођимо од релације

$$\operatorname{tg} \beta = \frac{v_0^2 \cdot \sin(2\alpha)}{2(g_0 \cdot R_0 - v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha)},$$

одакле се, за почетну брзину v_0 добија да је:

$$v_0^2 \cdot \sin(2\alpha) = 2(g_0 \cdot R_0 - v_0^2 \cdot \cos^2 \alpha) \cdot \operatorname{tg} \beta$$

$$v_0^2 \cdot (\sin(2\alpha) + 2\cos^2 \alpha \cdot \operatorname{tg} \beta) = 2g_0 \cdot R_0 \cdot \operatorname{tg} \beta$$

$$v_0 = \sqrt{\frac{2g_0 \cdot R_0 \cdot \operatorname{tg} \beta}{\sin(2\alpha) + 2\cos^2 \alpha \cdot \operatorname{tg} \beta}}$$

За дати домет D (тј. за дати угао β) потребна брзина v_0 зависи од угла α . Међутим, како угао α у последњој једнакости фигурира само у имениоцу, то ће почетна брзина v_0 имати минимум, када тај именилац буде имао максимум, што ће бити за ону вредност угла α за коју је први извод постога имениоца једнак нули, тј. ако је

$$(\sin(2\alpha) + 2\cos^2 \alpha \cdot \operatorname{tg} \beta)' = 0$$

$$2\cos(2\alpha) - 4\cos \alpha \cdot \sin \alpha \cdot \operatorname{tg} \beta = 0 | : 2$$

$$\cos(2\alpha) - \sin(2\alpha) \cdot \operatorname{tg} \beta = 0 | : \sin(2\alpha)$$

$$ctg(2\alpha) = tg\beta$$

$$ctg(2\alpha) = ctg(90^\circ - \beta)$$

$$2\alpha_H = 90^\circ - \beta$$

$$\alpha_H = 45^\circ - \frac{\beta}{2} \dots \dots \dots (14)$$

Да величина угла α_H заиста одређује минималну почетну брзину $(v_0)_{min}$, можемо лако проверити по закону другог извода. Тако, ако ову вредност за α_H заменимо у једначину $v_0 = \sqrt{\frac{2g_0 \cdot R_0 \cdot tg\beta}{\sin(2\alpha) + 2\cos^2 \alpha \cdot tg\beta}}$, добија се да је

$$(v_0)_{min} = \sqrt{\frac{2g_0 \cdot R_0 \cdot tg\beta}{\sin(90^\circ - \beta) + 2\cos^2\left(45^\circ - \frac{\beta}{2}\right) \cdot tg\beta}} = \left(\frac{2g_0 \cdot R_0 \cdot tg\beta}{\cos\beta + [1 + \cos(90^\circ - \beta)] \cdot tg\beta}\right)^{\frac{1}{2}} =$$

$$= \left(\frac{2g_0 \cdot R_0 \cdot tg\beta}{\cos\beta + tg\beta + \sin\beta \cdot tg\beta}\right)^{\frac{1}{2}} = \left(\frac{2g_0 \cdot R_0 \cdot \sin\beta}{1 + \sin\beta}\right)^{\frac{1}{2}}, \text{ тј.}$$

$$(v_0)_{min} = \sqrt{\frac{2g_0 \cdot R_0 \cdot \sin\beta}{1 + \sin\beta}} \dots \dots \dots (15).$$

Формуле (15) и (14) одређују најмању почетну брзину $(v_0)_{min}$ и најпогоднији угао избацавања α_H , који обезбеђују потребни домет. Висина путање H и време кретања T се том приликом израчунавају по формулама (8) и (13), у којима се v_0 и α замењују њиховим вредностима из (15) и (14). Примера ради, овим формулама, израчунати су елементи неколико најважнијих елиптичких путања за $R_0 = R_{sr} = 6378$ km. Ти елементи су дати у следећој табели при чему су све вредности у тој табели дате са тачношћу до 5 јединица последњег знака.

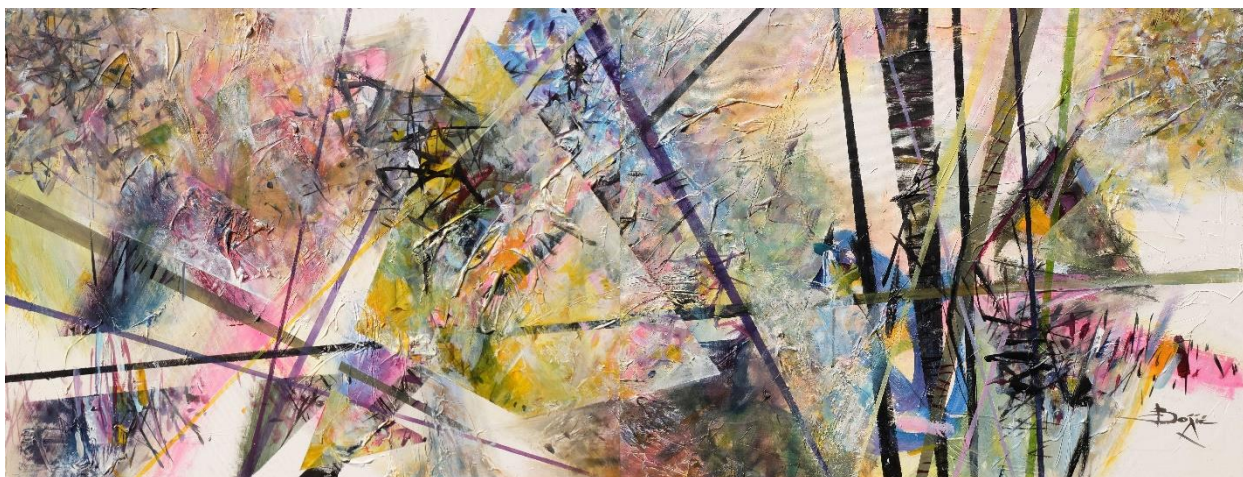
УГАО β у ($^\circ$)	ДОМЕТ D у (km)	НЕОПХОДНА ПОЧЕТНА БРЗИНА $(v_0)_{min}$ у $\left(\frac{\text{km}}{\text{h}}\right)$	НАЈПОГОДНИЈИ УГАО ИЗБАЦИВАЊА α_H у ($^\circ$)	ВИСИНА ПУТАЊЕ H у (km)	ВРЕМЕ ЛЕТЕЊА T
10	2220	4300	40	500	12`30"
20	4450	5650	35	900	19`10"
30	6670	6460	30	1170	24`50"
40	8900	7000	25	1300	30`00"
70	15570	7780	10	900	40`10"
90	20020	7910	0	0	42`10"

Најзад, треба напоменути да се сви ови прорачуни односе на кретање у безваздушном простору и да они не узимају у обзир утицај обртања (ротације) земље.

САДА И ОВДЕ

Мирко Стокић, МРТВА ПРИРОДА, акрил и уље на платну

Драгана Бојић, ПАРАЛЕЛНИ СВЕТОВИ I и II, акрил на платну

ЗОРАНОВИ ДАНИ

(Приредила Биљана Глишић)

Најбољи глумац 25. Зоранових дана је Бранимир Брстина, а представа „39 степеника” позоришта „Бошко Буха“, најбоља по избору публике, добила је и награду за визуелни идентитет „Крстомир Миловановић”.

Одлуком жирија у саставу Милија Вуковић, председник, Милош Латинковић, члан, и Жељко Хубач, члан, за најбољег глумца на 25. „Данима Зорана Радмиловића” у Зајечару проглашен је Бранимир Брстина за тумачење улоге Данкана у комаду „Макбет“ Ежена Јонеска, у режији Анђелке Николић, а у извођењу Атељеа 212. У образложењу жирија стоји:

„Бранимир Брстина је снагом свог дара и огромном енергијом, бравурозно предводећи глумачки ансамбл, остварио улогу достојну великог Зорана Рамиловића. Подједнако уверљив као уплашени властодржац, осиони владар, сурови егзекутор и изманипулисани мушкарац, Брстина је паметно одабраним глумачким средствима демонстрирао сву слојевитост и моћ свог глумачког израза. Његов Данкан је,

с једне стране, био убедљива Јонескова реплика на Шекспира, а с друге слика и прилика ововремених владара.“

Након уручења награде, видно узбуђен, Бранимир Брстина је казао: „Драги пријатељи позоришта, земљаци нашег Зорана, желим да вам се захвалим за поштовање према позоришној уметности којом се бавио Зоран и којом се бавимо сви ми. Хвала вам што ово пратите, што наградама и аплаузима то поздрављате, хвала вам на томе што чувате његово име, што сте свесни да је то веома важно. У то име желео бих да напоменем колико је битно сетити се свих оних који нису стигли и нису доживели да добију Зоранов брк. Навешћу само оне које сам лично познавао, са којима сам се дружио и због којих ми је жао што не стоје овде међу нама. То су они који су ове године отишли, то су Маринко Мацгаљ, Милорад Мандић Манда, моја другарица са класе, која нас је још раније напустила, Соња Савић. Верујем да су они тамо добро, да се добро сналазе, да не пуштају бркове, да их брију. И да су на добром месту, чекајући да дођу они који су преостали. Хвала вам још једном.”

Награда за најбољу представу по оцени публике припала је позоришту „Бошко Буха“ за представу „39 степеника” по роману Џона Бекена и филму Алфреда Хичкока у режији Владимира Алексића. Награду је примио Игор Бојовић, директор позоришта и том приликом рекао:

„Ја бих само желео да вам се свима захвалим, посебно жирију јер је отворено радио. У позоришту се може радити на различите начине, само не може илегално. Оно мора бити видљиво. Зато ме посебно радује награда за визуелност представе коју игра наше позориште. Такође, позоришта без глумца нема, тако да ме посебно радује и награда коју је Горан

Левтић добио за улогу у “39 степеника”. Како позоришта без глумца нема, нема га ни без публике. Највише ме радује оцена 4,88 коју сте нам дали. То је подстрек за наш даљи рад. Хвала вам!”

Жири у саставу Маја Живић, председник, Мирко Стокић, члан, и Радмило Николић, члан, донео је одлуку да награда за визуелни идентитет „Крстомир Миловановић“ припадне представи „39 степеника“. Председник жирија Маја Живић уручила је награду Игору Бојовићу, директору позоришта „Бошко Буха“, а у образложењу стоји:

„Од сценографија које су биле прилично сведене на овогодишњем фестивалу, што нипошто није умањило њихову сврсисходност, издвојила се сценографија која је пре свега својом динамичношћу, јако брзим, скоро филмски променама уз додатне сценске елементе који чине представу у потпуности учиниле одлуку жирија једногласном. Тако да награда за визуелни идентитет „Крстомир Миловановић“ припада сценографу Зорани Петров, односно позоришту „Бошко Буха” и представи „39 степеника”.

Тако је било на крају. А на почетку, како то обичај налаже, представници позоришта које носи име великог глумца и представници града положили су венце и цвеће на споменик Зорану Радмиловићу. Током вечери, већ по традицији, обратио се представник оснивача овог фестивала Града Зајечара Стефан Занков, председник Скупштине Града Зајечара:

„По двадесет пети пут Зајечар накратко постаје позоришна престоница. Таква част и привлегија припала нам је захваљујући Зорановом делу и његовој љубави према родном граду.“

Овогодишње „Дане Зорана Радмиловића“ отворио је Петар Божовић, глумац, који се сећао Зорана Радмиловића. У знак захвалности и поштовања према њему, дирекција Фестивала одлучила је да први Зоранов брк добије управо он.

А онда је уследила игра. „Досије војника Чонкина“ у извођењу ансамбла Позоришта Тимочке Крајине „Зоран Радмиловић“ је занимљива и динамична драма о животу једног малог војника у совјетској Русији. Тема изузетно актуелна и данас, иако замишљена крајем педесетих, а написана шездесетих година прошлога века, и то с оне стране гвоздене завесе, јер су појмови слободе и неслободе вечите теме од кад је света и века. Прича оног времена, али, рекло би се, универзална. Редитељ Саша Волић од два романа прави једну драму. Романи „Живот и прикљученија војника Ивана Чонкина“ и „Претендент на престо” ушли су фрагментарно у драмски текст који траје 75 минута, а који је одушевио позоришну публику.

Жири, на чијем је челу био Милија Вуковић, донео је одлуку да Зоранов брк за глумца вечери додели Дејану Тончићу за бриљантно тумачење Голубјева.

„За мене је ово шок, али и изненађење. И још увек не могу да се приберем. Захваљујем се зајечарском ансамблу, ова три дана ми дођу као сан“, рекао је Тончић новинарима видно изненађен и додао: „Ово је у овом тренутку као Лига шампиона за мене.“

Друге вечери „Дана Зорана Радмиловића“ фестивалска публика видела је комад „Херостат“ у режији Ирфана Менсура, по тексту руског аутора Григорија Горина, а у извођењу ансамбла Народног позоришта из Ниша.

Зоранов брк додељен је Александру Крстићу за улогу Клеона.

Комад „И коње убијају, зар не?“, који је зајечарска публика видела треће вечери фестивала победник је Конкурса за младе позоришне ствараоце, који је први пут отворен у Мадлениануму, у фебруару 2014. године.

У галерији добрих тумачења, Зоранов брк отишао је у руке бриљантне Виолете Голдман.

Комад који смо гледали четврте вечери фестивала „Један Џексон вишка“ Драмског театра „Рачо Стојанов“ из Габрова, у Бугарској, по тексту Артура Нуфилда је дивна комедија ситуације. Жири је тада одлучио да Зоранов брк додели Димо Димову.

Пете вечери 25. „Дана Зорана Радмиловића“ на програму је била представа „Синови умиру први“, коју је по тексту Мате Матишића у Народном позоришту Републике Српске из Бањалуке режирао Марко Мисирача.

У целој палети добрих тумачења одлучено је да Зоранов брк понесе Александар Стојковић.

Шесте вечери публика је гледала представу „Макбет“, коју је по тексту Ежена Јонеска извео фантастични ансамбл Атељеа 212, у режији Анђелке Николић.

Зоранов брк је Жељко Хубач, члан жирија, уручио Бранимиру Брстину за улогу Данкана.

Претпоследње вечери „Дана Зорана Радмиловића“ у званичној конкуренцији за награде приказан је још један сјајан комад – „39 степеника“ по роману Џона Бекена, у режији Владимира Алексића и у извођењу позоришта „Бошко Буха“ из Београда.

У палети сјајних тумачења жири је одлучио да Зоранов брк додели Горану

Јевтићу. Да су награду добили Андрија Милошевић, Виктор Савић или Анастасија Мандић, избор не би био погрешан. То је на прес-конференцији након представе потврдио и добитник брка Горан Јевтић: „Представа је крајње колективна и можда треба да се направи преседан и да се Зоранов брк додели целом ансамблу. Један организам су ово четворо људи. Тако да се сви добро осећамо. Дивно нам је било на Фестивалу, а све што има 25 година традиције врло је значајно.“

Публика је током представе „39 степеника“ уживала, смејала се и аплаudirала на отвореној сцени из слике у слику. Огроман труд ансамбла позоришта „Бошко Буха“ публика је наградила најдужим и најснажнијим аплаузом, уз овације на самом крају, тако да не чуди што је ову представу оценила као најбољу.

И на 25. „Данима Зорана Радмиловића“ није изостао пратећи програм. Отворена је изложба Музеја позоришне уметности из Београда под називом „Позоришна фотографија до 1914. године“ ауторке Мирјане Одавић. Одржана је промоција издања Стеријиног позорја у фоајеу позоришта. На промоцији су говорили театролог др Мирослав Мики Радоњић, директор Стеријиног позорја, и театролог Горан Ибрајтер, уредник фестивалског центра. Представљена је књига „Мира Бањац Не дај се“ (ауторизована биографија) ауторке Татјане Њежић. Представљен је и најновији број часописа ЛУДУС. У част награђених изведен је комад „Френки и Џони“, копродукција Народног позоришта из Београда и Народног позоришта Сомбор, у режији Тее Пухарић.

Ово подсећање на 25. „Дане Зорана Радмиловића“ завршићу цитатом селектора Фестивала Александра Милосављевића, који с поштовањем

говори о зрелости и компетентности зајечарске публике:

„Као селектор се никад нисам обраћао на крају фестивала, а сада сам имао потребу да се захвалим, пре свега публици, а онда наравно позоришту и дирекцији фестивала. Тридесет година пишем критике, радим у позоришту и мислим да сам изоштрио неке критирујеме, али кад год сам био селектор, увек је постојао ужасан страх како ће публика реаговати. Селектор никад не прави селекцију за жири, увек некако мисли се да је жири циљна група. Не. Ако у сали имате три или пет чланова жирија који се мрште или аплаудирају а публика се не смеши, онда је селектор промашио. Ви сте за ових неколико дана показали изузетно занимање за позориште, ви имате позориште у свом граду и очигледно га волите. Помозите свом позоришту које је пролазило кроз кризе и сада пролази кроз кризу. Јер град који остане без театра, губи душу. Хоћу да вам скренем пажњу на једну ствар. Прва представа по основу оцене ваших гласова је комедија „39 степеника“ и њена оцена је 4,88. На другом месту је представа која не само да није комедија већ је тешка драма. И њена оцена је 4,85. За само 0,3 је комедија победила. Шта то говори? Говори о профилиској озбиљној публици, која не реагује само на комедију него препознаје и квалитетну и озбиљну драмску уметност.“

ФЕСТИВАЛ ПОСВЕЋЕН ГЛУМЦУ ДОБИЈА ИНТЕРНАЦИОНАЛНИ КАРАКТЕР

Најбоља глумица 26. „Дана Зорана Радмиловића“ је Светлана Бојковић, а најбоља представа по оцени публике је „Хипноза једне љубави“, у извођењу београдског Звездара театра.

Светлана Бојковић је Награду за најбоље глумачко остварење на фестивалу добила за улогу Драгице у представи „Моја ти“, у извођењу београдског Атељеа 212, у режији Александре Милавић Дејвис. Приликом проглашења победника, жири, којим је председавао Иван Бекјарев, оценио је:

„Светлана Бојковић је дискретним, ненаметљивим, одмереним, прецизним, шармантним, природним и убедљивим глумачким изразом изградила лик Драгице. Не упадајући у замку патетичности, сценски ефектно, уз велику и значајну подршку осталих актера, оживела је судбину јунакиње са маргина савремене, неумољиво сурове цивилизације, оплемењујући целокупну атмосферу представе духовитим, емотивним и носталгичним нотама.“

Видно узбуђена, Светлана Бојковић је захвалила на награди:

„Хвала вам најлепше, а и вама, драга публико, на овако лепом пријему, хвала организатору овог дивног фестивала, хвала жирију који ми је доделио награду и не знам шта бих даље рекла. Хвала, наравно, Зорану Радмиловићу што је постао и остао ту у нашим срцима, у нашим сећањима. Он ће

стално живети кроз ове фестивале, кроз ово позориште.“

Најбоља представа по оцени публике је „Хипноза једне љубави“, у извођењу београдског Звездара театра.

Захваљујући на награди, Драгиша Ђургуз, организатор Звездара театра, рекао је: „Изузетно ми је драго што сте одлучили да ову награду добије представа 'Хипноза једне љубави'. Поготово што је та награда додељена са скоро невероватним резултатом 9,83. То ми даје право да посумњам да су Душан Ковачевић и глумци ове представе успели и вас да хипнотишу. Хвала вам.“

Представа „Мртве душе“ Народног позоришта из Ниша добила је награду „Крстомир Миловановић“ за визуелни идентитет. У образложењу жирија, чији је председник био Фредерико Потти, директор Театра де ла Маси из Нице, стоји:

„Од сценографија на овогодишњем фестивалу, које су биле прилично сведене, што нипошто није умањило њихову сврсисходност, издвојила се сценографија која је својом естетском кохерентношћу, вештином управљања сценским простором, савршеном реализацијом резултирала великом театарношћу и учинила одлуку жирија једногласном. Тако да награда за визуелни идентитет „Крстомир Миловановић“ припада сценографу Ани Ђорђевић, односно Народног позоришту из Ниша и представи „Мртве душе.“

Већ по традицији, и овај фестивал почео је глумачком беседом о Зорану Радмиловићу. Овога пута манифестацију је отворила Тања Бошковић:

„Припремајући се четири недеље за то што ћу да кажем, прегледала сам снимке, прегледала сам податке, и закључила сам да све може да се види,

али не види се оно најважније – не види се Зоранова доброта. Не види се његов стид пред уметношћу. Све оно најважније. Разлог зашто сам дошла да кажем нешто јесте овај папир, новински исечак који чувам дуго, и чуваћу га до краја свог живота. То је 'Писмо јачем'. Прочитавши то, схватила сам да нам је оставио аманет да се боримо за достојанство овог посла.“

Једином професионалном позоришту у Тимочкој Крајини смеше се бољи дани, најавио је градоначелник Зајечара Бошко Ничић:

„Пред нама, пред овим позориштем, пред нашим градом су озбиљне, заиста озбиљне, непопуларне реформе у области културе, али сам ја сигуран да ће оне бити брзе, да ћемо све то урадити заиста ефикасно и да ће већ за неколико месеци и ова зграда, и ово наше позориште изгледати много боље и много организованије.“

Оживљавање и обogaћивање културних односа између Бугарске и Србије најавио је Румен Димитров, заменик министра културе Републике Бугарске, нагласивши да је циљ његове посете оживљавање и обogaћивања постојећих културних односа двеју земаља.

Овогодишње, 26. по реду Зоранове дане званично је отворио министар просвете и културе Републике Српске др Дане Малешевић.

„Непроцењив је значај сарадње између Републике Српске и Србије на изградњи културног моста са циљем очувања идентитета српског народа. Чувајући богато културно-историјско наслеђе, уз истовремено неговање савременог стваралаштва, отварамо врата квалитетнијем друштву и дајемо већи допринос културном развоју нашег народа.“

Будући да је током вечери потписан протокол о сарадњи два позоришта:

Народног позоришта Републике Српске из Бањалуке и Позоришта Тимочке Крајине „Зоран Радмиловић” из Зајечара, треба очекивати богатију и квалитетнију продукцију. На 26. „Данима Зорана Радмиловића“ у такмичарској конку-реници публика је гледала седам представа.

Прве фестивалске вечери наступио је београдски Атеље 212 са представом „Моја ти”, насталој по тексту Олге Димитријевић. Жири, којим је председавао Иван Бекјарев, одлучио је да Зоранов брк, награда за глумца вечери, припадне Светлани Бојковић, лауреату фестивала.

Друге вечери фестивала зајечарској публици представили су се глумци Народног позоришта из Ниша, и то Гогољевим комадом „Мртве душе“ у адаптацији, режији и по сценографским инструкцијама Ане Ђорђевић. Према оцени жирија, Зоранов брк припао је, рекло би се више него заслужено, Душану Матејићу за тумачење улоге Чичикова.

„Сабирни центар“ Душана Ковачевића, у извођењу Народног позоришта Републике Српске из Бањалуке и позоришта Приједор, публика је пратила током треће фестивалске вечери.

Зоранов брк за улогу Јанка Хорвата добио је Александар Стојковић.

Четврте фестивалске вечери зајечарска публика видела је комад „Гола у кавезу” Оље Руњич, који је режирао Иван Лео Лемо, у извођењу театра Морузгва из Загреба. У причи о мајчинству у савременом добу најдаље је отишла Ана Бегић, која је добила Зоранов брк.

Пето фестивалско вече обележио је комад „Сумњиво лице“ Бранислава Нушића у извођењу Народног

позоришта из Београда, а у адаптацији и режији Андраша Урбана .

Зоранов брк за улогу Алексе Жуњића добио је Милош Ђорђевић.

Зајечарска публика је на 26. „Данима Зорана Радмиловића“ гледала и комад „Мирна Босна“ Камерног театра 55 из Сарајева. Жири је доделио Зоранов брк Давору Голубовићу за улогу Бокија Алексића.

Гледаоци су овацијама испратили глумце Звездара театра, који су извели комад „Хипноза једне љубави“ . Стога и не чуди што је ову представу публика прогласила најбољом на фестивалу. Бриљантна прича Душана Ковачевића, нашег највећег савременог драмског писца, коју нам је на сцену донео ансамбл Звездара театра говори о “љубави према ближњима и земљи, којој дугујемо све што имамо”, како каже и сам писац и редитељ представе. То је прича о животу у планини две породице чија су деца у иностранству или се спремају да оду. Али и љубави између девојке из те и такве средине и младића из свемира.

Зоранов брк припао је Драгану Петровићу Пелету за тумачење улоге Доктора Васе.

„Душан Ковачевић не одустаје од свог стила, он је тврдоглав и упоран и истрајава у том свом жанру. Нама је било страшно занимљиво да видимо тај нови текст, а од децембра прошле године одиграли смо га преко 50 пута“, рекао је Драган Петровић након представе.

У пратећем програму фестивалска публика је могла да види још пет представа: „Меридијан” Театра де ла Маси из Нице, луткарску представу за једног гледаоца „Чедо” Државног луткарског театра из Видина, „Бити ил' не бити” по тексту Виљема Шекспира, у извођењу студената Факултета

савремених уметности из Београда, у класи професора Божидара Ђуровића и доцента Хаџи Ненада Маричића, као и две представе зајечарског театра премијеру комада „Крађа, свађа итд.“ и репризу представе „Маде ин Зајечар“, обе по тексту и у режији Мирољуба Рикија Недовића .

У оквиру пратећег програма приређена је и пројекција документарног филма о Зорану Радмиловићу, након чега је представљен и роман о великом глумцу, аутора Душана Стојановића. Одржано је и јавно читање драме „Гороцвет 2012“ др Миливоја Млађеновића, а др Мирослав Мики Радоњић представио је нова издања Стеријиног позорја, књиге и часопис „Сцена“.

Оцењујући ову манифестацију на церемонији доделе награда, Владимир Ђуричић, директор Фестивала и управник зајечарског позоришта, нагласио је:

„Ми смо се потрудили да овај фестивал буде различит од претходних и акценат смо ставили на међународну димензију . Имали сте прилике, што у главном што у пратећем програму, да видите 12 представа из чак шест земаља и бројне друге пратеће програме. Надам се да смо ове године оправдали ваша очекивања. Ово је, по мом мишљењу и мишљењу људи који годинама прате фестивал, један од, програмски гледано, најбољих фестивала. Надам се да ће сваки следећи бити бољи од претходног. Захваљујем вам што сте били са нама свих ових дана, свих ових година, а ваше присуство на представама показује да је Зајечару потребна много већа сала од ове, у коју једва стане 400 људи. Овај град заслужује много већу салу, не само за позориште него и за неке друге сврхе.“

Утисак је да се Зајечар овог пута на прави начин одужио свом великану Зорану Радмиловићу.

27. „ДАНИ ЗОРАНА РАДМИЛОВИЋА“, ПРАЗНИК ПОЗОРИШНЕ УМЕТНОСТИ

Најбољи глумац 27. Зоранових дана Борко Перић, најбоља представа по избору публике „Балкански шпијун“

Жири 27. Фестивала „Дани Зорана Радмиловића“, у саставу Небојша Брадић, председник, др Мирослав Радоњић, члан, и др Ненад Новаковић, члан, на седници одржаној 21.10.2018.године донео је одлуку да Награду за најбоље глумачко остварење на Фестивал увећином гласова додели Борку Перићуза улогу Вјекослава Краља у представи „Устав Републике Хрватске“ Сатиричког казалишта „Керемпук“ из Загреба.

У образложењу жирија стоји:

„У правом сазвежђу изванредних глумаца који наступају у изабраним представама, на овогодишњим „Данима Зорана Радмиловића“ издвојио се Борко Перић у улози интелектуалца који личи на шекспировског клоуна са шачицом људске прашине у руци, што забавља и објашњава, освешћује и прочишћава. Борко Перић и ансамбл представе „Устав Републике Хрватске“ још једном доказују да је живот јачи од догме и да је позориште првенствено огледало свог времена.“

Захваљујући на награди, Борко Перић је истакао да је лично почашћен и дирнут, као и да је ансамбл Сатиричког казалишта „Керемпук“ заслугом дивне

публике у Зајечару осетио право позоришно чудо, које не осећају сваки пут кад играју неку представу.

Жири у истом саставу донео је одлуку да Награду за визуелни идентитет „Крстомир Миловановић“ већином гласова додели представи „Наши дани“ Народног позоришта Републике Српске из Бањалуке уз образложење:

„Сценографија Драгане Пурковић Мацан и костими Јелене Видовић отелотворили су упечатљив, особен и ефектан визуелни идентитет целокупне представе, делујући притом функционално и у потпуном складу са тематско-идејном окосницом драмског текста и редитељским решењима.“

Награду публике, са просечном оценом 9,80, добила је представа „Балкански шпијун“ Душана Ковачевића у режији Тање Мандић Ригонат, а у извођењу ансамбла Народног позоришта из Београда. Награду је примио Жељко Хубач, директор драме Народног позоришта у Београду. Захваљујући на награди, Хубач је подсетио да је прво извођење „Балканског шпијуна“ после Београда било у Зајечару из простог разлога што цени ову публику и овај фестивал.

„У овом тренутку награда Народном позоришту много значи“, нагласио је Хубач.

Одлуком жирија, којим је председавао глумац Иван Бекјарев, победник Првог фестивала малих позоришних форми је Небојша Дугалић за улогу у монодрами „Исповест Дмитрија Карамазова“ Фјодора Достојевског. Образложење жирија гласи:

„Исповест Дмитрија Карамазова представља монодрамску адаптацију једног дела романа Ф.М.Достојевског „Браћа Карамазови“, али у режији и игри Небојше Дугалића имали смо утисак као да је цео роман пред нама.

Дугалић је бираним средствима и дискретном игром успео уверљиво да изгради лик Дмитрија Карамазова и да проблем тог лика на мајсторски начин представи гледаоцима.“

Специјална награда овог фестивала припала је представама „Бревровизија“ Драмске дружине А, коју је представио Владимир Цвејић, и „Бобочка или других 100 страница Филипа Латиновића“ театра „Морузгва“ из Загреба, а у извођењу Еције Ојданић и Роберта Отхела.

У част награђених наступио је Уметнички ансамбл кинеске провинције Хенан, који је одушевио публику. Ансамбл чине две професионалне трупе. Једна је Уметничка трупа песама и игара провинције Хенан, а друга Џонгјуе Шаолин Зен, борилачка акробатска трупа. У оквиру богатог програма, кроз играчке, певачке, плесне тачке, елементе сечуанске и ју опере, као и уз мелодије одсвиране на традиционалним кинеским инструментима публици је било омогућено да осети дух кинеског фолклора и културног наслеђа у свој његовој аутентичности.

Тако је било на крају, али у овој ретроспективи Фестивала вратимо се на почетак и на беседу глумца и редитеља Радоша Бајића на отварању 27. Зоранових дана:

„Позив да вам се обратим и пригодном беседом отворим ову значајну културну манифестацију, и то са позорнице на којој су последњих деценија бриљирали господари илузија и велемајстори позоришне уметности – доживљавам као велику част“, исткао је Бајић и додао:

„Без обзира на то што сам довољно дуго у овом послу, нисам био те среће да се негде професионално сретнем са великим Зораном Радмиловићем, да му

добацим макар једну реплику и да му будем скромни партнер, макар на неком филму, у ТВ драми или ТВ серији, али сам га зато, од 299 пута колико је извођена, гледао макар 30 пута у представи „Радован Трећи“, генијалног Душана Ковачевића, у којој је Зоран остварио бриљантну улогу свог живота.“

Отварање Фестивала својим присуством су увеличали Вида Огњеновић и Љубивоје Ршумовић, а публици су се обратили и епископ тимочки господин Иларион, кога је градоначелник Зајечара Бошко Ничић замолио да говори уместо њега, и заменик министра културе Републике Бугарске Румен Димитров, чиме је потврђена међународна димензија Зоранових дана.

Подсетимо, према оцени стручњака, по програмском садржају 27. „Дани Зорана Радмиловића“ били су један од најбољих фестивала посвећених глумцу. Публика је током девет фестивалских вечери имала прилике да гледа тренутно најбоље представе, и то не само у Србији већ и у региону. Почев од „Устава Републике Хрватске“ загребачког Сатиричког казалишта „Керемпух“, преко „Ноћне страже“ Зорановог Атељеа 212, „Кривца“ Народног позоришта „Иван Вазов“ из Софије, до „Балканског шпијуна“ Народног позоришта из Београда, „Корешподенције“ Звездара театра, „Наших дана“ Народног позоришта Републике Српске у Бањалуци и „Краља Лира“ Народног позоришта из Сарајева.

Културна и негована зајечарска публика уживала је и у представи „Аудијенција/Вернисаж“ Народног позоришта Тимочке Крајине „Зоран Радмиловић“ из Зајечара, која је, већ по традицији, била изван конкуренције за главне награде, али је додељен „Зоранов брк“ најбољем глумцу у представи Игору

Боројевићу за лик Сладека. Остали добитници Зорановог брка су:

Борко Перић, лауреат Фестивала, за улогу Вјекослава Краља у представи „Устав Републике Хрватске“ загребачког Сатиричког казалишта „Керемпух“.

Небојша Илић за улогу грофа Андрејија Иштвана у представи „Ноћна стража“ београдског Атељеа 212.

Емануела Шкодрева за улогу Глафире у представи „Кривац“ Народног позоришта „Иван Вазов“ из Софије.

Аница Добра за улогу Милице Његован у представи „Корешподенција“ београдског Звездара театра.

Изудин Бајровић за улогу краља Лира у истоименој представи Народног позоришта из Сарајева.

Нела Михаиловић за улогу Данице Чворовић у представи „Балкански шпијун“ Народног позоришта из Београда.

Љубиша Савановић за улогу Драга Ћука у представи „Наши дани“ Народног позоришта Републике Српске из Бањалуке.

У интервјуу за билтен 27. „Дана Зорана Радмиловића, директор Стеријиног позорја Мирослав Радоњић“, члан жирија Зоранових дана, овако је оценио Фестивал:

„Мислим да је заиста био прави подвиг организовати овакав фестивал у креативном, финансијском и организационом погледу јер, поред главног програма, који је заиста јако добар и можда један од најбољих фестивала који је ове године одржан код нас, ту је и фестивал фестивала – Фестивал малих позоришних форми, тако да имате на једном месту два фестивала, плус читав низ пратећих

програма, промоција, гостију... Заиста одајем признање господину Владимиру Ђуричићу и његовом тиму на сјајној организацији и одличном фестивалу.“

Отварајући Фестивал, Владимир Ђуричић, директор Народног позоришта Тимочке Крајине „Зоран Радмиловић“, у свечаном тону је истакао:

„Да фестивал буде овако добар и богат допринело је искуство целог тима који овде ради, али пре свега велика помоћ пријатеља из Србије, Хрватске и других крајева Балкана. Помогли су нам Ненад Новаковић из Бањалуке и Душко Љуштина из Загреба, коме дугујем опосебно признање јер захваљујући њему позориште „Керемпих“ први пут долази у Зајечар. Помогли су нам и Жељко Хубач, и Иван Бекјарев, као и многи други. Када смо у прошлом мандату моји сарадници и ја размишљали о томе како унапредити Фестивал, разговарао сам са Небојшом Брадићем, који је ове године и председник жирија, и он ми је дао добар савет – само регионално повезивање. Мислим да је он задовољан начином на који смо његов савет преточили у праксу.“

Осим Фестивала малих позоришних форми, из пратећег програма издвајамо промоције књига: „Распродано“, Душка Љуштине, „Суштина милосрђа“ Питера Брука, „Четири лудила“ Милоша Латинића, као и промоцију нових издања Стеријиног позорја. Отворена је изложба слика једног од највећих живих српских сликара Милоша Шобајића, организован је округли сто на тему „Културна добра као необновљиви ресурси/примена дигитализације у заштити културних добара“. Предавач је био Радослав Зеленовић, управник Аудиовизуелног архива и Центра за дигитализацију САНУ.

Ове године част да својим стиховима најави „Дане Зорана Радмиловића“ испред Зорановог споменика припала је једном од највећих песничких пера Србије – Љубивоју Ршумовићу.

Фестивал свакако не би могао да буде овако квалитетан без подршке Града Зајечара, главног покровитеља Фестивала, затим Министарства културе, наших спонзора, као и публике, која је издвојила не баш малу суму новца за карте.

Све у свему, није претерано рећи да су 27. Зоранови дани били празник позоришне уметности, а Зајечар културно жариште Балкана.

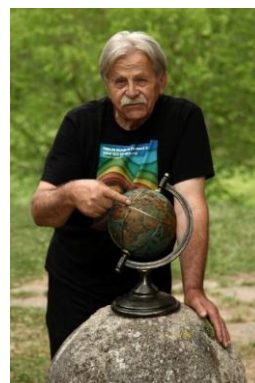
* * *

Интервју са Љубивојем Ршумовићем, песником, беседником на Данима Зорана Радмиловића:

ТУЂА ГЛАВА

„Не волим да размишљам туђом главом, а са осамдесет година моја глава је више туђа него моја“, каже Ршум док се договарамо о чему да причамо у овом интервјуу, и додаје да могу да га питам шта је било пре педесет и више година, али никако шта је било јуче или прекјуче.

Шали се Ршум јер његов ум је више него бистар, али ипак одлучујемо да причамо само о будућности.

— Моја глава припада синовима, унуцима, пријатељима, завичају, родитељима већ упокојеним... Ово што ми је остало главе — планирам да употребим у Љубишу, родном селу, у Академији „Сарадници сунца”, у којој ће се усавршавати млади људи, талентовани за писање, — одговара на питање о Ршумовој будућности.

- Будућност поезије?

— Кинези су својевремено смислили паролу „Нека цветају сви цветови”. Та њихова идеја се остварује у Србији. Пишу сви цветови, све цвећке, па уз њих и понеки добронамерни коров. Ако затаји просветни, образовни систем, а на путу је да то уради, имаћемо народ глув за поезију.

- Будућност фестивала?

— Феште ће увек постојати док је Срба; где би се иначе трошила ракија и патриотизам. Волео бих више да видим фестивал боemiје, него фестивал жабљих батака. Мада ни жабљи батаци нису за бацање.

- Будућност Срба и Србије?

— Будућност Србије је у Немачкој, Шведској, Канади... Ако не смислимо неки магнет да привучемо Будућност да нам се врати и будућује у Србији онда нам се горко пише. Тутњимо у Европску унију, а нека будућност је већ тамо, говори немачки, размишља амерички, једино уринира српски, и то по Србији.

- Будућност света

— Будућност света је о танкој нити над амбисом. Ако се испостави да се светски моћници не шале, играјући се атомским оружјем, онда треба одмах почети са ливењем огромног златног крста и побости га на северни пол, тамо где се додирују Америка и Русија, да

светли и опомиње збуњену васиону да бежи од планете Земље...

- Будућност у Зајечару?

— Будућност у Зајечару је, као и увек, ружичаста, офарбана ентузијазмом и лепим жељама. Овде се кува та есенција лепоте о којој говори и мој другар Клен, који очекује да ми погађамо од чијег зла треба да се бранимо.

- Будућност из Подгорице?

— Будућност из Подгорице, бишег Титограда, је у реваншу: да се Подгорица опет назове Титоград и да се Мило прекрсти у Тито. Или, да се Подгорица прекрсти у Милоград, а Мило у Мито!

* * *

Интервју са Небојшом Брадићем, председником жирија на Зорановим данима, о жирирању и још понечем:

ФЕСТИВАЛСКЕ НАГРАДЕ ТРЕБА ДОДЕЛИТИ

На Дане Зорана Радмиловића Небојша Брадић је долазио у разним улогама. Најчешће као редитељ, али није пропустио да на овај фестивал дође ни као министар културе. А овог пута је у улози врховног позоришног судије; председава стручним жиријем.

Можда нам је мало необично да га видимо у тој улози али он има и прилично дуго искуство жирирања.

— У „посао” жирирања ушао сам давне 94. године, када сам као млад редитељ “пекао” занат жирирања у жирију Стеријиног позорја, са таквим људима као што су били Слободан Селенић, Љуба Тадић, Јован Христић и слични.

● Да ли сте, после тога, често били у жиријима и њима председавали. Знамо сви да то није лак посао. Каква су Ваша искуства.

— Веома различита. Био сам у жиријима међународних фестивала, од При Италија где сам председавао селекцији драме и серијског програма, до малих фестивала који се тек појављују културној сцени, где сам такође покушавао да дам свој допринос у раду. Рад у жирију може бити веома леп, у сваком случају одговоран, али понекад је и захтеван, с обзиром на то да се у тесном периоду види одређена количина квалитетних уметничких садржаја којима треба дати стручну оцену. То је у сваком случају изазов и зато му се радо одазивам.

● Мора да је још теже жирирати нафестивалу чије су представе већ жириране, можда и више пута.

— Фестивали су прилика да е представе са различитих географски тачака, у различитим секторима, укрсе на једној већој фестивалској позорници. Дакле, чак и представе које претходно имају своју биографију на различитим фестивалима, компарацијом на једном новом фестивалу добијају другачију валоризацију. Често се догађало да се представа која је фаворизована унапред, чак и добитник награда на престижним фестивалима, на другом фестивалу не покаже у најбољем издању, чак подбаци, и онда представа из неког

„другог плана” добије престижно место. У сваком случају препорука успеха је валидна, али није и пресудна.

● Јесте ли се некад покајали због суда (или одлуке) које сте донели о некој представи?

— Обично се не кајем, одлуке доносим тешко и одговорно и стојим иза њих.

● Да ли је било случајева кад приликом неког жирирања, из неког разлога, није било могуће „пресудити”?

— Било је ситуација да смо имали подељене гласове у жирију, тако да је тај процес доношења финалних одлука био јако захтеван и подразумевао је, с једне стране, велику толеранцију и демократски дијалог између чланова жирија, али, с друге стране, и обавезу да се одређена одлука донесе. Моје мишљење је да све фестивалске награде треба доделити и да је важно да, уколико је представа у конкуренцији, буде адекватно валоризована. Ситуација у којој жири не додељује награде није популарна. Када је немогуће успоставити консензус, пресуђује златни глас.

● Да ли више волите да Ви жирирате или да други процењују ваш рад?

— Као млад интензивно сам пратио позоришне и друге фестивале на којима су моје представе учествовале и, наравно, тренутак одлуке је доносио посебно узбуђење. Сад то узбуђење није исто. Даље, у наставку, пошто сам, хвала богу, има то задовољство и привилегију да будем често награђиван, то узбуђење није бивало исто.

● А да ли сте некад били љути на жири који је процењивао ваше дело?

— Награде које сам добио стигле су у правом тренутку, и то за представе које су мени биле најважније, између

осталих то је била награда које сам добио за најбољу представу на Стеријиним позорју. Важно је да награде стигну на време, а да ли сам се некад љутио на жири то уопште није значајно. Схватио сам да је и тада када сам имао разлога да се надам наградама било и више разлога зашто их нисам добио.

● Ви сте сада стицајем околности мање у позоришту него што сте били, али ипак редовно режирате. Је ли тешко ускладити обавезе на телевизији са радом у позоришту?

— Рад у позоришту је моја примарна вокација и он ће то остати. Рад на телевизији је део новог изазова и корпуса обавеза које обављам у Културно-уметничком програму РТС-а. Дневне обавезе одузимају ми пуно времена, али и дају неопходну свежину. Надам се да ћу у новој сезони успети да урадим планирану представу, која ме одржава у “кондицији” и на тај начин потврђује оданост професији.

● Имате ли и неки нови пројекат у позоришту који је већ у току?

— Наредних дана би требало да почнем пробе „Лимунације” Душана Ковачевића у Народном позоришту у Нишу. За следећу годину припремам један пројекат из класике и размишљам о једном мјузиклу.

● У телевизијском програму, кад је реч о култури, примећује се Ваша рука. Креће нова велика серија „Корени”. Спремате ли још нешто сензационално и на јавном сервису, макар још у размишљањима?

— Важно је да културно-уметнички програм негује укус и квалитет, као и да се одлуке које се доносе у реализацији овог програма доносе плански, подразумевајући наредни период и изазове технолошких иновација. У овом тренутку ми радимо на продукцији за

2019. и 2020. годину. Верујем да ћемо имати нових и лепих изненађења. Што се тиче ове сезоне, поред премијерних драмских серија, представићемо и један пројекат на који сам ја посебно поносан, а чији сам и креатор. „Народно позориште у десет чинова”, а у поводу 150 година Народног позоришта у Београду.

МОКРАЊЧЕВИ ДАНИ

(Приредила Сузана М. Јовановић)

„Развитак“ на 53. „Мокрањчевим данима“ у Неготину

Више од хиљаду учесника, преко 30 програма, врхунски музичари, али и тематски и жанровски изложбе, промоције, семинари, трибине – изгледао би у најкраћем рапорт са 53. фестивала „Мокрањчеви дани“. Оно што је, међутим, на 53. неготинским музичким свечаностима, дефинитивно оставио утисак су – Неготинци.

Слоган овогодишњих „Мокрањчевих дана“ био је „Осу се небо звездама“, а аутор ликовног решења за визуелни идентитет фестивала Мокрањцу у част је млади графички дизајнер из Неготина, Андреја Милошевић.

Мокрањчев лик представљен кроз сазвежђе звезда, као и слоган Фестивала, по стиху из Друге руковети, савршено су пратили читав концепт овогодишњег фестивала, као и комплетан, богат и јединствен опус композитора Стевана Стојановића Мокрањца, чије дело славимо.

„Мокрањац представља звезду, у сваком смислу те речи. Он је најпознатији становник Неготина, звезда овог града и музичке уметности наше земље. Мокрањац и његова музика, представљају бескрајност и вечност, баш као и препуно, звездано

небо које надгледа и обасјава читав град. Због тога сам Мокрањчев лик представио кроз констелацију, односно сазвежђе звезда“ – каже овај млади уметник.

И управо је то Милошевићево сазвежђе, а Мокрањчево „Осу се небо звездама“ савршено уклопило у ноћни концерт нашег прослављеног виолисте Саше Мирковића, уметника несвакидашње енергије и снаге израза, који је под звездама и пред Мокрањчевом бистом, у дворишту композиторове родне куће, на задовољство публике извео композиције српских аутора инспирисане Баховим свитама за виолончело. Није то био једини Мирковићев концерт.

Наш познати виолиста и његов „Метаморфозис“ одушевили су публику у сали неготинског Дома културе и свитом „Заљубљена дворска луда“ Добринке Табакове, „Сарабандом“ из музике за позоришну представу „Прљаве руке“ Исидоре Жебељан, „Концертом број 2“ Аирата Ичмуратова, а извели су и „Годишња доба“ Драгане Јовановић и „Бескрајну Панонију“ Александре Саше Вребалов.

„То је област у музици којом се ми и највише бавимо, а пре свега српском савременом музиком. Покушавамо некако да комбинујемо, да тако кажемо највише те старе мајсторе и савремену музику, па смо за овај пут изабрали и композиције које су релативно скоро настале, али некако нису отишле у те нове тенденције савремене музике, па слушалац у публици може мирно да их слуша и да ужива у њима. Веома сам се радовао овом концерту. Претходних пет година смо се договарали и сада је дошао тај тренутак да наступимо на „Мокрањчевим данима“, фестивалу који је јако важан не само за овај крај, већ и за нашу земљу. Једна Аустрија има Салзбург, а ово би управо било то за Србију“ – , каже Саша Мирковић.

Већ неколико година важан сегмент овог фестивала је и програм “Класика у 11”, баш зато што даје шансу и младим, будућим звездама класичне музике да заблистају и покажу шта знају.

Програм „Класика у 11“ донео је на централном градском тргу током овогодишњих неготинских музичких свечаности, пре свих, неготинске младе уметнике, ученике основних и Уметничке школе „Стеван Мокрањац“, које спаја иста љубав – хорско певање.

Хор “Вивак-2015” под управом Драгане Мариновић Симоновић, од оснивања до данас, три пута је наступио на престижном неготинском фестивалу, а познат је по свом озбиљном приступу и добро осмишљеним програмом.

„Причу о Мокрањцу хор „Вивак“ проноси својим гостовањима већ три године наступима у Бугарској, Румунији, Аустрији. Жеља ми је да је да добро осмишљеним програмом и пробраним композицијама које изводимо станемо у ред хорова који ће бити чувари Мокрањчевог музичког блага“ – , каже диригент дечијег хора „Вивак-2015“, Драгана Мариновић Симоновић.

Хор Основне музичке школе “Стеван Мокрањац” са диригентом Александром Ђукић и уз клавирску сарадњу Кристине Ђукић Неготину је донео три награде са Фестивала хорова деце и младих “Федехо” у Београду. И

њима је ово трећи наступ на “Мокрањчевим данима”.

„Сматрам да је дивно што Неготин данас има заиста много хорова, не само дечијих. Музика оплемењује децу и подстиче њихову музикалност. Они ће сутра можда постати певачи у неким професионалним хорovima“ – каже Александра Ђукић.

Пред публиком се нашао и дечји хор неготинске ОШ „Вук Караџић“ под управом Тање Милосављевић, који се определио за програм саткан од духовних, преко композиција за децу, народних и етно, али и филмске музике.

„Хор је у редовној школи само секција и морају се испоштовати основни циљеви, као што је колективно певање и извођење музике и упознавање са различитим жанровима. Често бирамо заједно програм и оно где се они пронађу и што је са љубављу припремељено сигурно допре и до публике“ – , каже Тања Милосављевић.

Дефинитивно, када је хорско стваралаштво у питању, синоним овог фестивала је „Натпевање хорова“, које је ове године окупило хорова из Србије, Бугарске, Словеније и Албаније. Иако и стилски и по узрасту различити, сви хорова су показали најбоље што су умели, али је титулу најбољег и статуету Стевана Мокрањца однео најмлађи - Омладински хор “Милка Стоева” из Бургаса.

Хор девојчица из Бугарске под управом Светле Стоеве одушевио је интерпретацијом захтевног програма којим је диригентка настојала да покаже сву раскошност дечијих гласова, а који су отпевале без партитура.

„Много смо захвални на овом признању. Награду нисмо очекивали, али за сваку нашу интерпретацију на овој сцени захвална је и атмосфера

фестивала, љубазност људи, емоција коју имате и која је и нама дала крила. Све нам је то помогло да покажемо оно што знамо, да покажемо и бугарску хорску школу, која има заиста велику традицију. Нисмо до сада изводили Мокрањца. Пре неколико година на овом фестивалу је учествовао наш други хор и донели су неколико руковети и његову православну музику. Раскошна је та музика. Задовољство нам је да је изводимо“ - , рекла нам је Светла Стоева.

Стручни жири у саставу: проф.др Соња Маринковић, музиколог и диригенти др Милоје Никилић и мр Тамара Адамов Петичевић донели су одлуку да од ове године на Натпевавању нема рангирања хорова.

„Слушали смо четири заиста различита хора. Увели смо новину да не рангирамо хорова већ да им доделимо посебна признања за најимпресивније хорске елементе, јер је то путоказ у ком се смеру крећу и у ком би требало да раде“ - , рекла је др Соња Маринковић, селекторка Фестивала.

Заслужено, Хору “Rozafa Expression”, којим је дириговао Зеф Чоба припало је признање за успело оригинално тумачење Мокрањчеве “Тебе појем”.

Мешовити хор КУД Јевница из Словеније, под управом Катарине Трчек Марушич освојио је признање за осмишљену интерпретацију композиције “Не ори, не сеј” у аранжману Радована Гобеца и за неговање националног репертоара, а Хор при храму Светог Ђорђа у Београду под управом Емилије Милин понео је признање за аутентично остварену молитвену атмосферу на концерту, што је, како рече др Соња Маринковић, поприлично тежак задатак за један ансамбл.

Још једна од искрица овогодишњих 53. „Мокрањчевих дана“ је и наступ вокалне групе „Константин“ из Ниша која се представила композицијама етно музике и неким од незаборавних евергрин поп-рок нумера, а свој концерт започела Мокрањчевом, ређе извођеном, Првом руковети.

Оду гласу, инструменту у који је Мокрањац највише веровао, на различите начине дале су наше оперске диве, Неготинка Ива Мрвош Анокић и њена колегиница из класе, Снежана Савић Секулић, које су публици представиле лепоту наше соло песме.

Уз клавирску сарадњу Страхиње Ђокића две оперске диве су програмом „Песмо моја“ подариле публици „Мокрањчевих дана“ композиције Дејана Деспића, Милоја Милојевића, Константина Бабића, Петра Коњовића, али и Димитрија Големовића, Љубомира Николића и других.

Изведена је и композиција “У шпајзу” младог неготинског композитора Оливера Бенића, која је специјално за ову прилику прилагођена за раскошни мецосопран Иве Мрвош Анокић.

Публика је уживала и у комаду са певањем у три чина „Тако се то збило“, приређеног у оквиру програма „Класика у 11“ за који сценарио, режију и сценски дизајн потписује Ива Мрвош Анокић.

Кроз паланачку причу о провадацисању, удаји, вечној и искреној љубави водили су нас полазници Мале школе опере „д’Ива“ Јелена Драгомировић, Софија Лазич, Марија Станојевић, Вања Милосављевић, Давид Сурдановић, Јаков Мицић и наравно Ива Мрвош Анокић извођењем нумера Максимовића, Биничког, Христића, Коњовића, Моцарта, Росинија, Дворжака, Брамса...

Посебан доживљај за фестивалску публику 53. „Мокрањчевих дана“ био је наступ чувеног македонског гитаристе Влатка Стефановског.

„Први пут сам на „Мокрањчевим данима“ , и први пут у Неготину и страшно ми је важно кад дођем у неко место, а ово није патетична изјава, већ чиста истина, да оставим утисак најбољи што могу, а баш је тако било вечерас у Неготину“ – , каже Влатко Стефановски.

Један од највећих гитарских виртуоза са ових простора открио је да се и дан-данас, као и Мокрањац некада одушевљава народном музичком традицијом, која га инспирише од малена.

„Шаренило ме је привукло. У фолклору има пуно различитих боја, као ћилим народни. Таква је и музика, плава, зелена, црвена, жута, небо плава, црна, бела, окер... Народна музика је пуна тих боја, пуна меланхолије, туге, пуна блуза, али пуна и весела, те природе. Ако није природна, није добра, ако није аутентична, није добра, а на сву срећу на Балкану има вишак те добре музике“ – , додао је Стефановски.

Овогодишњи музички фестивал у славу Стевана Мокрањца, 53. „Мокрањчеви дани“ у Неготину, завршен је концертом Хора и симфонијског оркестра РТС, који су под диригентском палицом Бојана Суђића

његово иновативно, врло оригинално и зналачко тумачење популарне Орфове кантате “Кармина бурана”.

За Неготинце, маестрално изведена кантата, али и душа пуна поноса, нарочито јер је у интерпретацији овог дела учествовало и стотинак неготинских малишана, чланова хорова: „Вивак-2015“, Основне музичке школе „Стеван Мокрањац“ и Основне школе „Вук Караџић“, које су за наступ припремале Драгана Мариновић Симоновић, Александра Ђукић и Тања Милосављевић.

„Верујем да ће и ово бити неки нови покретач, нека нова мотивација и неком од ове деце, који ће препознати сво узбуђење и сву савременост извођења „Кармине буране“ и данас после толико година и можда пожелети да му управо то буде животни позив. Нарочито бих нагласио оне који су припремили та три неготинска дечја хора јер се ту види један велики ентузијазам и један предан рад који превазилази оно што је обавезно. Да би један хорић морао да отпева било шта и то са диригентном кога први пут виде, иза тога мора стајати велика пожртвованост и велика љубав према овом послу. И зато ми се чини да Неготин има чиме да се поноси, јер ако најмање три хора постоје и најмање толико преданих водитеља тих хорова, а то показује да Неготин има будућност“ - , истиче Бојан Суђић, диригент Хора и симфонијског оркестра РТС.

Фестивалска застава 53. „Мокрањчевих дана“ је симболично спуштена, али су већ почеле припреме за наредни, 54. фестивал.

„Мислим да имамо једну нову снагу и једну веру у сопствене могућности и верујем да ћемо сви моћи да нађемо надахнуће за нова трагања за лепотом, за смислом, за оним што нам је у наслеђе оставио Стеван Мокрањац, да

то добро плодно семе развијамо, носимо, ширимо светом у славу његове бесмртности“ - , рекла је др Соња Маринковић, селекторка “Мокрањчевих дана”.

Фестивал у славу музике и ванвременског српског културног блага привукао је ове године преко 1.000 учесника из Србије, Бугарске, Словеније, Румуније, Албаније.

„Трудили смо се да будемо добри домаћини и надам се да ће нас по томе и памтити сви посетиоци, а посебно гости који су први пут били у Неготину. Себи постављамо за циљ да 54. “Мокрањчеви дани” буду бар за нијансу квалитетнији, посећенији и афирмисанији“ - , рекао је Владимир Величковић, председник општине Неготин.

ФЕСТИВАЛ МЛАДИХ ПЕСНИКА

(Приредио Милош Петковић)

Тридесет први Фестивал младих песника „Дани поезије“ одржан је у периоду од 24. до 28. маја 2016. године. Након церемоније свечаног отварања, у оквиру тематског програма *Портрет песника*, посетиоцима је представљен песник Новица Тадић, о чијем песништву су говорили др Драган Хамовић, песник и књижевни критичар, и песник Милош Петковић.

Другог дана Фестивала одржани су програми *Песма на дар* /књижевно вече удружења особа са инвалидитетом и лица са посебним потребама/, *Књижевни часописи, данас* /промоција часопис Српски књижевни лист, о коме су говорили Милош Фолић, оперативни уредник, и Јована Глумац, члан уредништва/ и *Поезија, рокенрол* /промоција антологије Орден за оловног војника – Поезија нишког рокенрола 1980-2013, о којој су говорили Жељко Митић, уредник и приређивач, и Милош Петковић, песник.

Трећег фестивалског дана одржан је програм *Поезија, преводница* /представљање књиге Поморска ода – Изабране песме Алвара де Кампуша Фернанда Песое, о којој је говорила Јелена Жугић, преводилац/.

Четвртог фестивалског дана такође је одржан програм *Поезија, преводница* /представљање књиге „Немој рећи никоме“ Тонија Хогланда, о којој су говорили Ален Бешић, песник и преводилац, и Марјан Чакаревић, песник и књижевни критичар/.

Промоцијом књиге *Фосил сумње* Ајтане Дрековић, победнице 30. Фестивала младих песника „Дани

поезије“, почело је завршно фестивалско вече. О књизи су говорили Дејан Алексић, књижевник, и ауторка. У главном фестивалском програму *Заврино вече 31. Фестивала младих песника „Дани поезије“* наступили су: Весна Барзут, Дајана Васојевић, Борис Боројевић, Никола Радовић, Немања Грујичић, Мирјана Фрау Коларски и Милица Митић. Одлуком Стручног жирија 31. Фестивала младих песника „Дани поезије“, који је радио у саставу: Ален Бешић, Петар Милорадовић Дејан Алексић /председник/, за победника Фестивала проглашена је Мирјана Фрау Коларски, којој је организатор Фестивала објавио књигу песама *Пуј, нике*.

У оквиру завршне вечери Фестивала, по једанаести пут, додељена је Награда за допринос и афирмацију књижевног стваралаштва младих „Сергије Лајковић“, која носи име преминулог оснивача и духовног творца Фестивала младих песника у Зајечару. Досадашњи добитници овог признања су часописи Повеља, Кораци, Градина, Поља, Think Tank, Развитак, Sent, Летопис Матице Српске, веб магазин met@fora и издавачка кућа Агора а добитник награде „Сергије Лајковић“ за 2016. годину је Часопис за књижевност, уметност и културу *Буктиња* из Неготина. Награда је уручена Саши Скалушевићу, књижевнику и заменику главног и одговорног уредника овог часописа.

Тридесет други Фестивал младих песника „Дани поезије“ одржан је у периоду од 25. до 27. маја 2017. године. Након програма *Дечјим стазама* /промоција књиге Филозофи у пижамама Стевана Д. Јовановића/, *Млади и здрави као ружа(поезија у образовном систему)*, /трибина на којој су говорили Драган Ђорђевић, Марјан Чакаревић и Соња Веселиновић/, *Песма на дар* /књижевно вече удружења особа са инвалидитетом и лица са посебним

потребама/ уследila је церемонија свечаног отварања Фестивала а у оквиру тематског програма **Портрет песника**, посетиоцима је представљена Сабрана поезија Милана Милишића, о којој су говорили песници Ален Бешић и Марјан Чакаревић.

Другог дана Фестивала одржани су програми **FunZinE** /представљање радова младих зајечарских песника/, **Портрет песника: Саша Јеленковић** /говорили Соња Веселиновић и аутор/**Трећи трг: Тргни се, поезија** /промоција Фестивала Трећи трг и издаваштва, о коме су говорили Срђан Гагић, Горан Стаменовић и Дејан Матић/

Промоцијом књиге **Пуј, нике** Мирјане Фрау Коларски, победнице 31. Фестивала младих песника „Дани поезије“, отворено је завршно фестивалско вече. О књизи су говорили Дејан Алексић, књижевник, и ауторка. У главном фестивалском програму **Завршно вече 32. Фестивала младих песника „Дани поезије“** наступили су: Јована Бојовић, Ерсан Муховић, Младен Самарџић, Сениха Папић, Марта Радовановић, Николина Ђорђевић и Барбара Делаћ. Одлуком Стручног жирија 32. Фестивала младих песника „Дани поезије“, који је радио у саставу: Ален Бешић, Петар Милорадовић и Дејан Алексић /председник/, за победника Фестивала проглашена је Барбара Делаћ, којој је организатор Фестивала објавио књигу песама **Tomorrowland**.

У оквиру завршне вечери Фестивала, по дванаести пут, додељена је Награда за допринос и афирмацију књижевног стваралаштва младих „Сергије Лајковић“, Фестивалу Трећи трг: Тргни се, поезија из Београда. Награда је уручена Дејану Матићу, песнику и главном и одговорном уреднику овог Фестивала.

Тридесет трећи Фестивал младих песника „Дани поезије“ одржан је у периоду од 23. до 26. маја 2018. године. Након церемоније свечаног отварања, у оквиру тематског програма **Портрет песника** посетиоцима је представљен песник Томислав Маринковић, о чијем песништву су говорили Гојко Божовић, песник и књижевни критичар, и аутор.

Другог дана Фестивала одржани су програми **Песма на дар** /књижевно вече удружења особа са инвалидитетом и лица са посебним потребама/, **FunZinE** /представљање радова младих зајечарских песника/ и **Разговор са песником: И то се једном морало рећи** /гост: Томислав Домовић – Хрватска/, са којим је разговарао песник Саша Јеленковић.

Трећег фестивалског дана одржани су програми **Дечјим стазама** /гостовање песника у зајечарским основним и средњим школама/, **Српска поезија, данас** /говорио проф. др Ђорђе Деспић/, **Осврт: Сабрана дела Александра Ристовића** /говорили Марјан Чакаревић и Ален Бешић/, **Поезија, преводница: Гунвор Хофмо (Норвешка)** /емитован је документарни филм о ауторки „Из неке друге стварности“ и представљена књига **„Никог не заборављам“**, о којој је говорио Марко Вуковић, песник и преводилац/.

Четвртог фестивалског дана је одржана трибина **Стремљења: поезија у друштвеном систему** /учествовали сви гости Фестивала/ а промоцијом књиге **Tomorrowland** Барбаре Делаћ, победнице 32. Фестивала младих песника „Дани поезије“, отворено је завршно фестивалско вече. О књизи су говорили Дејан Алексић, књижевник и ауторка. У главном фестивалском програму **Завршно вече 33. Фестивала младих песника „Дани поезије“** наступили су: Радован Синђелић, Анастасија Стоиљковић, Наташа Гудељ, Милица Митић Вучковић, Јана Радичевић, Александра Батинић и Сањин Гичевић. Одлуком Стручног жирија 33. Фестивала младих песника „Дани поезије“ који је радио у саставу: Ален Бешић, Петар Милорадовић и Дејан Алексић /председник/, за победника Фестивала проглашена је Анастасија Стоиљковић, којој ће организатор Фестивала објавити књигу песама.

У оквиру завршне вечери Фестивала, по тринаести пут, додељена је Награда за допринос и афирмацију књижевног стваралаштва младих „Сергије Лајковић“, часопису за књижевност уметност и културу **Међај** из Ужица. Награда је уручена Зорану Јеремићу, књижевнику и главном и одговорном уреднику овог часописа.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

3+82

РАЗВИТАК : часопис за културу, уметност и
друштвена питања / одговорни уредник Саша
Јеленковић ; главни уредник Зоран Цвијетићанин. -
Год. 1, бр. 1 (1961)- . - Зајечар : Народно позориште
Тимочке Крајине - Центар за културу „Зоран Радмиловић“,
1961- (Зајечар : Нарру Trend). - 30 cm

Полугодишње.
ISSN 0034-0278 = Развитак (Зајечар)
COBISS.SR-ID 3725570

На корици: Невена Лефтерова, *Stolen life*, акрил на платну.
Илустрације у броју: радови настали на Ликовној колонији „Гамзиград 2018“.
Аутор фотографија радова са Ликовне колоније: Рајко Р. Каришић.

РАЗВИТАК- Часопис за културу, уметност и друштвена питања.

Оснивач: Град Зајечар •

Издаје: Народно позориште Тимочке Крајине - Центар за културу
„Зоран Радмиловић“ Зајечар, Тимочке буне 16, тел: (019) 425 826 •

За издавача: Владимир Ђуричић, директор •

Одговорни уредник: Саша Јеленковић •

Главни уредник: Зоран Цвијетићанин •

Оперативни уредник: Милош Петковић •

Лектура и коректура: Редакција •

Штампа: Нарру Trend d.o.o

Штампање овог броја омогућио Град Зајечар

